

ISSN 2307-5740
DOI 10.31891/2307-5740

Науковий журнал

ВІСНИК

**Хмельницького
національного
університету**

Економічні науки

2020, № 4, Том 2

Scientific journal

HERALD

of Khmelnytskyi National University

Economic sciences

2020, Issue 4, Part 2

Хмельницький 2020

ВІСНИК
Хмельницького національного університету

Затверджений як фахове видання (перереєстрація), група «Б»
Наказ МОН 28.12.2019 №1643

Засновано в липні 1997 р.

Виходить 6 разів на рік

Хмельницький, 2020, № 4, Том 2 (284)

Засновник і видавець: Хмельницький національний університет
(до 2005 р. — Технологічний університет Поділля, м. Хмельницький)

Наукова бібліотека України ім. В.І. Вернадського http://nbuv.gov.ua/j-tit/Vchnu_ekon

Журнал включено до наукометричних баз:

Index Copernicus <http://jml2012.indexcopernicus.com/i++i++p4539,3.html>

Google Scholar <http://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=nDupjDAAAAAJ>

Головний редактор **Войнаренко М. П.**, д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Національної академії наук України, проректор з науково-педагогічної та наукової роботи, перший проректор Хмельницького національного університету

Заступник головного редактора. **Нижник В. М.**, д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи
Голова редакційної колегії
серії «Економічні науки» Хмельницького національного університету

Відповідальний секретар **Кравчик Ю.В.**, к. е. н., начальник відділу інтелектуальної власності та трансферу технологій Хмельницького національного університету

Ч л е н и р е д к о л е г і ї с е р і ї «Економічні науки»

Войнаренко М. П., д. е. н.; Альохін О. Б., д. е. н.; Асаул А. М., д. е. н. (Російська Федерація); Васильківський Д. М., д. е. н.; Вівчар О. І., д. е. н.; Ведерніков М. Д., д. е. н.; Вишковська Зофія, д. е. н. (Польща); Гавловська Н. І., д. е. н.; Гесць В. М., д. е. н.; Гончар О. І., д. е. н.; Григорук П. М., д. е. н.; Джалагонія Давід, проф. (Грузія); Диха М. В., д. е. н.; Дудко В. М., д. е. н. (Російська Федерація); Журба І. Є., д. е. н.; Завгородня Т. П., д. е. н.; Замазій О. В., д. е. н.; Євдокимов В. В., д. е. н.; Йохна М. А., д. е. н.; Кравчик Ю. В., к. е. н.; Ковальчук С. В., д. е. н.; Кулинич Р. О., д. е. н.; Лук'янова В. В., д. е. н.; Ляшенко О. М., д. е. н.; Любохинець Л. С., к. е. н.; Матюх С. А., к. е. н.; Мікула Н. А., д. е. н.; Микитенко В. В., д. е. н.; Мороз О. В., д. е. н.; Нижник В. М., д. е. н.; Олуйко В. М., д. н. держ. упр.; Орлов О. О., д. е. н.; Рудніченко Є. М., д. е. н.; Савіна Г. Г., д. е. н.; Семикіна М. В., д. е. н.; Скоробогата Л. В., к. е. н.; Стадник В. В., д. е. н.; Тельнов А. С., д. е. н.; Ткаченко І. С., д. е. н.; Троціковські Тадеуш, к. е. н. (Польща); Тюріна Н. М., к. е. н.; Філіппова С. В., д. е. н.; Хрущ Н. А., д. е. н.; Церуйова Тетяна, д. е. н. (Словачія); Череп А. В., д. е. н.; Чорна Л. О., д. е. н.

Технічний редактор **Кравчик Ю. В.**, к. е. н.
Редактор-коректор **Броженко В. О.**

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету,
протокол № 3 від 24.09.2020

Адреса редакції: **Україна, 29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11, Хмельницький національний університет**
редакція журналу “Вісник Хмельницького національного університету”
☎ (0382) 67-51-08
e-mail: **visnyk.khnu@gmail.com**
web: **<http://journals.khnu.km.ua/vestnik>**

Зареєстровано Міністерством України у справах преси та інформації.
Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 9721 від 29 березня 2005 року (перереєстрація)

© Хмельницький національний університет, 2020
© Редакція журналу “Вісник Хмельницького національного університету”, 2020

ЗМІСТ

ЛУК'ЯНЕНКО О. Д. ПОТЕНЦІАЛ РИБАЛЬСТВА У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	7
РУДИК О. А. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У МЕХАНІЗМАХ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В ОТГ У ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ	13
ГОНЧАР О. І., ТАДЕУШ ТРОЦИКОВСЬКИЙ БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ФАКТОР УСПІШНОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	18
ВАРГАТЮК М. О. УДОСКОНАЛЕННЮ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	22
ГАМОВА О. В. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ ТА НАПРЯМКИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ	27
ФІЛПОВА Н. В. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ	33
КОВАЛЬЧУК С. В., ФРАНЧУК Л. В. СУЧАСНІ ТРЕНДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ВПЛИВ COVID-19 НА ФОРМАЛЬНУ, НЕФОРМАЛЬНУ ТА ДУАЛЬНУ ОСВІТУ	38
СЕМЕНОВА С. М. КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ: СИСТЕМАТИЗОВАНИЙ ПІДХІД З МЕТОЮ УПРАВЛІННЯ	42
ЧЕРНІКОВА Н. М. ПРОБЛЕМИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	52
ТЮРІНА М. М. МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ	56
ЧАРКІНА Т. Ю. МЕХАНІЗМИ ТА НАПРЯМКИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПАСАЖИРСЬКИМ КОМПЛЕКСОМ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ	67
ШВЕЦЬ Ю. О. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	72

КОРИТНИЙ О. Г. ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	78
ТИТАРЧУК І. М. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ ЯК ОСНОВИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ	82
МАРГАСОВА В. Г., ЯВОРСЬКА О. Г. МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ БІОЕКОНОМІКИ	89
ЗАГОРОДНЯ Ю. В. МІНІМІЗАЦІЯ КОМЕРЦІЙНИХ ВИТРАТ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ШЛЯХОМ ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА	97
КРИВДИК В. І., МАТЮХ С. А. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ	101
МУРАЄВ Є. В. РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ РОЗУМНИХ МІСТ УКРАЇНИ ЗА ЗБАЛАНСОВАНОЮ СИСТЕМОЮ ПОКАЗНИКІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ	106
МАЛІН О. Л., ФІЛИППОВА С. В. ЦІЛЕПОЛЯГАННЯ, ПРИНЦИПИ ТА ТИПОЛОГІЯ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА	110
ВИГОВСЬКА В. ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ФІНАНСОВІ СИСТЕМІ УКРАЇНИ	118
ГОРДІЄНКО Н. І., КРАСНІКОВА Н. Г. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ДОХОДІВ І ВИТРАТ КОМУНАЛЬНИХ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	125
ДУХНИЦЬКИЙ Б. В. МОЖЛИВОСТІ ЗНИЖЕННЯ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ ВНУТРІШНЬОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ	131
ГАЛЬЦОВА О. Л., ШМИГОЛЬ Н. М., СЕЛЕЗНЬОВА О. В. ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: ОЦІНКА, УПРАВЛІННЯ, ІНВЕСТИВАННЯ	136
РОГАЧЕВСЬКИЙ О. П. СИСТЕМА СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	142
БАЧИНСЬКИЙ Т. О. НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ	151
ТКАЧОВА Т. С. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА МАШИНОБУДІВНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ ШЛЯХОМ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ	156

ЛОПУШИНСЬКА О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ

РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ 160

ПАХАРЕНКО О. В.

ІЄРАРХІЧНА МОДЕЛЬ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР 166

РОМАНЮК Р. В.

РОЗВИТОК АЛЬТЕРНАТИВНИХ ВИДІВ ЕНЕРГІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ

ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ 171

\

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-1

ЛУК'ЯНЕНКО О. Д.

Державне агентство рибного господарства України

ПОТЕНЦІАЛ РИБАЛЬСТВА У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті досліджено умови і сучасні особливості формування потенціалу глобального рибальства, узагальнено його закономірності та критичні проблеми аквакультури. Запропоновано модель формування глобального ринку риби і рибопродуктів, здійснено його позиціонування у структурі глобальних ринків. Охарактеризовано обсяги та специфіку формування попиту і пропозиції на рибопродукцію, проаналізовано їх видову та географічну структури. Показано масштаби вилову риби за групами країн із зростаючою, спадаючою, стабільною, нестабільною та епізодичною динамікою.

Ключові слова: глобальна економіка, глобальне рибальство, водні біоресурси, аквакультура, рибна індустрія, ринок риби і рибопродуктів.

LUKYANENKO O.

Agency of Fish Industry of Ukraine

FISHERY POTENTIAL IN GLOBAL ECONOMY

The article examines conditions and current features of a formation of the global fishery potential. There are identified key contradictions between the scale of fishing and seafood in view of increasing rates of their consumption and the possibility of aquatic bioresources reproduction. Herewith we've specified the critical issues of fishing and aquaculture, caused by global climate changes, pollution of the world ocean, human impact on the aquasystem, poaching. Besides, we've proposed a model of a formation of the global market of fish and fishery products, reflecting the peculiarities of production organisation, primary processing, fishery products logistics, as well as fishing industry, where it passes secondary and further processing. This market has been positioned within the structure of global food markets, natural resources, land, finance, investment, innovations, labour. We've characterised the volume and specific features of the shaping of demand and offer to fishery products, we've analyzed their trivial and geographic structure. We've emphasised the importance of infrastructural and regulatory support for the effective functioning of fish and fishery products market. There is shown the scale of fishing according to groups of countries with increasing, declining, stable, unstable and episodic dynamics. Here you can see the world's leading exporters and importers of fish and fishery products, having a dominant influence upon domestic and global markets. Moreover, we've generalised laws of development of the global fishery market – assortment expansion and diversification, first of all, owing to aquaculture intensification, leadership of rather narrow circle of countries (i.e. the USA, Canada, the Russian Federation), using advantages of their geographical position with an exit to three oceans, technological and organisational progress of fishing industry, typical primarily to transnational companies.

Key words: global economy, global fishery, aquatic bioresources, aquaculture, fishing industry, fish and fishery products market.

Постановка проблеми. На розвиток сучасного глобального рибальства впливають як традиційні природно-географічні і кліматичні, так і новітні технологічні і організаційні фактори. Їх взаємодія зумовлює ключові тренди і пропорції попиту і пропозиції на ринку риби та рибної продукції, формує напрями модернізації його інфраструктури та конфігурацію регулювання. За таких умов потребується реальна оцінка потенціалу глобального рибальства з урахуванням, з одного боку, ресурсу аквакультури, а, з другого — проблем забруднення водного середовища та масштабного браконьєрства. Поглибленого дослідження потребує комплекс питань, пов'язаних із міжнародною торгівлею, продукцією рибальства і транснаціоналізацією галузі.

Метою роботи є дослідження потенціалу глобального рибальства та імперативів його розвитку, масштабів, структури та особливостей функціонування ринку риби і рибопродукції.

Аналіз останніх досліджень. Еволюція національних економічних систем, їх постійне функціонально-структурне оновлення і глобальна трансформація призводять, з одного боку, до диференціації наукового пошуку, наслідком чого стає поглиблене розмежування дослідницьких підходів, а з другого — до поглибленої дифузії фахових наук. Консолідоване взаємне доповнення й збагачення дослідних платформ стає все більше важливим аргументом об'єктивізації трендів розвитку економіки рибальства у форматах економіки океанів, морської економіки, блакитної економіки, біоекономіки.

Дослідження різноманітної системи рибальства в глобальному природному та продовольчому середовищі попри переважаючі селективні підходи носить міжсистемний та міждисциплінарний характер і потребує застосування збалансованої методології. З огляду на це, S. Pascoe звертає увагу на зростаючу роль економіки в менеджменті морського довкілля у поєднанні із використанням переваг економічного аналізу [1]. Певною мірою з ним солідаризуються L. Anderson, який ретельно обґрунтовує власну точку зору стосовно методології рибної економіки, її структурної основи та методики дослідження руху створених товарів і грошей у цій надзвичайно складній і, подекуди, запутаній сфері відтворення і споживання [2]. Найбільш повну аналітику стану світового рибальства і аквакультури щорічно надає ФАО, визначаючи не тільки основні тренди, а й проблеми та актуальні пріоритети [5]. Разом із тим, суперечливою залишається міжнародна і національна статистики, на чому акцентують увагу дослідники О. Булатов, Б. Котенев, А. Кровнін [6]. А. Глубоков, Г. Золотухін, С. Левашова наголошують на необхідності прискореної цифровізації інформаційної бази стосовно рибальства, збереження та відновлення водних біоресурсів [4].

У організаційно-економічному аспекті рибальство вирізняється певними дефініціями, значна частина яких ще й досі носить до кінця не встановлений алгоритм ідентифікації. Яскравим прикладом цього може слугувати рибний сектор (таку назву він отримав в ЄС), проте в США, Україні і цілому ряді інших країн він й досі ідентифікується як галузь. Натомість рибну індустрію слід розуміти як мега галузь, яка охоплює цілу низку субсекторів, різнорівневих обробних підприємств, трансферів, створених кінцевих продуктів та сформованих корпоративних колабораціоністських відносин. Тобто йдеться про цілком зрозумілий значно розширений формат рибальства, як відповідний між секторальний (міжгалузевий) вид бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Обмеженість і нерівномірний розподіл природних рибних ресурсів, за умов прискореного зростання чисельності населення планети, збільшення цінової доступності продукції рибальства внаслідок технологічного прогресу при значних соціальних асиметриях призвели до поглиблення існуючих та виникнення цілої низки нових суперечностей насамперед між обсягами вилову риби і морепродуктів та зростаючими темпами його споживання, розвитком аквакультури та інтенсивним виловом риби і моллюсків в межах і поза межами існуючих морських економічних зон.

Глобально значимою проблемою став розвиток браконьєрства, яке впродовж періоду 2015—2020 рр. набуло суттєвого поширення насамперед в країнах що розвиваються, адже для багатьох з них незаконний вилов риби виявився хіба що не єдиним засобом для виживання.

Потенційно катастрофічних масштабів негативного впливу набуває забруднення світового океану мінеральними добривами, отрутохімікатами, пластиком, радіоактивними відходами, наслідками техногенних катастроф, випробуванням ядерної зброї (Нова Земля (РФ), атол Муруроа (Французька Полінезія), атомний полігон в Казахстані тощо). Важливим фактором глобального впливу на сучасний ринок рибальства є швидкоплинні кліматичні зміни, що призводять до руйнування напрямів традиційної міграції риб і, як наслідок, загибелі деяких морських тварин, адже харчовий ланцюжок багатьох істот гідросфери планети виявився розірваним та дезорієнтованим, а відтак шанси повноцінного відновлення морських ресурсів невпинно зменшуються.

Неоднозначну, а іноді й парадоксальну роль в сучасній моделі розвитку глобального рибальства відіграють новітні технології, які, з одного боку, зумовлюють високу продуктивність зростаючого аквакультурного субсектору економіки, проте, з другого — сприяють вилову значно більшої ніж раніше маси риби і морепродуктів, що суттєво впливає на її відроджу вальну спроможність. Так, глибока технологічна модернізація рибальства у 1960—1970 рр. (помповий вилов, створення потужних сейнерів, рибопромислових баз тощо) призвела до катастрофічного зменшення всього рибного потенціалу.

Водночас, глобальне рибальство, в основі якого лежить вилов і первинна обробка риби та морепродуктів, зазвичай здійснюється із залученням сучасних (доступних) засобів вилову, очищення, збереження, транспортування та збуту відповідного типу харчових продуктів прямим і опосередкованим споживачам, завжди спиралося насамперед на наявність водних басейнів, центрів відтворення природних ресурсів, що мають місце далеко не у всіх країнах. З-поміж двох основних видів рибальства (промислове і любительське) слід виокремити також браконьєрство, наслідки якого відчують на собі фактично усі країни, адже жорстке адміністрування та контроль за квотами з боку США та ЄС у зоні їх економічних інтересів зазвичай натикається на «поблажливе» ставлення урядів країн Екваторіальної Африки та Північної Азії до надмірної експлуатації найбільш продуктивних ділянок Світового океану.

У широкому розумінні рибальство доцільно розглядати як сегмент полі структурного глобального ринку (рис. 1)

Саме на рибному ринку формується попит і пропозиція на рибопродукцію, здійснюється купівля-продаж рибної групи товарів із сукупними інституційно-інфраструктурними регуляторними механізмами отримання комерційної вигоди та правилами додержання міжнародних зобов'язань щодо вилову риби, експортно-імпортних операцій тощо.

В сучасних умовах основними механізмами регулювання рибальства виступають: квотування (дозволені обсяги виловлювання за термінами та країнами); екологічні обмеження (забезпечення достатнього процесу відтворення, стандартизована якість виловленої риби, уникнення забруднення відходами наявних водойм, пряма заборона інтенсивних методів виловлювання, токсикологічне і радіологічне вимірювання якості продуктів); правові і морально-етичні обмеження (охоплюють договірну базу, урахування інтересів місцевого населення, питома вага якого в структурі споживання окремих видів морських продуктів є визначальною); субсекторальна регуляторна основа (передбачає обмеження вилову окремих видів риб і моллюсків при можливому розширенні інших); інституційні рекомендації і поради глобальних і регіональних аналітичних і моніторингових місій (дослідницьких, експертних, розвитку, прогнозування, вирішення конфліктів); добровільні обмеження (учасники ринку самі вирішують як слід відноситись до процесів відтворення рибних ресурсів виходячи з конкретної ситуації в регіоні); політичні преференції (базуються на конвергенції позицій учасників переговорів щодо розподілу зон рибальства).

Слід особливо наголосити на наявності складних проблем політичного врегулювання глобального рибальства, котре локалізується в межах територіальних вод, зон економічних інтересів, ділянок вільного доступу, аквакультур них плантацій, внутрішніх водойм і штучних басейнів.

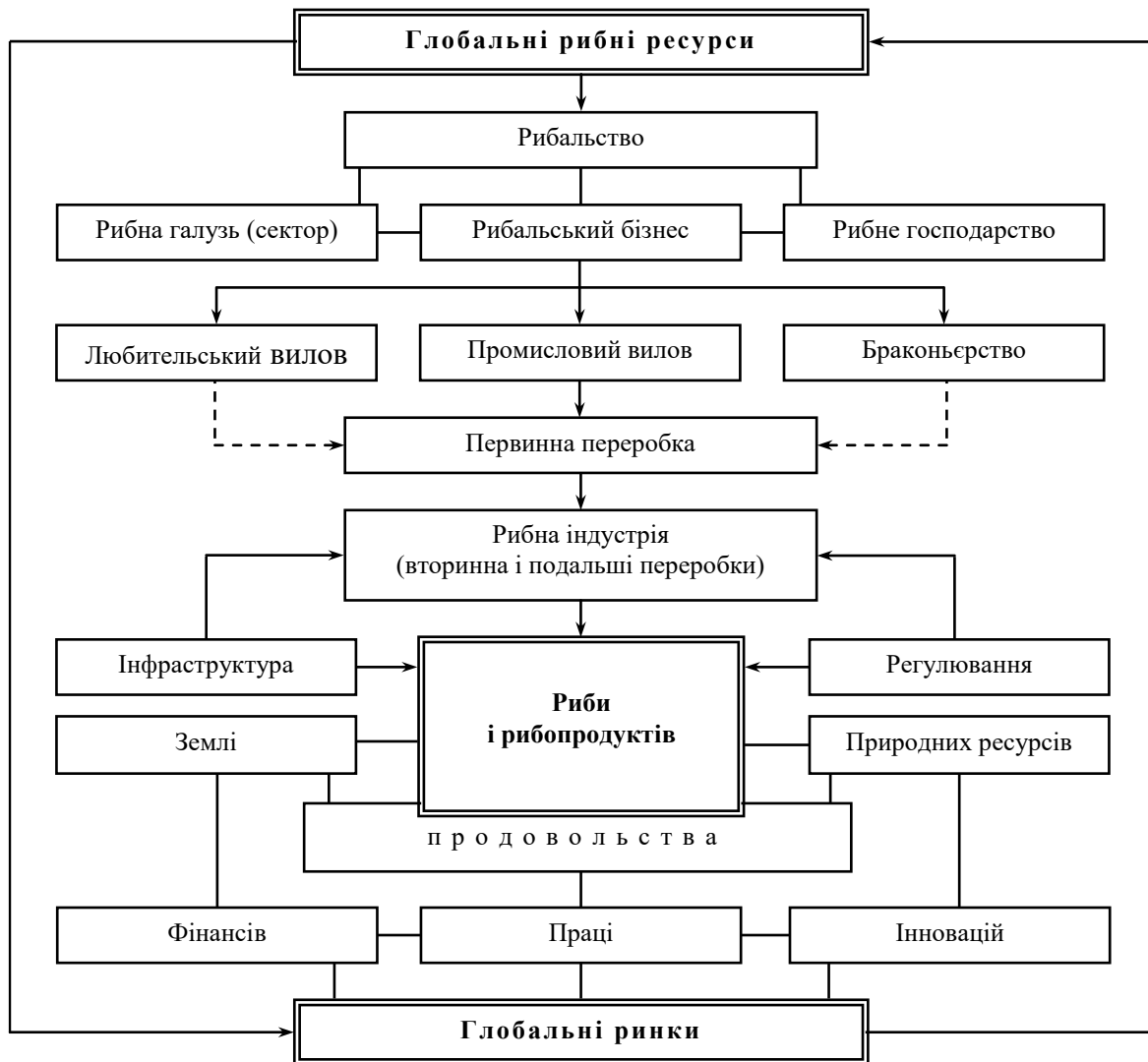

Рис 1. Модель формування глобального ринку риби і рибопродуктів

Загалом у світовій практиці превалює сповна обґрунтований, на наш погляд, підхід до оцінки зростаючих обсягів глобального вилову риби із відстежуванням глобальних тенденцій в усьому розмаїтті регулюючих і дозвільних механізмів та інструментів управління. Це сповна стосується регулярних даних Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН ФАО, до компетенції якої входять світове рибальство і аквакультура (табл. 1).

Таблиця 1

**Виробництво, використання і продаж продукції рибальства
і аквакультури (млн т., жива вага), 2018**

Роки	1986–1995	1996–2005	2006–2015	2016	2017	2018
Виробництво:						
• у внутрішніх водоймах	6,4	8,3	10,6	11,4	11,9	12,0
• у морях	80,5	83,0	79,3	78,3	82,1	84,4
Промислове рибальство, разом	86,9	91,4	89,8	89,6	93,1	96,4
Аквакультура:						
• у внутрішніх водоймах	8,6	19,8	36,8	48,0	49,6	51,3
• у морях	6,3	14,4	22,8	28,5	30,0	30,8
Аквакультура, разом	14,9	34,2	59,7	76,5	79,5	82,1
Світове рибальство та аквакультура, разом	101,8	126,6	149,5	166,1	172,7	178,5

Джерело: [5, с. 3]

Як впливає з таблиці, вилов риби (враховується лише промислове рибальство) упродовж 1986—2018 рр. зріс в 1,1 рази, натомість аквакультури у 5,5 разів. Разом це дає такі результати: якщо у 1986 р. сумарний вилов риби і аквакультури становив 101,8 млн т, то вже у 2018 р. — 178,5 (зростання в 1,75 разів) При цьому варто зазначити, що чисельність населення планети зросла в 1,4 рази і на кінець 2018 р. становив 7,6 млрд осіб. До цього варто додати й те, що зросло споживання на душу населення риби і аквакультур з 13,4 кг (1986 р.) до 20,5 кг (2018 р.). Ще більше вражаючі цифри демонструє експорт риби, який у 2018 р.

сягнув показника 164,1 млрд дол. США (зростання у 4,4 рази). При цьому варто зазначити, що і у 1986-му, і у 2018 р. питома вага експорту в загальному виробництві коливалась відповідно 34,3 % та 37,6 %. Звичайно, що подібного роду статистичні дані визначають глобальні тенденції, утім на країновому рівні вони можуть суттєво різнитися, що доволі показово демонструють дані таблиці 2.

Таблиця 2

**Країни-лідери виробництва продукції морського рибальства
(млн т., жива вага), 2018**

Країни	Роки							Питома вага у загальному обсязі, 2018
	1980-ті	1990-ті	2000-ні	2015	2016	2017	2018	
Китай	3,82	9,96	12,43	14,39	13,78	13,19	12,68	15
Перу	4,14	8,10	8,07	4,79	3,77	4,13	7,15	8
Індонезія	1,74	3,03	4,37	6,22	6,11	6,13	6,71	8
РФ	1,51	4,72	3,20	4,17	4,47	4,59	4,84	6
США	4,53	5,15	4,75	5,02	4,88	5,02	4,72	6
Індія	1,69	2,20	2,95	3,50	3,71	3,94	3,62	4
В'єтнам	0,53	0,94	1,72	2,71	2,93	3,15	3,19	4
Японія	10,59	6,72	4,41	3,37	3,17	3,18	3,10	4
Норвегія	2,21	2,43	2,52	2,29	2,03	2,38	2,49	3
Чілі	4,52	5,95	4,02	1,79	1,50	1,92	2,12	

Джерело: [5, с. 13]

Якщо у 1980-х рр. лідерами виробництва були Японія, США та Перу, то вже в 2018 р. на перше місце перемістився Китай з його найбільшою часткою у світовому вилові риби — 15 %. Далі йдуть Перу, Індонезія та Російська Федерація.

Утім зазначені обсяги сучасного рибальства відображають подекуди суперечливий характер національної і міжнародної статистики. Так, за самооцінкою статистичні дані ФАО можуть різнитися з національною статистикою, адже різними є підходи до верифікації отриманих числових результатів, рівнів заокруглення та контрфактного оцінювання вилову риби. За оцінками Б. Котенева, О. Булатова, А. Кровніна російський вилов водних біологічних ресурсів (без урахування аквакультури і любительського рибальства) становив у 2018 р. 5 млн т., при цьому в економічній зоні РФ виловлювалось 76 % усіх продуктів, частка риби в економічних зонах іноземних держав становила 15,7 %, у відкритих районах океанів і морів — 5,3 % [6, с. 395]

Загалом, варто зауважити, що вирішення проблем інтенсифікації рибальства та розвитку аквакультури завжди спиратиметься на наявну зачасти нетранспарентну інформацію, яка вочевидь потребує модернізації на цифровій основі. Яскравим прикладом таких новітніх підходів в формуванні сучасних інформаційних систем і платформ може слугувати так звана АСФА (ASFA, Aquatic Sciences and Fisheries Abstracts), яка на думку дослідників С. Левашової, А. Глубокова, Г. Золотухіна сприяє: широкому інформаційному обміну в сфері біологічних досліджень; вивченню можливостей збереження та використання рибних ресурсів; щорічному поповненню бази даних; можливості швидкого і безоплатного отримання інформації online; набуттю високого ступеня доступності поточних даних [4].

Слід зазначити також, що сучасним трендом розвитку рибальства у багатьох країнах є спроби об'єктивізувати його процеси, зробити їх прозорими, забезпечити необхідний рівень відтворення рибних ресурсів. Доволі корисною і показовою для розуміння нових тенденцій може вважатися, на наш погляд, політика рибальства в ЄС, яка за всю історію існування цього інтеграційного угруповання пройшла широкомасштабну апробацію своєї сталості і вивчення механізмів та інструментів регулювання. Утім окремі дослідники ефективності цієї політики наводять свої аргументи на користь її постійної модернізації. Зокрема, у В. Ardy та Ali EL — Аграа йдеться про внутрішні квоти на рибальство у т.ч. щодо країн, котрі не мають виходу до моря (Австрія, Словаччина, Угорщина, Чехія, Люксембург) [7, р. 413]. На більш ретельному дослідженні еволюції рибної політики наголошують Н. Wallace та W. Wallace [8, р. 348]. Утім інтерес цих дослідників акцентується на неабиякому значенні розподілу зон вилову риби, показниках вилову, їх видовому складі, експортно-імпорتنих відносинах між основними гравцями глобального і європейського ринку, тобто є широкоформатним та універсальним.

Проведені ФАО щорічні дослідження значною мірою віддзеркалюють глобальну тенденцію різношвидкісного розвитку рибальства, що дозволяє експертам виокремити п'ять груп трендів динаміки вилову риби (табл. 3).

Варто зазначити, що пропоновані групи глобальної динаміки вилову швидше за все пов'язані з можливим квотуванням, а також із застосуванням селективних механізмів і інструментів політики рибальства. Так, країни ЄС переважно розміщені в групах зниження (Польща, Чехія), стабільного вилову (Фінляндія, Румунія) або ж до градації «відсутність чіткої тенденції» (Німеччина). Утім слід зауважити, що для світу характерним залишається подальше зростання обсягів вилову риби.

Слід зазначити, що важливе протиріччя у поглядах багатьох науковців і фахівців полягало у розумінні ефективності квот не лише на вилов риби, а й на її експорт. Разом з тим, не можна ігнорувати того, що окремі держави потребували значних обсягів імпорту й відповідної мотивації щодо його

ефективності. Саме такі глобальні гравці суттєво впливають на ринок рибацтва як у себе в країні, так і за її межами (табл. 4).

Таблиця 3

Тенденція різношвидкісного розвитку рибацтва

Динаміка вилову, 2007–2016 роки	Кількість країн	Сумарний вилов, тон	Питома вага, %	Країни зі значним впливом на динаміку в групі (>1 % сумарного вилова в групі)
Зростання вилову	37	6830955	58,7	Китай (34 %), Індія (21 %), Камбоджа (7 %), Індонезія (6 %), Нігерія, Російська Федерація, Мексика, Філіппіни, Кенія, Малаві, Пакистан, Чад, Мозамбік, Іран (Ісламська Республіка), Шрі-Ланка, Ефіопія, Конго
Зниження вилову	28	691672	5,9	Бразилія (33 %), Таїланд (27 %), В'єтнам (16 %), Туреччина, Мадагаскар, Японія, США, Перу, Польща, Чехія
Стабільний вилов	27	893401	7,7	Об'єднана Республіка Танзанія (35 %), Демократична Республіка Конго (26 %), Малі (11 %), Казахстан, Нігер, Фінляндія, Бенін, Венесуела (Боліварська Республіка), Ірак, Непал, Аргентина, Того, Румунія
Відсутність чіткої тенденції	17	1464573	12,6	Бангладеш (72 %), Єгипет (16 %), Замбія, Канада, Бурунді, Німеччина, Республіка Корея
Виключення з вибірки для аналізу	43	1756309	15,1	М'янма (50 %), Уганда (22 %), Гана (5 %), Лаоська Народна Демократична Республіка (4 %), Південний Судан, Сенегал, Судан, Центральнаафриканська республіка, Гвінея, Камерун, Колумбія, Парагвай, Зімбабве, Мавританія, Туркменістан, Папуа-Нова Гвінея, Габон

Джерело: [5, с. 59]

Проведений аналіз певною мірою відбиває закономірності глобального ринку рибацтва, які умовно можна звести до наступних:

- по-перше характерним є його розширення і диверсифікація, які поєднуються як зі зростанням попиту на продукцію цієї групи товарів, так і на постійне збільшення пропозиції;
- по-друге, лідерство країн, що розвиваються, зумовлено їх великим попитом на відповідні продукти, натомість такі держави як США, Канада, РФ доволі ефективно використовують переваги свого географічного положення, зокрема вихід до трьох океанів (Північний Льодовитий, Атлантичний, Тихий);
- по-третє, окремі країни належать до лідерів як експорту так і імпорту водночас (США, Нідерланди), що зумовлено політикою диверсифікації бізнесу і макро-ризиків;
- по-четверте, країни ЄС (за виключенням Нідерландів) виступають за нарощування імпорту риби і рибопродуктів, а їх сумарна питома вага перевищує показник США;
- по-п'яте, країнове лідерство в рибацтві не може вважатися сталим, зважаючи на технологічний прогрес, політичні конфлікти, мінливі смаки споживачів, залежні від декларованої корисності рибних продуктів та відповідних рекламних акцій, що може суттєво вплинути на структуру ринку.

Таблиця 4

Провідні експортери і імпортери риби і рибопродуктів, у ціновому вираженні, 2018

Країни-експортери	Питома вага, %	Країни-імпортери	Питома вага, %
Китай	14,0	США	14,0
Норвегія	7,0	Китай	9,0
В'єтнам	5,0	Японія	9,0
Індія	4,0	Іспанія	5,0
Чілі	4,0	Італія	4,0
США	4,0	Франція	4,0
Нідерланди	4,0	Німеччина	4,0
Таїланд	4,0	Республіка Корея	4,0
Канада	3,0	Швеція	3,0
РФ	3,0	Нідерланди	3,0
Решта	48,0		40,0

Джерело: [5, с. 76]

Висновки/ Методологія визначення економічної системи, її елементів, секторів, чи сегментів має базуватися на теоретичній і прикладній ідентифікації, що стосовно рибацтва охоплює взаємодію природно-ресурсної і техніко-інфраструктурної бази, характер і специфіку оцінювання, регулювання та багаторівневого моніторингу із обов'язковим урахуванням глобальних трендів.

Глобальний потенціал рибальства слід розуміти як кількісне та якісне оцінювання обсягів, видового складу, прогнозованого і критично допустимого виловлювання риби і моллюсків, споживчих морських рослин. Основою визначення його критичних обсягів може слугувати балансовий метод, який враховує наявні об'єми, темпи вилову і відновлення, ступінь забруднення водойм і риби, природних і штучних втрат, вплив національних і міжнародних обмежувальних заходів та випадкових форс-мажорних явищ і процесів.

Суттєве зростання чисельності населення планети, зміна клімату та забруднення Світового океану, продовольча криза в країнах що розвиваються, активний розвиток рекреаційної сфери на узбережжі водойм, неефективно контролюване браконьєрство призвели до зниження продуктивності рибальства, скорочення запасів водних біоресурсів в акваторіях окремих держав і, водночас, зростання темпів виловлювання риби в економічних зонах і територіальних водах багатьох держав світу.

Системне лідерство у морському рибальстві належить таким країнам як Китай, Перу, Індонезія, РФ, США. Водночас найбільшими імпортерами риби і рибопродуктів виступають США, Китай, Японія, Іспанія, Італія. Проведені ООН дослідження виокремлюють п'ять груп національних виробників в залежності від динаміки нарощування вилову (зростання, зниження, стабільність, відсутність чіткої тенденції, виключення), що дозволяє визначити основні тренди, оцінити орієнтацію і ефективність політик у цій сфері економічної діяльності.

Література

1. Pascoe S. Economics, fisheries, and marine environment. ISES, journal of marine science. 63:1-3 (2006).
2. Anderson L. Fisheries Economics. Vol. 1. Routledge. 2002.
3. Mackenzie W. C. An introduction to the economics of fisheries management. www.Fao.org/3/T0506E/T0506EDOhtm#Toc/
4. Левашова С., Глубоков А., Золотухин Г. Международная информационная система по водным наукам и рыболовству – АСФИС/АСФА. Труды Всероссийского научно-исследовательского института рыбного хозяйства и океанографии. 2018. Том 174. С. 198–202.
5. Состояние мирового рыболовства и аквакультуры. Меры по повышению устойчивости 2020. – Рим: Продовольственная и сельскохозяйственная Организация Объединенных Наций. — Рим: ФАО, 2020. 207 с.
6. Котенев Б., Булатов О., Кровнин А. Перспективы отечественного рыболовства до 2035 года в условиях меняющегося климата // Вопросы рыболовства. – 2019. – Том 20. – С. 395–435
7. Ardy B., EL – Agraa A. The Common Fisheries Policy / The European Union, Economics and Policies / Ed by Ali M. EL – Agraa. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007 – p. 411–420.
8. Wallace H., Wallace W., Leguesne Ch. The Common Fisheries Policy / Policy – Making in the European Union /Ed by Helen Wallace, William Wallace/ – Oxford: University Press, 2008 – P. 345–372.

References

1. Pascoe S. Economics, fisheries, and marine environment. ISES, journal of marine science. 63:1-3 (2006).
2. Anderson L. Fisheries Economics. Vol. 1. Routledge. 2002.
3. Mackenzie W. C. An introduction to the economics of fisheries management. www.Fao.org/3/T0506E/T0506EDOhtm#Toc/
4. Levashova S., Hlubokov A., Zolotukhyn H. Mezhdunarodnaia ynformatsionnaia systema po vodnym naukam y rybolovstvu – ASFYS/ASFA. Trudy Vserossyiskoho nauchno-yssledovatel'skogo ynstituta rybnogo khoziaistva y okeanohrafiy. 2018. Tom 174. S. 198–202.
5. Sostoianye myrovoho rybolovstva y akvakultury. Mer po povysheniyu ustoychivosti 2020. – Rym: Prodovol'stvennaia y selskokhoziaistvennaia Orhanyzatsiya Ob'yedynennykh Natsyi. — Rym: FAO, 2020. 207 s.
6. Kotenev B., Bulatov O., Krovnyin A. Perspektivy otechestvennogo rybolovstva do 2035 hoda v usloviyakh meniaiushchehosia klymata // Voprosy rybolovstva. – 2019. – Tom 20. – S. 395–435
7. Ardy B., EL – Agraa A. The Common Fisheries Policy / The European Union, Economics and Policies / Ed by Ali M. EL – Agraa. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007 – p. 411–420.
8. Wallace H., Wallace W., Leguesne Ch. The Common Fisheries Policy / Policy – Making in the European Union /Ed by Helen Wallace, William Wallace/ – Oxford: University Press, 2008 – P. 345–372.

Надійшла / Paper received : 17.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 331.1:65.012

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-2

РУДИК О. А.

Хмельницький національний університет

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У МЕХАНІЗМАХ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В ОТГ У ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Обґрунтовано узагальнену циклічну структуру управлінського механізму. Охарактеризовано схему взаємозв'язку процесів у циклічному механізмі регулювання соціально-трудомих відносин для підвищення якості життя населення ОТГ за ключовими процесами виявлення проблем, прийняття рішень та реалізації рішень. Наведено характеристику суб'єктів вказаних процесів, методів, способів, інструментів, критеріїв та етапів їх проходження. Сформовано перелік базових характеристик проблем, що підлягають вирішенню в рамках функціонування механізму регулювання СТВ у підвищенні якості життя населення громади за встановленими п'ятьма класифікаційними групами.

Ключові слова: соціально-трудомих відносини, регулювання, механізми, функціональні процеси, об'єднані територіальні громади, якість життя

RUDYK O.

Hmelnytsky National University

RELATIONSHIP BETWEEN FUNCTIONAL PROCESSES OF UTC SOCIAL AND LABOR RELATIONS REGULATION MECHANISMS IN IMPROVING THE QUALITY OF LIFE

Socio-labor relations as a component of the united territorial community social and labor sphere have a direct impact on the socio-economic development of UTC, its demographic processes, formation of financial resources, environmental protection, etc. Hence, the problems in the socio-labor sphere, the negative situation in the areas of production systems socio-labor relation, operating in the community, are inevitable factors of trouble in the socio-economic sphere of UTC. Thus, the regulation of social and labor relations is a necessary element of ensuring the united territorial community sustainable development and improving the quality of life in it.

The purpose of the study is to characterize the functional processes in the mechanisms of UTC social and labor relations regulation in improving the quality of life and the relationship between them

In the article substantiated the generalized cyclic structure of the management mechanism. Characterized the scheme of interconnection between processes in the cyclic mechanism of united territorial communities social and labor relations regulation in improving the quality of life on key processes of problems identification, decision-making and decision-realization. Given the characteristics of the subjects of these processes, methods, tools, criteria and stages of their passage. Has been formed a list of basic characteristics of the problems to be solved within the framework of the social-labor relations regulation mechanism in improving the quality of life according to the established five classification groups.

Keywords: social and labor relations, regulation, mechanisms, functional processes, united territorial communities, life quality

Вступ. Соціально-трудомих відносини як складова соціально-трудомих сфери об'єднаної територіальної громади, здійснюють безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток ОТГ, проходження демографічних процесів, формування фінансових ресурсів, збереження природного середовища тощо. Звідси, проблеми у соціально-трудомих сфері, негативна ситуація у сферах СТВ окремих виробничих систем, що діють на території громади, є неминучими чинниками негараздів і в соціально-економічній сфері ОТГ. Отже, регулювання соціально-трудомих відносин – необхідний елемент забезпечення сталого розвитку об'єднаної територіальної громади та підвищення якості життя її населення.

Мета дослідження. Охарактеризувати функціональні процеси у механізмах регулювання соціально-трудомих відносин в ОТГ у підвищенні якості життя населення та взаємозв'язки між ними.

Аналіз літературних джерел з даної тематики. Проблеми регулювання соціально-трудомих відносин підіймаються у працях цілого ряду науковців, однак переважно в контексті державного чи регіонального рівнів. При цьому, можна виокремити ряд досліджень, якими пропонуються підходи до формування регулятивних механізмів у соціально-трудомих сфері, в тому числі і з правової точки зору, серед яких праці М. Д. Ведернікова [1], А. М. Колота [2], О. В. Лавріненка [3]. Проте із переходом до завершальної стадії реформи адміністративно-територіального устрою України постає необхідність формування відповідних механізмів регулювання соціально-трудомих відносин на мікрорівні.

Постановка завдання. Державне регулювання припускає створення і використання комплексу інституційних і економічних умов, організаційних і нормативно-правових механізмів, які дозволяють здійснити цілеспрямований вплив на динаміку основних параметрів соціально-трудомих сфери. По суті, під регулятивним механізмом розуміється чітка структурна послідовність системних дій, які мають циклічний характер. Так, будь-який управлінський механізм реалізується за певним циклом, узагальнена структура якого може бути представлена наступним чином (рис. 1).

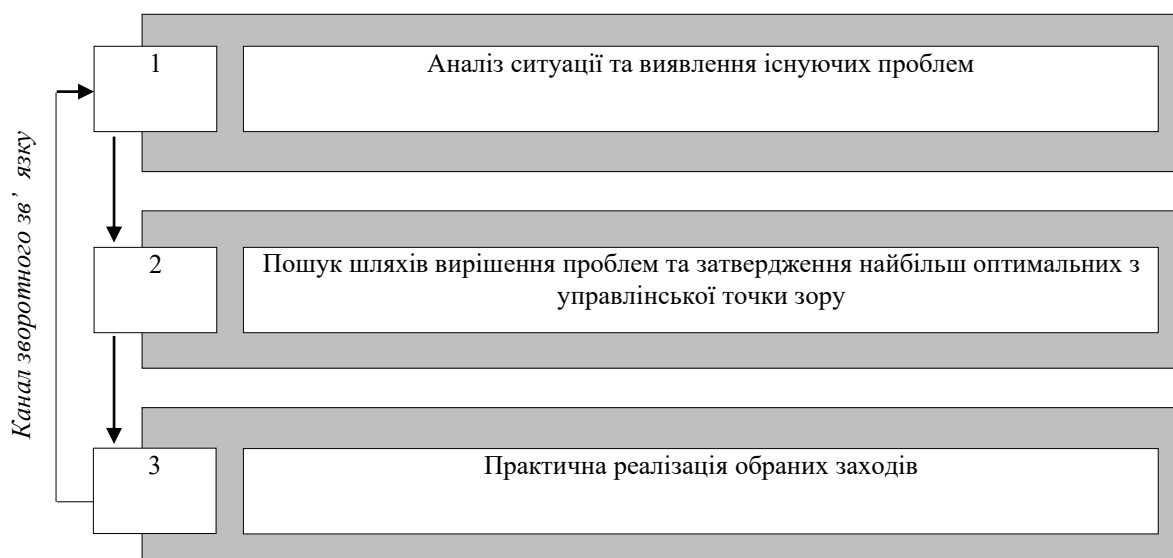

Рис. 1. Узагальнена циклічна структура управлінського механізму*

При цьому, тривалість періоду між етапами одного циклу може бути різноманітною в залежності від часу збору і опрацювання аналітичних даних, чисельності працівників аналітичного відділу, нормативно закріплених процедур прийняття рішень, тривалості реалізовуваних проєктів тощо. Проте між циклами взагалі не має бути часових проміжків. Іншими словами, завершенням одного циклу має розпочинатися інший, адже регулювання – неперервний процес. Натомість одночасно може проходити цілий ряд циклів вирішення поточних управлінських проблем, кожна з яких може перебувати на власній стадії – від виявлення до практичного вирішення.

Отже, механізм регулювання соціально-трудових відносин у підвищенні якості життя в об'єднаній територіальній громаді є циклічним процесом впливу на її соціально-трудову сферу. Будь-яка регулятивна діяльність має розпочинатися з оцінки наявної ситуації, адже для того, аби приймати ефективні управлінські рішення, необхідно мати чітке розуміння процесів, які мають місце у регульованій сфері, наявних потреб і проблем, а також наявних можливостей для покращання ситуації. Через те, початковими у циклічному регулятивному механізмі мають бути саме процеси виявлення проблем. Тут варто зупинитись на тому, що ж розуміти під проблемою в контексті регулятивного впливу. Загальновживане трактування поняття визначає проблему як «ситуацію, що потребує активних дій і є стимулюючим чинником для цілеспрямованої діяльності, щоб ліквідувати наслідки та запобігти їх виникненню» [4]. В цьому разі важливим є виокремлення тих із них, які мають вирішуватися в механізмі регулювання СТВ для підвищення якості життя населення ОТГ.

Говорячи про регулювання соціально-трудових відносин у підвищенні якості життя населення, маємо визначити, що процеси розвитку СТВ беззаперечно пов'язані з процесами розвитку соціально-трудової сфери, а, отже, мають регулюватися комплексно в рамках єдиного механізму. Звідси, весь перелік можливих проблем, з нашої точки зору, може бути об'єднаний у кілька груп:

- відхилення значень показників розвитку соціально-трудової сфери громади від їх планових, нормативно-індикативних, очікуваних, еталонних характеристик тощо;
- виникнення або посилення впливу негативних чинників на стан соціально-трудової сфери громади;
- недотримання норм законодавства при здійсненні соціально-трудових відносин на території громади;
- проблеми сфери управлінського впливу;
- виникнення надзвичайних обставин.

До проблем першої групи варто віднести всю сукупність ситуацій, за яких аналітичні показники (індикатори) стану розвитку соціально-трудових відносин та соціально-трудової сфери громади: а) мають негативну динаміку; б) мають відхилення від планових, прогнозних, нормативно-індикативних, очікуваних показників.

До проблем другої групи слід включати сукупність ситуацій, які сприяють виникненню або посиленню негативного впливу окремих факторів чи їх сукупності на стан розвитку соціально-трудової сфери чи соціально-трудових відносин в громаді. До таких проблем, наприклад, може належати закриття (припинення діяльності) бюджетотворюючих підприємств або скорочення чисельності їх штатного персоналу; виникнення чи наростання конфліктів у соціально-трудовій сфері.

Третя група проблем пов'язана з необхідністю забезпечити дотримання нормативних положень у сфері соціально-трудових відносин. Отже, до даної групи проблем слід віднести всю сукупність ситуацій, пов'язаних з недотриманням чи частковим дотриманням законодавства у сфері праці – використання

найманої праці неоформлених працівників; встановлення суми заробітної плати нижче гарантованого рівня; недотримання прав працівників, ненадання законодавчо закріплених соціальних гарантій, звільнення без причини; відсутність доплат за роботу у нічний час, вихідні та святкові дні; неналежний рівень безпеки та гігієни праці тощо.

Четверта група – проблеми сфери управлінського впливу і, зокрема, кадрові проблеми керівництва, тобто вся сукупність ситуацій, пов'язаних з персоналом керівних структур, які потребують вирішення: підбір, найм, навчання, розвиток, підвищення кваліфікації, забезпечення належних умов праці та соціального захисту, підвищення якості роботи, звільнення тощо.

П'ята група проблем має включати всю сукупність ситуацій, які не ввійшли до трьох попередніх груп, однак потребують вирішення в контексті підвищення якості життя населення громади, включно з надзвичайними ситуаціями природного та техногенного характеру.

Тепер варто визначитися із суб'єктами, які займатимуться виокремленням існуючих проблем, способами та інструментами, за допомогою яких вони діятимуть. Перелік суб'єктів виявлення проблем розвитку соціально-трудової сфери громади у підвищенні якості життя населення у кожному з типів об'єднаних територіальних громад може суттєво відрізнитися, адже їх чисельність і склад залежать, в першу чергу, від організаційної структури керівництва громади, наявності підпорядкованих органів і структурних відділів, що, в свою чергу, залежить від рівня фінансової спроможності громади та об'єктивної необхідності утримання чисельного штату співробітників. В той же час, узагальнено до їх переліку можна віднести:

- безпосереднє керівництво громади (голова та його заступники);
- працівників аналітичного відділу (окремого працівника, до обов'язків якого входить здійснення аналітичної роботи);
- членів створених комісій з питань праці та розвитку СТБ;
- працівників структурних відділів та підпорядкованих органів, установ, організацій тощо.

До посадових обов'язків кожного з перелічених суб'єктів мають входити завдання з пошуку та виявлення проблем розвитку соціально-трудових відносин у громаді. Оскільки дана діяльність має базуватися на певній нормативно-методичній основі, варто виокремити способи (методи), якими слід послуговуватися вказаним суб'єктам з метою забезпечення ефективного процесу виявлення проблем у соціально-трудовій сфері об'єднаної територіальної громади з дотриманням законодавчих норм і обмежень щодо діяльності керівних структур ОТГ. З нашої точки зору, в якості методів виявлення проблем розвитку соціально-трудових відносин у підвищенні якості життя населення варто використовувати наступні: організаційні; контрольно-перевірочні; економіко-аналітичні; обробки звернень.

Під організаційними методами виявлення проблем мається на увазі застосування сукупності інструментів організаційного характеру для прямого спілкування з мешканцями громади, окремими трудовими колективами, представниками роботодавців тощо. Інструментами в даному випадку будуть: проведення зборів, зустрічей, консультацій, перемовин, обговорень, круглих столів; відвідання мітингів, страйків, зібрань трудових колективів, виробничих об'єктів тощо.

Застосування контрольно-перевірочних методів має на меті проведення контрольної та перевіркової діяльності функціонування власне керівних структур об'єднаної територіальної громади, підпорядкованих їм відділів, установ та організацій, функціонування суб'єктів, що використовують найману працю в частині сфери їх соціально-трудових відносин, що підлягає контролю з боку органів місцевого самоврядування.

Основними інструментами в даному випадку є виїзди на об'єкти, опитування найманих працівників, перевірка документації, перевірка дотримання законодавчих норм при прийнятті рішень.

Економіко-аналітичні методи виявлення проблем полягають у зборі та аналітичному опрацюванні інформації щодо стану розвитку соціально-трудової сфери та соціально-трудових відносин в громаді. Під збором інформації слід розуміти проведення опитувань, соціологічних досліджень, моніторингу, складання запитів до відповідних служб і органів з метою отримання необхідних даних. Аналітична обробка інформації розуміє під собою групування зібраних даних в динамічні ряди, розрахунок значень індикативних параметрів, визначення чинників впливу на динаміку кожного показника, встановлення переліку існуючих проблем з обґрунтуванням шляхів та напрямів докладання зусиль для їх вирішення.

Застосування методу обробки звернень при виявленні проблем у соціально-трудовій сфері має на увазі опрацювання інформації, отриманої завдяки зверненням громадян, виявлення існуючих проблем та оцінку ризиків потенційного виникнення проблем у соціально-трудовій сфері та соціально-трудових відносинах.

Таким чином, логічним результатом процесів виявлення проблем у механізмі регулювання соціально-трудових відносин для підвищення якості життя населення є чітке формулювання кола існуючих і потенційно можливих проблем з окресленням наслідків, що матимуть місце, якщо ці проблеми поглиблюватимуться, та можливих варіантів їх вирішення. Отже, ефективна організація проходження вказаних процесів є запорукою отримання достатнього набору інформаційних даних керівництвом об'єднаної територіальної громади для прийняття виважених рішень у регулюванні соціально-трудових відносин для підвищення якості життя населення.

Наступна група процесів у механізмі – прийняття (затвердження) рішень. Їх основне призначення – забезпечити прийняття узгоджених рішень у законодавчо встановленому порядку та у відповідному

нормативному закріпленні. Якщо процеси виявлення проблем у механізмі регулювання СТВ у підвищенні якості життя населення призначені окреслювати можливі шляхи вирішення (усунення) виявлених проблем, то процеси прийняття рішень покликані забезпечити вибір конкретного шляху та здійснити його нормативне закріплення.

Суб'єктами в даному випадку виступатимуть ті керівні структури в громаді, які мають право приймати рішення: голова та його заступники, виконавчий комітет, рада об'єднаної територіальної громади, керівники відділів, інспектор з праці тощо.

Щодо власне способів, за допомогою яких мають прийматися рішення, то тут все досить однозначно, оскільки прийняття будь-яких регулятивних рішень має здійснюватися у повній відповідності до чинного законодавства. Отже, основними способами прийняття (затвердження) рішень в напрямі регулювання соціально-трудових відносин об'єднаної територіальної громади, є наступні:

- проведення загальних зборів громади;
- проведення чергових та позачергових сесій ради ОТГ;
- проведення засідань виконавчого комітету;
- проведення засідань (зборів) працівників керівного апарату структурних відділів, членів відповідних комісій виконавчого комітету об'єднаної територіальної громади;
- прийняття одноосібних рішень уповноваженими особами.

Отже, будь-які рішення, які приймаються в регулятивній сфері громади мають отримати нормативне закріплення і саме для цього призначені процеси прийняття рішень в механізмі регулювання соціально-трудових відносин для підвищення якості життя населення громади. Проходження вказаних процесів полягає в обговоренні всіх можливих шляхів і способів вирішення кожної конкретної проблеми, встановленої процесами їх виявлення, встановленні необхідної для цього кількості і номенклатури ресурсів, наявних можливостей громади, потенційних вигод і небезпек, до яких призведе прийняття того чи іншого варіанту рішення та виважене прийняття і нормативне закріплення обраного варіанту.

Для того, аби полегшити процес відбору варіантів та підвищити його ефективність, доцільно застосовувати систему критеріїв. З нашої точки зору, основними критеріями прийняття рішень у регулюванні СТВ у підвищенні якості життя населення громади мають бути наступні:

Законність. Вибору варіанту вирішення певної проблеми у соціально-трудовій сфері громади має передувати розгляд кожного з них на предмет відповідності та узгодженості з чинними нормами законодавства.

Дотримання процедур. Будь-яка регулятивна сфера функціонує на основі чіткої сукупності процедурних формальностей, недотримання яких може стати приводом до судових позовів. Отже, при виборі можливого варіанту вирішення виявленої проблеми необхідно розглядати кожен з них на предмет можливості дотримання всіх необхідних процедур в ході його подальшої реалізації.

Ресурсна достатність. Даний критерій має на увазі, що обраний варіант вирішення певної проблеми (ряду проблем) соціально-трудової сфери громади повинен базуватися на оптимальному співвідношенні задіяних ресурсів (наприклад, на поєднанні власних і залучених ресурсів громади), їх балансуванні та врахуванні наявних і потенційних ресурсних можливостей ОТГ.

Результативність. Даний критерій необхідний для того, аби з сукупності можливих варіантів вирішення конкретної проблеми обирати той, сукупний позитивний ефект від реалізації якого перевищуватиме сукупні негативні наслідки.

Висновки. Отже, реформа адміністративно-територіального устрою України, забезпечивши децентралізацію владних повноважень та ресурсів, значно підвищила рівень зацікавленості органів виконавчої влади об'єднаних територіальних громад у розвитку соціально-трудових відносин на підпорядкованих їм територіях. При цьому, реальні механізми практичної реалізації цих повноважень у більшості випадків просто не існують. Саме тому запропоновано функціональне підґрунтя для розбудови механізмів регулювання соціально-трудових відносин у підвищенні якості життя населення об'єднаних територіальних громад.

Література

1. Ведерніков М. Д. Ринковий механізм регулювання оплати праці робітників (проблеми теорії і практики) : монографія / М. Д. Ведерніков. – Хмельницький : Евріка, 2001. – 288 с.
2. Колот А. М. Соціальна-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2010
3. Лавріненко О. В. Механізм правового регулювання соціально-трудових відносин: сучасний стан та перспективи розвитку: [монографія]. – Донецьк : Норд-Прес – ДЮО ЛДУВС, 2007. – 182 с.
4. Словник базової термінології з адміністративного права : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / ДВНЗ «Запоріж. нац. ун-т» МОН України ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України Т. О. Коломєць. – К. : Істина, 2010. – 234 с.

References

1. Vedernikov M. D. (2001) Rynkovyi mekhanizm rehulivannia opłaty pratsi robotnykiv (problemy teorii i praktyky) : monohrafiia [Market mechanism for regulating the remuneration of workers (problems of theory and practice)]. – Evrika, Khmelnytskyi : Ukraine.

-
2. Kolot A. M. (2010) *Sotsialna-trudova sfera: stan vidnosyn, novi vyklyky, tendentsii rozvytku : monohrafiia* [Social and labor sphere: the state of relations, new challenges, development trends]. – KNEU, Kyiv, Ukraine.
 3. Lavrinenko O. V. (2007) *Mekhanizm pravovoho rehulivannia sotsialno-trudovykh vidnosyn: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: monohrafiia* [The mechanism of legal regulation of social and labor relations: current status and development prospects]. – Nord-Pres – DIuI LDUVS, Donetsk, Ukraine.
 4. *Slovyk bazovoi terminolohii z administratyvnoho prava : navch. posib. dlia vyshch. navch. zakl. (2010) / DVNZ «Zaporiz. nats. un-t» MON Ukrainy ; za red. d-ra yuryd. nauk, prof., zasl. yurysta Ukrainy T. O. Kolomoiets. – Istyna, Kyiv, Ukraine.*

Надійшла / Paper received : 13.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 658.152

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-3

ГОНЧАР О. І., ТАДЕУШ ТРОЦИКОВСЬКИЙ
Хмельницький національний університет

БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ФАКТОР УСПІШНОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено особливості та принципи ефективного бренд-менеджменту підприємств, його роль у забезпеченні результативності діяльності та конкурентоспроможності підприємств в сучасних умовах. Зроблено висновок, що для успішності здійснення бренд-менеджменту сучасного підприємства важливо реалізувати не лише класичні, але і специфічні принципи управління. Ідентифіковані основні з них. Здійснено порівняльну характеристику традиційного маркетингового та бренд-орієнтованого підходів до управління підприємством. Констатовано, що у механізмі бренд-орієнтованого управління підприємством центральне місце належить безпосередньо розробці та просуванню бренду, координації його впливу на комплекс маркетингу та на ринкову активність підприємства.

Ключові слова: бренд, маркетинг, бренд-менеджмент, управління підприємством, планування, виробництво, інновації, товар, попит, споживачі, результативність, прибуток, конкурентоспроможність.

GONCHAR O., TADEUSZ TROCICOWSKI
Khmelnytsky National University

BRAND-MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE AS A FACTOR OF SUCCESS OF INNOVATIVE ACTIVITY

In the current conditions of globalization changes in the international market and increasing competition, the struggle of producers for the consumer is intensifying. Increasing efforts are being made in the field of innovation, to develop innovative products that meet potential demand. Under such conditions, the use of brand management is an effective tool to increase business activity and competitiveness of the enterprise. Leading companies that lead the international market, the success of their business is largely due to the creation of a successful brand. Today, some Ukrainian companies, which in many respects lag behind their foreign counterparts, can already talk about the importance of using expansion tools that have been tested in practice in Western countries, including brand management.

Peculiarities and principles of effective brand management of enterprises, its role in ensuring the efficiency and competitiveness of enterprises in modern conditions are studied. It is concluded that for the success of brand management of a modern enterprise it is important to implement not only classical but also specific management principles. The main ones have been identified. The comparative characteristic of traditional marketing and brand-oriented approaches to enterprise management is carried out.

The actual scientific and practical task of further development of theoretical provisions and methodological support for the formation and effectiveness of the brand is highlighted.

It is stated that in the mechanism of brand-oriented management of the enterprise the central place belongs directly to the development and promotion of the brand, coordination of its impact on the marketing complex and on the market activity of the enterprise.

Keywords: brand, marketing, brand management, enterprise management, planning, production, innovation, product, demand, consumers, efficiency, profit, competitiveness.

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізаційних змін міжнародного ринку і підвищення конкуренції посилюється боротьба підприємств-виробників за споживача. Все більше зусиль спрямовується у сферу інноваційної діяльності, на розробку інноваційних продуктів відповідних потенційному попиту. За таких умов, застосування бренд-менеджменту є дієвим інструментом підвищення ділової активності і конкурентоспроможності підприємства. Провідні компанії, які лідирують на міжнародному ринку, успішністю свого бізнесу значною мірою завдячують створенню успішного бренду. Сьогодні деякі українські підприємства, які за багатьма показниками відстають від зарубіжних колег, уже можуть говорити про важливість застосування інструментів експансії, перевірених на практиці в західних країнах, включаючи бренд-менеджмент.

Фахівці в сфері брендингу наголошують, що успіх товарів ґрунтується на перевагах, які формуються покупцями суб'єктивно. Ці переваги полягають в унікальності торгових марок, здатності покупців ідентифікувати марки під час прийняття рішення про покупку і залежить від інноваційності товару, пропагуванні його переваг у порівнянні із товарами-аналогами. Актуальність застосування принципів бренд-менеджменту, активна інноваційна діяльність, оптимізоване управління торговою маркою підприємства формують можливості не лише ефективною виробничо-збутовою діяльністю підприємства, але і розвитку його ринкового потенціалу, отриманню конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості створення й реалізації бренду, принципи здійснення бренд-менеджменту знаходяться у центрі уваги українських і зарубіжних економістів-маркетологів. Вчення про бренд і його ролі в компанії сформували і розвинули Д. Аакер, Ж.-Н. Капферер, Ф. Котлер, Т. Нілсон, Е. Райс, Д. Траут, К. Келлер, Д. Огілві та інші зарубіжні вчені.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних і практичних засад бренд-менеджменту зробили такі науковці: О. Боєнко, О. Власенко, А. Войчак, В. Кардаш, О. Кендюхов, Ю. Нестерева, Ф. Павленко,

В. Пеліщенко, Є. Ромат, С. Солнцев, А. Старостіна, О. Шафалюк, Л. Шульгіна та інші. Разом із тим триває пошук нових підходів щодо обґрунтування методологічних і науково-практичних засад брендингу і бренд-менеджменту, конкретизації їх ролі в забезпеченні успішності інноваційної діяльності та ринкової активності промислових підприємств.

Мета статті. дослідження особливостей та визначення місця і ролі бренд-менеджменту в діяльності українських компаній, спроба оцінки впливу бренд-менеджменту на ефективність інноваційної діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні акцент управління інноваційною, як і виробничо-збутовою діяльністю кожного підприємства, забезпечення результативності і прибутковості передбачає застосування маркетингових принципів управління. Для закріплення позицій на ринку та одержання максимального прибутку підприємства докладають максимальні зусилля щодо розробки брендів товарів і просування їх на ринку, застосування принципів бренд-менеджменту.

На сьогоднішній день ринок перенасичений товарами та послугами, які відрізняються за різними показниками: виробництвом, вартістю, інноваціями, брендами. За таких умов, брендинг слугує важливою частиною стратегії розвитку компаній. Бренд виступає у вигляді емоційно-психологічного зв'язку з аудиторією, викликаючи у споживачів ряд особливих асоціацій та вражень.

Поняття бренду досить широке, різні автори трактують його по-своєму, до нього відносяться ще: товар або послуга з характеристиками, набір асоціацій, очікувань, інформація про споживача, обіцянки переваг та багато іншого. Бренд - це те, що приходить у споживачів на думку при вигляді на продукцію марки. Для того, щоб визначити сутність поняття «бренд» розглянемо основні трактування. Кожна компанія, яка надає послуги у сфері формування та керування брендами або автори по бренд-менеджменту вважають за потрібне запропонувати власне визначення бренду.

Професор по маркетингу Л. Чернатоні вважає, що «бренд - ідентифікований продукт, сервіс, особистість або місце, створене таким чином, що споживач сприймає унікальну додану цінність, яка відповідає його потребам найкращим способом» [1]. К. Л. Келлер виділяє поняття «бренд - набір асоціацій, які виникають у споживачів, які додають сприйняттю цінність товару або послуги» [2]. Професор по маркетинговій стратегії Вищої школи Ж.-Н. Капферер визначає «бренд - ім'я, яке має вплив на покупця, стаючи критерієм покупки» [3].

Вищеперераховані трактування допомагають зробити висновок, що бренд має знакову сутність. Бренд має певний вигляд, тобто що він відображає: назва, ім'я, слово, знак, символ, логотип, дизайн, упаковка, зовнішній вигляд продукції та інші явні та неявні характеристики. Бренд відіграє певну роль: ідентифікація товару чи послуги, диференціація, вплив на споживчу поведінку. З позиції споживача бренд визначається, як асоціація, цінність, емоції, досвід, очікування, певні враження та інше. Таким чином, бренд представляє собою систему внутрішніх особливостей - ім'я та візуальні символи, які виконують певні основні функції:

- ідентифікація товару чи послуги (пізнаваність, розпізнання);
- диференціація товару чи послуги (відмінність);
- вплив на поведінку споживачів (на такі ринкові показники, як споживання, популярність, перевага та інше).

Бренд з розвинутою якістю ідентифікації та диференціації здатний впливати на вибір споживача, зміцнювати з ними відносини, забезпечувати переваги та вигоди, як для споживачів, так і для власників компаній та їх бізнес-партнерів (стейкхолдерів).

Розглянемо поняття «брендинг» - конкретне значення даного поняття може сильно відрізнятися у відповідності з великою кількістю трактувань бренду. В тому випадку, якщо під брендом розуміється ідентифікатор продукції, який диференціює його від конкурентів, то управління брендом буде зводитися до формування такого ідентифікатора. Брендінг - це місце системи маркетингових комунікацій, які займаються розробкою фірмового стилю, його елементів, формуванням унікального іміджу компанії, який буде відрізняти його від конкурентів.

За успішним брендингом на початковому етапі формування компанії розробляється план певних дій. До ключових етапів формування бренду відносять: 1) моніторинг - дослідження конкурентів ринку; 2) аналіз та планування - формування унікальної торгової пропозиції; 3) створення атрибутів бренду: назва, упаковка, логотип, слоган, легенда бренду та інше; 4) позиціонування бренду - закріплення продуктової ніші, яка зміцнить позитивну репутацію виробника в свідомості споживача; 5) брендбук - зведення візуального стилю компанії; 6) вихід на ринок - розробка методів просування (PR кампанії); визначення стратегії.

Важливою якістю бренду для компанії є його здатність позитивно впливати на попит споживачів. Під поняттям «споживач» потрібно розуміти наявних потенційних споживачів, постачальників, кінцевих споживачів, а також осіб, які мають вплив на прийняття рішення про покупку товару чи послуги.

Споживач має контакт з брендом через різні комунікації, а також під час споживання брендової продукції. Зв'язок покупця з брендом і досвід його використання викликають асоціації і створюють певні відношення: асоціації бренду, усвідомленість про бренд, імідж бренду, атрибути бренду, емоції та відчуття, які відчуває споживач при покупці або споживанні бренду, повага та довіра до марки. В процесі

систематичного споживання бренду, відносини та асоціації до нього фіксують певну поведінку, де важливим значенням є перевага бренду та лояльність до бренду [4].

Лояльність до бренду (brand loyalty) - відданість до бренду, рівень регулярного придбання продукції одного бренду. На лояльність бренду впливає позиція споживача до бренду та його можливість повторно купувати товари даної марки. Лояльність як поведінкова властивість залежить від якості товару, а також від стабільності всіх ментальних зв'язків, які формуються між споживачами і власниками бренду.

Сформована стійка перевага бренду споживачем відіграє важливу роль, вона являється інструментом впливу бренду на попит споживачів та зростання ринкових показників. Прихильність бренду являється способом формування споживчих переваг. Тоді як, стійка перевага споживачами даного бренду в різних ситуаціях вибору продукції, по суті і є прихильністю бренду. До таких ситуацій вибору споживачами товару відносять неповне проникнення продукції до каналів збуту, зміна ринкової ціни, наявність в місцях продажу конкурентоспроможної продукції, відсутність рекламної підтримки та інше.

Виділення економічного ефекту від формування бренду є досить складним завданням. П. Дойль визначає, що бренди, в ролі нематеріальних активів, збільшують акціонерну вартість компанії, тому економічний ефект розробляється на основі наступних аспектів:

- бренди збільшують та прискорюють грошові потоки;
- бренди мають позитивний вплив на довгострокову вартість компанії, цей вплив надають інвестиції, які вкладені в матеріальні та нематеріальні активи;
- стабілізують очікувані грошові потоки [4].

Визначимо, сутність та основні елементи системи бренд-менеджменту сучасного промислового підприємства. Виходячи з проведеного дослідження [3, 5, 6], можна стверджувати, що бренд-орієнтоване управління – це управління всіма функціями підприємства (як загальними, так і окремими) та його структурними підрозділами на основі орієнтації на формування певного бренду, за допомогою якого досягаються цілі підприємства. Бренд-орієнтоване управління підприємством має на увазі інтеграцію врахування необхідності формування бренду не як однієї з функцій маркетингу, а як однієї із загальних функцій менеджменту підприємства.

Система бренд-орієнтованого управління підприємством є комплексом взаємозв'язаних елементів: цілей, принципів, функцій, методів, організаційної структури, яка втілює управлінські стосунки, які разом дозволяють реалізовувати головну місію підприємства – задоволення комплексу потреб споживачів. Дослідимо, у чому різниця між традиційним маркетинговим підходом та бренд-орієнтованим підходом до управління підприємством (рис.1).

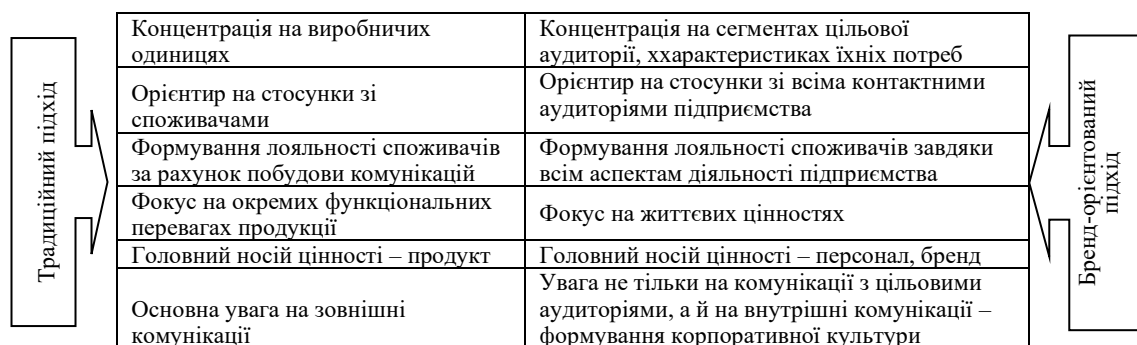

Рис. 1. Характеристики традиційного маркетингового та бренд-орієнтованого підходів до управління підприємством

Підприємства, проводячи бренд-орієнтоване управління, реалізують ряд принципів. Дослідження існуючих наукових підходів щодо існуючих принципів управління та тенденцій їхньої трансформації крізь призму бренд-орієнтованого управління, дозволяє виділити перелік найважливіших принципів, які доповнюють класичні загально управлінські принципи: 1) принцип орієнтації на комплекс потреб споживачів, урахування функціональні, емоційні, соціальні, психологічні потреби. Реалізація цього принципу передбачає постійний аналіз рівня споживачьких потреб, очікувань, задоволення та пошук шляхів підвищення рівня задоволення споживачів. Урахування всього комплексу потреб споживачів дає змогу системно формувати бренд підприємства та забезпечувати йому максимальну конкурентоспроможність; 2) принцип урахування інтересів партнерів та суспільства. У сучасних ринкових умовах та умовах суспільних трансформацій уже неможливо забезпечити сильну позицію бренду, орієнтуючись лише на споживачів, не враховуючи інтереси партнерів, та суспільства в цілому; 3) принцип орієнтації на бренд – передбачає концентрацію всіх ресурсів на підприємстві для формування споживчих цінностей та їхній інтеграції в єдиний структурований образ бренду. Цей принцип є одним із найголовніших для бренд-орієнтованого управління підприємствами та дозволяє об'єднувати всі дії та зусилля підприємства навколо створення необхідних характеристик бренду; 4) принцип формування бренд-орієнтованої корпоративної культури. Передбачає формування розуміння сутності бренду всіма працівниками підприємства, починаючи з найвищої ланки й закінчуючи робітниками виробництва, та їх орієнтацію в роботі на головні цінності

бренда; 5) принцип постійного розвитку бренда. Формування та розвиток бренда – це безперервний процес, тому неможливо сказати, що бренд сформовано, можна зупинитися на досягнутому. Бренд функціонує в ринковому середовищі, що постійно змінюється під впливом багатьох факторів, у тому числі й під впливом дій конкурентних брендів на ринок та споживачів. Тому для забезпечення успіху бренда необхідно постійно відстежувати ситуацію на ринку, аналізувати слабкі сторони, загрози, шукати можливості та реалізовувати сильні сторони бренда.

Крім того, управління брендом пов'язане з певними складностями та ризиками. Бренди, які функціонують на розвинутих та розвиваючих ринках, стикаються з такими проблемами, як: 1) споживча перенасиченість – велика кількість споживачів мають середній рівень життя, і у більшості випадків в них є все, що потрібно. Такі споживачі рідко ведуться на різні маркетингові акції, що призводить до зменшення споживчої лояльності; 2) відсутність продуктової диференціації – більшість продукції, яка представлена на ринках володіє однаковими характеристиками. Від цього не можуть бути застраховані високотехнологічні товари, так як на сьогоднішній день, інновації швидко розвиваються та копіюються конкурентами; 3) зниження впливу реклами – стає все складніше та дорожче впливати на цільового споживача, в результаті чого потребується знаходити альтернативні методи просування товарів; 4) цінова політика – вищі три аспекти на вплив на ціну. Це пов'язано з тим, що інколи єдиною можливістю отримання короткострокової переваги є зниження цін за допомогою знижок. Однак, основною проблемою слугує те, що чим частіше компанія буде йти на даний крок, тим більше буде посилюватися влада споживача на ринку.

Бренди здатні впливати не тільки на споживчу поведінку, але і на зменшення ризиків для компанії в довгостроковій перспективі, особливо – ризиків інноваційної діяльності, налагодження та випуск нових видів товарів, організаційних змін чи маркетингових інструментів взаємодії з ринком. До таких ризиків потрібно, у першу чергу, віднести наступні: рівень впливу на наявних та потенційних споживачів; зростання обсягів продажу, збільшення частки ринку та пріоритетності на ринку; позитивний вплив бренду на інвесторів, акціонерів, партнерів, постачальників, стейкхолдерів.

Формування та розвиток бренду, який забезпечує вплив на споживчу поведінку та зменшує можливі ризики для компанії, сприяє зростанню капіталу бренду та його фінансової вартості. Існують інші вигоди для компанії, які надає бренд: сильний бренд з чіткою ідентичністю, як бар'єр для входу на конкурентний ринок; цінова конкуренція, зведення комунікацій бренду та створення цілісного образу бренду; зростання акціонерної вартості бренду; франчайзинг; збільшення впливу бренду на вартість акцій; позитивний вплив бренду на акціонерів, партнерів, постачальників та інших.

Отже, до основних функцій бренду відносять ідентифікацію, диференціацію та вплив на поведінку споживачів. Бренд – це система знаків та атрибутів, яка виділяє стійкий вибір споживача до вибору товару чи послуги порівнюючи з конкурентами.

Висновки. Таким чином, управління бренд-менеджментом посідає важливе місце в системі менеджменту підприємства. Як показує практика, ефективно розроблений бренд та активна політика щодо його розвитку і підтримки є важливими елементами комунікацій зі споживачами, просування товарів на ринку, та підвищенню ринкової активності підприємства. Саме розвиток бренду сприяє формуванню у свідомості споживача певних асоціацій та спогадів, які сприяють здійсненню повторного споживання товару чи послуги.

Література

1. Chernatony L. de, Dall'Olmo R.F. (1998). "Defining "brand": beyond the literature with experts' interpretations". *Journal of marketing Management*, Vol. 14(5), pp. 417-443.
2. Keller L.L. (1998). *Strategic Brand management*. Prentice Hall, NY.
3. Капферер Ж.-Н Бренд навсегда: создание, развитие, поддержка ценности бренда. - 3-е изд. - М.: Вершина, 2006. - 448 с.
4. Дойль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость. - СПб.: Питер, 2001. - 480 с.
5. Кендюхов О.В. Ефективність маркетингових комунікацій у брендингу / О.В. Кендюхов, О.Ю.Боєнко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – 2008. – № 35 (149). – С. 70 –75.
6. Face PR-агентство. Продвижение бренда. www.faceagency.com. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.faceagency.com.ua/prodvizhenie-brenda/> (дата обращения: 15.02.2020).

References

1. Chernatony L. de, Dall'Olmo R.F. (1998). "Defining "brand": beyond the literature with experts' interpretations". *Journal of marketing Management*, Vol. 14(5), pp. 417-443.
2. Keller L.L. (1998). *Strategic Brand management*. Prentice Hall, NY.
3. Kapferer Zh.-N Brend navseгда: sozdanye, razvitye, podderzhka tsennosti brenda. - 3-e yzd. - M.: Vershyna, 2006. - 448 s.
4. Doil P. Marketynh, oryentirovannyi na stoymost. - Spb.: Pyter, 2001. - 480 s.
5. Kendiukhov O.V. Efektivnist marketynhovyykh komunikatsii u brendynhu / O.V. Kendiukhov, O.Iu.Boienko // Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. – 2008. – № 35 (149). – S. 70 –75.
6. Face PR-ahentstvo. Prodvizhenie brenda. www.faceagency.com. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.faceagency.com.ua/prodvizhenie-brenda/> (data obrashcheniya: 15.02.2020).

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 338.43

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-4

ВАРГАТЮК М. О.

Чернігівський національний технологічний університет

УДОСКОНАЛЕННЮ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

У статті представлено науково-методичний підхід до оцінювання розвитку аграрного сектору України та його взаємозв'язку із результативністю інституційно-аналітичного забезпечення шляхом розрахунку інтегральних показників, які ґрунтуються на побудові системи індикаторів, що згруповані за такими напрямками: соціально-економічний розвиток аграрного сектору, продовольча безпека та екологічна стійкість. Використання запропонованого підходу дає змогу агрегувати показники розвитку аграрного сектору, ідентифікувати структурні диспропорції державної аграрної політики та сформувати інституційно-аналітичне підґрунтя для її вдосконалення.

Ключові слова: аграрний сектор, розвиток, система, інституційно-аналітичне забезпечення.

VARGATYUK M.

Chernihiv National University of Technology

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF INSTITUTIONAL-ANALYTICAL SUPPORT OF FUNCTIONING OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

The article presents a scientific and methodological approach to assessing the development of the agricultural sector of Ukraine and its relationship with the effectiveness of institutional and analytical support by calculating integrated indicators based on the construction of a system of indicators grouped in the following areas: socio-economic development of the agricultural sector, food safety and environmental sustainability. The use of the proposed approach makes it possible to aggregate indicators of agricultural sector development, identify structural disparities in state agricultural policy and form an institutional and analytical basis for its improvement. It was identified that despite the presence of positive trends in economic indicators of the agricultural sector in Ukraine, increasing the volume and efficiency of agricultural production, the current state of institutional and analytical support for the development of the agricultural sector of Ukraine does not meet its existing natural resource potential. The existing disparities in the development of the agricultural sector and their territorial specificity prompted the use of the method of cluster analysis in order to group the regions of Ukraine by key indicators of crop production and animal husbandry. This served as a basis for the formation of a balanced state policy in the field of institutional and analytical support for the development of the agricultural sector, which takes into account industry specialization and regional specifics. As a result of conducting an integrated assessment of the level of development of the agricultural sector of Ukraine and its institutional and analytical support, the relationships between indicators of socio-economic development, environmental sustainability of the agricultural sector and food security were identified. The results of the integrated assessment indicate an increase in the level of development of the agricultural sector in Ukraine.

Keywords: agricultural sector, development, system, institutional and analytical support.

Постановка проблеми. Задоволення постійно зростаючих потреб суб'єктів аграрного сектору в достовірній й своєчасній інформації про реальний стан національних і міжнародних соціально-економічних показників, умови, можливості й загрози функціонування аграрного сектору в умовах глобалізації призвело до усвідомлення необхідності формування інституційно-аналітичних систем на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють спростити та прискорити обробку значних інформаційних масивів і забезпечити оперативну реакцію відповідних інституцій (органів державної влади, аграрного бізнесу, громадськості, наукового сектору, інформаційно-комунікаційного сектору) у напрямку розвитку досліджуваної галузі. Разом з тим, практика функціонування аграрного сектору в Україні і світі показала, що значна кількість вузькоспеціалізованих систем інституційно-аналітичного забезпечення мають сукупність недоліків, таких, як: відсутність гнучкості для швидкого пристосування до потреб вирішення якісно нових проблем; нестача технологічних ресурсів для збору і обробки інформації, недостатній рівень інституційної інтеграції для забезпечення ефективного вирішення завдань на рівні національної економіки. Зазначені обставини актуалізують потребу інституційно-аналітичного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню проблем, пов'язаних з інституційним забезпеченням аграрного сектору, достатньо уваги приділили представники різних напрямів економічної науки: О. Бородіна, Д. Васильківський, В. Геєць, А. Гриценко, Т. Єфименко, О. Загурський, Ю. Зайцев, А. Маслов, Т. Остапенко, О. Прутська, В. Тарасевич, П. Юхименко, В. Якубенко та інші.

Необхідне також й обґрунтування інструментів державної політики, орієнтованих на покращення інвестиційно-інноваційного потенціалу інституційно-аналітичного забезпечення розвитку аграрного сектору, посилення його експортного потенціалу. Особливо важливим є врахування таких результатів у процесі розроблення напрямів, інструментів і засобів інституційно-аналітичного забезпечення аграрного сектору в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є поглиблення науково-методичного підходу до оцінювання розвитку аграрного сектору України та його взаємозв'язку із результативністю інституційно-аналітичного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор України є одною з провідних ланок національного господарства, яка має значні ресурси для подальшого розвитку, максимально повної реалізації економічного потенціалу та забезпечення продовольчої безпеки. Незважаючи на наявність позитивних зрушень у розвитку аграрного сектора України, які насамперед зумовлені зростанням частки обсягів виробництва аграрної продукції у загальному обсязі ВВП України, нарощення експортних потужностей вітчизняного аграрного сектора та продуктів харчової промисловості, активізація інвестиційних процесів, сучасний стан функціонування, а також наявні тенденції його розвитку не відповідають дійсному економічному та природно-ресурсному потенціалу.

Встановлено, що розвиток аграрного сектора в Україні стримується обмеженнями, які здебільшого характеризуються суттєвими недоліками інституційного забезпечення, зокрема, зменшення кількості підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, змінами у структурі власності земельного фонду, стану динаміки перерозподілу сільськогосподарських угідь серед існуючих підприємств у напрямку інтегрованих компаній-агрохолдингів, зниження рівня розораності земель сільськогосподарського призначення тощо. Притаманні й інші гострі диспропорції щодо розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки у територіальному та галузевому аспектах. Так, у структурі виробництва продукції рослинництва значно переважають зернові, зернобобові і технічні культури, овочі, картопля та баштанні продовольчі культури. Хоча й за останні роки спостерігається зростання урожайності основних сільськогосподарських культур, однак міжнародні порівняння такого показника підтверджують, що в Україні рівень урожайності є одним з найнижчих. Зазначено, що орієнтація суб'єктів аграрного сектору на вирощування рентабельних зернових та олійних культур не сприяє забезпеченню збалансованості постачання на ринок різноманітної продукції харчування [1].

У вкрай складному становищі знаходиться тваринницька галузь за досліджуваній період, що характеризується значним зменшенням поголів'я сільськогосподарських тварин в усіх категоріях господарств, зумовлюючи скорочення обсягів виробництва основних видів продукції тваринництва в Україні. У свою чергу, продуктивність сільськогосподарських тварин у сільськогосподарських підприємствах України характеризується позитивними показниками. Аналіз динаміки індексів виробництва продукції сільського господарства в Україні у 2018 році порівняно із 2017 роком показує зростання обсягів валової продукції на 8,1% (рис.1). Незважаючи на це, аграрний сектор характеризується тенденціями недостатньої ефективності господарювання, враховуючи наявний природно-ресурсний потенціал України.

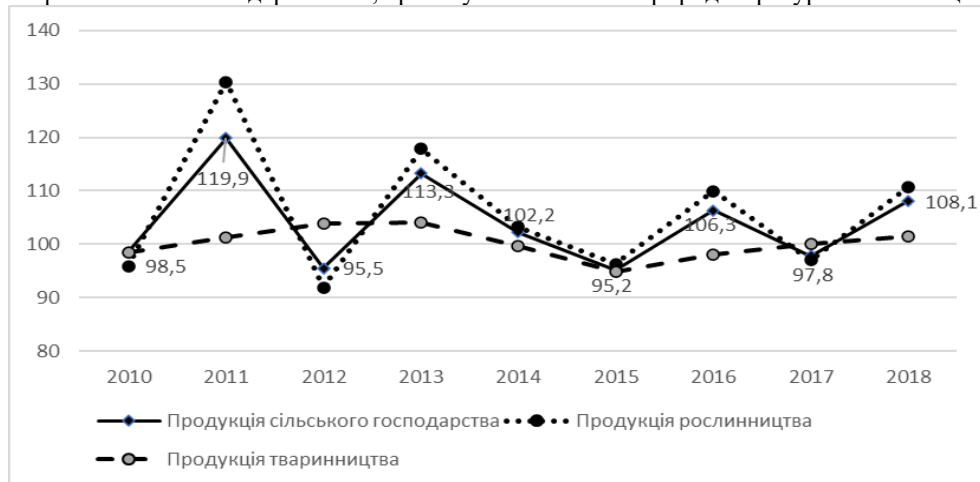

Рис.1. Динаміка індексів виробництва продукції сільського господарства в Україні у 2010-2018 роках, у % до попереднього року*

*Джерело: побудовано автором на основі офіційних даних Державної служби статистики України

Дослідження розвитку аграрного сектора у розрізі регіонів України здійснено на основі використання методу кластерного аналізу. З використанням кластерного аналізу проведено групування регіонів України за конкретними показниками розвитку рослинництва і тваринництва. Класифіковано області України в залежності від рівня розвитку аграрного сектора використовуючи метод k-середніх використовуючи Евклідову відстань між двома спостереженнями, що дозволило поділити області на 6 кластерів. Проведені дослідження підтверджують перш за все наявність різного природно-ресурсного потенціалу, соціально-економічних, географічних та культурних особливостей функціонування аграрного сектору, які й формують дисбаланси у його розвитку. У цьому контексті пріоритетними напрямками для сприяння розвитку аграрного сектора на рівні регіонів України повинна стати насамперед дієва інституційно-аналітична база, яка б чітко визначала особливості кожного регіону, можливості його розвитку у контексті формування та реалізації відповідних регіональних стратегій і програм з чіткою інституційно-управлінською структурою [2-3]. За допомогою SWOT-аналізу функціонування аграрного сектору в Україні ідентифіковано проблеми його розвитку та можливості на які має орієнтуватись сучасна державна політика у сфері інституційно-аналітичного забезпечення (табл.1).

Таблиця 1

SWOT-аналіз аграрного сектору в Україні*

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Вигідне географічне розташування в центрі Європи на перетині основних логістичних вузлів 2. Клімат (велика частина території України розташована в кліматичних зонах, що сприяють веденню с/г з мінімальними ризиками отримання збитків від різних стихійних лих) 3. Ґрунти (українські с/г землі — це чорноземи з найбільшим вмістом гумусу у світі) 4. Культура і знання (аграрії активно навчаються у колег з усього світу) 5. Дешева оренда землі (в Україні — 41 євро/га, для порівняння в Литві — 81, у Чехії — 96, у Франції — 202) 6. Найвища маржинальність серед усіх країн світу — 30-150% (за оцінками експертів «Латифундист Медіа») 7. Відсутність регулювання 8. Дешева робоча сила (середня офіційна зарплата в с/г в Україні — \$277, у Польщі — \$1 680, в Угорщині — \$1 114, у Словаччині — \$1 319) 9. Бізнес через своїх лобістів із галузевих асоціацій представлений в уряді (експортна рада, Рада інвесторів України, різні міжвідомчі групи і комітети при міністерствах тощо) 10. Ландшафт ідеально підходить для великого товарного землеробства 11. Активне використання всіма гравцями (великими, середніми і дрібними) передових світових технологій у своєму виробництві 12. ТОПові позиції України на світовому ринку (сьогодні Україна — один зі світових лідерів за низкою товарних позицій) 13. Висока частка експорту в економіці	1. Відсутність вільного ринку землі (як однієї з ключових умов для залучення інвестицій) 2. Низький рівень переробки (частка агропродукції з високою доданою вартістю в загальному обсязі с/г виробництва становить незначну частину — близько 5-7%) 3. Низька ефективність (на усіх ланцюжках бізнесу) 4. Низька продуктивність (\$4 тис. у с/г на одного зайнятого. Для порівняння: у Польщі — \$8 тис., у Німеччині, Франції — \$54 тис., у Нідерландах — \$79 тис.) 5. Слабка самоорганізація ринку (середній і малий бізнес не беруть активної участі в профорганізації для політичного лобювання своїх інтересів) 6. Відсутність джерел фінансування сектору (дорогі кредити), недофінансування сектору 7. Відсутність довгострокової Стратегії розвитку сектору (як частини загальної Економічної стратегії країни) 8. Домінування окремих великих гравців на ринку 9. Відсутність ефективного законодавчого регулювання 10. Непрозорий механізм держпідтримки галузі 11. Погіршення якості чорнозему (близько 20% українських чорноземів деградували за 28 років через непродуману політику оброблення ґрунту і неконтрольоване внесення добрив, що призвело до збитків — до 10-15 млрд грн) 12. У низці господарств збереглася «культура колгоспу»: низький рівень фінансової грамотності, старі технології, відсутність процесу модернізації об'єктів 13. Велика частка неефективних державних підприємств. 14. Дефіцит кваліфікованих кадрів у регіонах 15. Відсутність профільних R&D-центрів 16. Основне ціноутворення на зерно відбувається не в Україні
Можливості	Загрози
1. Вихід на нові ринки з новою продукцією (наприклад, коноплі, льон, лляні тканини, халяльне м'ясо, хамон українського виробництва, козячі сири, органічний мед, органічна курятина тощо) 2. Цифровізація с/г (AgTech), блокчейт-технології 3. Залучення інвестицій у сектор 4. Підвищення продуктивності та врожайності 5. Створення профільних R&D-центрів в Україні (новий посадковий матеріал, нові технології, нові добрива) 6. Підтримка з боку міжнародних фінансових організацій та з боку держави 7. Створення в Україні Причорноморського центру біржової торгівлі агропродукцією 8. Створення в Україні євразійського логістичного та виробничого хабу агропродукції 9. Перетворення України на світовий органічний хаб 10. Зростання експорту і, як наслідок, валютних надходжень у країну 11. Формування моделі «20-40-40» (за розміром господарств 20% — великий агробізнес, 40% — середній, 40% — малий) 12. Можливість форматувати галузь (обрати унікальний «український» шлях інноваційного розвитку)	1. Прорахунки у відкритті ринку землі (відсутність обмежень для категорій покупців, формування ціни, захисних механізмів від спекулятивного перепродажу землі) 2. Війна, політична та економічна кризи в Україні 3. Відтік кадрів 4. Прорахунки в регулюванні галузі 5. Погіршення якості земель 6. Втрата вартості землі через розвиток альтернативного виробництва (гідропоніка тощо) 7. Подальше падіння маржинальності 8. Деградація сектору 9. Втрата частини потенціалу врожайності через деградацію ґрунтів, яка є наслідком інтенсивного виробництва 10. Рейдерство, «сірий» ринок зерна, високий рівень обороту готівки, шахрайські схеми, контрафактна продукція, тиск із боку силових структур

*Джерело: складено автором на основі власних досліджень та з використанням офіційних даних Українського інституту майбутнього

Нейтралізація виявлених негативних явищ, які характерні для сучасного аграрного сектору України відповідно до реалізації пріоритетів державної аграрної політики вимагає формування ефективного інституційного та інформаційно-аналітичного базису для проведення своєчасного та достовірного оцінювання розвитку аграрного сектору в Україні. Автором запропоновано науково-методичний підхід до інтегрального оцінювання розвитку аграрного сектору на основі використання інструментарію методу головних компонент, який дозволяє усувати надмірний суб'єктивізм у процесі визначення вагових коефіцієнтів за індикаторами, які характеризують соціально-економічний розвиток, екологічну стійкість та продовольчу безпеку України. Інформаційною базою для оцінювання розвитку аграрного сектору стали 34 індикатори у розрізі всіх областей України за 2011-2018 роки.

Для оцінювання еластичності зв'язків інституційно-аналітичного забезпечення з розвитком аграрного сектору в Україні проведено аналіз динаміки інтегрального показника результативності інституційно-аналітичного забезпечення економіки України за той же період на основі використання потужного математично-статистичного апарату, використовуючи такі індикатори: кількість суб'єктів господарювання на 10 тис. осіб; інтегральний регіональний індекс людського розвитку; капітальні інвестиції

на одну особу, тис. грн; частка наявного доходу населення у ВРП, %; продуктивність праці зайнятого населення, тис. грн/особу; очікувана тривалість життя при народженні, років; коефіцієнт покриття експортом імпорту товарів; частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, %. Важливим вбачається дослідження динамічної взаємозалежності рівня інституційно-аналітичного забезпечення та розвитку аграрного сектора України шляхом зіставлення значень їх інтегральних показників за 2011-2018 роки (рис. 2).

Рис.2. Графічна інтерпретація динаміки значення інтегральних індексів інституційно-аналітичного забезпечення та розвитку аграрного сектора України у 2011-2018 роках*

*Джерело: розраховано автором

Для визначення взаємозв'язку показників розвитку аграрного сектора та його інституційно-аналітичного забезпечення використано інструментарій багатофакторного регресійного моделювання, у якому рівень інституційно-аналітичного забезпечення виступає залежною змінною. Для цього проведено вибірку із 1540 спостережень, у якій незалежними змінними є економічні показники функціонування аграрного сектора України у регіональному розрізі за 2011-2018 роки (табл. 2).

Результати проведеного інтегрального оцінювання розвитку аграрного сектора в Україні показують, що у 2018 році значення інтегрального показника дорівнювало 0,494. У 2018 році найвищий рівень розвитку аграрного сектора спостерігався у Вінницькій області (0,636), відповідно у дванадцяти регіонах значення показника було значно вищим, у порівнянні із загальнодержавним. За результатами регресійного моделювання інституційно-аналітичного забезпечення визначено, що на розвиток аграрного сектора в Україні позитивний вплив мають такі показники як: рівень співвідношення середньої заробітної плати у сільському господарстві до рівня в економіці (0,334), розмір капітальних інвестицій в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (0,283), рівень урожайності зернових та зернобобових культур (0,227).

Таблиця 2

Інформація про аналітичну значущість результатів проведеного регресійного аналізу впливу інституційно-аналітичного забезпечення на розвиток аграрного сектора у 2011-2018 роках

Аналізовані чинники	Характеристики статистико-аналітичної істотності результатів аналізу					
	Beta	Std.Err.of Beta	B	Std.Err.of B	t	p-level
Вільний член			0,45	0,062	7,20	0,000
Частка валової доданої вартості аграрного сектора у валовій доданій вартості регіонів України, %	-0,51179	0,10815	0,007242	0,0015	-4,73	0,000
Розмір капітальних інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у розрізі регіонів України, тис. грн	0,28257	0,09418	0,000475	0,001	3,00	0,003
Обсяги виробництва валової сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну особу за регіонами України, грн	0,05515	0,10901	0,002077	0,0041	0,51	0,613
Рівень забезпеченості енергетичними потужностями на 100 га сільськогосподарських угідь у розрізі регіонів України, кВт	-0,00225	0,06653	-0,000003	0,0001	-0,03	0,972
Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах у розрізі регіонів України, грн	-0,25224	0,10667	-0,000384	0,0002	-2,36	0,019
Урожайність зернових і зернобобових культур у розрізі регіонів України, ц/га	0,22738	0,10474	0,002109	0,0009	2,17	0,031
Середньорічний удій молока від однієї корови у розрізі регіонів України, кг	0,10615	0,08656	0,000018	0,00001	1,22	0,221

Джерело: розраховано автором

Отже, виклики, які постають сьогодні перед аграрним сектором України, потребують інноваційних підходів до формування державної аграрної політики у сфері інституційно-аналітичного забезпечення. Адже сучасний стан та виявлені тенденції функціонування аграрного сектору свідчать про зниження результативності діючої моделі його розвитку. Потребує модернізації державна аграрна політика, яка повинна сприяти впровадженню сучасних інформаційно-аналітичних технологій та інституційного базису для забезпечення виробництва конкурентоспроможної аграрної продукції, збалансування галузевої структури аграрного сектору, сприяння розширенню експортних можливостей та активне використання політики протекціонізму тощо. У свою чергу, усі представлені заходи необхідно реалізувати з урахуванням соціально-економічних інтересів всіх стейкхолдерів аграрного сектору України [4-7].

Висновки. Ідентифіковано, що не зважаючи на наявність позитивних тенденцій до зростання економічних показників аграрного сектору в Україні, нарощування обсягів й підвищення ефективності аграрного виробництва, поточний стан інституційно-аналітичного забезпечення розвитку аграрного сектору України не відповідають його наявному природно-ресурсному потенціалу. Існуючі диспропорції у розвитку галузей аграрного сектору та їх територіальній специфіці спонукало до використання методу кластерного аналізу з метою групування регіонів України за ключовими показниками виробництва продукції рослинництва та тваринництва. Це слугувало основою для формування зваженої державної політики у сфері інституційно-аналітичного забезпечення розвитку аграрного сектору, яка враховує галузеву спеціалізацію та регіональні особливості. У результаті проведення інтегрального оцінювання рівня розвитку аграрного сектору України та його інституційно-аналітичного забезпечення ідентифіковані залежності між показниками соціально-економічного розвитку, екологічної стійкості галузей аграрного сектору та продовольчої безпеки. Результати проведеного інтегрального оцінювання свідчать про зростання рівня розвитку аграрного сектору в Україні. Визначено фактори, які мають високий рівень впливу на розвиток аграрного сектору в Україні: рівень співвідношення середньої заробітної плати у сільському господарстві до середнього рівня в національній економіці (0,334), розмір капітальних інвестицій у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (0,283), розмір урожайності зернових та зернобобових культур (0,227). На цій основі обґрунтована необхідність удосконалення державної політики у сфері формування інституційно-аналітичного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні враховуючи соціально-економічні інтереси стейкхолдерів аграрного сектору.

Література

1. Щуревич Л.М. Інноваційні перспективи в розвитку сільського господарства в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. №10. С. 101-105.
2. Манойленко О.В. Управління інноваційними процесами: формування методичного підходу до подолання бар'єрів розвитку. Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2013. С. 139–158.
3. Никифоров А. Є. Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління : монографія / А. Є. Никифоров. К.: КНЕУ, 2010. 420с.
4. Shestakovska T. FinTech business and prospects of its development in the context of legalizing the cryptocurrency in Ukraine. The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. 5. pp. 77-89.
5. Саблук П. Т. Інноваційна модель розвитку сільського господарства економіки України та роль науки в її становленні. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. 2011. № 2. С. 200-208.
6. Стратегія розвитку сільського господарства економіки на період до 2020 року. Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.
7. Концепція Державної цільової програми розвитку сільського господарства економіки на період до 2022 року: проект. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16822>

References

1. Shchurevych, L.M. (2018), "Innovative perspectives in the development of the agrarian sector in Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp.101-105.
2. Manojlenko, O.V. (2013), *Upravlinnia innovatsijnymy protsesamy: formuvannia metodychnoho pidkhodu do podolannia bar'ieriv rozvytku* [Management procedures: development of a methodological approach to recharging bars], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine.
3. Nykyforov, A.Ye. (2010), *Innovatsijna diial'nist': teoriia i praktyka derzhavnoho upravlinnia* [Innovative activity: theory and practice of public administration], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Shestakovska T. FinTech business and prospects of its development in the context of legalizing the cryptocurrency in Ukraine. The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. 5. pp. 77-89.
5. Sabluk, P.T. (2011), "Innovative model of development of the agrarian sector of Ukraine's economy and the role of science in its formation", *Problemy innovatsijno investysijnoho rozvytku*, vol. 2, pp. 200-208.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "Strategy for the development of the agricultural sector of the economy until 2020", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-r> (Accessed 27 July 2018).
7. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine (2019), "The Concept of the State Target Program for the Development of the Agricultural Sector for the Period until 2022: Project", available at: <http://minagro.gov.ua/node/16822> (Accessed 27 July 2018).

Надійшла / Paper received : 03.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-5

ГАМОВА О. В.

Запорізький національний університет

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ ТА НАПРЯМКИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

У статті визначено, що передумовою забезпечення ефективного управління конкурентоспроможністю підприємств є застосування різних методів, інструментарію, що вплине на кінцевий результат. Проте, під час використання інструментарію управління слід враховувати галузь діяльності, результати фінансово-господарської діяльності, виробничі потужності, рівень конкурентоспроможності, сформовані конкурентні переваги. Запропоновано науково-методичні засади вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Визначено, що застосування науково-методичних засад дозволить здійснити вибір або розробити систему, механізм управління конкурентоспроможністю підприємств, розробити і прийняти ефективні управлінські рішення. В рамках даного інструментарію управління передбачено визначення витратності, переваг впровадження системи і механізму управління конкурентоспроможністю, потреби їх використання, що вплине на розвиток конкурентного потенціалу та формування конкурентних переваг. Результатом застосування науково-методичних засад на підприємствах машинобудування є формування інструментарію управління конкурентоспроможністю, що сприятиме визначенню структури системи і механізму управління, потреби їх використання та вплине на загальний рівень конкурентоспроможності підприємств.

Ключові слова: управління конкурентоспроможністю, управління, інструментарій управління, механізм і система управління, підприємства машинобудування.

GAMOVA O.

Zaporizhia National University

METHODICAL BASES OF MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISES OF MECHANICAL ENGINEERING AND DIRECTIONS OF ITS INCREASE

The article determines that the prerequisite for ensuring effective management of the competitiveness of enterprises is the use of various methods, tools that will affect the end result. However, when using management tools should take into account the industry, the results of financial and economic activities, production capacity, the level of competitiveness, the formed competitive advantages. Scientific and methodical bases of a choice and formation of tools of management of competitiveness of the enterprises of mechanical engineering are offered. It is determined that the application of scientific and methodological principles will allow to make a choice or develop a system, a mechanism for managing the competitiveness of enterprises, to develop and make effective management decisions. This management tool provides for the definition of cost, the benefits of implementing a system and mechanism for managing competitiveness, the need for their use, which will affect the development of competitive potential and the formation of competitive advantages. The theoretical significance of scientific and methodological principles is to offer a sequence of selection or formation of tools for competitiveness management, development of the system and management mechanism, the possibility of their implementation. Scientific and methodological principles are of practical importance, because the selected or formed tools of competitiveness management can be used in the activities of machine-building enterprises, which allows them to be further implemented, to achieve strategic goals. It is established that the scientific and methodological principles contain a set of interconnected, interdependent stages, which allows to form the appropriate tools and implement them in the enterprise. The result of the application of scientific and methodological principles in mechanical engineering enterprises is the formation of tools for competitiveness management, which will help determine the structure of the system and management mechanism, the need for their use and affect the overall level of competitiveness of enterprises.

Keywords: competitiveness management, management, management tools, management mechanism and system, machine-building enterprises.

Постановка проблеми. За умови постійної змінності чинників внутрішнього і зовнішнього середовища спостерігається погіршення ефективності функціонування підприємств машинобудування. Зокрема, відбувається зниження показників фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності, прибутковості, а також конкурентоспроможності. Зниження рівня конкурентоспроможності є свідченням втрати конкурентних позицій на ринку, погіршення якості продукції, загострення рівня конкурентної боротьби, відсутності ефективних способів її підвищення. Передумовою підвищення рівня конкурентоспроможності є управління нею, що потребує відповідного інструментарію, методів та дозволить розвинути конкурентний потенціал, сформувати конкурентні переваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження способів підвищення конкурентоспроможності підприємств досліджувало чимало вчених, а саме: Баран Р.Я., Романчукевич М.Й. [1], Гросул В.А., Зубков С.О. [2], Красноручський О.О., Зайцев Ю.О. [3], Опанасюк Ю.І. [4], Рябик Г.Є., Яворська О.Б. [5], Скриньковський Р., Шпак О., Процюк Т., Нога І. [6], Черкас В.В. [7], Шпилик С.В. [8], Штимер Л.Т. [9], Ярмач М.Р., Довгопола Ю.С. [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість дослідників аналізували та формували систему, механізм управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, етапи здійснення управління. Проте, в літературі немає єдиного підходу до розробки послідовності вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю, зазначення його теоретичного і практичного значення.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розробці послідовності вибору або формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, уточнення специфіки його використання, визначення теоретичного, практичного значення, переваг для підприємств машинобудування.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі використовують систему та механізм управління конкурентоспроможністю, запропоновано етапи їх реалізації і застосування, а також наведено етапи здійснення управління конкурентоспроможністю підприємств. Проте, відсутній підхід до розробки послідовності вибору, формування інструментарію управління конкурентоспроможністю, уточнення його теоретичного і практичного значення для підприємств машинобудування.

Тому на підставі доробок науковців щодо формування системи та механізму управління конкурентоспроможністю удосконалено науково-методичні засади вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування.

При розробці науково-методичних засад вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування слід дотримуватися таких вимог: чітко встановлений проміжок часу протягом якого здійснюється вибір та формування інструментарію управління; врахування характеристики стану підприємства, тобто показників господарської діяльності; оперативність прийняття рішень при виборі та формуванні інструментарію управління; стратегічний характер вибору та формування інструментарію управління; якість та ефективність; дотримання гнучкості щодо формування інструментарію управління та врахування динамічності ринкового середовища, що вплине на виконання завдань; забезпечення відповідності та узгодженості завдань інструментарію управління; адаптивність, тобто можливість пристосування до чинників зовнішнього середовища; цілеспрямованість, тобто чіткість формування цілей та можливість їх досягнення, забезпечення єдності цілей; злагодженість роботи та взаємодія етапів вибору і формування інструментарію управління; ефективність та оптимальність, тобто забезпечення вибору і формування найкращого інструментарію управління в залежності від потреб підприємства, що вплине на досягнення бажаного результату.

Слід констатувати, що науково-методичні засади вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування містять комплекс взаємопов'язаних, взаємозалежних етапів, що дозволяє сформувати відповідний інструментарій та впровадити їх на підприємстві. На цих етапах здійснюються дії по вибору та формуванню інструментарію управління, що наведено на рис. 1.

Більш детальніше розглянемо характеристику кожного етапу науково-методичних засад вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування.

Етап 1. Визначення чинників впливу на ефективність функціонування підприємств машинобудування. Дослідження та аналіз чинників впливу доцільно проводити на початку здійснення вибору або формування інструментарію управління конкурентоспроможністю. Це дозволить всебічно проаналізувати вплив чинників на ефективність функціонування; визначити які з них можна корегувати, тобто зменшити негативний вплив; встановити перелік чинників, які слід врахувати в подальшій діяльності та внести зміни в прийняття управлінських рішень, процес управління підприємством.

Етап 2. Оцінка ефективності функціонування та рівня конкурентоспроможності підприємства машинобудування. Ми вважаємо, що правильність вибору або формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств залежить від становища, в якому воно знаходиться. Тому слід проаналізувати показники фінансової, інвестиційної, виробничої, збутової, маркетингової діяльності, рівень конкурентоспроможності продукції, підприємства, зробити відповідні висновки. Проведений аналіз сприятиме визначенню проблем на підприємстві машинобудування у відповідній сфері діяльності.

Етап 3. Встановлення проблем у роботі підприємства машинобудування. За результатами етапу оцінки ефективності функціонування та рівня конкурентоспроможності підприємства можна визначити причини, які обумовили погіршення показників діяльності та відповідні проблеми.

Етап 4. Оцінка потреби в інструментарії управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Інформація етапу встановлення проблем у роботі підприємства машинобудування нами враховується для підтвердження потреби у використанні інструментарію управління конкурентоспроможністю. Виявлення проблем в конкурентоспроможності підприємства, управлінні конкурентоспроможністю є підтвердженням доцільності використання інструментарію управління конкурентоспроможністю. Проте, якщо підприємство функціонує ефективно, спостерігається зростання показників діяльності, рівня конкурентоспроможності, то відсутня потреба у застосуванні інструментарію управління конкурентоспроможністю. Однак, більшість підприємств машинобудування має погіршення фінансового стану і тому існує нагальна потреба у виборі чи формуванні інструментарію управління конкурентоспроможністю.

Етап 5. Оцінка витрат на вибір або формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств. Вважаємо, що обов'язково потрібно планувати та розраховувати витрати за двома напрямками: перший напрям – витрати на вибір та використання системи і механізму управління конкурентоспроможністю; другий напрям – витрати на формування та подальше впровадження системи і механізму управління конкурентоспроможністю. Розрахунок даних витрат дозволить визначити

загальну вартість формування інструментарію управління конкурентоспроможністю, скоротити зайві витрати та спланувати очікувану віддачу від його застосування. Зокрема, ці витрати повинні включати оплату праці фахівців, які будуть здійснювати впровадження та подальше використання системи і механізму управління конкурентоспроможністю, його корегувати, контролювати, а також витрати на мотивацію праці працівників (премія, заохочення).

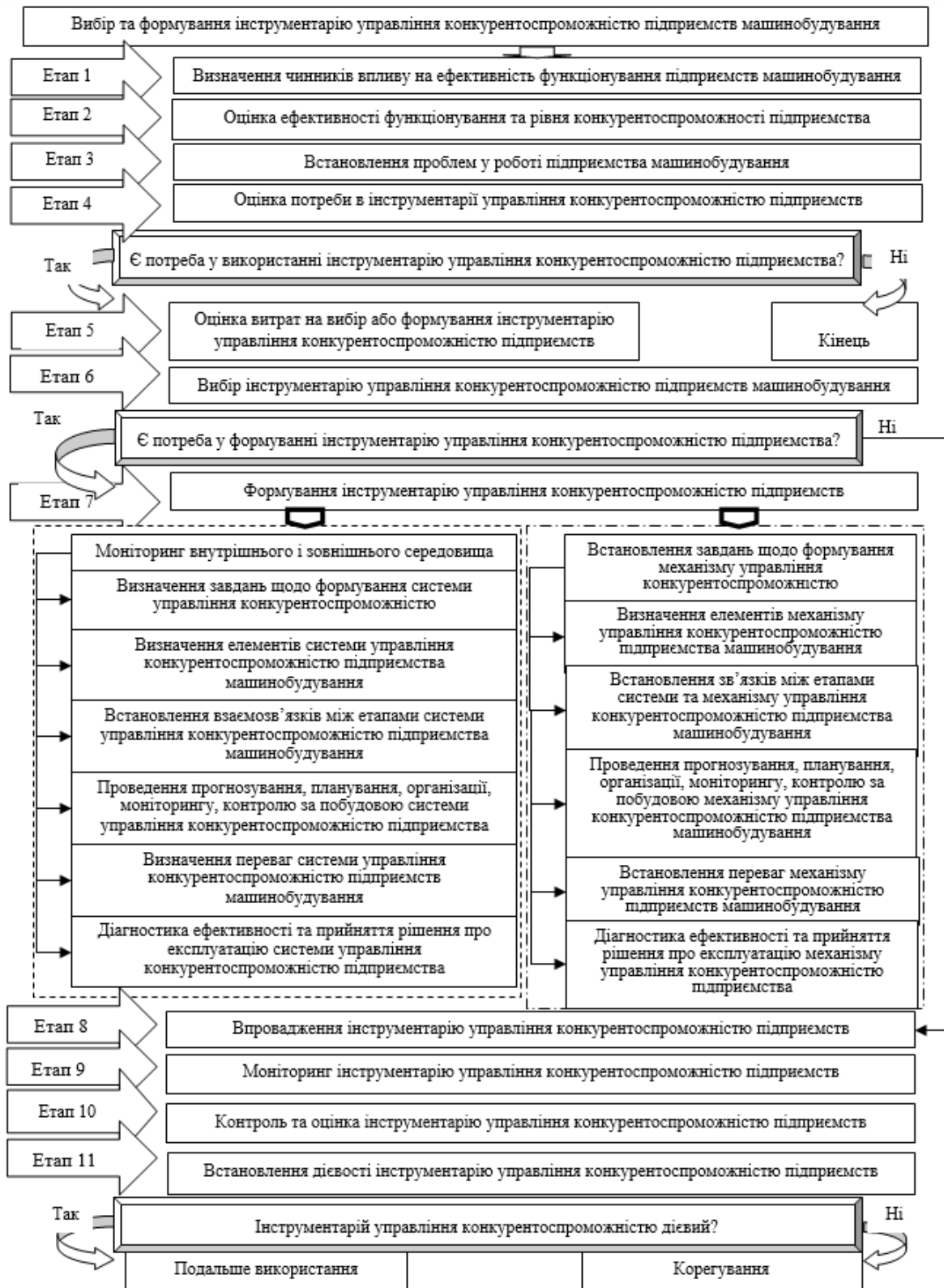

Рис. 1. Алгоритм вибору та формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування
Примітка: розроблено автором.

Етап 6. Вибір інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Під інструментарієм управління нами розглянуто систему і механізм управління конкурентоспроможністю

підприємств та їх використання дозволить покращити процес управління конкурентоспроможністю, підвищити його рівень, своєчасно корегувати розроблені управлінські рішення, вносити зміни в процес управління відповідно до отриманої інформації в довгостроковому періоді. Якщо подібний інструментарій управління вже є на підприємстві, то приймається рішення щодо його аналізу, тобто дослідження особливостей, складових елементів, визначення недоліків, коригування і подальшого впровадження. Відсутність подібного інструментарію управління на підприємстві є підставою щодо його формування, що дозволить підвищити ефективність процесу управління конкурентоспроможністю. Обравши інструментарій управління конкурентоспроможністю відбувається перехід до його впровадження на підприємстві машинобудування.

Етап 7. Формування інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Вважаємо, що формування інструментарію управління потрібно розглянути за двома напрямками, тобто формування системи та окремо механізму управління конкурентоспроможністю. Система і механізм управління конкурентоспроможністю взаємопов'язані між собою. При цьому механізм управління конкурентоспроможністю є залежним від системи управління, тобто є його складовою. Призначення системи управління конкурентоспроможністю полягає в аналізі зовнішніх, внутрішніх чинників, визначенні мети, цілей управління конкурентоспроможністю, встановленні рівня конкурентоспроможності та вона включає керуючу підсистему, що забезпечить здійснення управління конкурентоспроможністю. Роль механізму управління конкурентоспроможністю заключається у визначенні видів ресурсного забезпечення, принципів, функцій, методів здійснення управління конкурентоспроможністю та дотримання яких забезпечить злагодженість роботи системи управління. Також механізм управління конкурентоспроможністю повинен містити керовану підсистему через яку встановлюється взаємозв'язок із системою управління. Розглянемо детальніше процес формування системи і відповідно механізму управління конкурентоспроможністю.

Сьомий етап поділяється на два підетапи та одним з них є формування системи управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Другий підетап – це формування механізму управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, більш детальніше його розглянемо.

Етап 8. Впровадження інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Розроблені система та механізм управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування надалі впроваджуються у роботу обраного підприємства. Вважаємо, що використання даного інструментарію управління на підприємстві повинно здійснюватися безперервно, що вплине на якість, ефективність, результати від процесу управління конкурентоспроможністю. Якщо інструментарій управління конкурентоспроможністю наявний, то також відбувається його подальше впровадження. Застосування інструментарію управління конкурентоспроможністю матиме вплив не лише на показники конкурентоспроможності, але й на ефективність функціонування підприємства.

Етап 9. Моніторинг інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. На нашу думку обов'язково слід здійснювати моніторинг, тобто спостереження за використанням інструментарію управління конкурентоспроможністю, що дозволить виявити перші ознаки неправильного застосування, порушення, похибки, встановити причини та вжити заходів до їх усунення. Завдяки цьому інструментарій управління конкурентоспроможністю матиме не лише теоретичне, але практичне значення. При цьому використання інструментарію управління конкурентоспроможністю буде менш дієвим за умови відсутності його моніторингу, тобто не дасть змогу досліджувати та спостерігати за результатами його застосування на підприємстві.

Етап 10. Контроль та оцінка інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Контроль інструментарію управління конкурентоспроможністю передбачає перевірку правильності вибору та формування системи і механізму управління, визначених етапів науково-методичних засад для виявлення невиконаних завдань на певних етапах, причин такої ситуації, недоліків, помилок, розробки та прийняття рішень щодо їх виправлення. Метою оцінки інструментарію управління є визначення його ефективності для обраних підприємств машинобудування, тобто аналіз результатів від управління конкурентоспроможністю, показників функціонування, синергійного ефекту та розробка стратегічних напрямів підвищення конкурентоспроможності. Без здійснення даного етапу неможливо визначити ефективність та значимість інструментарію управління конкурентоспроможністю, а без визначення бажаних результатів не можна говорити про досягнутий рівень управління конкурентоспроможністю.

Етап 11. Встановлення дієвості інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Результати оцінки інструментарію управління конкурентоспроможністю враховуються при визначенні його дієвості. Встановлення дієвості інструментарію управління конкурентоспроможністю дозволяє обрати один із варіантів: перший варіант – відбувається зростання зазначених вище показників, що свідчить про дієвість системи і механізму управління, необхідність подальшого їх використання та потребу у визначенні стратегічних цілей, розробці нових напрямів підвищення конкурентоспроможності; другий варіант – відбувається скорочення відповідних показників, тобто існують проблеми з використанням системи і механізму управління та слід вжити заходів до їх корегування, тобто для визначення причин, похибок неефективності та їх усунення. Даний етап також відіграє вагомe значення, оскільки визначається

доцільність подальшого використання системи і механізму управління конкурентоспроможністю, його корегування.

Можна узагальнити, що на підприємствах машинобудування існує потреба у формуванні та впровадженні інструментарію управління конкурентоспроможністю для створення умов щодо її зростання. Проведене дослідження дало змогу охарактеризувати набір етапів щодо здійснення вибору або формування системи і механізму управління конкурентоспроможністю і в подальшому їх використати для уточнення елементів інструментарію управління.

Висновки. Таким чином, важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності підприємств відіграє використання системи і механізму управління. Задля успішного використання системи і механізму управління було визначено етапи їх вибору або формування, що стане передумовою успішного функціонування підприємств машинобудування, дозволить обрати стратегічні напрями розвитку. Отже, в результаті застосування науково-методичних засад було сформовано інструментарій управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, тобто системи і механізму управління, що дало змогу визначити структуру системи і механізму управління, встановити потребу у їх використанні, теоретичне і практичне значення.

Література

1. Баран Р.Я., Романчукевич М.Й. Інструментарій забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2012. Вип. 8 (2). С. 116-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2012_8%282%29_20.
2. Гросул В.А., Зубков С.О. Методичний інструментарій оцінки конкурентоспроможності бізнес-моделі торговельного підприємства. Бізнес Інформ. 2017. № 10. С. 252-258. URL: https://www.business-inform.net/annotated-catalogue/?year=2017&abstract=2017_10_0&lang=ua&stqa=38.
3. Красноруцький О.О., Зайцев Ю.О. Адаптаційний інструментарій управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств. Український журнал прикладної економіки. 2016. Том 1, № 1. С. 100-113. URL: <http://ujae.wunu.edu.ua/index.php/ujae/article/view/5>.
4. Опанасюк Ю.І. Інструментарій управління конкурентоспроможністю підприємства. Ефективна економіка. 2013. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2099>.
5. Рябик Г.Є., Яворська О.Б. Стратегія управління конкурентоздатністю підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 24. С. 61-66. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6948&i=9>.
6. Скриньковський Р., Шпак О., Процюк Т., Нога І. Формування інструментарію для графічної оцінки конкурентоспроможності підприємства (Formation of the Toolkit for Graphical Assessment of Enterprise Competitiveness). Traektoriâ Nauki. 2018. vol. 4, no. 1. P. 1014-1021. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=609006>.
7. Черкас В.В. Основи управління конкурентоспроможністю потенціалу підприємства та методи її забезпечення. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 9 (2). С. 71-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_9%282%29_17.
8. Шпилик С.В. Управлінський інструментарій оцінювання ефективності впровадження конкурентної стратегії як механізму підвищення конкурентоспроможності підприємства. Галицький економічний вісник. 2017. Том 53, № 2. С. 89-102. URL: <http://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/?art=25>.
9. Штимер Л.Т. Методичний інструментарій стратегічного аналізу потенціалу підприємств. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2012. № 3 (19). С. 136-139. URL: <http://old.bumib.edu.ua/visnyk/3192012/metodichniy-instrumentariy-strategichnogo-analizu-potencialu-pidpriemstv>.
10. Ярмач М.Р., Довгопола Ю.С. Розвиток інструментарію управління конкурентоспроможністю підприємства на основі бенчмаркінгу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 23 (2). С. 18-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_23%282%29_6.

References

1. Baran R.Ya., Romanchukovich M.Y. (2012). Instrumentarii zabezpechennia konkurentospromozhnosti vitchyznianskykh pidpriemstv na zovnishnikh rynkakh [Tools for ensuring the competitiveness of domestic enterprises in foreign markets]. Actual problems of economic development of the region, Issue. 8 (2), pp. 116-125. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2012_8%282%29_20.
2. Grosul V.A., Zubkov S.O. (2017). Metodichnyi instrumentarii otsinky konkurentospromozhnosti biznes-modeli torhovelnoho pidpriemstva [Methodical tools for assessing the competitiveness of the business model of a commercial enterprise]. Business Inform, № 10, pp. 252-258. Retrieved from: https://www.business-inform.net/annotated-catalogue/?year=2017&abstract=2017_10_0&lang=en&stqa=38.
3. Krasnorutsky O.O., Zaitsev Y.O. (2016). Adaptatsiyni instrumentarii upravlinnia konkurentospromozhnosti u hrarnykh pidpriemstv [Adaptive tools for managing the competitiveness of agricultural enterprises]. Ukrainian Journal of Applied Economics, Volume 1, № 1, pp. 100-113. Retrieved from: <http://ujae.wunu.edu.ua/index.php/ujae/article/view/5>.
4. Opanasyuk Y.I. (2013). Instrumentarii upravlinnia konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Tools for managing the competitiveness of the enterprise]. Efficient economy, № 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2099>.
5. Ryabik G.E., Yavorska O.B. (2019). Stratehiia upravlinnia konkurentozdatnistiu pidpriemstva [Strategy for managing the competitiveness of the enterprise]. Investments: practice and experience, № 24, pp. 61-66. Retrieved from: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6948&i=9>.

6. Skrynkovsky R., Shpak O., Protsyuk T., Noga I. (2018). Formuvannia instrumentariiu dlia hrafichnoi otsinky konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Formation of the Toolkit for Graphical Assessment of Enterprise Competitiveness]. *Trajectory of Science*, vol. 4, no. 1, pp. 1014-1021. Retrieved from: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=609006>.
7. Cherkasy V.V. (2016). Osnovy upravlinnia konkurentospromozhnistiu potentsialu pidpriemstva ta metody yii zabezpechennia [Fundamentals of managing the competitiveness of enterprise potential and methods of its provision]. *Black Sea Economic Studies*, Vol. 9 (2), pp. 71-74. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_9%282%29__17.
8. Shpylyk S.V. (2017). Upravlinskyi instrumentarii otsiniuvannia efektyvnosti vprovadzhennia konkurentnoi stratehii yak mekhanizmu pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Management tools for evaluating the effectiveness of the implementation of competitive strategy as a mechanism for improving the competitiveness of the enterprise]. *Galician Economic Bulletin*, Volume 53, № 2, pp. 89-102. Retrieved from: <http://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/?art=25>.
9. Shtymer L.T. (2012). Metodichnyi instrumentarii stratehichnoho analizu potentsialu pidpriemstv [Methodical tools of strategic analysis of enterprise potential]. *Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, № 3 (19), pp. 136-139. Retrieved from: <http://old.bumib.edu.ua/visnyk/3192012/metodichniy-instrumentariy-strategichnogo-analizu-potencialu-pidpriemstv>.
10. Yarmak M.R., Dovgopol Y.S. (2017). Rozvytok instrumentariiu upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva na osnovi benchmarkingu [Development of tools for managing the competitiveness of the enterprise on the basis of benchmarking]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management*, Issue. 23 (2), pp. 18-23. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_23%282%29__6.

Надійшла / Paper received : 09.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 334

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-6

ФІЛІПОВА Н. В.

Національний університет «Чернігівська політехніка»

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

В статті аналізуються етапи реформування системи охорони здоров'я в Україні. Розглянуто систему охорони здоров'я Семашка, її основні переваги та недоліки. Досліджено етапи проведення реформи системи охорони здоров'я відповідно до Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020, а також основні результати її виконання.

Ключові слова: система охорони здоров'я, реформа, аналіз

FILIPOVA N.

Chernihiv Polytechnic National University

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE HEALTHCARE SYSTEM IN UKRAINE

The article analyzes the stages of the health care system reforming in Ukraine. The health care system is based on the fundamental classical rules of management science, like any system that needs improvement. Semashko's health care system, its main advantages and disadvantages are considered, the necessity of reform is confirmed. The stages of health care reform in accordance with the National Strategy for Health Care Reform in Ukraine for the period 2015 - 2020, as well as the main results of its implementation are studied. The main principles on which the health care system should be based are: availability of a guaranteed package of services, adherence to quality and professionalism, mutual respect between patients and healthcare professionals, accountability to patients and communities, price-quality ratio, cooperation of economic sectors. To achieve these goals, a number of tasks were formed: creating conditions for joint responsibility for the health of citizens; ensuring free choice of service providers; creating more transparent working conditions and greater accountability in the field of health care; providing support, including financial, to vulnerable groups. The main authority in the system of central executive authorities, which ensures the formation and implementation of state policy in the field of health care is the Ministry of Health. Since April 2020, the Program of Medical Guarantees for Specialized Care has been working, work with the National Health Service of Ukraine (NHSU) has begun, the number of signed declarations has increased, and salaries for employees have been increased. In general, there is a positive trend in health care reform, but there are some shortcomings: insufficient attention is paid to specialized and emergency medical care, funding for eHealth remains insufficient, there is no full coverage of health care facilities with medical information systems.

Keywords: health care system, reform, analysis

Постановка проблеми. У сьогоденних умовах розвитку суспільства формування ринкових відносин у сфері охорони здоров'я вимагає виваженої державної політики. Неодмінною умовою для розвитку розвиненого ринку медичних послуг є дотримання принципу «жорсткого хребта» стосовно негативних діянь ринку на гуманітарне середовище в цілому та, зокрема, систему охорони здоров'я [1,2].

Необхідно зазначити, що державне регулювання системи охорони здоров'я посиляється на вимоги Конституції України, Основи законодавства про охорону здоров'я та інших законодавчих актів. В той же час забезпечення функціонування охорони здоров'я спирається на державне фінансування соціально-економічних, оздоровчо-профілактичних та медико-санітарних програм. Таким чином держава утворює умови доступності та ефективності медичного обслуговування.

Система охорони здоров'я ґрунтується на фундаментальних класичних правилах управлінської науки, як і будь-яка система, що потребує вдосконалення. Щоб дослідити питання вдосконалення державного регулювання управління системою охорони здоров'я необхідно розглянути співвідношення системності в її організації. Підґрунтя законодавства України про охорону здоров'я розглядає як «систему заходів, спрямованих на забезпечення збереження і розвиток фізіологічних та психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які вивчали питання розвитку та функціонування системи охорони здоров'я можна виділити наступних: Бобров О.Е. [5], Лехан В.М., Крячкова Л.В., Заярський М.І. [9], Коломієць О.О. [10], Пашков В.М. та інші. Система охорони здоров'я привертає підвищену зацікавленість у науковців, виділено етапи розвитку СОЗ, проведені комплексні дослідження, які дозволили виявити ряд недоліків, запропоновано підходи до вирішення проблем, проте тема залишається актуальною і потребує подальшого аналізу.

Незважаючи на значну кількість проведених досліджень, залишається відкритим питання реформування системи охорони здоров'я в Україні, виявленні основних недоліків на сучасному етапі її реалізації.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз розвитку та сучасного стану системи охорони здоров'я в Україні, провести аналіз основних результатів проведення реформи.

Виклад основного матеріалу. Ще не так давно система охорони здоров'я ґрунтувалась на радянській моделі охорони здоров'я – системі Семашка. Це була досить потужна система, яку використовували в країнах Радянського союзу, а також на Кубі. Основні її переваги та недоліки наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Переваги та недоліки системи охорони здоров'я Семашка

Система охорони здоров'я Семашка	
Переваги	Недоліки
Базувалась на передових ідеях та досвіді	Критичне недофінансування
Рівні права на отримання медичних послуг, незалежно від статусу та достатку людини	Низька заробітна плата фахівців, велике навантаження, що в свою чергу сприяло втраті престижності професії
Впровадження нових знань, надання якісних медичних послуг, що сприяло підвищенню тривалості життя населення та зменшення дитячої смертності	Недостатня кількість обладнання, ефективних діючих лікарських засобів тощо
Витримувала чисельну кількість прийомів, на відміну від західних країн	З'явилась оплата лікарям «у кишеню»
	Відсутність вибору лікаря через територіальний принцип

*Джерело: складено на основі [4,5]

Бачимо, що виникла обґрунтована необхідність проведення реформи системи охорони здоров'я в Україні. Згідно Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020 років [6], основні принципи на яких має базуватися система охорони здоров'я це: доступність гарантованого пакету послуг, дотримання якості та професіоналізму, взаємоповага пацієнтів та медичних працівників, підзвітність пацієнтам та громадам, співвідношення ціна-якість, співпраця секторів економіки.

Для досягнення поставлених цілей було сформовано ряд задач [6]:

1. Створення умов для солідарної відповідальності за здоров'я громадян;
2. Забезпечення вільного вибору постачальників послуг;
3. Створення прозоріших умов роботи та більшої підзвітності у галузі охорони здоров'я;
4. Надання підтримки, у тому числі фінансової, незахищеним групам населення.

Також згідно стратегії реформування [6], для кращого впровадження реформи, було обрано напрями надання послуг, фінансування СОЗ, управління та інші важливі сфери СОЗ (рис.1).

На сьогодні маємо такий стан системи охорони здоров'я. Основним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізовує державну політику у сфері охорони здоров'я та захисту населення від інфекційних соціально небезпечних захворювань, попередження та профілактики неінфекційних недугів, забезпечує формування та втілює державну політику у різних сферах (епідеміологічний нагляд, розвиток медичних послуг, технічне регулювання медичних виробів, забезпечення населення лікарськими засобами, розвиток кадрового потенціалу) є Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) [7].

Відповідно до положення про Міністерство охорони здоров'я України діяльність МОЗ керується Кабінетом Міністрів України, діяльність спрямована на регулювання, розвиток, забезпечення якісними медичними послугами населення тощо [7]. На рисунку наведено основні завдання та цілі МОЗ.

З квітня 2020 року вже працює Програма медичних гарантій на спеціалізовану допомогу, розпочато роботу з Національною службою здоров'я України (НСЗУ), зросла чисельність підписаних декларацій, підвищено заробітну плату працівникам, детальніше див. таблицю 2 [8].

Таблиця 2

Основні результати реформування системи охорони здоров'я

Напрямок	Зміни
Медичні послуги, медичні гарантії	За програмою медичних гарантій, станом на вересень 2020 року надано 3096 послуг на виплачену суму 51,6 млрд. грн. (13,3 млрд. грн. – заклади первинної ланки, 29,7 млрд. грн. – заклади, які надають вторинну допомогу, 3,7 млрд. грн. – екстрена допомога, 4,9 млрд. грн. – допомога хворим або з підозрою на COVID-19. Діє програма реімбурсації лікарських засобів “Доступні ліки”, 264 найменування пацієнти отримують безоплатно або з незначною доплатою.
Декларації та заклади охорони здоров'я	30 млн. 610 тис. укладених декларацій Укладено договори з надавачами медичних послуг 1682 (комунальні заклади – 1102, приватні – 206, лікарі ФОП – 374), станом на кінець вересня 2020 року
Заробітна плата та кадри	Підвищено заробітну плату лікарям на 70%, на 50% - медичним сестрам, на 25% - молодшим медичним сестрам Врегульовано питання відшкодування витрат на оплату праці інтернам
Цифрові технології	Працює електронна система охорони здоров'я eHealth, яка дає можливість покращити контроль за фінансами, отримати більш якісну статистику, зменшити адміністративне навантаження на працівників

*Джерело: складено на основі [8]

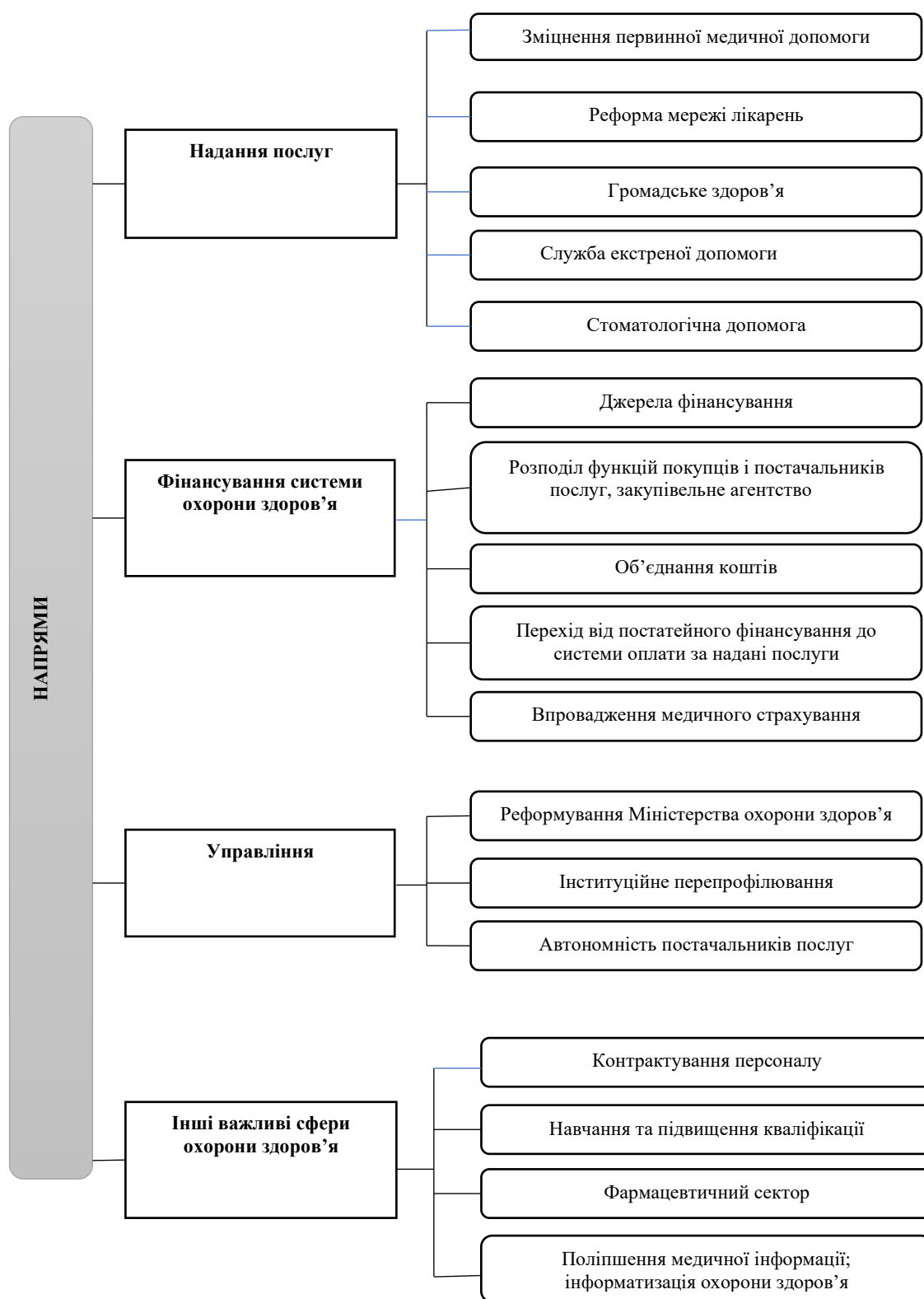

Рис. 1. Напрями для впровадження реформи

Рис.2. Функціонування МОЗ

Висновок. З вищерозглянутого матеріалу, можемо зробити висновок, що спостерігається позитивна тенденція реформування системи охорони здоров'я, проте слід виділити такі недоліки: недостатню увагу приділено спеціалізованій та екстреній медичній допомозі, фінансування електронної системи охорони здоров'я залишається недостатнім, відсутнє повне покриття закладів охорони здоров'я країни медичними інформаційними системами. Для усунення названих недоліків необхідно переглянути систему фінансування системи охорони здоров'я, в тому числі удосконалити тарифну сітку на надання та оплату послуг згідно з реальними витратами (розробка гібридної моделі фінансування з залученням страхових компаній), проводити постійне інформування та роз'яснення кроків реформи медичним працівникам.

Література

1. Про затвердження Порядку надання приватним партнером державному партнеру інформації про виконання договору, укладеного у рамках ДПП : Постанова Кабінету Міністрів України № 81 від 9 лютого 2011 р. [Електронний ресурс] // Офіц. вісн. України :– Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>. – Назва з екрану.
2. Про розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України № 621 від 26 квітня 2003 р. [Електронний ресурс] // Офіц. вісн. України. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>. – Назва з екрану
3. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст.19. – Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
4. Система Семашко [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%BE, <http://www.mif-ua.com/archive/article/5101>).

5. Бобров О.Е. Система Семашко. Пережиток прошлого или система нереализованных возможностей? [Електронний ресурс] / Бобров О.Е. // Газета «Новости медицины и фармации» 8(242) 2008
Режим доступу : http://www.mif-ua.com/archive/article_print/5101
6. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020 років / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf>
7. ПОЛОЖЕННЯ про Міністерство охорони здоров'я України – Режим доступу : <https://moz.gov.ua/polozhennja-pro-ministriv>
8. Медична реформа / Урядовий портал // – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya>
9. Лехан В.М. Аналіз реформ охорони здоров'я в Україні: від здобуття незалежності до сучасності / В.М. Лехан, Л.В. Крячкова, М.І. Заярський // УКРАЇНА. ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ. 2018. № 4 (52), С. 5-11.
10. Коломієць О. О. Система охорони здоров'я в Україні: недоліки організації та ризики реформування. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2018. № 15. С. 18-27
11. Пашков В.М. Правове забезпечення реформування сфери охорони здоров'я. Український медичний часопис. Актуальні питання медичної практики. 2017. № 2. С. 1—6. URL: <https://www.umj.com.ua/article/107586/pravove-zabezpechennya-reformuvannya-sferi-ohoroni-zdorov-ya>

References

1. Pro zatverdzhennia Poriadku nadання pryvatnym partnerom derzhavnomu partneru informatsii pro vykonannia dohovoru, ukladeno u ramkakh DPP : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 81 vid 9 liutoho 2011 r. [Elektronnyi resurs] // Ofits. visn. Ukrainy : – Rezhym dostupu : <http://www.kmu.gov.ua/ua/na-zva-z-ekranu>.
2. Pro rozroblennia prohoznykh i prohramnykh dokumentiv ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku ta skladannia proektu derzhavnoho biudzhetu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 621 vid 26 kvitnia 2003 r. [Elektronnyi resurs] // Ofits. visn. Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://www.kmu.gov.ua/ua/na-zva-z-ekranu>
3. Zakon Ukrainy «Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia» // (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1993, № 4, st.19. – Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
4. Systema Semashko [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%BE , <http://www.mif-ua.com/archive/article/5101>).
5. Bobrov O.E. Systema Semashko. Perezhytok proshloho yly systema nerealyzovannykh vozmozhnostei? [Elektronnyi resurs] / Bobrov O.E. // Gazeta «Novosti medytyny y farmatsyy» 8(242) 2008 Rezhym dostupu : http://www.mif-ua.com/archive/article_print/5101
6. Natsionalna stratehiia reformuvannya systemy okhorony zdorovia v Ukraini na period 2015 – 2020 rokiv / [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf>
7. POLOZhENNia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy – Rezhym dostupu : <https://moz.gov.ua/polozhennja-pro-ministriv>
8. Medychna reforma / Uriadovi portal // – Rezhym dostupu : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya>
9. Lekhan V.M. Analiz reform okhorony zdorovia v Ukraini: vid zdobuttia nezalezhnosti do suchasnosti / V.M. Lekhan, L.V. Kriachkova, M.I. Zaiarskyi // UKRAINA. ZDOROVIA NATsII. 2018. № 4 (52), S. 5-11.
10. Kolomiiets O. O. Systema okhorony zdorovia v Ukraini: nedoliky orhanizatsii ta ryzyky reformuvannya. Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». 2018. № 15. S. 18-27
11. Pashkov V.M. Pravove zabezpechennia reformuvannya sfery okhorony zdorovia. Ukrainyskyi medychnyi chasopys. Aktualni pytannia medychnoi praktyky. 2017. № 2. S. 1—6. URL: <https://www.umj.com.ua/article/107586/pravove-zabezpechennya-reformuvannya-sferi-ohoroni-zdorov-ya>

Надійшла / Paper received : 17.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.138:658.7

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-7

КОВАЛЬЧУК С. В., ФРАНЧУК Л. В.

Хмельницький національний університет

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ВПЛИВ COVID-19 НА ФОРМАЛЬНУ, НЕФОРМАЛЬНУ ТА ДУАЛЬНУ ОСВІТУ

В статті узагальнено існуючі тенденції у сфері вищої освіти, основні тенденції і спрямування її розвитку під впливом COVID-19, а саме: здійснення освітнього процесу у віддаленому доступі; дистанціювання; застосування сучасних цифрових технологій і платформ для навчання; зміна спрямованості дуальної освіти тощо. Охарактеризовані основні методи і моделі, які можуть застосовуватися для здійснення освітнього процесу, визначені недоліки і переваги існуючих методів. Виявлені особливості здійснення освітнього процесу в українських закладах вищої освіти для різних рівнів підготовки здобувачів.

Ключові слова: вища освіта; освітні послуги, формальна освіта; неформальна освіта; дуальна освіта, рівні вищої освіти; менеджмент вищої освіти; маркетинг вищої освіти.

KOVALCHUK S., FRANCHUK L.

Khmelnytsky National University

CURRENT TRENDS IN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: THE IMPACT OF COVID-19 ON FORMAL, NON-FORMAL AND INFORMAL EDUCATION

The processes taking place in Ukraine and around the world under the influence of the pandemic caused by COVID-19 have consequences in the field of higher education. It can be argued that educational activities, especially in relation to formal and dual education, have undergone significant impact and some transformational changes under the influence of the pandemic. These changes have both positive consequences for the wider use of modern digital technologies and learning platforms, and negative consequences for distancing and conducting classes on-line.

Thus, under conditions of full and partial quarantine, a new paradigm has been formed in the field of higher education, which includes signs and trends in the economy and society as a whole, caused by the general turbulence of processes, on the one hand, and modern features caused by distancing under the influence of COVID. -19.

The article generalizes the characteristics of the synergistic effect of marketing and logistic support of enterprises and the definition of this concept on the basis of systematization of the properties of the effect of the synergy of marketing-logistic systems. The main methods and models that can be used to evaluate the synergy effect are described, deficiencies and advantages of existing methods are identified. The features of the application of methods and models of assessment in calculating the synergy effect of marketing and logistics providing of companies are revealed.

Key words: marketing-logistic support, synergy, effect, estimation, methods and models, enterprise

Постановка проблеми. Процеси, які відбуваються в Україні і світі під впливом пандемії, спричиненої COVID-19, мають свої наслідки і у сфері вищої освіти. Можна стверджувати, що освітня діяльність, особливо щодо формальної і дуальної освіти зазнала значного впливу і певних трансформаційних змін під впливом пандемії. Ці зміни мають як позитивні наслідки щодо більш широкого застосування сучасних цифрових технологій та платформ для навчання, так і негативні щодо дистанціювання і проведення занять в режимі on-line.

А отже, за умов повного та часткового карантину сформувалася нова парадигма у сфері вищої освіти, яка містить в собі ознаки та тенденції розвитку економіки та суспільства в цілому, спричинені загальною турбулентністю процесів, з одного боку, і сучасні риси, породжені проблемами дистанціювання під впливом COVID-19.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання розвитку вищої освіти висвітлювали у своїх публікаціях такі українські науковці, як: А. Павленко, А. Федорченко, М. Окландер, Н. Савицька, Н. Чухрай, Т. Решетнікова, І. Лирик та інші. Здебільшого у своїх працях вони звертали увагу на формальну та традиційну освіту. Дехто з науковців більше уваги приділяв питанням маркетингової освіти. Проте сучасні тенденції потребують переосмислення базових процесів підготовки здобувачів вищої освіти в Україні.

Постановка цілей. Метою написання статті є визначення напрямів впливу COVID-19 на формальну, неформальну та дуальну освіту України та ідентифікування сучасних трендів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Згідно аналізу останніх публікацій та апробації наукових досліджень на конференціях та симпозиумах можна сформулювати основні тенденції та напрями розвитку вищої освіти, які сформувалися у період до COVID-19.

Зупинимося на основних трендах, що сформувалися у сфері вищої освіти до карантинного періоду:

1. Відбулася ідентифікація формальної освіти як головної повсякденної активності особистості. Формальна освіта здебільшого базується на сучасних наукових тенденціях та практиках. Посилюється необхідність вивчення іноземних мов і актуальних публікацій за напрямом освіти. Актуальна інформація продукується і дуже швидко розповсюджується не лише через спеціалізовані видання, але і на форумах та у блогах.

2. Здійснюється використання сучасних технологій навчання в освітньому процесі. Лекції базуються на інноваційних технологіях і включають в себе кейс-стаді, елементи тренінгів та гейміфікацію.

3. На зміну традиційному підходу у навчанні приходять проєктний та проблемно-орієнтований. Цей тренд продиктований тим, що у заклади вищої освіти приходять вмотивовані здобувачі, які свідомо обирають освітню програму і є орієнтованими на результат у вигляді подальшого фахового кар'єрного зростання.

4. У здобувачів вищої освіти формується ідеологія навчання впродовж життя, бо сучасний ринок характеризується значною релевантністю та багатоаспектністю змін, а отже для того, щоб фахівець був затребуваним і конкурентоспроможним, він має володіти найсучаснішими знаннями у своїй сфері. Саме тому навчання впродовж життя є не лише актуальним, але і необхідним.

5. Закладаються підвалини для дуальної освіти, як здобуття знань у продовж практичної підготовки на робочих місцях під керівництвом фахівців-практиків. А отже втілюється вектор формування освітньої програми підготовки здобувачів з урахуванням потреб стейкхолдерів (здобувачів та роботодавців).

6. Отримання освітньої послуги стає більш індивідуалізованим та комфортним для здобувачів вищої освіти. Формується індивідуальна траєкторія навчання, у тому числі, з використанням дистанційних технологій. Саме цей тренд став сполучною ланкою для підвищення ефективності освітнього процесу впродовж карантину.

Поряд із визначеними трендами, які мають місце і у сучасному освітньому просторі, маємо зазначити формування й інших тенденцій, спричинених умовами пандемії. Зважаючи на те, що карантин вніс свої корективи у суспільне життя, при формуванні нових векторів у вищій освіті, маємо послуговуватися цими змінами. Тим більше, що за останніми соціологічними дослідженнями маємо стійкий прогноз стосовно того, що навіть після виходу з карантину трансформаційні зміни триватимуть за такими напрямками:

1. Відбудеться збільшення соціальної дистанції порівняно з докарантинним періодом, що буде потребувати внесення певних змін в організацію бізнес-процесів підприємств та установ, а отже підготовки кадрів, що володіють відповідними навичками (особливо soft-skill).

2. Процеси і процедури будуть вибудовуватися з врахуванням соціального дистанціювання, а отже ширше будуть використовуватися засоби діджиталізації та інтернет-спілкування, що потребуватиме додаткових навичок від персоналу установ, а також відповідного програмного та технічного забезпечення їх діяльності.

3. Процеси подальшого дистанціювання істотно вплинуть на ринки нерухомості, споживчі ринки, громадського харчування, туристичні тощо. Вже набувають розповсюдження on-line подорожі, відвідування музеїв, виставок і навіть вистав тощо. На зміну відвідуванню ресторанів та кав'ярень, магазинів та ринків приходять технології швидкої доставки, що значною мірою вплине на розвиток логістичної інфраструктури.

4. Важливим фактором можна вважати те, що приблизно 30% населення свідомо обирають роботу у віддаленому доступі, тобто в офіси після зняття карантинних обмежень повертатися не збирається. Відтак, свідоме дистанціювання потребує формування додаткових платформ для навчання таких працівників.

5. Відбуватиметься скорочення «непродуктивних витрат» більшої частини працездатного населення: віддалена робота набуватиме популярності, бо дозволить істотно економити на транспортних витратах, витратах часу, витратах на діловий одяг та інших логістичних витратах.

6. Дистанціювання спричинює необхідність і швидкість розвитку та запровадження нових технологій (дрони, таксі на дистанційному керуванні, робототехніка, Інтернет, соціальні мережі тощо).

7. Виникнуть і будуть користуватися попитом бізнес-моделі щодо керування дистанційними сервісами та управлінням людьми, які працюють дистанційно (CRM-системи). Як свідчить досвід, такі технології дозволяють значно оптимізувати час на виконання стандартних операцій, запровадити самоменеджмент та посилити контроль за виконавчою дисципліною.

8. Відбудуться сервісні трансформації на користь збільшення сегменту бюджетних-субститутів для біднішого прошарку населення (у тому числі, в освіті): доставка готової їжі, дистанційне навчання, продуктові замовлення тощо.

Відповідно, можна визначити риси успішного бізнесу, який не згорнув свою діяльність за умов карантину. Саме на представників такого бізнесу має орієнтуватися освітній процес у сучасних умовах. При визначенні рис успішного бізнесу спираємося на результати досліджень TNS Ukraine - Kantar TNS, проведеними за перше півріччя 2020 року. Згідно проведених досліджень, успішним залишився той бізнес, ведення якого здійснювалося на засадах:

1). урахування змін на стратегічних засадах без паніки, тобто за використання гнучкого адаптування до змін, вчасного реагування на виклики і загрози зовнішнього середовища;

2) максимального пристосування і адаптування існуючої бізнес-моделі до роботи в удаленому доступі, організації робочих місць співробітників «на дому»;

3) дотримання вимог щодо скорочення фінансування неактуальних капітальних проєктів та спрямування коштів на створення віртуальних офісів і підприємств;

4) формування портфелю організаційно-соціальних проєктів з упорядкування компанії з урахуванням соціального дистанціювання;

- 5) оптимізування витрат згідно положень управлінського обліку;
- 6) регулярного перегляду системи матеріального і морального стимулювання;
- 7) застосування маркетингового стратегічного планування та проєктного менеджменту.

Також дослідницькі компанії визначили можливості, які можуть стати актуальними для успішного ведення бізнесу під час пандемії. Так, 85% опитаних представників бізнесу зазначили, що вбачають перспективи у збільшенні інвестицій в електронну комерцію та розвиток нових каналів розподілу через зміни споживацьких уподобань під час карантину. 81% респондентів підтвердили свої наміри стосовно прискорення цифрової трансформації компанії. 67% респондентів зазначили, що бачать перспективи розвитку власного бізнесу в розробці продукту, який базується на задоволенні потреби споживачів у підтриманні (збереженні) здоров'я та особистої безпеки. 62% проанкетованих висловилися за розвиток нових маркетингових можливостей, у тому числі, «домашній маркетинг», тобто створення споживачу максимально комфортних домашніх умов існування.

За умов затяжної пандемії пересічні громадяни також мають пройти процес адаптування, який полягає у тому, що їм доведеться:

1. Звикати до віддаленої роботи.
2. Пристосовуватися до віддаленого управління та віддаленого контролю.
3. Вдосконалювати навички віддаленої роботи та навчання (у тому числі, неформальна та інформальна освіта).
4. Налагоджувати побут, комунікації, співіснування в рамках домогосподарств в умовах нових реалій.
5. Шукати та застосовувати субститути для фізичної активності та комунікацій.
6. Не замикатися, працювати з психологічною підтримкою.
7. Організовувати вдома віддалені робочі місця та місця для навчання.
8. Використовувати нові технології та оновлювати техніку для обміну інформацією та віддалених комунікацій.

У цьому громадянам має посприяти робота соціальних інститутів, у тому числі і закладів освіти.

Поряд із цим відбуваються трансформаційні зміни і у сфері освіти:

- формальна освіта стала неможливою через карантин. Ця ситуація скоріше за все збережеться і у першому семестрі нового навчального року;
- втрата або часткова втрата комунікацій зі студентською аудиторією, особливо стосовно зворотного зв'язку і обміну думками;
- традиційний підхід стає неможливим через віддаленість здобувачів вищої освіти (частина студентства на час карантинних заходів позбавлена можливості проживати в гуртожитках і знаходиться за місцем реєстрації батьків);
- формується індивідуальна траєкторія навчання за рахунок максимально-повного застосування дистанційних технологій, а отже здобувачі та викладачі послуговуються одними джерелами інформації, що потребує їх більш ретельного підбору та аналізу;
- ідеологія навчання впродовж життя стає невід'ємним елементом освітнього процесу.

Висновки. На основі вищевикладеного матеріалу можна стверджувати, що досвід роботи в період пандемії надав можливість викладачам:

- 1) краще зрозуміти потреби бізнесу щодо підготовки фахівців;
- 2) опанувати дистанційні технології навчання і визначити перспективи їх подальшого застосування в освітньому процесі;
- 3) більш вмотивовано контактувати зі студентами;
- 4) застосовувати в освітньому процесі новітні знання «з перших рук», залучаючи до проведення занять фахівців за відповідними напрямками;
- 5) неформального спілкування зі студентами, фахівцями, випускниками, потенційними роботодавцями;
- 6) формування професійного вектору підготовки фахівців за освітніми програмами;
- 7) створювати простір для дуальної освіти;
- 8) розвиватися і самовдосконалюватися.

Література

1. Бондаренко Є. Ю., Зміцнення конкурентних переваг в кризових умовах. Виклики та шляхи сприяння економічному розвитку України на тлі світових тенденцій. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції ХНУ. Харків, 2019. С. 194-196.
2. Биковська, І. В. К вопросу о формировании маркетингового бюджета. Маркетинг в России и за рубежом. 2001. № 6(26). – С. 46-52.
3. Горват, Д., Мітев, А., та Бауер, А. Перемога медіа-стратегій у часи економічної кризи. Vezetéstudomány., Будапешт, 2014. С. 46-52.
4. Ковальчук С.В. Антикризовий маркетинг: інноваційний аспект. Маркетинг. Менеджмент. Інновації : монографія. ТОВ «Друкарський дім «Папірус». Суми. 2010. – С. 490-496

5. Кузик О. В. Стратегічне управління маркетинговими комунікаціями на сучасних підприємствах. Стратегія економічного розвитку України. № 34 Львів 2014р. с. 130-135.

References

1. Bondarenko EY, Strengthening competitive advantage in a crisis. Challenges and ways to promote Ukraine's economic development against the background of global trends. Collection of materials of the international scientific-practical conference of KhNU. Kharkiv, 2019. S. 194-196.
2. Bykovskaya, IV On the question of forming a marketing budget. Marketing in Russia and abroad. 2001. № 6 (26). - P. 46-52.
3. Horvat, D., Mitev, A., and Bauer, A. The victory of media strategies in times of economic crisis. Vezetéstudomány, Budapest, 2014. pp. 46-52.
4. Kovalchuk SV Crisis marketing: an innovative aspect. Marketing. Management. Innovations: monograph. Papyrus Printing House LLC. Sumy. 2010. - P. 490-49.
5. Kuzyk OV Strategic management of marketing communications in modern enterprises. Strategy of economic development of Ukraine. № 34 Lviv 2014 with. 130-135.

Надійшла / Paper received : 12.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 656.07

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-8

СЕМЕНОВА С. М.

Київський національний торговельно-економічний університет

КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ: СИСТЕМАТИЗОВАНИЙ ПІДХІД З МЕТОЮ УПРАВЛІННЯ

Ризики є обов'язковим і незаперечним елементом діяльності підприємств в сучасних умовах. Велика кількість ризиків сприяє різноманітності підходів до їх класифікації. Систематизація видів і груп ризиків є важливим інструментом їхнього ефективного управління, тому що допомагає підібрати індивідуальні підходи до оцінювання, вимірювання, прогнозування та вибору заходів реагування. Неузгодженість думок і підходів, представлених в науковій літературі, досить абстрактний і узагальнений характер нормативної бази, вимагають систематизації підходів до класифікації ризиків. Метою статті є дослідження видів ризиків та формування універсальної узагальненої класифікації для потреб ефективного управління. Під час дослідження використовувалися такі наукові методи, як: аналіз та синтез (при описі властивостей ризиків), групування (при визначенні ознак класифікації ризиків), узагальнення (при формуванні універсальної класифікації і виборі ступеня агрегованості ризиків), формалізації (при визначенні критеріїв розмежування ризиків за ймовірністю), графічний (для представлення схеми класифікації ризиків підприємств). У статті визначено загальноекономічну універсальну класифікацію ризиків підприємств з метою ефективного управління ними. На основі систематизації наявних поглядів і підходів до класифікації ризиків запропоновано виділяти чотирнадцять найбільш значущих ознак класифікації ризиків підприємства: 1) за економічним змістом (операційні, ринкові, кредитні та бізнес-ризики); 2) по відношенню до підприємства (внутрішні і зовнішні ризики); 3) за часовим горизонтом (стратегічні і поточні ризики); 4) за факторами виникнення (економічні, політичні, соціально-етнічні та екологічні ризики); 5) залежно від характеру прояву у часі (постійні і тимчасові ризики); 6) залежно від рівня втрат і серйозності наслідків (допустимі, критичні, катастрофічні ризики); 7) залежно від комплексності (прості, складні або комплексні ризики); 8) за джерелом або причиною (суб'єктивні та об'єктивні ризики); 9) за рівнем обґрунтованості прийняття ризику (обґрунтовані і допустимі, авантюрні ризики); 10) за рівнем передбачуваності і оцінки (повністю передбачувані (очікувані) та недостатньо (або складно) передбачувані); 11) за можливістю впливу на ризик (керовані і некеровані); 12) за ймовірністю настання (ризики з високою та середньою ймовірністю, ризики з низькою ймовірністю та невизначені); 13) за масштабом охоплення по відношенню до підприємства (мікроризики (локальні) та макроризики (глобальні)); 14) за видами можливих втрат (ризики, пов'язані з ресурсами, та нематеріальні ризики). Розподіл ризиків за видами з різним ступенем агрегування, важливістю, ознаками дозволяє краще визначати подальшу методику аналізу і оцінки, приймати рішення в межах стилю політики управління ризиками. Перспективами подальших досліджень є побудова індивідуальної класифікації ризиків на прикладі конкретного підприємства з урахуванням особливостей його діяльності.

Ключові слова: ризик, управління ризиками, класифікація ризиків, підприємство.

SEMENOVA S.

State University of Infrastructure and Technology

RISK CLASSIFICATION: A SYSTEMATICIZED MANAGEMENT APPROACH

Risks are a mandatory and indisputable element of business activity in modern conditions. A large number of risks contributes to a variety of approaches to their classification. Systematization of types and groups of risks is an important tool for their effective management, as it helps to select individual approaches to assessment, measurement, forecasting and selection of response measures. The inconsistency of opinions and approaches presented in the scientific literature, a rather abstract and generalized nature of the regulatory framework, require systematization of approaches to the classification of risks. The aim of the article is to study the types of risks and the formation of a universal generalized classification for the needs of effective management. The study used such scientific methods as: analysis and synthesis (in describing the properties of risks), grouping (in determining the characteristics of risk classification), generalization (in forming a universal classification and choosing the degree of aggregation of risks), formalization (in determining the criteria for distinguishing risks by probability), graphic (to represent the scheme of classification of risks of enterprises). The article defines the general economic universal classification of enterprise risks in order to effectively manage them. Based on the systematization of existing views and approaches to the classification of risks, it is proposed to identify the fourteen most significant features of the classification of enterprise risks: 1) by economic content (operational, market, credit and business risks); 2) in relation to the enterprise (internal and external risks); 3) over time (strategic and current risks); 4) by factors of occurrence (economic, political, socio-ethnic and environmental risks); 5) depending on the nature of the manifestation over time (permanent and temporary risks); 6) depending on the level of losses and the severity of the consequences (acceptable, critical, catastrophic risks); 7) depending on the complexity (simple, complex or complex risks); 8) by source or cause (subjective and objective risks); 9) the level of validity of risk acceptance (reasonable and acceptable, adventurous risks); 10) the level of predictability and assessment (fully predictable (expected) and insufficiently (or difficultly) predictable); 11) the possibility of influencing the risk (managed and unmanaged); 12) by probability of occurrence (risks with high and medium probability, risks with low probability and uncertain); 13) the scale of coverage in relation to the enterprise (micro-risks (local) and macro-risks (global)); 14) by types of possible losses (risks associated with resources and intangible risks). The distribution of risks by types with different degrees of aggregation, importance, characteristics allows to better determine the further methods of analysis and evaluation, to make decisions within the style of risk management policy. Prospects for further research are to build an individual classification of risks on the example of a particular enterprise, taking into account the peculiarities of its activities.

Key words: risk, risk management, risk classification, enterprise.

Постановка проблеми. У сучасних умовах управлінню ризиками приділяється значна увага з боку науковців і практиків. Розробляються рекомендації, стандарти, положення, нормативні документи, які мають на меті покращити та уніфікувати підходи до управління ризиками господарюючих суб'єктів.

Оновлений ДСТУ ISO 31000:2018 «Менеджмент ризиків. Принципи та настанови» (*Risk management – Guidelines*) [1] надає детальні відомості про оцінку ризиків, їх видів, описує переваги і недоліки методів, які можуть використовуватись в даному процесі. Також стандарт корисний для розуміння сутності ризиків і побудови ефективного процесу управління ними, для порівняння можливих варіантів та підходів до оцінки і реагування на ризики, виділення принципів управління й основних груп ризиків. Відповідно до ISO 31000:2018, метою управління ризиками є створення та захист цінності, прийняття рішень для встановлення та досягнення цілей і підвищення ефективності. Ефективне управління ризиками підприємства потребує повної і детальної інформації про всі види ризиків, їхні особливості та групування за спільними ознаками. Таку інформацію може забезпечити систематизована класифікація ризиків, що підкреслює актуальність даного напрямку досліджень.

Аналіз останніх публікацій. Підходи до класифікації ризиків висвітлюються у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: поглиблену класифікацію ризиків представляють К.І. Тарасова [2], С.М. Ілляшенко [3], розуміння сутності і концептуальних основ класифікації ризиків підприємства висвітлюють Х. Худат і Х. Рашиді [4], поділ ризиків на фінансово-економічні та соціальні визначає І.В. Чуприна [5], на спекулятивні та чисті – П.М. Коюда та О.П. Коюда [6], виділення загальних ризиків у складі транспортних, природних, екологічних, політичних, та підприємницьких ризиків у вигляді майнових, виробничих і торговельних пропонує А.А. Жигір [7]. У своїй праці Л.І. Рішук виокремлює [8, с. 541] групи ризиків залежно від життєвого циклу, зокрема, з урахуванням особливостей діяльності суб'єктів малого підприємництва. Підходи до класифікації ризиків на залізничному транспорті з метою формування системи економічної безпеки його функціонування детально висвітлює А.В. Рачинська [9]. Ризики промислового підприємства відповідно до потреб управління О.О. Коць поділяє на техніко-виробничі, комерційні, фінансові та інші зовнішні ризики [10]. Класифікацію ризиків аграрних підприємств для цілей бухгалтерського обліку пропонує Н.А. Мазур [11]. Автори О.Б. Данченко, В.О. Занора розглядають класифікацію ризиків в межах проєктного менеджменту, управління ризиками та змінами в процесах прийняття управлінських рішень [12]. Дж. М. Кейнс був одним з перших, хто запропонував класифікувати фінансові ризики та виділяти взаємозв'язок між ризиками і дохідністю [13]. Детальну класифікацію фінансових ризиків висвітлено в праці І.О. Бланка [14, с. 21-29]. При визначенні ознак класифікації ризиків необхідно також враховувати прояв системних ефектів, синергії та емерджентності [15]. В узагальненому розмінні класифікація ризиків передбачає їхній поділ і групування за суттєвими характеристиками, ймовірністю настання, з метою спостереження й моніторингу, прийняття рішень щодо ризиків та ефективного управління компанією загалом, забезпечення достатнього рівня захисту від можливих негативних подій чи наслідків [16]. Таким чином, питання класифікації ризиків підприємств для різних аспектів управління актуальні і досліджувані в сучасних умовах господарювання.

Невирішені частини дослідження. Ризики як багатопланова категорія потребують всебічного дослідження їх властивостей і проявів, що виражається через різноманітність підходів до класифікації. Систематизація видів і груп ризиків є важливим інструментом їхнього ефективного управління, оскільки допомагає підібрати індивідуальні підходи до оцінювання, вимірювання, прогнозування та вибору заходів реакції на ризик. Неузгодженість думок і підходів, представлених в науковій літературі, досить абстрактний і узагальнений характер нормативної бази, вимагають перегляду підходів до класифікації ризиків та її систематизації.

Мета статті полягає у характеристиці видів ризиків за різними ознаками та систематизації їхньої універсальної узагальненої класифікації для потреб ефективного управління.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Класифікація ризиків певною мірою відображає сутність поняття ризику, тобто ті різновиди, на які його можна поділити і виокремити. Згідно з ISO 31000:2018, ризики можуть виражатись через: джерело (так звані, фактори ризику), потенційні події (які теж можуть бути джерелом), наслідки (позитивні чи негативні) та вірогідність (з різним ступенем настання). Тобто кожна з цих категорій може визначати ризик. Зазвичай, ризик відображає вплив невизначеності на цілі, іноді розглядається як комбінація ймовірності настання шкоди та тяжкості цієї шкоди. Проте ISO 31000:2018 акцентує увагу саме на ефекті відхилення від очікуваного внаслідок впливу ризиків. При чому це може бути позитивним, негативним ефектом або тим і іншим одночасно, а також може вирішувати, створювати або приводити до можливостей та загроз в подальшому [1]. Якщо поглянути на визначення ризику в науковій літературі та ті види, які деталізовано за різними ознаками класифікації, то можна стверджувати, що ризики асоціюють саме з негативними подіями і наслідками.

Як зазначають автори О.Б. Данченко та В.О. Занора [12, с. 24], причинами негативних відхилень у проєкті можуть бути тільки ті ризики, які мають потенціал негативно позначитися на цілях проєкту, тому під терміном ризик вони розуміють «тільки негативні ризики, які зазвичай називають загрозами». Підтримуємо таке бачення та розглядаємо ризик як можливі втрати, несприятливі події, збитки і загрози, як певне поєднання ймовірності втрат і негативних наслідків та ступеня їх інтенсивності. Саме ефективне управління ризиками дозволяє приймати такі, рішення, які зможуть пом'якшити ризики, зменшити негативні прояви або досягнути бажаних позитивних результатів.

У своїх дослідженнях Х. Худат і Х. Рашиді [4] вказують на те, що основною метою класифікації ризиків є визначення найбільших ризиків і факторів, які потребують посиленої уваги з боку менеджерів.

Класифікація ризиків передбачає проведення економічного аналізу ризиків та їх причин шляхом групування подібних ризиків у відповідні класи. Основою запропонованої даними авторами класифікації є підхід до поділу ризиків на внутрішні і зовнішні, де останні є найменш контрольованими і передбачуваними. Наступною важливою ознакою, на думку авторів, є поділ ризиків на проектні, комерційні та технічні ризики. Крім того, виділяють ризики продуктивності і ризики втрат, а також залежно від середовища: ризики розробки, виробництва і реалізації. Класифікація ризиків в кожному окремому випадку має орієнтуватись на основний об'єкт дослідження та напрямок і вид діяльності, сферу, на яку впливатимуть управлінські рішення.

Дж. М. Кейнс [13] у визначенні ризиків виокремив поняття винагороди – тобто чим вищі очікувані прибутки, тим більший ризик пов'язаний з їх отриманням. Відповідно при здійсненні інвестицій Дж. М. Кейнсом було запропоновано виділяти [13]:

1) підприємницький ризик, пов'язаний з невизначеністю щодо отримання прибутків на вкладений капітал;

2) кредитний ризик щодо можливості неповернення кредиту або втрати платоспроможності для погашення кредитних зобов'язань та ухилення від повернення кредиту, що в свою чергу містить юридичний ризик;

3) ризик втрати вартості грошових коштів через інфляцію, зміни валютних курсів, що пов'язано з ринковими ризиками.

Найбільш повну класифікацію саме фінансових ризиків пропонує І.О. Бланк [14, с. 21-28], виділяючи наступні ознаки:

- за джерелами виникнення – ринкові (відсоткові, валютні, цінові) та специфічні (зниження фінансової стійкості, неплатоспроможності, кредитні, інвестиційні, інноваційні, депозитні, інші види ризиків);

- за об'єктом – ризик окремої операції, різних видів діяльності, фінансової діяльності підприємства в цілому;

- за сукупністю використовуваних інструментів – індивідуальні та портфельні фінансові ризики;

- за комплексністю – прості та складні фінансові ризики;

- за фінансовими наслідками – ризик тільки економічних втрат, ризик втраченої вигоди, ризик одночасних втрат і додаткових доходів;

- за характером прояву у часі – постійні і тимчасові ризики;

- за рівнем ймовірності – фінансові ризики з низьким, середнім, високим рівнем ймовірності, а також ті, ймовірність яких визначити неможливо;

- за рівнем фінансових втрат – допустимі, критичні та катастрофічні фінансові ризики;

- за можливостями поведінки – прогнозовані та не прогнозовані ризики;

- за можливістю страхування – ризики, які можна і які не можна застрахувати.

У своїй праці [12, с. 24] О.Б. Данченко та В.О. Занора підкреслюють, що на сьогодні у науці нараховують більше 40 різноманітних критеріїв класифікації ризиків та більше 220 видів ризиків, тому у літературі немає єдиного розуміння сутності даної категорії та загальноприйнятих підходів до класифікації.

У зарубіжній практиці ризики класифікують за рівнем передбачуваності, попередніми оцінками ймовірності настання ризикованих несприятливих подій, можливими збитками у вартісному вимірі. При цьому ризики поділяють на класи, які рекомендують формувати виходячи з індивідуальних особливостей діяльності і потреб, та час від часу їх переглядати, щоб залишатись актуальними відповідно до поточних вимог та змін [16].

На основі аналізу зарубіжного досвіду, автор Л.І. Рішук [8, с. 541] вказує на існування операційних, ринкових, кредитних та бізнес-ризиків. Досить поширений підхід до поділу ризиків підприємства в іноземних джерелах [4, 16]. При цьому, потребує уточнення розмежування операційних ризиків, які включають ризики основної діяльності в межах самого підприємства, внутрішніх процесів, та бізнес-ризиків, які пов'язані переважно з зовнішніми ризиками, залежністю від постачальників і партнерів, репутацією, брендом.

Отже, за економічним змістом розрізняють наступні види ризиків:

- операційний ризик (*operational risk*), який пов'язаний з недоліками, загрозами і проблемами функціонування самого підприємства;

- ринковий ризик (*market risk*), який формується під впливом таких ринкових показників, як: конкуренція, рівень цін, валютні курси, обмеження і правила присутності на ринку;

- бізнес-ризик (*business risk*), пов'язаний з бізнесом, діловими зв'язками з партнерами та контрагентами;

- кредитний ризик (*credit risk*), який виникає через можливість невиконання своїх фінансових зобов'язань, сплати боргу, відсотків за ним.

У своїй праці Л.І. Рішук пропонує виділяти наступні види ризиків, притаманні малому бізнесу залежно від етапів життєвого циклу організації [с. 544]. І Етап становлення, для якого характерні: ризик недовіри населення, непередбачених витрат, банкрутства, неправильного визначення цілей, маркетинговий, інформаційний, криміногенний ризики. II Етап зростання, для якого визначено: ризик з боку постачальників,

зміни кон'юнктури ринку, поглинання сильнішими конкурентами та технологічний ризик. III Етап стабільного розвитку, де є: ризик втрати репутації, впровадження нових продуктів і послуг, децентралізації. Проте даний поділ не достатньо вичерпний та досить умовний, оскільки ризики зміни кон'юнктури ринку та поглинання сильнішими конкурентами можуть бути також актуальними і для етапу становлення. Серед загальних ризиків, характерних всім етапам життєвого циклу Л.І. Ріщук виокремлює: ризики конкурентного середовища, неефективного управління, зміни законодавства, непрофесійності кадрів, форс-мажорних обставин, ціноутворення, втрати позицій на ринку, зниження якості, кредитний та інфляційний ризики.

Варто зазначити, що найбільше ризиків містить в собі саме ризик неефективного управління, його можна віднести до внутрішніх ризиків і назвати основним джерелом ризику, тому що успішне підприємство повинно бути готовим до всіх видів ризиків, мати надійну систему їх виявлення, вимірювання, методичку оцінки, передбачення та вибору відповідних заходів у відповідь.

За характером наслідків П.М. Коюда та О.П. Коюда [6, с. 208] пропонують виділяти спекулятивні або фінансові ризики, які залежать від купівельної спроможності, втратою вигоди, зниженням дохідності та чисті або прості ризики (природні, політичні, транспортні, комерційні). Такий поділ досить узагальнений, оскільки ризики взаємопов'язані, як фактори, що їх спричиняють, так і наслідки, щодо яких приймаються рішення. Поряд з цим, слід погодитись з поділом ризиків за ознакою класифікації *по відношенню до підприємства* (або в залежності від підприємства) на:

- *зовнішні* – ризики, які безпосередньо не залежать від підприємства, проте впливають на нього, сюди можна віднести політичну нестабільність, економічну кризу, пандемії, тероризм, військові дії, зміни клімату та ризики, пов'язані з екологією, змінами законодавства, оподаткування, дії конкурентів, несприятливі зміни у світових тенденціях тощо;

- *внутрішні* – ризики, що залежать від підприємства, формуються всередині внутрішніх процесів підприємства і пов'язані з його активами (використанням всіх видів ресурсів), власним капіталом, зобов'язаннями, доходами, витратами, рухом грошових коштів, формуванням фінансових результатів, господарських операцій. Також внутрішні ризик називають найбільш релевантними, ними можна і потрібно ефективно управляти, передбачати, нейтралізувати або скеровувати у потрібне русло.

Досить дискусійним є виділення ретроспективних ризиків, оскільки ризик – це певне очікування подій, рішень і їх наслідків, ймовірностей, тобто ризик безпосередньо пов'язаний з теперішнім і майбутнім часом. В минулому часі доцільно говорити про результати подій, що відбулись, і наслідки прийнятих рішень та заходів. Аналогічно розмежування поточних і перспективних ризиків потребує уточнення, тому що одне переходить в інше. *За часовим горизонтом*, більш точно виокремлювати:

- *стратегічні* ризики, які пов'язані з виконанням запланованих цілей у довгостроковому періоді і впливають на глобальний вектор розвитку підприємства, є найбільш значущими і важливими;

- *поточні* ризики, які вимагають прийняття негайних рішень і реакцій по управлінню ризиками в режимі реального часу.

Чуприна І.В. визначає найважливіші види ризиків у вигляді виробничих, інвестиційних, інноваційних, фінансових та маркетингових [5, с. 193]. До складу виробничих ризиків автор відносить ризик зупинки виробництва, сезонність, неритмічність роботи, стихійні лиха, катастрофи, аварії (повені, засухи, землетруси, пожежі). Вважаємо, що в даному випадку техногенні ризики та стихійні лиха відносити до складу виробничих ризиків не доцільно, в них інша економічна сутність, причини виникнення, наслідки і заходи протидії та прогнозування. Інвестиційні ризики, на думку І.В.Чуприни, виявляються й аналізуються на етапах підготовки і реалізації проєктів. До фінансових ризиків належать: загроза банкрутства, недоотримання доходу, ризики від операцій з цінними паперами. У складі фінансових ризиків автор також виокремлює банківські ризики, пов'язані з банківськими операціями.

Також у підсумку І.В.Чуприна пропонує поділяти всю сукупність ризиків на дві групи [5]: 1) фінансово-економічні (зростання податків, втрата попиту, зниження цін та збільшення обсягів виробництва у конкурентів, неплатоспроможність споживачів, альтернативні продукти, дефіцит оборотних коштів, залежність від постачальників і відсутність альтернатив); 2) соціальні ризики (проблеми з набором кваліфікованих працівників, страйки, низький рівень заробітної плати, низька кваліфікація кадрів, соціальна інфраструктура, відношення місцевої влади).

За основними джерелами виникнення виділяють економічні та політичні ризики. Проте такий розподіл варто доповнити соціальними, культурно-етнічними, екологічними, військовими ризиками. Тому *за факторами виникнення* ризики доцільно поділяти на:

- 1) *економічні ризики* – спричинені економічними процесами в країні, регіоні, на підприємстві;

- 2) *політичні* – зумовлені нестабільністю в політичній сфері, значною невизначеністю стратегії розвитку країни, галузі, політичного курсу або зміни політичних сил, перерозподілу сфер впливу, сюди також можна віднести військові ризики та ризики, пов'язані з певними санкціями, обмеженнями;

- 3) *соціально-етнічні та екологічні ризики* – пов'язані з соціальними перетвореннями, суспільними і демографічними процесами, кваліфікацією, працездатністю, пандемією, етнічними конфліктами, тероризмом, ризиками зміни клімату та захисту довкілля. Люди виступають одночасно працівниками, створюючи додану вартість і конкурентні переваги підприємства, при цьому є споживачами продукції, послуг, визначають культурно-етнічні вподобання, сприйняття та попит в цілому. Екологічні ризики

набувають дедалі більшої ваги, їх формує соціум, тому дані ризики можна об'єднувати або виділяти в окрему групу.

Залежно від характеру прояву в часі виділяють:

- *постійні ризики* – ті, які присутні завжди протягом всього періоду функціонування підприємства, наприклад, операційні, валютні ризики, фінансові тощо, їх необхідно оцінювати і аналізувати весь час на безперервній основі;

- *тимчасові ризики* – ті, які виникають лише при здійсненні окремих операцій, на певних стадіях життєвого циклу, залежать від конкретного часу або періоду, наприклад, інноваційні ризики конкретного проєкту, сезонні, кризи, стихійні лиха чи ризики надзвичайних подій та ситуацій.

Залежно від прийнятності наслідків в науковій літературі виділяють допустимі, критичні та катастрофічні ризики [12, 14]. Пропонуємо назвати такий поділ *за рівнем втрат та серйозністю наслідків*, що відповідає поняттю ризик-апетиту, визначеного в ISO 31000:2018 [1], та доповнити перелік підвидів ризиків в межах даної класифікаційної ознаки наступними ризиками:

- *допустимий ризик* – той, що вважається прийнятним у разі настання, оскільки вигоди в цілому значно переважають можливі втрати, тобто за узагальненими показниками економічна діяльність є ефективною та доцільною;

- *критичний ризик* – той, який балансує між допустимим і катастрофічним, тобто це зона ризиків, які вимагають негайних рішень по їх врегулюванню, тому що загрожують серйозними втратами та наслідками;

- *катастрофічний* – ризик, що загрожує продовженню діяльності підприємства, може спричинити припинення окремих напрямів чи всього функціонування. Крім цього, сюди відносять ризики втрати життя чи здоров'я людей, живих організмів, ризик завдати серйозної шкоди екології, надзвичайні неприпустимі ситуації вкрай негативного характеру.

Слушне зауваження стосовно допустимого ризику пропонує К.І. Тарасова [2] про те, що допустимим є той ризик, «проявом якого можуть бути збитки, величина яких не перевищує запланованого прибутку». А критичний ризик – це той, що може спричинити втрату всього прибутку або частини капіталу підприємства. Вважаємо за доцільне уточнення визначення катастрофічного ризику, як такого, який має бути пов'язаний з можливим банкрутством підприємства та втратами незворотної дії, які можуть бути спричинені не тільки економічними факторами, а й екологічними аспектами, питаннями безпеки, охорони здоров'я тощо.

Залежно від комплексності ризику бувають:

- *прості* – ризики, що характеризуються неможливістю подальшого поділу на підвиди, наприклад, ризик інфляції [14, с.27], і вимагають індивідуального підходу;

- *складні (комплексні)* – ризики, які містять в собі взаємопов'язані підвиди і вимагають комплексного портфельного підходу до оцінки, аналізу і управління, наприклад, інноваційний ризик. Також в межах таких ризиків можуть проявлятися системні ефекти [15], що вимагає врахування у виборі відповідних управлінських рішень.

За причинами виникнення К.І. Тарасова вирізняє такі групи ризиків, як [2, с. 106]: а) суб'єктивний ризик, викликаний невизначеністю майбутнього; б) ризик через недостатність інформації, неможливість її повного, всебічного і достовірного отримання для прийняття ефективних рішень; в) ризик, викликаний особистим суб'єктивним сприйняттям тих осіб, які його аналізують і приймають рішення. Проте дана класифікація дуже близька до рівня невизначеності або очікуваності ризикових подій. Тому *за джерелом ризику (причиною виникнення)* необхідно виділяти:

- *суб'єктивні ризики*, пов'язані з діяльністю конкретної особи або групи осіб, працівників підприємства, їхньої кваліфікації, досвіду, знань і компетентностей;

- *об'єктивні ризики*, які виникають незалежно від дій суб'єкта, наприклад, економічні, кон'юнктурні та політичні зміни, природно-кліматичні явища, інформаційна невизначеність.

В практичній діяльності досить часто ці два види ризиків інтегруються і необхідно розглядати їх у взаємозв'язку.

За ступенем обґрунтованості прийняття ризику виділяють [3, с. 21-24]: а) обґрунтовані ризики – ті, які підприємство приймає, і їхній вплив на результати діяльності буде мінімальним; б) частково обґрунтовані ризики – приймаються або пропонуються до прийняття при очікуванні рівності результатів і вигод; 3) авантюрні – містять значну ймовірність втрат і невиконання поставлених цілей. Проте даний поділ досить умовний, тому що в будь-якому разі при прийнятті рішень очікується перевищення вигод над можливими негативними наслідками, при цьому розмежування обґрунтованих та частково обґрунтованих ризиків досить суб'єктивне, орієнтоване на прийняту політику управління ризиками: агресивну, консервативну чи помірковану. Тому пропонується класифікувати ризики *за рівнем обґрунтованості прийняття ризику* на:

- *обґрунтовані і допустимі ризики* – ті, які підприємство приймає, і їхній вплив на результати діяльності буде оптимальним, при цьому рівень ризику може бути різним, залежно від виду ризику та рівня очікуваної вигоди (так зване правило взаємозв'язку ризик-дохідність);

- *авантюрні ризики* – містять значну ймовірність втрат і невиконання поставлених цілей, можуть

бути виправданими лише в окремих випадках і рамках реалізації агресивної політики управління ризиками.

Ознака класифікації ризиків «обґрунтованість прийняття» є дуже важливою, оскільки пов'язана з вибором виду реакції на ризик і планом подальших дій.

За рівнем передбачуваності і оцінки виділяють наступні види ризиків [14]:

- повністю передбачувані (очікувані) ризики – сюди належать ризики, які пов'язані з циклічними процесами, технологічними перетвореннями, етапами діяльності, фазами життєвого циклу, тощо, вони є очікуваними і для таких ризиків властивий середній або високий рівень ймовірності й достатня точність оцінки;

- недостатньо (або складно) передбачувані ризики – ті, які важко оцінити і передбачити, проте вони можуть мати значний вплив на діяльність підприємства.

За можливістю впливу на ризик з точки зору управління ризиками виділяють:

- керовані ризики – щодо яких приймаються рішення щодо впливу на обсяг і масштаб дії ризику, заходи пом'якшення, перенаправлення, розподілення, уникнення або прийняття залежно від цілей;

- некеровані ризики – ті, які не піддаються управлінському впливу, спрямуванню, наприклад, військовий стан, пандемія, стихійні лиха.

Ризики тісно пов'язують з поняттям ймовірності настання та потенційними наслідками, які підприємство оцінює під час прийняття рішень. За ймовірністю настання ризики поділяють на:

- ризики з високою та середньою ймовірністю, при цьому середньою ймовірністю реалізації ризику вважається рівень коефіцієнта варіації в межах 10-25%, високою – понад 25% [14, с.28];

- ризики з низькою ймовірністю та невизначені – сюди належать ті ризики, у яких коефіцієнт варіації менше 10%, а також ризики, ймовірність яких визначити практично не можливо, в такому разі мова йтиме про прийняття рішень в умовах невизначеності.

За рівнем виникнення виділяють мікроризики в межах окремого підприємства, макроризики на національному рівні країни, регіону. Також можна зустріти в науковій літературі мегаризики, пов'язані з невизначеністю світових тенденцій [2, 3, 10]. Проте розмежування таких ризиків відносно макрорівня є досить умовним, більш раціонально виділяти саме глобальні ризики, які безпосередньо пов'язані з глобальними проблемами людства – зміною клімату, пандемією, тероризмом, наслідками сучасних процесів, які ще не вивчені достатньою мірою і еволюціонують разом з суспільним, економічним і політичним устроєм швидкими темпами.

Досить умовним є поділ ризиків на зовнішні в якості глобальних і внутрішні в розумінні локальних, відповідно в літературі виділяють державні, національні або галузеві ризики. В межах внутрішніх ризиків можуть бути ризики процесів, напрямів діяльності, окремих операцій, тут класифікація має бути більш поглиблена. Чуприна І.В. в межах ризиків макроекономічного рівня виділяє загальнодержавні та локальні ризики, при цьому локальні пов'язані з галузевими аспектами роботи підприємства, регіональними особливостями [5, с. 190].

На основі систематизації наявних поглядів доцільно поділяти ризики за масштабом охоплення на:

- мікроризики (локальні) – ті, які виникають на рівні підприємства, пов'язані з його функціонуванням і взаємовідносинами з іншими сторонами, та на які можна прямо або опосередковано впливати;

- макроризики (глобальні) – ризики, які виникають на галузевому, регіональному або національному рівні, міждержавні та загальносвітові ризики, на які підприємство може впливати лише опосередковано або переважно не має впливу, проте повинно формувати ряд заходів по підготовці та нейтралізації цих ризиків.

Кожну з цих груп ризиків на практиці можна і потрібно деталізувати. Певною мірою можна стверджувати, що локальні ризики представляють собою більшість внутрішніх ризиків, але не обмежуються ними, наприклад, ризики з боку постачальників. Макроризики представляють собою переважно зовнішні ризики, але не тільки, наприклад, ризик втрати дотацій чи субсидій, які підприємство отримує в даний час, відповідаючи певним вимогам.

Сукупність підприємницьких ризиків А.А. Жигір'я поділяє на дві групи [7]: а) ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей, а саме: інфляційні, валютні та ризики ліквідності; б) інвестиційні ризики, які складають ризики недоотриманої вигоди, прямих фінансових збитків, зменшення прибутковості. Останні в свою чергу містять процентні, кредитні, біржові, селективні ризики та ризик банкрутства. Досить узагальнена класифікація, яка потребує деталізації і врахування всіх аспектів діяльності підприємства в сучасних умовах.

Стосовно інноваційних ризиків, О.О. Коць [10, с. 98] визначає у їхньому складі ризик втрат від неефективної інноваційної діяльності, а також відмову від впровадження інновацій. Даний перелік можна також доповнити ризиками за видами інноваційних проєктів, завищеними витратами на інноваційні розробки та ризики неотримання запланованих результатів від реалізації інновацій.

Комерційні ризики О.О. Коць [10, с.99] поділяє на: майновий, торговий, маркетинговий, діловий та розрахунковий. Зокрема, до останнього відносить вірогідність фінансових втрат від неправильно обраного способу платежу, його своєчасності та форми. Поряд з цим досить сумнівним видається віднесення операційних ризиків, визначених як «ризик всіляких помилок» до складу фінансових, які виникають під час відносин підприємства з різними фінансовими інститутами (банками, страховими, інвестиційними

компаніями, біржами). Поряд з цим, цікавою є думка автора про включення до складу операційних ризиків інформаційних, юридичних ризиків та ризиків, пов'язаних з персоналом та іншою основною діяльністю.

Обґрунтований підхід до класифікації господарських ризиків підприємства для потреб бухгалтерського обліку пропонує Н.А. Мазур [11, с. 1266]. Зокрема, поділяти їх на дві групи – підприємницькі специфічні ризики та ризики, характерні іншим видам і формам діяльності (інформаційні, професійні, податкові, майнові, політичні, стратегічні, нормативно-правові). Підприємницькі ризики в свою чергу автором запропоновано поділити на три групи: 1) ризики операційної діяльності – процесу постачання, виробництва і реалізації; 2) ризики фінансової діяльності – кредитний, інфляційний, ризик втрати платоспроможності; 3) ризики інвестиційної діяльності – зменшення дохідності, ризики, пов'язані з капіталом, портфельні ризики. Дану пропозицію можна використовувати для деталізації вже наявних у класифікації видів ризиків.

Залежно від виду втрат К.І. Тарасова [2] виділяє: 1) матеріальні ризики у вигляді додаткових витрат чи прямих втрат майна, обладнання, сировини, енергії; 2) трудові ризики, пов'язані з втратою робочого часу; 3) фінансові ризики через можливі виплати штрафів, втрати вартості цінних паперів, недоотримані доходи, зменшення виручки через зміну ціни; 4) втрати часу через ризик уповільнення робочого процесу і невиконання плану; 5) спеціальні – ризики нанесення шкоди здоров'ю, довкіллю, втрати репутації. Проте такий поділ досить дискусійний, оскільки втрата робочого часу в цілому більше пов'язана з ефективністю трудової діяльності. Ризики пов'язані з трудовими ресурсами на багато різноманітніші і залежать від специфіки й сфери роботи, форм і систем оплати праці, її умов, безпеки, мотивації. В той же час вони пов'язані з ризиками виробничого травматизму, втратами інтелектуального капіталу тощо. Тому *за видами втрат* всю сукупність ризиків доцільно поділити на:

- *ризики, пов'язані з ресурсами*, а саме: матеріальними, фінансовими, трудовими, природними, втратами через неефективне використання, несприятливі обставини та їх наслідки;

- *нематеріальні ризики*, пов'язані з втратами нематеріальних активів і негативними наслідками нематеріального характеру: зменшення вартості бренду, позицій в рейтингах, втрати інтелектуального капіталу, порушення конфіденційності, репутації, комплаєнс тощо.

Запропонований поділ ризиків концептуально дозволяє розмежувати ризики за характером наслідків та видом можливих втрат, зокрема, допоможе приділяти належну увагу також нематеріальним ризикам та їхнім проявам для прийняття зважених рішень.

В той же час погоджуємось з думкою К.І. Тарасової [2], що класифікація ризиків має здійснюватись відповідно до вирішення конкретного завдання в певній ситуації, з урахуванням специфіки, часу та місця.

Таким чином, на основі проведеного дослідження вважаємо, що доцільно акцентувати увагу на тому, що головним і найбільш небезпечним ризиком для підприємства є ризик неефективного управління, нерациональної побудови контролю, моніторингу середовища, визначення ймовірностей, управління процесами, встановлення і досягнення цілей, відповідальності посадових осіб у виявленні, оцінюванні та прийнятті рішень щодо ризиків.

Універсальна узагальнена класифікація ризиків, які можуть бути присутні на будь-якому підприємстві, для потреб управління систематизовано представлена на рисунку 1. Виділені ознаки тісно пов'язані між собою і дозволяють всебічно оцінювати основні види ризиків, які повинно враховувати кожне підприємство.

Систематизація видів ризиків в межах універсальної класифікації на зразок підходів, викладених у міжнародних стандартах, які призначені для застосування всіма підприємствами та кращого розуміння природи ризиків і принципів управління ними, може мати практичну і теоретичну цінність у орієнтації підприємств щодо видів ризиків, які можуть бути присутні на будь-якому підприємстві та потребують посиленої уваги для організації ефективного управління.

Висновки. Класифікація ризиків є важливим завданням для розуміння сутності даної категорії, її глибини, багатоаспектності та вибору відповідних інструментів впливу. Саме розподіл ризиків за видами з різним ступенем агрегування, важливістю, ознаками дозволяє краще визначати подальшу методику аналізу і оцінки, приймати рішення в межах стилю політики управління ризиками. Наявність значної кількості ознак класифікації та поділу ризиків, дискусійність віднесення тих чи інших ризиків до різних підвидів ще раз підкреслюють важливість та необхідність поглибленого дослідження даної категорії. Встановлено, що класифікацію ризиків доцільно проводити у двох основних напрямках: 1) загальноекономічна класифікація, універсальна і актуальна для всіх підприємств; 2) індивідуальна класифікація ризиків залежно від особливостей діяльності підприємства, і тут мають бути враховані не тільки вид економічної діяльності, розмір, форма власності, регіон, середовище функціонування, а й тенденції і очікування учасників ринку, в умовах якого працює підприємство. В межах даної статті визначено саме загальноекономічну універсальну класифікацію ризиків підприємств з метою ефективного управління ними.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на визначення підходів до побудови індивідуальної класифікації ризиків підприємства, адаптованої до виду економічної діяльності, розміру, життєвого циклу, сфери роботи та інших особливостей для врахування потреб ефективного управління різноманітними видами окремих ризиків, з якими стикається підприємство, для забезпечення його конкурентоспроможності, сталого розвитку та готовності до змін.

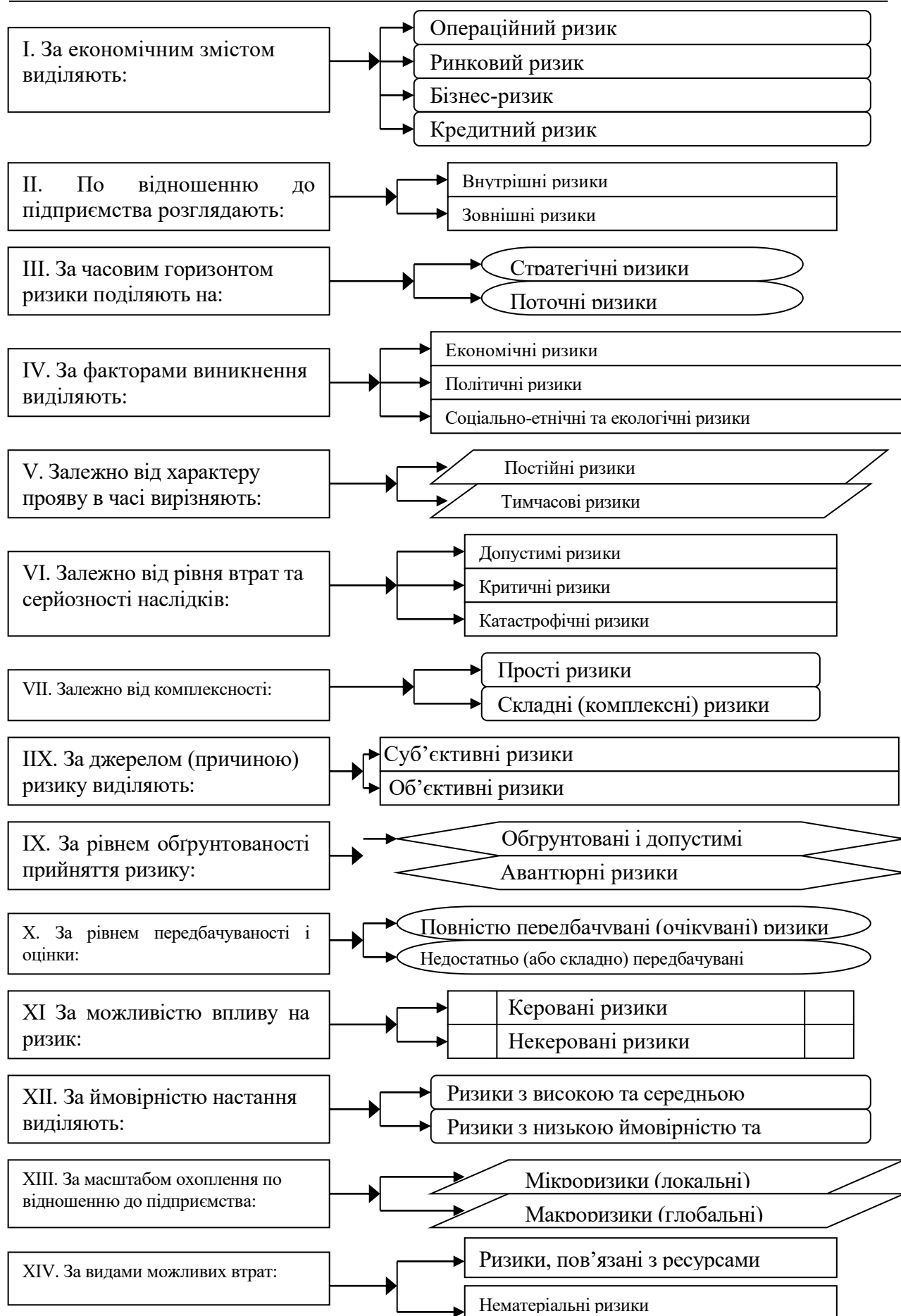

Рис. 1. Універсальна класифікація ризиків підприємства

Джерело: систематизовано на основі опрацювання [1-16]

Література

1. ДСТУ ISO 31000:2018 Менеджмент ризиків. Принципи та настанови (Risk management – Guidelines). URL: <https://www.iso.org/ru/standard/65694.html>.
2. Тарасова К.І. Класифікація ризиків в економічній теорії. Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. 2012. № 1 (153). С. 102–115.
3. Ілляшенко С.М. Економічний ризик: Навчальний посібник. 2-ге вид., доп. перероб. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 220 с.
4. Hoodat, H., & Rashidi, H. (2009). Classification and analysis of risks in software engineering. World Academy of Science, Engineering and Technology, 56(32), 446-452. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.193.3662&rep=rep1&type=pdf>
5. Чуприна І.В. Поняття та класифікація ризиків в підприємницькій діяльності. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. 2012. № 4 (70). С. 187-194.
6. Коюда П.М., Коюда О.П. Характеристика та класифікація ризиків. Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник. 2006 № 71. С. 203-214.
7. Жигір А.А. Різновиди підприємницьких ризиків та їх класифікація. Електронний фаховий журнал «Ефективна економіка». 2012. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063>.
8. Рішук Л.І. Класифікація ризиків – передумова успішного управління при впровадженні інновацій. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління. 2007. № 579. С. 541-545. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/34148>.
9. Рачинська А.В. Класифікація ризиків на залізничному транспорті як основа формування системи економічної безпеки його функціонування. Економіка і суспільство. Мукачєво: Мукачівський державний ун.-т, 2016, № 6. С. 81-87.
10. Коць О.О. Класифікація ризиків промислового підприємства. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління. 2006. № 554. С. 96-103. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/36009/1/17_96-103.pdf.
11. Мазур Н.А. Класифікація ризиків аграрного підприємства для цілей бухгалтерського обліку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Випуск 2. С. 1264-1268.
12. Данченко О.Б., Занора В.О. Проектний менеджмент: управління ризиками та змінами в процесах прийняття управлінських рішень : монографія. Черкаси, 2019. 278 с.
13. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег (The General Theory of Employment, Interest and Money). Пер. с англ. Серия: Классики экономической науки - XX век Издательство: Гелиос АРВ, 2002. 352 с.
14. Бланк И.А. Управление финансовыми рисками. К.: Ника-Центр, 2005. 600 с.
15. Семенова С.М. Емерджентність у застосуванні системного підходу до управління підприємством. The International scientific and practical conference “A new view on the economy – the trend of innovative development”. The Association of students and pedagogues “The Economist”, July 25, 2014 Kiev. Budapest. Vienna. Scientific-inf. publ. center based on The Association of students and pedagogues “The Economist” Budapest: 2014, 196 p. P. 35-38.
16. On Risk Classification - American Academy of Actuaries. A Public Policy Monograph. Washington, November 2011. 77 p. URL: https://www.actuary.org/sites/default/files/files/publications/RCWG_RiskMonograph_Nov2011.pdf

References

1. ISO 31000:2018. Risk management – Guidelines. URL: <https://www.iso.org/ru/standard/65694.html>. [in UK].
2. Tarasova, K.I. (2012). Klyasyfikatsiya ryzykiv v ekonomichnii teorii [Classification of risks in economic theory]. Naukovyy visnyk. Odes'kyy derzhavnyy ekonomichnyy universytet. Vseukrayins'ka asotsiatsiya molodykh naukivtsiv. Nauky: ekonomika, politolohiya, istoriya [Scientific Bulletin. Odessa State Economic University. All-Ukrainian Association of Young Scientists. Sciences: economics, political science, history]. No 1 (153). P. 102–115. [in Ukrainian].
3. Ilyashenko, S.M. (2004). Ekonomichnyy ryzyk: Navchal'nyy posibnyk [Economic risk: a textbook]. 2nd ed., Ext. rework. Kyiv: Center for Educational Literature. 220 p. [in Ukrainian].
4. Hoodat, H., & Rashidi, H. (2009). Classification and analysis of risks in software engineering. World Academy of Science, Engineering and Technology, 56(32), 446-452. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.193.3662&rep=rep1&type=pdf>. [in UK].
5. Chuprina, I.V. (2012). Ponyattya ta klyasyfikatsiya ryzykiv v pidpryyemnyts'kiy diyal'nosti [The concept and classification of risks in business]. Zbirnyk naukovykh prats' VNAU. Seriya: Ekonomichni nauky [Collection of scientific works of VNAU. Series: Economic Sciences]. No. 4 (70). P. 187-194. [in Ukrainian].
6. Koyuda, P.M. & Koyuda, O.P. (2006). Kharakterystyka ta klyasyfikatsiya ryzykiv [Characteristics and classification of risks]. Komunal'ne hospodarstvo mist. Naukovo-tekhnichnyy zbirnyk [Municipal utilities. Scientific and technical collection]. No 71. P. 203-214. [in Ukrainian].
7. Zhyhir', A.A. (2012). Riznovydy pidpryyemnyts'kykh ryzykiv ta yikh klyasyfikatsiya [Types of business risks and their classification]. Elektronnyy fakhovyy zhurnal «Efektyvna ekonomika» [Electronic professional journal "Effective Economics"]. No 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063>. [in Ukrainian].
8. Rishchuk, L.I. (2007). Klyasyfikatsiya ryzykiv –peredumova uspishnoho upravlinnya pry vprovadzhenni innovatsiy [Risk classification is a prerequisite for successful management in the implementation of innovations]. Visnyk Natsional'noho universytetu "Lvivs'ka politehnika". Seriya: Problemy ekonomiky ta upravlinnya [Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Problems of economics and management]. No 579. P. 541–545. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/34148>. [in Ukrainian].

9. Rachynska, A.V. (2016). Klasyfikatsiya ryzykiv na zaliznychnomu transporti yak osnova formuvannya systemy ekonomichnoyi bezpeky yoho funktsionuvannya [Classification of risks in railway transport as a basis for the formation of the system of economic security of its operation]. *Ekonomika i suspil'stvo. Mukachevo: Mukachivs'kyi derzhavnyi un.-t* [Economy and society. Mukachevo: Mukachevo State University]. No 6. P. 81-87. [in Ukrainian].
10. Kots', O.O. (2006). Klasyfikatsiya ryzykiv promyslovoho pidpryyemstva [Classification of industrial enterprise risks]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnika". Seriya: Problemy ekonomiky ta upravlinnya* [Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Problems of economics and management]. No 554. P. 96-103. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/36009/1/17_96-103.pdf. [in Ukrainian].
11. Mazur, N.A. (2014). Klasyfikatsiya ryzykiv aharnoho pidpryyemstva dlya tsiley bukhgalters'koho obliku [Classification of risks of the agricultural enterprise for the purposes of accounting]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky* [Global and national economic problems]. Issue 2. P. 1264-1268. [in Ukrainian].
12. Danchenko, O.B. & Zanora, V.O. (2019). Proektnyy menedzhment: upravlinnya ryzykamy ta zminamy v protsesakh pryynyattya upravlins'kykh rishen' : monohrafiya [Project management: risk management and change in management decision-making: a monograph]. Cherkasy. 278 p. [in Ukrainian].
13. Keynes, J.M. (2002). Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta y deneh [The General Theory of Employment, Interest and Money]. Per. with English Series: Classics of Economic Science - XX century Publisher: Helios ARV, 352 p. [in Russian].
14. Blank, I.A. (2005). Upravlenye fyansovymy ryskamy [Financial risk management]. Kyiv, Nika-Center. 600 p. [in Ukrainian].
15. Semenova, S.M. (2014). Emerdzhentnist' u zastosuvanni systemnoho pidkhodu do upravlinnya pidpryyemstvom [Immersion in applying the system approach to enterprise management]. The International scientific and practical conference "A new view on the economy – the trend of innovative development". The Association of students and pedagogues "The Economist", July 25, 2014 Kiev. Budapest. Vienna. Scientific.-inf. publ. center based on The Association of students and pedagogues "The Economist" Budapest, 196 p. P. 35-38. [in Hungary]
16. On Risk Classification - American Academy of Actuaries. A Public Policy Monograph. Washington, November 2011. 77 p. URL: https://www.actuary.org/sites/default/files/files/publications/RCWG_RiskMonograph_Nov2011.pdf. [in USA].

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 331.1.07

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-9

ЧЕРНІКОВА Н. М.

Запорізький національний університет

ПРОБЛЕМИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

В статті досліджено питання кадрового забезпечення підприємств в умовах цифрових перетворень. Проведено аналіз наукових публікацій за темою дослідження. Встановлено рівень забезпечення вітчизняних підприємств фахівцями в сфері інформаційних технологій. Виявлено проблеми кадрового забезпечення підприємств в умовах цифрових трансформацій, проведено їх розподіл на групи та запропоновано шляхи вирішення. Визначено стратегічні напрями покращення кадрового забезпечення підприємств в умовах цифровізації. Зроблено висновки про подальше спрямування політики ефективного кадрового забезпечення в загальнонаціональному масштабі та на рівні окремих підприємств.

Ключові слова: кадровий потенціал, проблеми кадрового забезпечення, IT-фахівці, цифровізація, цифрові перетворення, стратегічні напрями, ефективність.

CHERNIKOVA N.

Zaporizhzhia National University

STAFFING PROBLEMS OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Research on staffing, personnel management, efficiency of labor resources of enterprises has always received much attention from scientists and practitioners, but today the growing relevance of these issues is caused by rapid technical and technological changes in the country and the world.

Digital transformations lead to changes in the composition and personnel structure of enterprises in any industry. Modern innovative enterprises have a great need for programmers, business analysts, system administrators, testers, cybersecurity specialists, etc.

If in a planned economy, productivity usually depended directly on the employee's work experience, qualifications, level of education, today, with the rapid development of digital technology, these indicators are not always correlated or even inversely related. This is primarily due to the fact that knowledge in general, as well as individual skills and abilities, "age" very quickly. Among the factors that directly affect the productivity of individual employees are: the level of mastery of technical devices, computer literacy, skills and experience in developing and / or using software, and so on. In these conditions, the indicators of work experience, level of education and qualifications of employees acquire a new value, or rather a new "digital" reference point. Effective personnel policy, at all times, remains the foundation of a successful business. Therefore, the establishment and solution of staffing problems of enterprises in the context of digital transformation is an important issue today and the basis of effective personnel management and personnel policy.

In this article were investigated questions of staffing of enterprises in conditions of digital transformation. We've performed the analysis of scientific publications about the topic of investigation. During this investigation was set the level of procuring of domestic enterprises with IT specialists. Also, were identified problems of staffing of enterprises in the condition of digital transformation. Issues were distributed into groups and proposed ways to solve them. As a result, were defined strategic directions of improvement of staffing for enterprises in conditions of digital transformation and made conclusions about further strategies of effective staffing on a nationwide scale and on the level of separate enterprises.

Keywords: staff potential, problems of staffing, IT-specialists; digitalization; digital transformation, strategic direction, efficiency.

Постановка проблеми. Дослідженню питань кадрового забезпечення, управління персоналом, ефективності використання трудових ресурсів підприємств завжди приділялось багато уваги вченими та практиками, проте сьогодні зростання актуальності даних питань викликано швидкими техніко-технологічними змінами, що відбуваються в країні та світі.

Цифрові трансформації призводять до змін у складі та структурі кадрів підприємств будь-яких галузей. Сучасні інноваційні підприємства мають велику потребу в програмістах, бізнес-аналітиках, системних адміністраторах, тестувальниках, спеціалістах з кібербезпеки тощо.

Якщо в умовах планової економіки продуктивність праці зазвичай прямопропорційно залежала від трудового стажу працівника, його кваліфікації, рівня освіти, то сьогодні, за стрімкого розвитку діджитал-технологій, ці показники не завжди корелюють або навіть мають оберненопропорційний зв'язок. Це пов'язано, перш за все, з тим, що знання взагалі, як і окремі навички та вміння дуже швидко "старіють". На перший план, серед факторів, що прямо впливають на продуктивність праці окремих працівників, виступають такі, як: рівень володіння технічними пристроями, комп'ютерна грамотність, навички та досвід з розробки та/або користування програмним забезпеченням тощо. В цих умовах показники трудового стажу, рівня освіти та кваліфікації працівників отримують нового значення, а точніше нової "цифрової" точки відліку. Ефективна кадрова політика, в будь-які часи, залишається основою успішного бізнесу. Тому встановлення та вирішення проблем кадрового забезпечення підприємств в умовах цифрових перетворень є важливим питанням сьогодення та основою ефективного кадрового менеджменту і кадрової політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням кадрового забезпечення завжди приділяється багато уваги. Більшість науковців наголошують сьогодні на важливості якісного кадрового забезпечення підприємств для підвищення їх ефективності та конкурентоспроможності.

Так, Шехлович О.М. визначає кадрове забезпечення, як “комплекс дій спрямованих на пошук, оцінювання і встановлення заздалегідь передбачених відносин з робочою силою як у самій компанії, так і поза її межами – для нового найму тимчасових або постійних працівників”. Він вважає, що для організації кадрового забезпечення необхідно застосовувати різні стратегії та методи під час підбору персоналу, створення належних умов праці, підвищення кваліфікації працівника, а також проводити аналіз стану кадрового забезпечення [9, С. 10-17]. Грішнова О.А. і Жорова Є.Р. наголошують на тому, що саме належна увага до кадрового забезпечення – це передумова до переходу на якісно новий рівень управління і пропонують вітчизняним підприємствам не формально, а більш дбайливо ставитись до аспектів, що стосуються соціальної та кадрової політики [2, С. 193-198]. Кавецький В.В. вважає, що в умовах технічної революції актуальною стає проблема скорочення попиту на некваліфіковану робочу силу і підвищення на кваліфіковану, тобто на працівників, які здатні до освоєння нових знань та перенавчання [5]. Автор відзначає необхідність та важливість проведення дослідження питань управління персоналом, кадрового забезпечення, місця та ролі людини в умовах сучасного виробництва тощо.

Вивчаючи питання трансформації HR-технологій під впливом цифровізації бізнес-процесів Бей Г.В. та Середа Г.В. встановили, що автоматизація HR-процесів дозволить проводити більш ефективно відбір кадрів, їх навчання, розвиток, просування, а також сприятиме підвищенню мотивації працівників та якості управління ними [1, С. 93-101]. Багато уваги цифровізації освітніх процесів та набуття освітніх компетенцій в своїх працях приділяє Жуковська В.М., яка пропонує також впроваджувати цифрові інструменти аналітики кадрових процесів [4]. Таким чином, аналіз публікацій за темою дослідження показав, що дане питання потребує більш детального та водночас комплексного вивчення.

Метою статті є дослідження проблем кадрового забезпечення підприємств та їх вирішення в умовах цифрових змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. На формування якісного кадрового потенціалу підприємств впливає багато чинників: соціально-економічних, професійно-кваліфікаційні, економіко-географічні, природно-біологічні, політико-правові, демографічні, ідейно-моральні та моральні, науково-технічні [6]. Проте, дослідження підтверджують, що рівень та темпи цифровізації економіки України загалом та зокрема вітчизняних підприємств сьогодні є головним фактором, який визначає напрями, рівень та якість підготовки та пошуку кадрів відповідної кваліфікації. В свою чергу, впровадження сучасних цифрових технологій в діяльність вітчизняних підприємств вимагає кардинальних змін в кадровому забезпеченні. Змінюються умови та напрями підвищення кваліфікації працівників, підходи та способи залучення IT-спеціалістів в різні галузі та ін..

Офіційна статистика свідчить про дуже низький рівень забезпечення підприємств фахівцями в сфері ІКТ (на рівні 21,5 – 22,3 % від загальної кількості підприємств за останні три роки) і ще більш низький відсоток підприємств, які здійснювали набір працівників ІТ профілю (даний показник за останні три роки знизився з 8,2 до 6,1 %). Кількість підприємств, які проводили навчання в сфері ІКТ в середньому за триріччя склала для фахівців – 3,8 %, а для інших співробітників – 4,2 % (таблиця 1).

Таблиця 1

**Кількість підприємств, які мали фахівців
у сфері інформаційно-комунікаційних технологій за 2017-2019 роки
у % до загальної кількості підприємств**

Показники	2017	2018	2019
Кількість підприємств, які мали фахівців в сфері ІКТ	21,5	22,3	21,6
Кількість підприємств, які здійснювали набір фахівців в сфері ІКТ	8,2	6,3	6,1
Кількість підприємств, які проводили навчання в сфері ІКТ:			
- навчальні курси для фахівців	3,9	3,7	3,8
- навчання для інших співробітників	4,2	4,1	4,3

З таблиці 1 бачимо, що більшість показників хоча й не знижуються, але і не мають тенденції до зростання, тобто їх динаміка зводиться до “топтання на місці”, що поряд зі стрімким підвищенням рівня використання сучасних технік і технологій може бути загрозливим.

В будь-яких умовах господарювання проблеми кадрового забезпечення мали два боки. З одного – проблеми роботодавців, які зводяться до забезпечення всіх бізнес-процесів висококваліфікованими та досвідченими кадрами з мінімальними витратами на їх утримання та високими гарантіями безпеки для підприємства. З іншого боку – проблеми потенційних працівників, які мають за мету отримання престижної високооплачуваної роботи навіть з мінімальним набором компетентностей. На ринку праці такі питання регулюються всім відомим законом попиту та пропозиції. Але, сучасні підприємства сьогодні мають велику потребу в IT-спеціалістах, і, водночас, не мають можливості забезпечити навіть середній в даній галузі рівень заробітної плати. Даний дисбаланс викликає відтік таких працівників за кордон.

В результаті аналізу існуючої ситуації на ринку ІТ-праці, було виділено головні, на наш погляд, проблеми кадрового забезпечення підприємств. Ці проблеми, з якими стикаються учасники ринку праці, було розподілене на дві групи. До першої групи віднесли проблеми, які мають сьогодні роботодавці, іншу частину вважаємо перешкодами для найманих працівників. Згруповані за такими ознаками проблеми кадрового забезпечення в умовах цифрових перетворень, а також можливі варіанти їх вирішення, представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

**Проблеми кадрового забезпечення підприємств
та шляхи їх вирішення в умовах цифрових перетворень**

Проблеми	Шляхи вирішення
<i>для роботодавців:</i>	
1. Недостатність кадрів, що мають цифрові компетентності	- постійне удосконалення програм підготовки даних фахівців у Вишах; - активне використання інтернет ресурсів в освітніх процесах; - подальше впровадження дуальної освіти (встановлення тісних зв'язків між закладами освіти та підприємствами).
2. Застарілі техніки та прийоми відбору персоналу	- застосування HR-систем та стратегій в забезпеченні підприємств висококласними фахівцями; - введення посади HR-спеціаліста на підприємстві або використання послуг даних спеціалістів через аутсорсингові компанії.
Відставання оплати праці вітчизняних ІТ-фахівців від інших країн та низька мотивація	розробка та реалізація заходів щодо підвищення заробітної плати ІТ фахівців до середньої по галузі в національному та світовому масштабі, які базуватимуться на підвищенні продуктивності праці та фінансових результатів підприємства; розробка на підприємствах системи мотивації праці (моральної та матеріальної), яка буде враховувати індивідуальні особливості працівників.
Низька привабливість та інноваційність підприємства в цілому та окремих видів діяльності	- постійна робота над іміджем підприємства, його репутацією; - розробка та реалізація сучасних інноваційних рішень відповідно запитам ринку.
5. Гарантування безпеки кадрів	- застосування різних способів перевірки минулої трудової діяльності та рекомендацій потенційних працівників; - використання договірних відносин із працівниками та контроль за виконанням умов договору; - встановлення відповідальної особи або створення служби безпеки кадрів на підприємстві.
6. Невідповідність існуючих підходів в управлінні сучасним трендам	- використання креативних методів, підходів та технік в управлінні; - навчання сучасному менеджменту управлінців всіх рівнів; - активне залучення топ-менеджерів; - використання передового вітчизняного та закордонного управлінського досвіду.
<i>для найманих працівників:</i>	
Низький рівень цифровізації вітчизняних підприємств	- розробка галузевих програм автоматизації бізнес-процесів підприємств; - створення концепції розвитку підприємств на основі цифровізації.
Висока вартість професійної ІТ освіти в Україні	- створення державних та недержавних фондів фінансування ІТ освіти в Україні; - створення інформаційного порталу, доступного для всіх бажаючих отримати базові або професійні знання з інформаційних технологій.
Невідповідність отриманих освітніх компетенцій запитам сучасного бізнесу	- розробка та реалізація державної програми підвищення цифрової грамотності педагогічних працівників; - активне впровадження основ цифровізації при вивченні будь-яких навчальних дисциплін.
Захист інтелектуальної власності	- удосконалення чинного законодавства з цього питання; - патентування своїх винаходів.
Використання вітчизняними підприємствами імпортованих програмних продуктів	- вивчення потреб вітчизняних підприємств в програмних продуктах та робота "на випередження"; - адаптування імпортованих програмних продуктів до умов діяльності українських підприємств.

Обґрунтовуючи вищевикладене, можна виділити три групи стратегічних напрямів покращення кадрового забезпечення підприємств, які наведено в таблиці 3. До них віднесено напрями загальнодержавного характеру, напрями, реалізація яких можлива на рівні підприємств та найбільш актуальні напрями для окремих працівників.

Таблиця 3

Стратегічні напрями покращення кадрового забезпечення підприємств в умовах цифровізації

Загальнодержавні	На рівні підприємств	На рівні працівників
- удосконалення законодавчої бази з кадрових питань та захисту інтелектуальної власності з урахуванням швидких цифрових змін; - розробка та впровадження державних програм з підвищення цифрової грамотності населення; - сприяння цифровому прориву всіх сфер та галузей діяльності.	- покращення умов праці та підвищення привабливості для ІТ-фахівців; - встановлення конкурентної заробітної плати для фахівців високого рівня та запровадження сучасної й ефективної системи мотивації праці; - активна участь в розробці навчальних програм; - застосування сучасних методів управління, ефективність яких перевірено світовою практикою.	- використання будь-яких можливостей для професійного розвитку та самореалізації; - оцінка власних знань та навичок в режимі реального часу та пошук відповідної вакансії; - дослідження пропозицій та вимог ринку праці; - отримання нових знань та освоєння нових сучасних професій.

Від того, наскільки швидко будуть вирішуватись проблеми кадрового забезпечення підприємств в сучасних умовах господарювання, буде залежати успішність самих підприємств, швидкість цифрового розвитку держави, а також соціально-економічне становище окремих громадян й суспільства в цілому.

Висновки. Вивчення проблем кадрового забезпечення підприємств в умовах цифрових перетворень показало, що вирішення даного питання потребує комплексного та системного підходу. Воно має бути спрямовано на підвищення привабливості підприємства для найманих працівників, створення умов для залучення кращих спеціалістів в ІТ-сфері та їх утримання, навчання власних фахівців, запровадження автоматизованих систем підбору персоналу (рекрутингу) та інше. Реалізація даних заходів можлива лише за умов активної участі держави, підприємств та власне працівників.

Література

1. Бей Г.В., Серeda Г.В. Трансформація HR-технологій під впливом цифровізації бізнес-процесів / Г.В. Бей, Г.В. Серeda // Економіка і організація управління. - № 2 (34). - 2019. - С. 93-101.
2. Грішнова О.А., Жорова Є.Р. Кадрове забезпечення ефективної системи антикризового корпоративного управління / О.А. Грішнова, Є.Р. Жорова // Економіка та управління підприємствами. Проблеми економіки. - №1. - 2014. - С. 193-198
3. Державна служба статистики України [http://www.ukrstat.gov.ua/]
4. Жуковська В.М. Цифрові виклики кадрового забезпечення підприємства / В.М. Жуковська // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. - випуск 2. - 2019. - С. 10-17.
5. Кавецький В.В. Класифікація компонентів та шляхи підвищення рівня людського капіталу підприємства / В.В. Кавецький // Вісник політехнічного інституту. -2011. № 1. - С. 49-54.
6. Козар О.В. Кадрове забезпечення підприємства: сутність, структура та фактори впливу. [Електронний ресурс]/ О.В. Козар. - 2015. - Режим доступу до ресурсу: <http://mev.khnu.km.ua/load/1-0-425>
7. Україна - 2030E - країна з розвинутою цифровою економікою [http://www.strategy.uifuture.org/]
8. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу: аналіз. Зап. / [В.С. Куйбіда, О.М. Петроє, Л.І. Федуллова, Г.О. Андрощук]. Київ: НАДУ, 2019. - 28 с.
9. Шехлович А.М. Дослідження та удосконалення кадрового забезпечення інноваційної діяльності підприємств в умовах впровадження ІТ-технологій. [Електронний ресурс] / А.М. Шехлович. - 2014. - Режим доступу до ресурсу: <http://iierlviv.files.wordpress.com/2014>

References

1. Bei H.V., Sereda H.V. Transformatsiia HR-tekhnologii pid vplyvom tsyfrovizatsii biznes-protsesiv / H.V. Bei, H.V. Sereda // Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. - № 2 (34). - 2019. - S. 93-101.
2. Hrishnova O.A., Zhorova Ye.R. Kadrove zabezpechennia efektyvnoi systemy antykrizovoho korporatyvnoho upravlinnia / O.A. Hrishnova, Ye.R. Zhorova // Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. Problemy ekonomiky. - №1. - 2014. - S. 193-198
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [http://www.ukrstat.gov.ua/]
4. Zhukovska V.M. Tsyfrovі vyklyky kadrovoho zabezpechennia pidpriemstva / V.M. Zhukovska // Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku. - vypusk 2. - 2019. - S. 10-17.
5. Kavetskyi V.V. Klyasyfikatsiia komponentiv ta shliakhy pidvyshchennia rivnia liudskoho kapitalu pidpriemstva / V.V. Kavetskyi // Visnyk politekhnichnoho instytutu. -2011. № 1. - S. 49-54.
6. Kozar O.V. Kadrove zabezpechennia pidpriemstva: sutnist, struktura ta faktory vplyvu. [Elektronnyi resurs]/ O.V. Kozar. - 2015. - Rezhym dostupu do resursu: <http://mev.khnu.km.ua/load/1-0-425>
7. Ukraina - 2030E - kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoiu [http://www.strategy.uifuture.org/]
8. Tsyfrovі kompetentsii yak umova formuvannia yakosti liudskoho kapitalu: analit. Zap. / [V.S. Kuibida, O.M. Petroie, L.I. Fedulova, H.O. Androshchuk]. Kyiv: NADU, 2019. - 28 s.
9. Shekhlovych A.M. Doslidzhennia ta udoskonallennia kadrovoho zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv v umovakh vprovadzhennia IT-tekhnologii. [Elektronnyi resurs] / A.M. Shekhlovych. - 2014. - Rezhym dostupu do resursu: <http://iierlviv.files.wordpress.com/2014>

Надійшла / Paper received : 09.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 656.078:658.27

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-10

ТЮРИНА М. М.

Державний університет інфраструктури та технологій, м. Київ, Україна

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Основні засоби є найбільш значущою складовою активів транспортних підприємств. Від наявності і технічного стану транспортних засобів залежить не тільки можливість здійснення операційної діяльності (перевезення вантажів, пасажирів і багажу), а й фінансові результати транспортних підприємств, рівень їхньої фінансової стійкості. Тому необхідно удосконалювати систему управління основними засобами, зокрема в частині створення ефективного механізму. Метою статті є дослідження теоретичних основ формування механізму управління основними засобами транспортних підприємств в умовах нестабільного середовища. В процесі дослідження використовувалися такі наукові методи: аналіз та синтез (при описі транспортних підприємств як відкритих систем та особливостей їхнього функціонування), групування (при визначенні підходів до сутності поняття «механізм»), узагальнення (при формуванні системи принципів управління основними засобами), формалізації (при визначенні критеріїв реалізації окремих принципів), графічний (для представлення схеми механізму управління основними засобами транспортних підприємств). У статті розглянуто функціонування транспортних підприємств як відкритих систем і показана їхня висока залежність від зовнішнього середовища. Визначені особливості виробничої діяльності і транспортної продукції. Проаналізовані підходи до визначення поняття «механізм» і виділені три підходи до трактування його сутності: як сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси, як ресурсне забезпечення процесу для виконання функцій цього процесу, система економічних важелів і методів, які реалізують вплив керуючої системи на керувану. Обґрунтовано, що основні засоби, їхній технічний стан є одним із основних факторів, що визначають можливість сталого функціонування транспортних підприємств в умовах нестабільного середовища. Розроблено систему принципів управління основними засобами, яка включає принципи оптимальності та якості. Запропоновано механізм управління основними засобами транспортними підприємствами, впровадження якого дозволить оптимізувати склад і покращити технічний стан основних засобів, а також забезпечити стійке функціонування в умовах нестабільного середовища. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення можливостей використання інструментів і процедур податкового планування для збільшення внутрішніх ресурсів удосконалення основних засобів.

Ключові слова: основні засоби, управління, принципи управління, механізм управління, стійке функціонування, транспортні підприємства.

TIURINA M.

State University of Infrastructure and Technology, Kyiv, Ukraine

MANAGEMENT MECHANISM OF FIXED ASSETS FOR TRANSPORT ENTERPRISES

Fixed assets are the most significant part of the assets of transport enterprises. The availability and technical condition of vehicles determines not only the possibility of carrying out operational activities (transportation of goods, passengers, and luggage), but also the financial results of transport enterprises, the level of their financial stability. Therefore, it is necessary to improve the management system of fixed assets, in terms of creating an effective mechanism. The aim of the article is to study the theoretical foundations of the formation of a mechanism for managing fixed assets of transport enterprises in an unstable environment. In the course of the study, the following scientific methods were used: analysis and synthesis (to describe transport enterprises as open systems and the peculiarities of their functioning), groupings (to define approaches to the essence of the concept of "mechanism"), generalization (form a system of principles for managing fixed assets), formalization (determine the criteria for the implementation of individual principles), graphical (to represent a diagram of the mechanism for managing fixed assets of transport enterprises). The article examines the functioning of transport enterprises as open systems and shows their high dependence on the external environment. The features of production activities and transport products are determined. Approaches to the definition of the concept of "mechanism" are analysed and three approaches to the interpretation of its essence are highlighted: as a set of methods and means of influencing economic processes, as resource support for the process to perform the functions of this process, a system of economic levers and methods that implement the influence of the control system on the controlled one. It has been substantiated that the fixed assets, their technical condition are one of the main factors that determine the possibility of sustainable operation of transport enterprises in an unstable environment. A system of principles for managing fixed assets has been developed, which includes the principles of optimality and quality. A mechanism for managing fixed assets by transport enterprises is proposed, the introduction of which will optimize the composition and improve the technical condition of fixed assets, as well as ensure stable operation in an unstable environment. Further research should be aimed at exploring the possibilities of using tax planning tools and procedures to increase internal resources for improving fixed assets.

Key words: fixed assets, management, management principles, management mechanism, sustainable operation, transport enterprises.

Постановка проблеми. Основні засоби використовуються в роботі підприємств всіх галузей національної економіки і є частиною їхнього майна, що використовується в якості засобів праці при виробництві продукції (виконанні робіт, надання послуг) або для управлінських потреб протягом тривалого часу. Основні засоби, їхній технічний стан у значній мірі характеризують технічний рівень підприємства. Це має особливе значення для транспортних підприємств, для яких основні засоби є найбільш значущою складовою необоротних активів. Це обумовлює ступінь їхнього впливу на кінцеві результати фінансово-господарської діяльності підприємств, а саме на зміну продуктивності праці, фондівіддачі, обсягів надання

послуг з перевезень вантажів, пасажирів і багажу, рівня їхньої собівартості, а головне – зростання прибутку. Тому управління основними засобами слід розглядати як один з головних чинників що визначають рівень ефективності функціонування транспортних підприємств. Стрімке погіршення стану основних засобів, зростання їхнього фізичного та морального зносу негативно впливають на діяльність підприємств усіх видів транспорту. Тому особливу актуальність набуває проблема удосконалення управління основними засобами, зокрема розробки та впровадження механізму, спрямованого не тільки на підвищення ефективності управління транспортними засобами, а й їхнього інноваційного оновлення.

Аналіз останніх публікацій. Проблема управління основними засобами підприємств достатньо широко відображена в публікаціях провідних, серед яких особливо слід відзначити праці Гейця В.М. [1], Городянської Л.В. [2], Кленіна О.В. [3], Левицької І.В. [4], Рєпіної І.М. [5]. Теоретичним і практичним аспектам управління основними засобами підприємств різних видів транспорту присвячено достатньо велика кількість наукових розробок. Так, проблеми оновлення основних засобів дорожніх підприємств розглянуті в працях Концевої В.В., Харченко А.І. [6]. Теоретичні аспекти виробничих систем на автомобільному транспорті досліджені у монографії Бідняка М. Н. та Біліченко В. В. [7]. Ареф'єва О. В., Кравчук Н. М., Катан М. Я. зазначають, що модернізація та оновлення основних засобів транспортних підприємств, зокрема авіаційних, є одним із чинників підвищення їхньої конкурентоспроможності [8]. Ярмоліцька О.В. досліджувала проблеми відтворення основних засобів залізничних підприємств, фактори, що впливають на інтенсивність інноваційно-інвестиційних процесів на залізницях [9]. Кравченко О.О., вивчаючи проблему фінансового планування та прогнозування на залізничному транспорті, аналізувала вплив дефіциту транспортних засобів на фінансові результати [10]. Бабина О.Є., Карпенко О.О., Ковбатюк М.В., Шкляр В.В., досліджуючи проблему антикризового менеджменту на підприємствах водного транспорту, робили акцент на необхідності підвищення ефективності управління основними засобами [11]. Таким чином, науковцями створено значний теоретичний і практичний науковий доробок щодо управління основними засобами підприємств, зокрема транспортними.

Невирішені частини дослідження. Зміни, що відбуваються у національній та світовій економіці, актуалізують проблему управління основними засобами, зокрема в частині створення механізму, який впровадження якого б сприяло б підвищенню ефективності як використання основних засобів, так і підприємства в цілому, а також інтенсифікації інвестиційних процесів на транспорті.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних основ формування механізму управління основними засобами транспортних підприємств в умовах нестабільного середовища.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Забезпечення цілеспрямованого розвитку в умовах прискореної динаміки зовнішнього середовища є надзвичайно складним завданням. Це пов'язано з високою невизначеністю (структурною, технологічною, політичною) ситуації, в якій приймаються стратегічні і тактичні рішення на всіх рівнях національної економіки. Це є справедливим і для підприємств, зокрема транспортних. Поєднання зовнішніх загроз і внутрішніх проблем суттєво знижують стійкість їхнього розвитку, спроможність ідентифікувати неочікувані стрибкоподібні якісні та кількісні зміни у зовнішньому середовищі та пристосуватися до них. Наслідком цього є наростання проблем управління, вирішення яких потребує особливо ретельного підходу у виборі напрямів розвитку, методів і регулюючих механізмів. В таких умовах науково обґрунтованим є представлення транспортного підприємства як складної відкритої економічної системи, що дозволяє використовувати методологією та інструментами системного підходу для зниження невизначеності у прийнятті управлінських рішень і керуванні розвитком.

Представлення транспортних підприємств як відкритих систем слід базувати на особливостях їхньої ролі в національній економіці та особливостей виробничої діяльності. Так, по-перше, їхня операційна діяльність є продовженням процесу виробництва підприємств інших галузей національної економіки за визначенням Маркса К. «у межах процесу обігу та для процесу обігу...» [12, с. 171]. Транспортні підприємства забезпечують неперервність процесів виробництва та обігу продукції, при цьому рівень їхнього розвитку прямо впливає на швидкість обігу продукції і її кінцеву вартість.

По-друге, продукція транспорту є послугами по переміщенню (транспортуванню) вантажів, пасажирів і багажу і не є новим продуктом, яким може бути відокремлений від процесу виробництва. Вона створюється у вигляді корисного ефекту, який може споживатися тільки протягом виробничого процесу.

По-третє, специфіка продукції транспортних підприємств знаходить своє відображення у формуванні її вартості. Собівартість транспортної визначається у вигляді експлуатаційних витрат і включає витрати на оплату праці та соціальне страхування працівників, паливо та енергію на здійснення транспортної роботи, амортизацію основних засобів, витрат на матеріали, що будуть задіяні в процесі виробництва та інші витрати. Зміна вартості продукції в процесі її транспортування відбувається тільки за рахунок витрат, пов'язаних із вартістю задіяних засобів виробництва, витратами живої праці транспортних робітників та матеріалів, які, у свою чергу, прямо пропорційно залежать від обсягу та дальності перевезення.

По-четверте, основу засобів виробництва складають основні засоби в вигляді транспортних засобів та передавальних пристроїв, які знаходяться або у власності підприємства і, відповідно, відображаються у його балансі, або в оперативному чи фінансовому лізингу, що дозволяє швидко нарощувати виробничий потенціал підприємства та здійснювати оновлення капіталу без необхідності залучення великих фінансових ресурсів.

Виділені особливості функціонування транспортних підприємств обумовлюють високу залежність

від зовнішнього середовища і відповідне подальше ускладнення їхньої структури шляхом підвищення спеціалізації (переважна орієнтація на перевезення певних категорій вантажів, пасажирів). На рис. 1 наведена схема функціонування транспортного підприємства як відкритої системи.

Рис. 1. Транспортне підприємство як відкрита система

Джерело: побудовано автором

Транспортне підприємство буде функціонувати ефективно, якщо його керівництво при визначенні обсягу і структури ресурсів враховуватиме стан зовнішнього середовища, що проявляється через вимоги до обсягів, швидкості та якості перевезень. Це обумовлює необхідність моніторингу змін у зовнішньому середовищі для своєчасної адекватної реакції на ці зміни.

Підприємство в процесі транспортного виробництва перетворює частину ресурсів у послуги з перевезень, які є його виходами, що «виноситься» підприємством у зовнішнє середовище. Результати діяльності (виходи системи) за рахунок зворотного зв'язку сприяють пристосуванню підприємства до змін у зовнішньому середовищі шляхом впровадження коригуючих дій, спрямованих на ресурси та/або технологію транспортного виробництва на вивід системи на оптимальну траєкторію функціонування в умовах, що склалися.

Оскільки метою функціонування відкритих економічних систем (транспортних підприємств) є забезпечення їхнього виживання в умовах динамічного середовища, то вони мають такі властивості:

1) схильність до ентропії. Для недопущення «виснаження» підприємство повинне здійснювати постійний моніторинг зовнішнього середовища, адаптуватися до змін у ньому, знаходити нові ресурси розвитку;

2) синергізм, тобто транспортне підприємство як єдина система отримує більший ефект, ніж той, що могли б дати у сумі його підрозділи, працюючи автономно;

3) взаємозалежність підсистем, тобто структурні підрозділи є взаємопов'язаними: зміни, що відбуваються в одному з них викликають зміни в інших і системи в цілому.

Управляти динамікою розвитку будь-якої системи (явища) можна на основі використання механізму. Термін «механізм» був запозичений економічними науками з техніки ще у другій половині 60-х рр. XX ст. і «добре прижився» в економічному понятійному апараті. Це було пов'язано з тим, що виникла необхідність опису виробничих і фінансово-економічних процесів в їхній взаємодії. В цьому контексті важливим є можливість забезпечення цілеспрямованого розвитку, використання ресурсів для отримання необхідного (позитивного) ефекту.

Лауреат Нобелівської премії з економіки Гурвіц Л. (2007 р.) розглядав механізм як гру (взаємодію між суб'єктами та центром), учасники якої обмінюються повідомленнями один з одним або з «центром повідомлень», а заздалегідь задані правила визначають результат гри для кожного набору повідомлень [13]. Кульмана А. писав, що економічний механізм існує, якщо деяке вихідне економічне явище приводить до появи інших без додаткових імпульсів. Ці явища слідує одне за іншим у певній послідовності і ведуть до якихось очевидних результатів [14].

Незважаючи на достатньо широке використання, серед науковців відсутній єдиний підхід до його визначення. Чаленко А.Ю. зазначав, що існує два підходи до визначення сутності «механізму», а саме (1) сукупність станів системи та (2) головний рушій її розвитку [15]. В економічній енциклопедії за редакцією Мочерного С. термін «механізм» має два тлумачення: (1) це система чи спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності; (2) система важелів та елементів, що приводить їх у дію [16].

Аналіз літературних джерел показав, що можна виділити 3 підходи до трактування поняття «механізм» (рис. 2), а саме (1) механізм як сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси, їхнє

регулювання [17, 18, 19 та ін.]; (2) механізм як ресурсне забезпечення процесу (сукупність ресурсів і способів їхньої взаємодії) для виконання функцій цього процесу [15, 20 та ін.]; (3) механізм як система економічних важелів і методів, які реалізують вплив керуючої системи на керовану [21, 22, 23 та ін.]. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що більшість авторів визначають сутність економічного механізму через поняття «система» та «сукупність».

Відмінними рисами економічного механізму є такі:

1) він не може існувати без процесу, оскільки є його складовою, налаштованою на виконання тільки процесних функцій;

2) він не має власного управління, є як би «знерухомленим» і знаходиться в стані очікування управління процесом;

3) з'єднання механізму з управлінням є внутрішнім змістом процесу, його «ноу-хау».

Механізм є найбільш активною складовою системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності об'єкта управління (основних засобів). Механізм управління будь-якою системою в умовах ринкової економіки буде ефективний лише у випадку, коли він підсилює мотивацію діяльності людей, а зрушення мотивів на цілі діяльності досягається на основі узгодження висунутих цілей з інтересами людей і соціальних груп. Механізм управління є складною категорією, функціонування якої можна описати такою множиною елементів [24]:

$$M = \{O_m, C_m, F_c, M_{inf}, R_m\}, \quad (1)$$

де O_m – мета управління системою;

C_m – критерій управління (кількісний аналог мети);

F_c – фактори управління (елементи об'єкта управління та їхні зв'язки, на які здійснюється вплив для досягнення поставлених цілей);

M_{inf} – методи впливу на фактори управління;

R_m – ресурси управління (матеріальні та фінансові ресурси, виробничий потенціал тощо, при використанні яких реалізується обраний метод управління і забезпечується досягнення поставленої мети).

Для транспортних підприємств використання основних засобів є однією з базових сфер управління. Керівництво, маючи ясну уяву про їхню роль у виробничому процесі, про фактори, що впливають на використання основних засобів, може цілеспрямовано впливати на «вузькі місця» в управлінні ними і, тим самим, підвищувати ефективність їхнього використання та підприємства в цілому. Тоді метою є забезпечення сталого функціонування транспортного підприємства в умовах нестабільного середовища. Тоді основним завданням механізму управління основними засобами є розробка комплексу заходів щодо підтримки фінансової стійкості транспортних підприємств за рахунок підвищення ефективності використання основних засобів.

Використання кожного елементу основних засобів, зокрема транспортних, виконує певну виробничу функцію, детерміновану у часі і просторі, тобто має споживчу вартість. Однак навіть подібні основні засоби можуть бути по-різному задіяні в виробничому процесі, тобто мають неоднакову споживчу вартість. Сукупна споживча вартість основних засобів не дорівнює сумі споживчих вартостей окремих елементів основних засобів, а є агрегованою споживчою вартістю, що характеризує здатність підприємства виробляти максимальну кількість товарів (чи надавати послуги) при оптимальних технології та режимі функціонування [25]. Споживча вартість основних засобів знаходиться в русі постійно: вона поступово втрачається в процесі їхнього виробничого використання протягом всього терміну служби і своєчасно капіталізується шляхом заміни зношених новими.

Капітал, втілений в технічних засобах і системах по мірі їхнього виробничого використання переноситься на знову створюваний продукт, проходить сферу обігу і втілюється в нових технічних засобах і системах, тим самим, і таким чином відбувається оборот і кругообіг основного капіталу. Виділені раніш особливості транспортного виробництва, пов'язані з відсутністю товарно-речової форми транспортної продукції, зміни у структурі капіталу при віднесенні на основний капітал частини готової продукції, витрат майбутніх періодів, незавершеного виробництва є несуттєвими, а частка основного капіталу на стадії звернення дуже мала. Тому, як зазначає Подсорін В.О., при аналізі ефективності його використання можна не враховувати поділ на традиційні фази обороту, а достатньо сконцентрувати виявлення резервів прискорення оборотності на фазах: (1) втілення капіталу в технічних засобах і системах і (2) використання технічних засобів і систем [26].

Тоді під механізмом управління основними засобами транспортних підприємств буде розумітися сукупність форм, методів і інструментів управління основними засобами, за допомогою яких забезпечується стаке функціонування та цілеспрямований розвиток підприємства.

Основними елементами механізму управління основними засобами транспортних підприємств є складові процесу управління основним капіталом, а саме (1) продуктивне використання транспортних засобів і систем (ресурсозбереження, маркетингова, тарифна, податкова політика); (2) амортизація вартості основних засобів (амортизаційна, податкова політика); (3) втілення капіталу в нові і вже існуючі

транспортні засоби і системи (інвестиційний, інноваційний процеси, кредитування, лізинг, податкова політика). Вплив на зазначені елементи за допомогою економічних методів сприятиме удосконаленню управління основними засобами транспортних підприємств та підвищенню ефективності їхнього функціонування.

Управління основними засобами базується на аналітичних процедурах, а саме на (а) аналізі структури та динаміки основних засобів; (б) аналізі їхнього руху та стану; (в) аналізі ефективності використання; (г) обґрунтуванні потреби в інвестуванні в просте та розширене їхнє відтворення. Це обумовлює необхідність комплексного використання методів, а саме:

- аналізу та синтезу (вивчення (відстеження) змін у якісних і кількісних характеристиках основних засобів та їхнього впливу на ефективність функціонування транспортних підприємств в цілому, зокрема на їхню фінансову стійкість та фінансовий потенціал);

- моніторингу змін у зовнішньому (відстеження змін на ринку транспортних послуг, попиту на певні види перевезень і, відповідно, потреби у різних транспортних засобах тощо) та внутрішньому (зміна технічного стану транспортних засобів, рівня їхнього фізичного та морального зносу, ефективності використання тощо) середовищі;

- оцінювання доцільності вкладення коштів в оновлення та/або вдосконалення транспортних засобів;

- прогнозування (оцінювання впливу кількісних і якісних характеристик основних засобів на майбутню ефективність функціонування підприємства; дослідження динаміки процесів в його внутрішньому та зовнішньому середовищі; оцінювання необхідності створення резервів грошових коштів для підтримки фінансової стійкості підприємства, а також їхнього розміру);

- планування потреби в окремих транспортних засобах, інвестиційних витрат на їхнє удосконалення, податкового навантаження тощо.

Нестабільність економічного середовища, а також непередбачуваність національної економіки обумовлюють необхідність більш широкого застосування методів прогнозування та планування. Це пов'язано, по-перше, з нагальною необхідністю інтенсифікації процесу інвестування діяльності через критичний фізичний та моральний знос транспортних засобів для збереження позицій на транспортному ринку. По-друге, невизначеність динаміки процесів у зовнішньому середовищі призводить до підвищення ризикованості інвестиційної діяльності в цілому. По-третє, у підприємств відсутні грошові кошти, необхідні для фінансування інвестиційних проектів, пов'язаних із основними засобами. Наслідком цього є необхідність прогнозування можливостей виникнення проблем із реалізацією проектів і відповідного планування резервів грошових коштів, а також джерел їхнього формування в результаті оптимізації окремих елементів системи управління підприємством, зокрема податкового навантаження в контексті законного зменшення податкових відрахувань (податкове планування). Це дозволить не тільки мінімізувати втрати від інвестиційної діяльності, а й підтримувати цілеспрямований розвиток транспортного підприємства в умовах, що склалися.

Управління основними засобами транспортних підприємств має базуватися на дотриманні певної системи принципів. Принцип функціонування або розвитку будь-якого явища (від латинського «*principium*» – самий перший) – це будь-яка очевидна основа, яка не вимагає підтвердження: вона береться за фундамент, на якому будуються теорії, правила та закони. Ньютон І. писав, що принцип, як твердження, має відповідати двом критеріям, а саме:

- 1) він має бути сформульований в результаті спостереження та експериментів за будь-яким феноменом;

- 2) він може слугувати основою для формулювання подальших міркувань (узагальнень) щодо розвитку явища чи процесу [27].

Тоді базуючись на цих критеріях сформулюємо принципи управління основними засобами транспортних підприємств, які можна розділити на 2 групи: оптимальності та якості.

Виділення та дотримання *принципів оптимальності* сприяє спрямуванню процесу управління основними засобами на отримання максимального ефекту від їхнього використання при мінімальних витратах на їхнє створення, утримання та поліпшення. Стосовно транспортних підприємств це буде забезпечуватися принципами оптимальності (1) потужності парку транспортних засобів; (2) інвестицій в основні засоби; (3) структури транспортних засобів за формою власності.

Принцип оптимальності потужності парку транспортних засобів. Наявність основних засобів є обов'язковою та необхідною умовою здійснення перевезень вантажів, пасажирів і багажу. Однак потреба транспортного підприємства в основних засобах (списковий склад і вантажопідйомність) змінюється у часі і залежить від поточного і потенційно можливого попиту на перевезення. Якщо попит на перевезення не враховується, то підприємство буде мати, з одного боку, втрати у доходах при дефіциті основних засобів або, з іншого боку, високі непродуктивні витрати при їхньому профіциті. Тоді потреба транспортного підприємства в основних засобах з урахуванням зміни попиту на перевезення може бути визначена за такою формулою:

$$FA_{pl,t} = FA_{0,t} \cdot I_t \cdot (1 - \Delta K_{it}) \cdot (1 - \Delta K_{e,t}), \quad (2)$$

де $FA_{pl,t}$ – планова потреба підприємства в основних засобах у періоді t ;

$FA_{0,t}$ – кількість основних засобів, наявних на початок періоду t ;

I_t – індекс зміни попиту на перевезення t ;

ΔK_i – зміна коефіцієнта інтенсивного використання основних засобів у періоді t ;

ΔK_e – зміна коефіцієнта екстенсивного використання основних засобів у періоді t .

Принцип оптимальності інвестицій в основні засоби. Характерною особливістю основних засобів є те, що в процесі експлуатації вони зберігають свою натурально-речову форму, не залишаючи сферу виробництва після завершення кожного циклу, а їхня вартість переноситься на вироблений продукт (надані послуги) поступово. Також необхідно враховувати, що основні засоби, приймаючи участь в процесі виробництва, створюють додаткову вартість, частиною якої є прибуток. Сума прибутку, який буде отримано у період t в результаті використання основних засобів, можна оцінити на базі показника «рентабельність інвестованого капіталу» (Return On Invested Capital, ROIC), який показує, скільки чистого прибутку отримує підприємство в результаті інвестиційної діяльності. Тоді сума прибутку становитиме:

$$P_{FA,t} = \frac{FA_{0,t} \cdot ROIC_{t-1}}{100}, \quad (3)$$

де $P_{FA,t}$ – прибуток від використання основних засобів у період t ;

$FA_{0,t}$ – вартість основних засобів на початок періоду t ;

$ROIC_{t-1}$ – рентабельність капіталу, інвестованого в основні засоби у період $(t-1)$.

Тоді відповідно до (3.2) вкладання коштів в інвестиційні проекти з створення чи удосконалення основних засобів транспортних підприємств має здійснюватися за умови максимізації отриманого прибутку від їхнього використання.

Принцип оптимальності структури транспортних засобів за власністю. Цей принцип передбачає встановлення оптимального співвідношення між власними транспортними засобами та отриманими у фінансовий або оперативний лізинг. Необхідність дотримання цього принципу полягає в тому, що зараз транспортні підприємства вимушені брати основні засоби в оперативний або фінансовий лізинг. З одного боку, це дозволяє надавати послуги з перевезення вантажів, пасажирів і багажу з необхідною якістю, а також оперативно розширювати парк транспортних засобів при виникненні такої необхідності без додаткових капітальних інвестицій. З іншого боку, це призводить до зміни структури капіталу підприємства: зменшення частки власного капіталу та відповідного збільшення залученого. Наслідком цього можуть стати нестійке фінансове положення підприємства, зниження ступеня захищеності інтересів кредиторів і інвесторів, які мають довгострокові вкладення в підприємство. У той же час необхідно враховувати, що використання лізингу дозволяє покращувати стан основних засобів без значних інвестицій, що є дуже важливим для транспортних підприємств у сучасних умовах. У якості критерію оптимальності структури основних засобів транспортних підприємств можна використовувати модифіковану середньозважену вартість капіталу (weighted average cost of capital, WACC):

$$WACC' = FA_{pr} \cdot d_{P,pr} + FA_{lis} \cdot C_{lis} \cdot d_{P,lis} \cdot (1 - T), \quad (4)$$

де FA_{pr}, FA_{lis} – питома вага вартості основних засобів, які знаходяться у власності та отримані у лізинг відповідно ($FA_{pr} + FA_{lis} = 1$);

C_{lis} – вартість залучення основних засобів у лізинг;

T – розмір ставки податку на прибуток;

$d_{P,pr}, d_{P,lis}$ – частка прибутку, отриманого при використанні основних засобів, які знаходяться у власності підприємства та отримані у лізинг відповідно.

Друга група принципів – принципів якості – включає в себе 3 принципи якості, а саме (1) інтенсивності використання транспортних засобів; (2) підтримки технічного стану основних засобів; (3) забезпечення необхідного рівня якості послуг транспортними підприємствами. Необхідність визначення принципів якості обумовлюється тим, що саме якість та надійність створюють довгострокові та постійно діючі переваги для будь-якого підприємства [28].

Принцип інтенсивності використання транспортних засобів. Під інтенсивністю розуміється ступінь використання основних (транспортних) засобів і найбільшу їхню продуктивність. Економічне значення інтенсивності проявляється у впливі на обсяг і вартість виробленої продукції (наданих послуг). Зростання інтенсифікації використання основних засобів транспортних підприємств приводить до збільшення обсягу (кількості) перевезень в одиницю часу. Оцінити зміну інтенсивності використання можна за допомогою показника відносної економії основних засобів за формулою:

$$\Delta E_{FA,t} = FA_{1,t} - FA_{0,t} \cdot I_{PT,t}, \quad (5)$$

де $\Delta E_{FA,t}$ – відносна економія (перевитрати) основних засобів, задіяних у перевезеннях у періоді t ;

$FA_{1,t}, FA_{0,t}$ – середня вартість основних засобів на кінець і початок періоду t відповідно;

$I_{PT,t}$ – індекс обсягу наданих послуг з перевезень протягом періоду t .

Якщо $\Delta E_{FA,t} > 0$, то на кінець періоду t відбулося зниження інтенсивності використання основних засобів підприємства, а якщо $\Delta E_{FA,t} < 0$, то, навпаки, вони використовувалися більш інтенсивно, тобто якісно.

Принцип підтримки технічного стану основних засобів. Одним з основних критеріїв якості управління основними засобами є підтримка їхнього технічного стану, тобто недопущення критичного зростання фізичного та морального зносу. Фізичний знос є наслідком втрати транспортними засобами початкових техніко-експлуатаційних якостей, що призводить до збільшення кількості відмов у роботі і, як наслідок, до зростання експлуатаційних витрат підприємства. Високий моральний знос також є фактором зниження ефективності використання наявних основних засобів, оскільки це впливає на якість і швидкість перевезень, що у кінцевому підсумку може призвести до втрати клієнтів і частини прибутку. Специфікою транспортних підприємств є достатньо повільне моральне старіння основних засобів. Тому однією з основних задач керівництва підприємством є недопущення критичного погіршення саме технічного стану транспортних засобів. Це обумовлює необхідність постійного моніторингу їхнього середнього віку для своєчасного оновлення (удосконалення). Середній вік основних засобів підприємства можна розрахувати за формулою:

$$\overline{A_{FA}} = \sum A_{FA,i} \cdot d_{FA,i}, \quad (6)$$

де $\overline{A_{FA}}$ – середній вік основних засобів транспортного підприємства;

$A_{FA,i}$ – середина вікового інтервалу основних засобів групи i ;

$d_{FA,i}$ – питома вага основних засобів групи i в загальній кількості.

Середина вікового інтервалу визначатиметься за формулою:

$$A_{FA,i} = \frac{A_{FA,i}^u + A_{FA,i}^b}{2},$$

де $A_{FA,i}^u, A_{FA,i}^b$ – нижнє та верхнє значення віку основних засобів групи i відповідно.

Принцип забезпечення необхідного рівня якості послуг транспортними підприємствами. Якість перевезень оцінюється за сукупністю характеристик, що визначають їхню здатність задовольняти потреби вантажовідправників або вантажоодержувачів у відповідних перевезеннях. Зараз клієнти пред'являють достатньо великий перелік вимог до послуг транспортних підприємств, основними з яких є надійність перевезень, мінімальні строки (тривалість) доставки, своєчасність доставки (гарантовані строки доставки), безпека перевезень, збереження вантажу при доставці, наявність перевантажувального обладнання в пунктах перевалки, функціональна придатність транспортного засобу, можливість спеціалізованих перевезень, експлуатаційна готовність перевізника тощо. Задоволення цих умов передбачає наявність відповідних транспортних засобів і є одним з факторів, що забезпечує конкурентні переваги окремого підприємства. Для комплексної оцінки якості послуг з транспортування можна використовувати мультиплікативну формулу:

$$Q_{tr} = Q_R^{K_R} \cdot Q_S^{K_S} \cdot Q_T^{K_T}, \quad (7)$$

де $Q_R^{K_R}$ – надійність транспортування відповідно до графіку (час перевезення);

$Q_S^{K_S}$ – безпека перевезень (імовірність доставки без пошкоджень);

$Q_T^{K_T}$ – вартість перевезень (величина транспортного тарифу);

K_R, K_S, K_T – коефіцієнти вагомості показників якості послуг підприємства.

Дотримання розробленої системи принципів дозволить не тільки сформувати механізм управління основними засобами транспортних підприємств, а й підвищити ефективність їхнього функціонування.

На основі викладеного вище було сформовано механізм управління основними засобами транспортних підприємств в умовах ефективного податкового планування (рис. 2).

Розроблений механізм є взаємопов'язаною сукупністю структурних елементів із зворотнім зв'язком і включає три блоки: загальнотеоретичні основи формування, детермінанти удосконалення та практичну реалізацію. Встановлено, що удосконалення механізму управління основними засобами транспортних підприємств передбачає впровадження взаємопов'язаних заходів, а саме інтенсифікацію використання

основних засобів, удосконалення податкового планування та забезпечення фінансової стійкості. Інтенсифікація використання основних засобів досягається комплексом заходів, що включають впровадженням передових технологій перевезення вантажів, пасажирів і багажу, недопущення непродуктивної роботи основних засобів, зменшення планових і усунення позапланових простоїв транспортних засобів, поліпшення їхнього стану тощо. Це також вплине на фінансову стійкість транспортних підприємств, для яких основні засоби є головним фактором виробництва. Ефективне податкове планування є одним з внутрішніх джерел створення резервів грошових коштів, які можуть бути спрямовані на капітальні вкладення в удосконалення перевізних технологій та оновлення основних засобів.

Рис. 5. Схема механізму управління основними засобами транспортних підприємств в умовах ефективного податкового планування

Джерело: розроблено автором

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки: (1) транспортні підприємства є відкритими системами, які активно взаємодіють із зовнішнім середовищем, що проявляється,

з одного боку, у вимогах до обсягів, швидкості та якості перевезень, а, з іншого боку, в участі в процесі обігу товарів; (2) сутність економічного механізму визначається через поняття «система» та «сукупність»; можна виділити 3 підходи до трактування поняття «механізм», а саме сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси, їхнє регулювання, ресурсне забезпечення процесу для виконання функцій цього процесу, система економічних важелів і методів, які реалізують вплив керуючої системи на керовану; (3) управління основними засобами транспортних підприємств має базуватися на принципах оптимальності (потужності парку транспортних засобів, інвестицій в основні засоби, структури транспортних засобів за формою власності) та якості (інтенсивності використання транспортних засобів, підтримки технічного стану основних засобів, забезпечення необхідного рівня якості послуг транспортними підприємствами); (4) удосконалення механізму управління основними засобами транспортних підприємств має передбачати використання взаємопов'язаних заходів, а саме інтенсифікацію використання основних засобів, удосконалення податкового планування та забезпечення фінансової стійкості, що дозволить підвищити «якість» основних засобів, ефективність їхнього використання та стійкість транспортних підприємств в умовах нестабільного середовища. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивченні можливостей використання інструментів і процедур податкового планування для збільшення внутрішніх ресурсів удосконалення основних засобів.

References

1. Heyets', V.M. (2000). Nestabil'nist' ta ekonomichne zrostantnya [Instability and economic growth: monograph]. Kyiv: DU «IEP NANU». 344 p. [in Ukrainian].
2. Horodyans'ka, L.V. (2008). Vidtvorennya osnovnykh zasobiv na pidpryyemstvakh Ukrayiny: teoriya i praktyka obliku i analizu [Reproduction of fixed assets in enterprises of Ukraine: theory and practice of accounting and analysis: monograph]. Kyiv: KNEU. 224 p. [in Ukrainian].
3. Klenin, O.V. (2006). Efektyvnist' vidtvorennya osnovnoho kapitalu pidpryyemstv [Efficiency of reproduction of the basic capital of enterprises: theory and practice of accounting and analysis: monograph]. Donetsk: IEP NANU. 196 p. [in Ukrainian].
4. Levyts'ka, I.V. (2010). Vidtvorennya osnovnykh zasobiv: teoriya i praktyka [Reproduction of fixed assets: theory and practice: monograph]. Kyiv: NUKHT. 280 p. [in Ukrainian].
5. Ryepina, I.M. (2012). Aktyvy pidpryyemstva: taksonomiya, diahnostyka ta upravlinnya [Enterprise assets: taxonomy, diagnostics, and management: monograph]. Kyiv: KNEU. 274 p. [in Ukrainian].
6. Kontseva, V.V., Kharchenko, A.I. (2018) Problemy onovlennya osnovnykh zasobiv dorozhnykh pidpryyemstv [The problems of renewal of fixed assets of road enterprises. Economics and management on transport]. Ekonomika ta upravlinnya na transporti [Economics and management of transport], Vol. 7, P. 36–43. [in Ukrainian].
7. Bidnyak, M.N., Bilichenko, V.V. (2006). Vyrobnychi systemy na transporti: teoriya i praktyka [Production systems in transport: theory and practice: theory and practice: monograph]. Vinnytsya: UNIVERSUM-Vinnytsya. 176 p. [in Ukrainian].
8. Arefieva, O.V., Kravchuk, N.M., Katan, M.Ya. (2018) Teoretychni osnovy upravlinnya konkurentospromozhnistyu aviatransportnoho pidpryyemstva [Theoretical bases for managing competitiveness of an air transport enterprise]. Problemy ekonomiky [Problems of economy], No 4, P. 127–134. [in Ukrainian].
9. Yarmolits'ka, O.V. (2015). Faktory vplyvu na innovatsiyno-investytsiynе vidtvorennya osnovnykh zasobiv vitchyznyanykh zaliznyts' [Factors influencing the innovation and investment reproduction of fixed assets of domestic railways]. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya [Problems and prospects of economics and management], No 2, P. 140–149. [in Ukrainian].
10. Kravchenko, O.O. (2013). Stsenarne finansove planuvannya i prohnozuvannya na zaliznychnomu transporti: teoriya i praktyka [Scenario financial planning and forecasting in rail transport: theory and practice: monograph]. Kyiv: DETUT. 300 p. [in Ukrainian].
11. Babyna, O.YE., Karpenko, O.O., Kovbatiuk, M.V., Shklyar, V.V. (2015). Antykryzovyy menedzhment na pidpryyemstvakh vodnoho transport [Anti-crisis management at water transport enterprises: monograph]. Kyiv: KVITS. 240 p. [in Ukrainian].
12. Marks, K. (1960). Kapital [Capital]. Moscow: Politizdat Publishing House. 444 p. [in Russian].
13. Gurvits, L. (2007) The theory of economic mechanisms (Nobel Prize in Economics 2007, Part No. 1). Retrieved from: <http://institutiones.com/theories/259-2007-1.html/>.
14. Kulman, A. (1993). Ekonomicheskiye mekhanizmy [Economic mechanisms]. Moscow: Progress. 189 p. [in Russian].
15. Chalenko, A.YU. (2010). O ponyatiynoy neopredelennosti termina «mekhanizm» v ekonomicheskikh issledovaniyakh [Economic mechanisms]. Yekonomika promislovosti [Economics of industry], No 3, P. 26–33. [in Russian].
16. Ekonomichna entsyklopediya [Economic Encyclopedia] (2001). In 3 vols. Vol. 2 / Ed. Mocherny, S.V. Kyiv: Publishing Center "Academy". 848 p. [in Ukrainian].
17. Rayzberg, B.A., Lozovskiy, L.SH., Starodubtseva, Ye.B. (2017). Sovremennyy ekonomicheskiy slovar' [Modern economic dictionary]. Moscow: Infra-M Publishing House. 512 p. [in Russian].

18. Sadekov, A.A., Tsurik, V.V. (2006). *Upravleniye predpriyatiem v usloviyakh krizisa* [Enterprise management in a crisis: monograph]. Donetsk: DonGUET Publishing House. 178 p. [in Russian].
19. Ponomarenko, V.S., Yastremskaya, Ye.N., Lutskovskiy, V.M. (2002). *Mekhanizm upravleniya predpriyatiem: strategicheskii aspekt* [Mechanism of enterprise management: strategic aspect: monograph]. Kharkiv: KhGEU Publishing House. 252 p. [in Russian].
20. *Sovremennyy ekonomicheskii slovar'* [Modern economic dictionary]. Retrieved from: <http://slovari.yandex.ru/dict/economic/article/ses2/ses5884.htm?text=%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC&encid=economic&stpar3=1.8/>. [in Russian].
21. Sogomonova, N.A. (2003). *Formirovaniye ekonomicheskogo mekhanizma upravleniya predpriyatiem* [Formation of the economic mechanism of enterprise management]. *Ekonomika transportnoho kompleksu* [Economics of the transport complex], Vol. 6, P. 56–60. [in Russian].
22. Ivanova, S.L. (2010). *Kreditnyy reyting v sistemy upravleniya kreditnym riskom. Ponyatiye i struktura ekonomicheskogo mekhanizma predpriyatiya* [Credit rating in the credit risk management system. Concept and structure of the economic mechanism of an enterprise]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/63511.doc.htm. [in Russian].
23. Hertsyk, V.A. (2009). *Iyerarkhichna struktura orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnya rozpodilom pidpryemstva* [Hierarchical structure of organizational and economic mechanism of enterprise distribution management]. *Kul'tura narodov Prychernomor'ya* [Culture of the peoples of the Black Sea region], No 172, P. 22–24. [in Ukrainian].
24. Kruglova, N.YU., Kruglov, M.I. (2003). *Strategicheskii menedzhment* [Strategic management]. Moscow: Publishing house RDL. 464 p. [in Russian].
25. Breusov, YU.G. (1991). *Oborot osnovnykh proizvodstvennykh fondov: metodologicheskiye i teoreticheskiye aspekty intensifikatsii* [Turnover of fixed assets: methodological and theoretical aspects of intensification]. Samara: Saratov University Publishing House, Samara Branch. 151 p. [in Russian].
26. Podsorin, V.A., Kharitonova, A.V. (2012). *Ekonomicheskii mekhanizm upravleniya osnovnymi sredstvami v transportnom kholdinge* [Economic mechanism of management of fixed assets in a transport holding]. *ETAP: ekonomicheskaya teoriya, analiz, praktika* [STAGE: economic theory, analysis, practice], No 5, P. 121–132. [in Russian].
27. N'yuton, I. (1989). *Matematicheskiye nachala natural'noy filosofii* [Mathematical principles of natural philosophy]. Moscow: Nauka Publishing House. 688 p. [in Russian].
28. Nikson, F. (2000). *Rol' rukovodstva predpriyatiya v obespechenii kachestva i nadezhnosti* [The role of enterprise management in ensuring quality and reliability]. Moscow: Publishing House of standards. 231 p. [in Russian].

Література

1. Геець В. М. Нестабільність та економічне зростання: монографія / В. М. Геець. – К.: ДУ «ІЕП НАНУ», 2000. – 344 с.
2. Городянська Л. В. Відтворення основних засобів на підприємствах України: теорія і практика обліку і аналізу: монографія. / Л. В. Городянська. – К.: КНЕУ, 2008. – 224 с.
3. Кленін О. В. Ефективність відтворення основного капіталу підприємств: монографія / О. В. Кленін. – Донецьк: ІЕП НАНУ, 2006. – 196 с.
4. Левицька І. В. Відтворення основних засобів: теорія і практика: монографія / І. В. Левицька. – К.: НУХТ, 2010. – 280 с.
5. Репіна І. М. Активи підприємства: таксономія, діагностика та управління: монографія / І. М. Репіна. – К.: КНЕУ, 2012. – 274 с.
6. Концева В. В. Проблеми оновлення основних засобів дорожніх підприємств / В. В. Концева, А. І. Харченко // *Економіка та управління на транспорті*. – 2018. – Вип. 7. – С. 36–43.
7. Бідняк М. Н. Виробничі системи на транспорті: теорія і практика: монографія / М. Н. Бідняк, В. В. Біліченко. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 176 с.
8. Арєф'єва О. В. Теоретичні основи управління конкурентоспроможністю авіатransпортного підприємства / О. В. Арєф'єва, Н. М. Кравчук, М. Я. Катан // *Проблеми економіки*. – 2018. – № 4. – С. 127–134.
9. Ярмоліцька О. В. Фактори впливу на інноваційно-інвестиційне відтворення основних засобів вітчизняних залізниць / О. В. Ярмоліцька // *Проблеми і перспективи економіки та управління*. – 2015. – № 2. – С. 140–149.
10. Кравченко О. О. Сценарне фінансове планування і прогнозування на залізничному транспорті: теорія і практика: монографія / О. О. Кравченко. – К.: ДЕДУТ, 2013 – 300 с.
11. Бабіна О. Є. Антикризовий менеджмент на підприємствах водного транспорту / О. Є. Бабіна, О. О. Карпенко, М. В. Ковбату, В. В. Шкляр. – К.: КВІЦ, 2015. – 240 с.
12. Маркс К. Капітал. / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1960. – 444 с.
13. Gurvits, L. The theory of economic mechanisms (Nobel Prize in Economics 2007, Part No. 1). – Режим доступу: <http://institutiones.com/theories/259-2007-1.html/>.
14. Кульман А. Экономические механизмы / А. Кульман. – М.: Прогресс, 1993. – 189 с.
15. Чаленко А. Ю. О понятийной неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях / А. Ю. Чаленко // *Економіка промисловості*. – 2010. – № 3. – С. 26–33.
16. *Економічна енциклопедія*. В 3 т. Т. 2 / За ред. С. В. Мочерного. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
17. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.: Инфра-М, 2017. – 512 с.
18. Садеков А. А. Управление предприятием в условиях кризиса: монография / А. А. Садеков, В. В. Цурик. – Донецк: ДонГУЭТ, 2006. – 178 с.

19. Пономаренко В. С. Механизм управления предприятием: стратегический аспект: монография / В. С. Пономаренко, Е. Н. Ястремская, В. М. Луцковский. – Харьков: ХГЭУ, 2002. – 252 с.
20. Современный экономический словарь. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/economic/article/ses2/ses5884.htm?text=%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC&encid=economic&stpar3=1.8/>.
21. Согомонова Н. А. Формирование экономического механизма управления предприятием / Н. А. Согомонова // Економіка транспортного комплексу. – 2003. – Вип. 6. – С. 56-60.
22. Иванова С. Л. Кредитный рейтинг в системы управления кредитным риском. Понятие и структура экономического механизма предприятия / С. Л. Иванова. – 2010. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/63511.doc.htm.
23. Герцик В. А. Ієрархічна структура організаційно-економічного механізму управління розподілом підприємства / В. А. Герцик // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 172. – С. 22–24.
24. Круглова Н. Ю. Стратегический менеджмент / Н. Ю. Круглова, М. И. Круглов. – М.: Издательство РДЛ, 2003. – 464 с.
25. Бреусов Ю. Г. Оборот основных производственных фондов: методологические и теоретические аспекты интенсификации / Ю. Г. Бреусов. – Самара: Издательство Саратовского университета, Самарский филиал, 1991. – 151 с.
26. Подсорин В. А. Экономический механизм управления основными средствами в транспортном холдинге / В. А. Подсорин, А. В. Харитонов // ЭТАП: экономическая теория, анализ, практика. – 2012. – №. 5 – С. 121–132.
27. Ньютон И. Математические начала натуральной философии / И. Ньютон. – М.: Наука, 1989. – 688 с.
28. Никсон Ф. Роль руководства предприятия в обеспечении качества и надежности / Ф. Никсон. – М.: Издательство стандартов, 2000. – 231 с.

Надійшла / Paper received : 22.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.13: 656

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-11

ЧАРКІНА Т. Ю.

Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

МЕХАНІЗМИ ТА НАПРЯМКИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПАСАЖИРСЬКИМ КОМПЛЕКСОМ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

В статті визначено, що внаслідок пандемії коронавірусу у 2020 році економічна криза торкнулася майже усіх галузей, в тому числі і залізничну. Майже на три місяці ринок транспортних послуг зупинився, а після його відкриття обсяги пасажирських перевезень все ще суттєво нижчі за аналогічний період минулого року. Доведено, що для швидкого виходу з кризового стану пасажирського комплексу залізничного транспорту необхідно, по-перше, врахувати фактори, що істотно впливають на вибір споживача транспортних послуг щодо того чи іншого виду транспорту для переміщення, а саме: мобільність; комфортність; екологічність; доступність додаткових послуг; безпеку; а по-друге, запровадити дієвий інструментарій антикризового управління, який зможе забезпечити фінансову стійкість, а також посилити інноваційний розвиток пасажирських перевезень. Запропоновано наступні напрями антикризового управління пасажирського комплексу залізничної: краудсорсинг, реінжиніринг, бенчмаркінг, даунсайзінг, антикризовий контролінг та технологізацію, а також використання моделі «ЗГРВ» (Запобігання, Готовність, Реакція і Відновлення). Внесені пропозиції щодо необхідності удосконалити організаційну структуру управління пасажирської філії шляхом утворення відділу антикризового управління, головними завданнями роботи якого стануть розробка нових напрямів та стратегій для виводу Укрзалізничної зі скрутного становища. Встановлено, що задля підвищення конкурентоспроможності пасажирських перевезень залізничним транспортом, у порівнянні з іншими видами транспорту, менеджменту Укрзалізничної потрібно організовувати процес перевезення пасажирів на істотно новому рівні, що буде націлений на краще задоволення вимог споживача послуг, а саме: введення нових технологій, нової організації перевезень: високошвидкісні перевезення, мультимодальні пасажирські перевезення, створення транспортних пасажирських ХАБів, організація залізничного туризму, поява нових напрямків поїздів, залучення потенційних клієнтів за допомогою системи гнучких знижок та «бонусного квитка». Одним із важливих структурних елементів загального механізму управління пасажирським комплексом залізничного транспорту визначено розробку системи мотиваційного механізму для працівників галузі.

Ключові слова: залізничний транспорт, пасажирські перевезення, антикризове управління, краудсорсинг, реінжиніринг, бенчмаркінг.

CHARKINA T.

Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan

MECHANISMS AND DIRECTIONS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE PASSENGER COMPLEX OF RAILWAY TRANSPORT

The article states that due to the coronavirus pandemic in 2020, the economic crisis has affected almost all industries, including railways. The market for transport services has stalled for almost three months, and after its opening, passenger traffic is still significantly lower than in the same period last year. It is proved that in order to quickly get out of the crisis of the passenger complex of railway transport, it is necessary, first, to take into account the factors that significantly affect the choice of consumers of transport services for a particular mode of transport, namely: mobility; comfort; environmental friendliness; availability of additional services; security; and secondly, to introduce effective anti-crisis management tools that will be able to ensure financial stability, as well as strengthen the innovative development of passenger traffic. The following areas of anti-crisis management of the railway passenger complex are proposed: crowdsourcing, reengineering, benchmarking, downsizing, anti-crisis controlling and technologicalization, as well as the use of the model "ZGRV" (Prevention, Preparedness, Response and Recovery). Proposals were made on the need to improve the organizational structure of the passenger branch management by establishing an anti-crisis management department, the main tasks of which will be to develop new directions and strategies to bring Ukrzaliznytsia out of its predicament. It is established that in order to increase the competitiveness of passenger transportation by rail, in comparison with other modes of transport, Ukrzaliznytsia management needs to organize the process of passenger transportation at a significantly new level, which will be aimed at better meeting consumer requirements, namely: introduction of new technologies, new transportation organization. : high-speed transportation, multimodal passenger transportation, creation of transport passenger hubs, organization of railway tourism, emergence of new train routes, attraction of potential customers through a system of flexible discounts and "bonus ticket". One of the important structural elements of the general mechanism of management of the passenger complex of railway transport is the development of a system of motivational mechanism for employees of the industry.

Key words: railway transport, passenger transportation, crisis management, crowdsourcing, reengineering, benchmarking.

Постановка проблеми. Сучасний стан залізничного транспорту, вказує на поширення кризових явищ у галузі та відсутність правильної системи управління залізничним транспортом. У пасажирського комплексу залізничного транспорту ця проблема набула масштабної кризи, на фоні критичної зношеності рухомого складу та відсутності необхідного фінансування галузі. Зараз на залізничній реалізуються масштабні реформаційні зміни. Створення пасажирської компанії одночасно з відсутністю необхідних реформ в інших сегментах, які теж забезпечують виконання пасажирських перевезень, призвело до втрати частки транспортного ринку пасажирськими перевезеннями залізничного транспорту і посилення його вразливості до зовнішніх та внутрішніх загроз середовища функціонування. Це все обумовлює термінову необхідність розробки механізмів та стратегій антикризового управління пасажирським комплексом залізничного транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі антикризового управління та антикризового управління залізничного транспорту приділялося не дуже багато уваги. Цю проблему розглядали науковці С.В. Валдайцев, Л.О. Лігоненко, І. В. Токмакова, Р. Хіт, О. В. Христофор та деякі інші науковці [1-5]. Для подолання проявів системної кризи на залізничному транспорті і зокрема в пасажирському комплексі галузі необхідно забезпечити впровадження прогресивних механізмів антикризового управління, що відповідали вимогам цифровізації та сприяли б запровадженню якісних змін в системі функціонування пасажирського комплексу залізничного транспорту.

Метою статті є розроблення механізмів та напрямів підвищення ефективності процесів управління пасажирським комплексом залізничного транспорту з метою подолання системної кризи.

Виклад основного матеріалу. У нинішньому році економічна криза та криза пандемії, поєднавшись, поділили світову економіку на два періоди: до пандемії та в період карантину. Десять відсотків підприємств, малого та середнього бізнесу припинили повністю своє існування та зазнали часткового банкрутства. Підприємства, які надають послуги, зазнали величезних збитків. Практично весь ринок транспортних послуг зупинився на три місяці, серед них і залізничні пасажирські перевезення.

Пасажири залишились вдома, відмовившись від мандрівок. З метою зниження можливості поширення вірусу, пасажирські перевезення, у тому числі залізничні, були повністю призупинені [6]. Збитки, які будуть нанесені світовій економіці, національній економіці та власне Укрзалізниці будуть величезні, що приведе до тривалого періоду виходу зі стану стагнації.

Кризу підприємства часто розуміють, як незапланований і небажаний, обмежений у часі процес, що істотно перешкоджає або навіть робить неможливим функціонування підприємства. Вона також представляє собою переломний момент у виробничих, комерційних, фінансових та інших процесах, що відбуваються на підприємстві [2].

Економічна криза має циклічність, значить економіка світу, країн, підприємств не може бути завжди стабільною, завжди мінливі фактори зовнішнього середовища будуть впливати на роботу та розвиток усіх підприємств. Тому підприємства повинні пристосовуватися до цієї швидкої зміни та впроваджувати інноваційні, організаційні та технологічні зміни.

Економічна криза, на фоні поширення коронавірусу, викликала економічний колапс на ринку транспортних послуг: значно скоротилась транспортна рухливість населення, змінилось розташування сил на ринку послуг, змінила підходи до аналізу та оцінки характеристик послуг шляхом появи нових вимог до транспорту. Тому Укрзалізниця та пасажирський комплекс без цих змін теж не зможе встояти на ринку транспорту, а без інноваційної стратегії перемогти, та відновити свої позиції.

Тепер, в умовах виходу з карантину, основним критерієм успішності транспортної послуги стає її високий рівень конкурентоздатності по відношенню до інших видів транспорту. На даний час керівництво пасажирського комплексу зіткнулось з проблемою, яким чином в умовах карантину надавати послуги з пасажирських перевезень, що може зробити пасажирська філія, щоб надання транспортних послуг було товаром ринкової новизни. Що потрібно запровадити, щоб підвищити рівень конкурентоспроможності пасажирських перевезень та зробити їх відповідними до європейських стандартів?

По-перше, потрібно розробити нові напрямки виходу пасажирського комплексу з кризи, розробити єдину стратегію та механізм, які дозволять реалізувати даний задум.

Завдяки цифровій революції з'явилося багато нових технологічних напрямків, трансформації відбуваються в усіх сферах життя. Радикальні зміни відбуваються у споживачів транспортних послуг, для них дуже важливо такі фактори перевезень як:

- мобільність;
- комфортність;
- екологічність;
- доступність додаткових послуг;
- безпека здоров'я та життя.

Для підтримки конкурентоспроможності на високотехнологічному рівні та для того, щоб максимально задовольняти запитам пасажирів, пасажирський комплекс повинен швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища, впроваджувати технологічні, інформаційні, організаційні зміни, впроваджуючи різного роду цифрові сервіси та послуги для клієнтів. Наприклад, мультимодальні пасажирські перевезення, ще змішанні перевезення двома і більше видами транспорту за єдиним квитком, SelfBagDrop (технологія самостійної здачі та перевірки багажу), мобільні системи навігації та оплати послуг, наявність WiFi під час поїздки в потязі та на вокзалах та інше. Потрібно пасажирські перевезення спрямувати на підтримку високих стандартів якості обслуговування шляхом впровадження швидкісних та високошвидкісних пасажирських поїздів, введення в експлуатацію рухомого складу нового покоління, залізничного туризму та розширення додаткового спектру послуг.

Для швидкого виходу з кризового стану в пасажирському комплексі залізничного транспорту потрібно запровадити інструментарій антикризового управління, який зможе забезпечити фінансову стійкість, а також посилити інноваційний розвиток пасажирських перевезень.

Пріоритетними можуть стати такі напрямки антикризового управління пасажирського комплексу залізниці, як краудсорсинг, реінжиніринг, бенчмаркінг, даунсайзінг, антикризовий контролінг, технологізація.

Наприклад, крауд – технології (краудсорсинг, краудфандинг) – це цікавий і ефективний інструмент для вирішення завдань бізнесу. Стратегія краудмаркетингу передбачає управління споживачем в мережних співтовариствах, комунікаційну модель управління споживачем в мережі та методи збуту в мережі Інтернет. Основним результатом стратегії краудмаркетингу є отримання клієнта-партнера. Взаємодії з іншими споживачами підсилює управлінський вплив компанії [7].

Якщо при впровадженні аутсорсингу, де певні функції компанії передаються іншій організацією на підставі певного договору за гроші, то при впровадженні краудсорсингу платити ні за що не потрібно (або виплачуються мінімальні суми). Є такі фахівці-аматори, які неоплачувані або мало оплачувані, вони із задоволенням виконують всю необхідну роботу, створюють контент, займаються розв'язанням проблем або навіть проведенням досліджень.

Краудсорсинг – це частина того, що Ерік фон Гіппель (англ. Eric von Hippel) називає «інновацією з розрахунку на користувача» [7]. Виробники покладаються на користувачів не тільки у питанні формулювання потреб, головне, у визначенні продуктів або послуг або їх вдосконалення, для того, щоб краще задовольнити потребу вимогливих споживачів.

Звісно, сам краудсорсинг без Інтернету не міг би існувати, тому що люди через нього можуть координувати свої дії, обговорювати питання та їх вирішення. Але краудсорсинг має дві важливі особливості: добровільність та структурованість. Якщо людина не хоче чогось, вас не зможе ніхто примусити, але якщо ви добровільно щось починаєте, якісь важливий проект, та він буде цікавий іншим, волонтери завжди допоможуть його реалізувати. Коли робота розділена на чіткі етапи, спільними зусиллями цей проект швидше реалізується.

Наприклад, раніше перед впровадженням деяких пілотних проектів або впровадженням послуг, сектор маркетингу пасажирської служби залізниці, проводив у поїздах анкетування пасажирів, ці анкети оброблювалися та даний аналіз (з наявними анкетами) надавалися в Укрзалізницю. З них було ясно, чи потребує населення даних заходів, але це був довгий шлях. Зараз зі швидким Інтернетом, ми можемо значно швидше зробити опитування пасажирів, наприклад, про потребу нових маршрутів поїздів, впровадження окремих туристичних перевезень або про появу нової послуги. Це буде доречно, особливо під час карантину, коли пасажирів обмежені у вільному пересуванні, та це дуже зекономить час та гроші.

Також доцільне впровадження реінжинірингу для ефективної роботи пасажирського комплексу залізничного транспорту. Реінжиніринг - це фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів з метою досягнення істотного поліпшення якості функціонування [8].

Мета реінжинірингу - це виживання в екстремальній ситуації. Він може дати істотне скорочення витрат, базу для розширення бізнесу, перехід на якісно новий технологічний рівень, готовність до впровадження інновацій та нововведень. Для пасажирського комплексу залізничного транспорту потрібен «кардинальний» реінжиніринг, він доцільний, коли потрібно досягти різкого (стрибкоподібного) поліпшення показників діяльності компанії шляхом заміни старих методів управління новими.

Пасажирський комплекс знаходиться в критичній ситуації, втрата більшого сегменту транспортного ринку, різке зниження доходу, високі витрати на перевезення, тому за допомогою реінжинірингу ввести нові методи управління пасажирськими перевезеннями, починаючи зі зміни організаційної структури управління, новими напрямками та стратегіями виходу з кризового стану пасажирського комплексу залізничного транспорту. Сьогодні конкурентоспроможність пасажирських компаній залежить від можливості перетворення процесів перевезення пасажирів на новий рівень, націлений на краще задоволення вимог споживача послуг. Це введення нових технологій, нової організації перевезень: високошвидкісні перевезення, мультимодальні пасажирські перевезення, створення транспортних пасажирських ХАБів [9], організація залізничного туризму, поява нових напрямків поїздів, залучення потенційних клієнтів за допомогою системи гнучких знижок та «бонусного квитка» [10], розробка системи мотиваційного механізму для працівників галузі.

Бенчмаркінг – безупинний систематичний пошук і впровадження найкращих практик, що приведуть організацію до досконалішої форми. Дієвий інструмент для визначення становища компанії порівняно з іншими, подібними за розмірами та/або сферою діяльності, організаціями [11].

Це робота по впровадженню кращого досвіду країн світу, організація нових підходів в управлінні пасажирськими перевезеннями, впровадження високошвидкісних перевезень зі швидкостями 250-350 км/год., впровадження залізничного туризму, впровадження рухомого складу нового покоління, оптимізації руху пасажирських поїздів за рахунок збільшення кількості денних поїздів та інше.

На даний час необхідно удосконалити організаційну структуру управління пасажирської філії, за рахунок створення відділу антикризового управління [12]. Його робота дозволить пасажирському комплексу вийти з кризи, з найменшими збитками. А також допоможе розробити нові напрямки та стратегії для виходу з скрутного становища Укрзалізниці, з урахуванням карантину, професійно та виважено проводити аналіз розвитку транспортного ринку та підвищення рівня конкурентоспроможності пасажирських залізничних перевезень.

Антикризове управління, або кризовий менеджмент - це процес порятунку організації (об'єкта управління) від руйнівних впливів і створення умов для її розвитку [4].

Кризові менеджери, постійно повинні відстежувати зміни на ринку транспортних послуг, перші повинні реагувати на появу додаткового попиту на окремі напрямки перевезень, потрібність у появі нових

додаткових послуг або спаду обсягу перевезень на конкретному напрямку, любі збої у роботі пасажирської компанії, вносити свої пропозиції на той або інший розвиток подій на транспортному ринку. Кризові менеджери повинні контролювати ринок транспортних послуг, дію конкурентів, розподіляти ресурси таким чином, щоб уникнути ризику в роботі пасажирських залізничних перевезень. Вміти визначати можливі причини кризи, прогнозувати її розвиток, вирішувати поточні проблеми на усіх рівнях залізничного транспорту, головне, відрізняти першорядні та другорядні проблеми.

Ці антикризові відділи повинні працювати постійно, навіть якщо економічна ситуація стабільна. Дана стратегія повинна передбачати впровадження так званої моделі «ЗГРВ» (Запобігання, Готовність, Реакція і Відновлення), яка включає у себе наступні етапи дії:

- визначення ймовірних ризиків та потреб,
- проголошення політики, яка відобразить ті способи роботи з подібними ризиками і проблемами,
- обміркування, аналіз та створення структури реагування кризового менеджера,
- пошук необхідних ресурсів, навичок та вмінь для роботи в кризових ситуаціях [13].

Специфіка діяльності антикризового керуючого припускає наявність системності і динамічності мислення, так як для адекватної оцінки кризи, прийняття конкретних рішень і розробки плану заходів антикризовий керівник повинен залучати різноманітні джерела інформації, переробляти її та класифікувати. [14]. Кризовий менеджер повинен професійну гнучкість і нестандартність мислення, а іноді здатність відмовитися від стандартного рішення і запропонувати нове.

Все це може привести до кращих результатів на ринку транспортних та зайняти залізничним пасажирським перевезенням більшу долю ринку.

З метою пошуку нових ідей з покращення якості транспортної послуги шляхом аналізу методів підвищення конкурентоздатності послуги, може стати дуже своєчасним рішення не про запровадження нових технологій для застарілих механізмів реалізації давно відомих послуг, а саме модифікація самої послуги, згідно новітнім технологіям, з використанням маркетингового інструментарію.

Кризові відділи (групи) потрібні запровадити в пасажирській компанії для того, щоб:

- виявити та запропонувати нові технології пасажирських перевезень;
- активізувати інноваційні трансформації;
- забезпечити, за допомогою антикризового управління, фінансову стійкість пасажирського комплексу;

- запровадити інструменти антикризового управління пасажирським комплексом.

Висновки. Для подолання проявів системної кризи в пасажирському комплексі залізничної галузі в умовах цифрових трансформацій на ринку транспортних послуг необхідно забезпечити реалізацію прогресивного інструментарію антикризового управління, здатного забезпечити не тільки фінансову стійкість комплексу, а й активізувати інноваційні трансформації. Серед пріоритетних напрямків для впровадження варто виділити такі інструменти антикризового управління пасажирським комплексом залізничного транспорту, як технологізація, реінжиніринг, краудсорсинг, бенчмаркінг, антикризовий контролінг та удосконалити організаційну структуру управління пасажирської компанії, за рахунок впровадження антикризового відділу.

Література

1. Валдайцев С. В. Антикризисное управление на основе инноваций: учебник. М. : Проспект, 2007. 310 с.
2. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: підручник. К.: Київ. Нац. тор.-екон. ун-т, 2005. 824 с.
3. Токмакова І.В. Антикризове управління на підприємствах залізничного транспорту. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2010. Вип. 31. С. 59-62.
4. Хіт Р. Кризовий менеджмент для керівників: пер. з англ. К. : Наук. думка, 2002. 566 с.
5. Христофор. О. В. Антикризовий менеджмент на підприємствах залізничного транспорту в умовах падіння обсягів перевезень. Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління». 2015. Вип. 31. С.122-131.
6. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>.
7. Краудсорсинг. Uk.wikipedia.org: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%83%D0%B4%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3>
8. Реінжиніринг процесів. Pharmencyclopedia.com.ua : веб-сайт. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1063/reinzhiniring-procesiv>.
9. Марценюк Л.В., Чаркіна Т.Ю., Чалбаєва Р.С. Зміни у пасажирських перевезеннях за рахунок впровадження іменного квитка. Світові тенденції сучасних наукових досліджень: матеріали XXXV Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. (28 жовтня 2019 р., Вінниця). Вінниця, 2019. Ч.2. С.5-7.
10. Бараш Ю., Бобиль В., Чаркіна Т., Божок А., Черновіл О. Принципи визначення основних функцій залізничних ХАБів. Proceedings of 12th International Conference Intelligent Technologies in Logistics and Mechatronics Systems - ITELMS'2018. 2018. С.21-25.

11. Бенчмаркінг. Uk.wikipedia.org: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D0%BD%D1%87%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B3>
12. Чаркіна Т. Ю., Нечай Д.А., Мнацаканян М.Г. Антикризисный менеджмент залізничного транспорту. Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (11 вересня 2020 р., Київ,). Київ, 2020. С. 54-57.
13. Антикризисное управління підприємством. Studfile.net: веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/5288103/page:23/>.
14. Хто такий кризовий менеджер и чим він? Happymonday.ua: веб-сайт. URL: <https://happymonday.ua/hto-takij-kryzovyj-menedzher>.

References

1. Valdaytsev S. V. (2007). Antykryzysnoe upravlenye na osnove ynnovatsyy [Crisis management based on innovation]: uchebnyk. M. : Prospekt. 310 p. (in Russian)
2. Lihonenko L.O. (2005) Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom [Anti-crisis enterprise management]: pidruchnyk. K.: Kyiv. Nats. tor.-ekon. un-t, 2005. 824 p. (in Ukrainian)
3. Tokmakova I.V. (2010). Antykryzove upravlinnya na pidpryyemstvakh zaliznychnoho transportu [Anti-crisis management at railway transport enterprises]. The bulletin of Transport and Industry Economics. Vyp. 31. P. 59-62. (in Ukrainian)
4. Khit R. (2002). Kryzovyy menedzhment dlya kerivnykiv [Crisis management for managers]: per. z anhl. K. : Nauk. dumka. 566 p. (in Ukrainian)
5. Khrystofor. O. V. (2015). Antykryzovyy menedzhment na pidpryyemstvakh zaliznychnoho transportu v umovakh padinnya obsyahir perevezhen' [Anti-crisis management at railway transport enterprises in the context of falling traffic volumes]. Zbirnyk naukovykh prats' DETUT. Seriya «Ekonomika i upravlinnya». № 31. P. 122-131. (in Ukrainian)
6. Pro zapobihannya poshyrennyu na terytoriyi Ukrayiny hostroyi respiratornoyi khvoroby COVID-19, sprychynenoyi koronavirusom SARS-CoV-2 [On preventing the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 11.03.2020 r. № 211. Verkhovna Rada Ukrayiny: web-site. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
7. Kraudsórsynh [Crowdsourcing]. Uk.wikipedia.org: web-site. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%83%D0%B4%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3>. (in Ukrainian)
8. Reinzhyrnyh protsesiv [Process reengineering]. Pharmencyclopedia.com.ua: veb-sayt. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1063/reinzhyrnyh-procesiv>. (in Ukrainian)
9. Martsenyuk L.V., Charkina T.YU., Chalbayaeva R.S. (2019). Zminy u pasazhyr'skykh perevezennyakh za rakhunok vprovadzhennya imennoho kvytka [Changes in passenger transportation due to the introduction of a personalized ticket]. Svitovi tendentsiyi suchasnykh naukovykh doslidzhen': materialy KHKHXV Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. internet-konf. (28 zhovtnya 2019 r., Vinnytsya). Vinnytsya. CH.2. P. 5-7. (in Ukrainian)
10. Barash YU., Bobyl' V., Charkina T., Bozhok A., Chernovil O. (2018). Pryntsypy vyznachennya osnovnykh funktsiy zaliznychnykh KHAByv [Principles for determining the main functions of railway hubs]. Proceedings of 12th International Conference Intelligent Technologies in Logistics and Mechatronics Systems - ITELMS'2018. P. 21-25. (in Ukrainian)
11. Benchmarkinh [Benchmarking]. Uk.wikipedia.org: web-site. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D0%BD%D1%87%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B3>. (in Ukrainian)
12. Charkina T. YU., Nechay D.A., Mnatsakanyan M.H. (2020). Antykryzovyy menedzhment zaliznychnoho transportu [Anti-crisis management of railway transport]. Suchasni vyklyky i aktual'ni problemy nauky, osvity ta vyrobnytstva: mizhhaluzevi dysputy: materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (11 veresnya 2020 r., Kyiv,). Kyiv. P. 54-57. (in Ukrainian)
13. Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom [Anti-crisis enterprise management]. Studfile.net: web-site. URL: <https://studfile.net/preview/5288103/page:23/>. (in Ukrainian)
14. Khto takyy kryzovyy menedzher y chym vin? [Who is a crisis manager and what is he like?]. Happymonday.ua: web-site. URL: <https://happymonday.ua/hto-takij-kryzovyj-menedzher>. (in Ukrainian)

Надійшла / Paper received : 17.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 338.45:005.93:005.931.11

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-12

ШВЕЦЬ Ю.О.

Запорізький національний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

В статті визначено, що промислові підприємства зазнають негативного впливу кризових явищ та це позначається, в першу чергу, на результатах операційної діяльності. На підприємствах існує потреба у діагностиці, профілактиці, ідентифікації, попередженні, подоланні кризових явищ задля покращення стану операційної діяльності та функціонування підприємства. Передумовою ефективного здійснення антикризового управління операційною діяльністю є застосування механізмів, системи, методів щодо здійснення антикризового управління. З'ясовано, що механізм антикризового управління операційною діяльністю відіграє важливу роль у проведенні антикризового управління, розробці шляхів подолання кризових явищ. Одночасно, на підприємствах існує потреба у використанні системи антикризового управління операційною діяльністю, яка виконує допоміжну роль. Запропоновано удосконалити систему антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств. Для удосконалення системи антикризового управління операційною діяльністю використано процесний, системний, функціональний підходи та вона дозволяє здійснити аналіз інформації, оцінити ефективність сформованих управлінських рішень та їх реалізувати, обґрунтувати доцільність використання антикризових заходів, врахувати вплив факторів ринкового середовища та забезпечує досягнення мети механізму антикризового управління.

Ключові слова: операційна діяльність, антикризове управління, система антикризового управління операційною діяльністю, механізм антикризового управління операційною діяльністю, промислові підприємства.

SHVETS Y.

Zaporizhzhia National University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FORMING A SYSTEM OF CRISIS MANAGEMENT OF OPERATIONAL ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article defines that industrial enterprises are negatively affected by the crisis and this affects, first of all, the results of operating activities. At enterprises there is a need for diagnosis, prevention, identification, prevention, overcoming of crisis phenomena in order to improve the state of operational activity and functioning of the enterprise, ie it is expedient to carry out anti-crisis management of operational activity. A prerequisite for the effective implementation of crisis management of operational activities is the use of mechanisms, systems, methods for the implementation of anti-crisis management, which will have a positive impact on the effectiveness of operational activities. It was found that the mechanism of crisis management of operational activities plays an important role in crisis management, development of ways to overcome the crisis. At the same time, there is a need in enterprises to use the system of crisis management of operational activities, which plays a supporting role and ensures the effective use of the management mechanism. It is proposed to improve the system of crisis management of operational activities of industrial enterprises and use it at machine-building enterprises. Process, system, functional approaches are used to improve the system of crisis management of operational activities and it allows to analyze information, evaluate the effectiveness of management decisions and implement them, justify the use of crisis measures, take into account the impact of market environment and ensure the goal of crisis management. It is established that the system of anti-crisis management of operational activities will ensure the proper functioning of the appropriate mechanism, which will affect the achievement of the desired state of operational activities, neutralizing the impact of threats of crisis phenomena. It is proved that the system and mechanism of crisis management of operational activities are interconnected and should interact with the management system, crisis management system, management system of operational activities of the enterprise.

Key words: operational activity, anti-crisis management, system of anti-crisis management of operational activity, mechanism of anti-crisis management of operational activity, industrial enterprises.

Постановка проблеми. Функціонування, розвиток промислових підприємств відбувається за умови виникнення кризових явищ, фінансової кризи, що впливає на результати діяльності. Перші сигнали кризи проявляються у виробничій, збутовій діяльності та доцільним є здійснення антикризового управління, що дасть змогу здійснити діагностику, ідентифікацію кризових явищ. Для здійснення ефективного антикризового управління операційною діяльністю існує потреба у використанні механізму антикризового управління. Передумовою успішної роботи механізму антикризового управління, раціонального його використання є застосування відповідного інструменту, тобто системи антикризового управління операційною діяльністю підприємства. Вище означене підтверджує актуальність дослідження окресленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування, використання системи антикризового управління досліджено у працях багатьох вчених, а саме: Брюшкова Н.О., Бучковська А.П. [1]; Власенко В.А. [2]; Воронкова Т.Є., Гришук К.В. [3]; Глебова А.О., Конзерська Т.О. [4]; Грибан С.В. [5]; Демчук Н.І., Сірко А.Ю., Рондова М.А. [6]; Еш С.М. [7]; Кондратенко Н.О. [8]; Кузнецова Г.В. [9]; Маховка В.М. [10]; Оборська С.В. [11]; Яремко А.Д. [12].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. В роботах науковців доволі детально

проаналізовано застосування системи антикризового управління на підприємствах, але не розглянута можливість проведення антикризового управління операційною діяльністю. Також система антикризового управління операційною діяльністю не розглядається як допоміжний інструмент механізму антикризового управління. Тому актуальним є питання формування системи антикризового управління операційною діяльністю.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розробка теоретико-методичних засад щодо удосконалення системи антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств, визначення її практичного значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування, розвиток промислових підприємств відбувається за складних умов, негативного впливу факторів зовнішнього середовища, виникнення кризових явищ, що впливає на рівень прибутковості. В першу чергу, кризові явища впливають на стан операційної діяльності, тобто виробництво і збут продукції. Це підтверджує потребу у здійсненні дослідження кризових явищ, їх своєчасного виявлення, нейтралізації, розробки способів подолання, тобто доцільним є антикризове управління операційною діяльністю. Ефективність антикризового управління операційною діяльністю підприємств потребує використання механізму, системи антикризового управління. Зокрема, для здійснення антикризового управління операційною діяльністю доцільним є впровадження механізму та для забезпечення ефективності його роботи, досягності цілей механізму слід використовувати відповідні інструменти, яким є система антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств.

На підставі врахування здобутків науковців було з'ясовано необхідність здійснення антикризового управління операційною діяльністю та використання відповідних механізму, системи. Також для забезпечення ефективності роботи механізму антикризового управління слід удосконалити систему антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств.

Було удосконалено систему антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств (САУОДПП) шляхом застосування системного, процесного, функціонального підходів. Перевагою САУОДПП є те, що вона забезпечує нормальне функціонування механізму антикризового управління, підсилює його результативність, дозволяє швидко реагувати на зміни ринкового середовища, визначати ефективність управлінських рішень та забезпечувати їх реалізацію, здійснює обробку інформаційних даних, додаткове дослідження стану операційної діяльності, рівня загроз кризових явищ, встановлює обґрунтованість формування антикризових заходів операційної діяльності, дає змогу здійснити перевірку можливостей досягнення мети, сформованих цілей (рис. 1).

Початковим етапом є формування САУОДПП, який охоплює планування, організацію системи антикризового управління. В процесі планування САУОДПП відбувається визначення мети, формулювання цілей, встановлення необхідного ресурсного забезпечення, способів їх раціонального використання, уточнення переліку складових та етапів. В процесі організації системи антикризового управління уточняється об'єкт управління, відбувається встановлення взаємозв'язків між суб'єктом та об'єктом управління, механізмом та системою, визначення завдань.

Основною складовою є визначення мети і формулювання цілей та їх узгодження із результатами аналізу операційної діяльності підприємства, дослідженням потреби у здійсненні антикризового управління операційною діяльністю, розробці та використанні механізму антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств (МАУОДПП). Тобто передбачається конкретизація мети, цілей щодо антикризового управління операційною діяльністю, які далі реалізуються під час використання механізму антикризового управління. Основною метою є забезпечення методичного супроводу щодо використання механізму антикризового управління, організації роботи механізму антикризового управління у короткостроковому періоді, виявлення недоліків в його роботі та швидке їх усунення. Щодо цілей системи антикризового управління, то доцільно зазначити такі: злагодженість функціонування системи антикризового управління; встановлення зв'язків між механізмом та системою антикризового управління; реалізація прийнятих управлінських рішень; забезпечення оперативної роботи механізму антикризового управління.

Ще однією складовою є аналіз забезпеченості ресурсами, які необхідні для функціонування механізму антикризового управління, а також системи. Достатність ресурсного забезпечення матиме позитивний вплив на ефективність функціонування, злагодженість роботи механізму і системи антикризового управління, досягнення мети, поставлених цілей.

В рамках САУОДПП передбачається визначення об'єкта управління, яким є процес використання механізму і системи антикризового управління операційною діяльністю, процес діагностики, профілактики, ідентифікації, попередження, подолання кризових явищ, розробки антикризових заходів, формування і реалізації управлінських рішень, дослідження виникнення загроз кризових явищ, стану операційної діяльності. Між об'єктом управління та суб'єктом управління, що визначений в МАУОДПП, існує зворотний зв'язок, що забезпечує злагодженість роботи.

Також слід відзначити, що використання функцій, які будуть реалізовані в САУОДПП, сприятиме злагодженій роботі механізму і системи антикризового управління, прийняттю і реалізації управлінських рішень, досягненню цілей. Необхідним є дотримання принципів, дотримання яких сприятиме впорядкованості застосування механізму, системи антикризового управління, врахуванню галузевих

особливостей підприємств машинобудування, визначенню факторів ринкового середовища, взаємодії із іншими системами підприємства. Щодо методів антикризового управління, то їх використання дасть змогу виявити кризові явища в операційній діяльності, підвищить ефективність роботи системи антикризового управління операційною діяльністю.

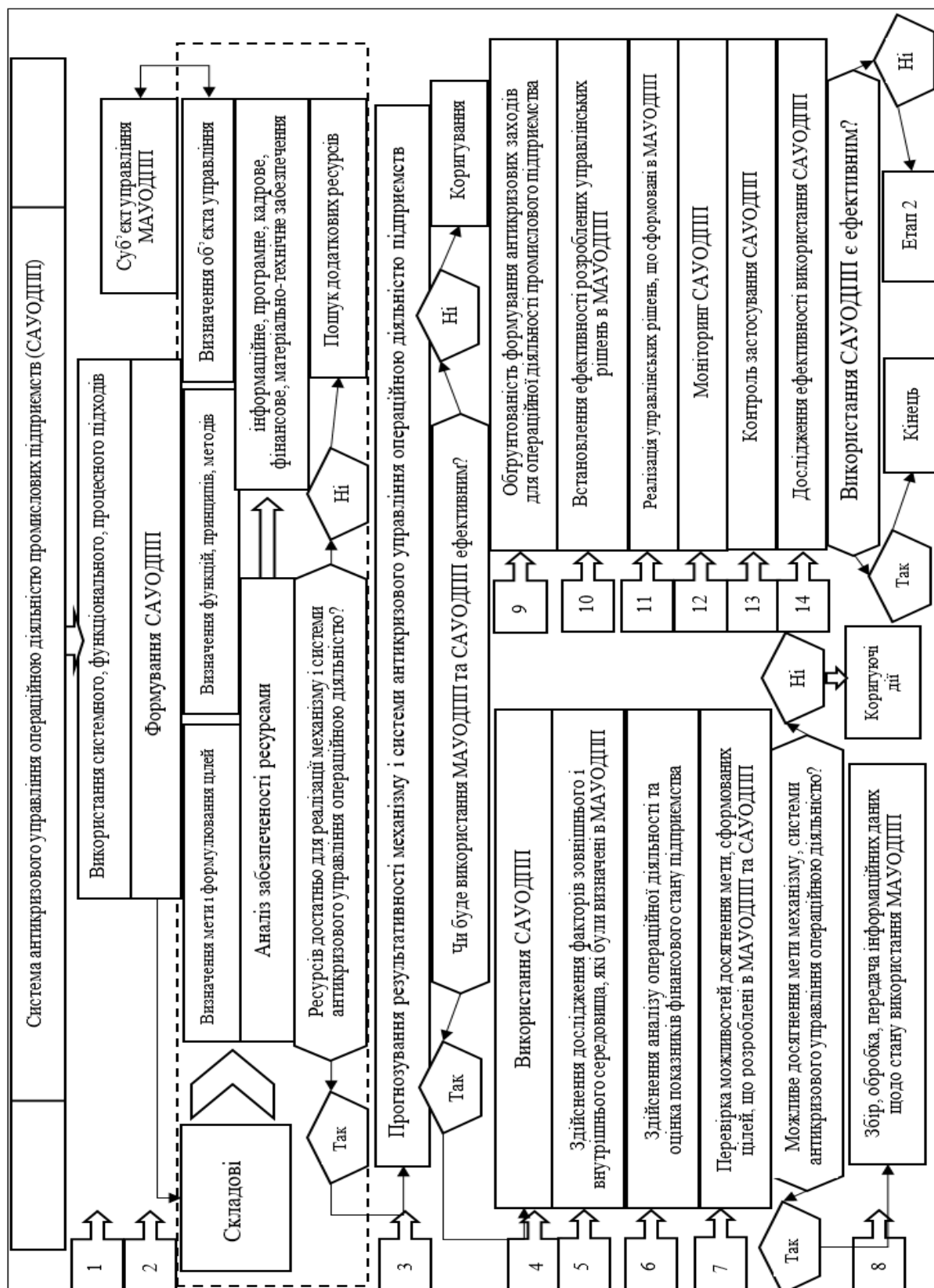

Рис. 1. Структура системи антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств
Примітка: запропоновано автором

Слід виділити такий етап, як прогнозування результативності механізму і системи антикризового

управління операційною діяльністю підприємств. Під час здійснення прогностичних розрахунків обов'язковим є врахування співвідношення між станом операційної діяльності та рівнем загроз кризових явищ, що дасть змогу більш точно інтерпретувати отримані розрахунки. Прогнозування ефективності вказаних інструментів антикризового управління операційною діяльністю проводиться одночасно, оскільки вони забезпечують отримання сукупного ефекту та не застосовуються окремо. Здійснення прогнозу відбувається перед етапом впровадження МАУОДПП та етапом використання САУОДПП. Це дозволить виявити можливі недоліки, збої, проблеми у функціонуванні інструментів антикризового управління операційною діяльністю та здійснити коригуючі дії для підвищення ефективності їх використання. Отже, результатом даного етапу є визначення ефективності використання інструментів антикризового управління і приймається одне з рішень: використання є ефективним – перехід до наступного етапу; використання є неефективним – здійснення коригування.

Сформувавши систему антикризового управління операційною діяльністю та за необхідності вдосконаливши слід перейти до етапу її використання. Використанням САУОДПП також повинен займатися спеціальний підрозділ, який несе відповідальність за правильність її застосування, досягнення мети, узгодженість дій із механізмом антикризового управління.

В межах САУОДПП передбачено здійснення дослідження факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які були визначені в МАУОДПП. Тобто проводиться детальний аналіз впливу факторів на ефективність операційної діяльності, на ефективність антикризового управління операційною діяльністю, факторів, що зумовлюють виникнення кризових явищ в операційній діяльності промислових підприємств та визначається їх негативний вплив, можливість подальшого виникнення кризових явищ. Результати проведеного аналізу формуються у вигляді звіту та дана інформація розглядається керівництвом спеціального підрозділу з антикризового управління операційною діяльністю, які приймають рішення щодо визначення способів подолання негативного впливу факторів, розробки способів протидії кризовим явищам. Також даний етап дозволяє реагувати на непередбачувані зміни досліджуваних факторів, що забезпечить їх своєчасну нейтралізацію або пристосування до них з боку операційної діяльності. Зауважимо, що дані даного етапу враховуються під час розробки, використання МАУОДПП.

Важливу роль також відіграє здійснення аналізу операційної діяльності та оцінка показників фінансового стану підприємства. Подібний аналіз проводять працівники спеціального підрозділу з антикризового управління операційною діяльністю на підставі дослідження фінансової звітності, які окремо групують результати щодо оцінки показників виробничої, збутової діяльності та оцінки фінансового становища, тобто платоспроможності, рентабельності, ділової активності, фінансової стійкості. Отримані результати також формуються у вигляді звіту, де вказується результативність діяльності, переваги, недоліки і передаються керівництву задля прийняття відповідних рішень. Крім того, результати аналізу дозволять визначити сильні і слабкі сторони, загрози і можливості як в операційній діяльності, так і щодо фінансового стану, а також можуть використовуватися для визначення проблем, ознак кризових явищ. Слід відмітити, що результати даного етапу використовуються під час розробки, використання МАУОДПП.

Одночасно, важливим є етап перевірка можливостей досягнення мети, сформованих цілей, що розроблені в МАУОДПП та САУОДПП. На даному етапі здійснюється більш ґрунтовний аналіз функціонування та стану виробничої, збутової діяльності обраного підприємства машинобудування, визначається його готовність до застосування механізму, системи антикризового управління операційною діяльністю, враховується забезпеченість ресурсами, наявний потенціал, можливості та переваги операційної діяльності, рівень загроз кризових явищ, впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Проведення даного етапу здійснюється до початку застосування МАУОДПП і під час використання САУОДПП, дасть змогу сформувати дані про можливість підприємства до використання механізму антикризового управління і передати їх керівництву спеціального підрозділу з антикризового управління операційною діяльністю, що гарантуватиме результативність використання. Водночас, за умови відсутності умов щодо досягнення мети, цілей наведених інструментів антикризового управління слід здійснити коригуючі дії щодо створення таких умов та їх наявність є підставою для переходу до наступного етапу.

В системі антикризового управління здійснюється збір, обробка, передача інформаційних даних щодо стану використання механізму антикризового управління операційною діяльністю. Передбачається, що процес використання механізму антикризового управління, реалізація відповідних етапів досліджується в системі антикризового управління, тобто працівники спеціального підрозділу з антикризового управління операційною діяльністю аналізують інформацію про його поточний стан. Дана інформація узагальнюється, групується та передається до керівництва відповідного спеціального підрозділу, що дозволить прийняти якісні рішення, своєчасно внести зміни в роботу механізму антикризового управління.

Доцільно виділити етап обґрунтованість формування антикризових заходів для операційної діяльності промислового підприємства. Даний етап означає, що перед розробкою антикризових заходів для операційної діяльності слід здійснити ґрунтовне дослідження стану операційної діяльності, рівня загроз кризових явищ, врахувати обрані інструменти антикризового управління, що дозволить врахувати означені критерії під час розробки антикризових заходів. За умови неврахування вказаних вище критеріїв будуть сформовані антикризові заходи, які не дозволять досягнути бажаного результату. Крім того, доцільним є планування ситуацій можливого стану операційної діяльності, можливості подолання кризових явищ за

умови використання певного набору антикризових заходів на підприємстві.

Необхідно виділити етап щодо встановлення ефективності розроблених управлінських рішень в механізмі антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств. Це означає, що перед реалізацією управлінських рішень необхідним є оцінка ефективності, вибір серед декількох запропонованих варіантів більш дієвих. Здійснення даного етапу дозволить реалізувати управлінські рішення, які адаптовані під певний стан операційної діяльності, рівень загроз кризових явищ та гарантуватимуть досягнення бажаного результату.

Ще одним етапом є реалізація управлінських рішень, що сформовані в МАУОДПП. Прийняття управлінських рішень відбувається на рівні механізму антикризового управління операційною діяльністю та їх реалізація проходить на рівні системи антикризового управління, що здійснюється працівниками спеціального підрозділу з антикризового управління операційною діяльністю. Це дозволить полегшити процес використання механізму антикризового управління, підвищити результативність його роботи, здійснити додаткову перевірку ефективності сформованих рішень для їх подальшої реалізації. Даний етап також підвищить якість, достовірність, дієвість управлінських рішень в процесі антикризового управління операційною діяльністю.

Обов'язковим є етап моніторинг системи антикризового управління операційною діяльністю підприємств. Здійснюється перевірка поточних результатів від застосування системи антикризового управління, виявлення можливих проблем, оцінка отриманих результатів на визначену дату та їх узагальнення, визначення причин відхилень від цілей. Це дозволить реалізувати управлінські рішення щодо вдосконалення САУОДПП, внесення змін в її складові та етапи.

Передостанній етап – це контроль застосування системи антикризового управління операційною діяльністю підприємств. Передбачається постійний контроль за процесом застосування системи антикризового управління, проводиться оцінка проміжних результатів від її використання, порівняння отриманих результатів із запланованими. Це дозволяє визначити відхилення, своєчасно їх виправити, а також провести коригування та підвищити дієвість використання САУОДПП.

Дослідження ефективності використання САУОДПП проводиться на останньому етапі. Про ефективність використання системи свідчитиме зростання результативності механізму антикризового управління, оскільки вони взаємопов'язані. Також злагодженість роботи складових, виконання всіх етапів забезпечить ефективність системи антикризового управління. Тому за умов встановлення результативності використання МАУОДПП приймається рішення про ефективність роботи системи антикризового управління, але зниження результативності є свідченням потреби у перегляді процесу формування САУОДПП, оскільки подібне зниження також обумовлено поганою роботою системи.

Удосконалену САУОДПП слід впроваджувати на підприємствах машинобудування, він має практичне значення, оскільки сприятиме ефективній роботі механізму антикризового управління операційною діяльністю, реалізації управлінських рішень, аналізу, передачі інформаційних даних, взаємодії із іншими системами підприємства, раціональному використанню ресурсів, дослідженню стану операційної діяльності, впливу факторів оточуючого середовища. Також застосування системи антикризового управління операційною діяльністю дасть змогу досягнути мети механізму, застосувати антикризові заходи, підвищити ефективність виробничої, збутової діяльності у короткостроковому періоді.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами проведеного дослідження визначено, що для забезпечення ефективності антикризового управління операційною діяльністю підприємств слід використовувати механізм, систему антикризового управління. Здійснення антикризового управління операційною діяльністю ґрунтується на застосуванні механізму та для забезпечення ефективності його роботи слід використовувати відповідні інструменти. Таким інструментом є удосконалена система антикризового управління операційною діяльністю промислових підприємств, яка сформована шляхом використання функціонального, системного, процесного підходів та підпорядкована механізму. Використання вказаної системи дасть змогу аналізувати, обробляти інформаційні дані, обирати ефективні управлінські рішення та їх реалізовувати, обґрунтувати необхідність використання антикризових заходів в операційній діяльності, забезпечує ефективне управління виробничою, збутовою діяльністю, врахувати вплив загроз кризових явищ, досягнути мети механізму, тобто підвищення ефективності операційної діяльності в короткостроковому періоді.

Література

1. Брюшкова Н.О., Бучковська А.П. Впровадження системи антикризового управління на виробничих підприємствах. Інфраструктура ринку. 2017. Вип. 14. С. 81-84. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/14_2017_ukr/16.pdf.
2. Власенко В.А. Організаційно-методичний підхід до формування ефективної системи антикризового управління підприємством в умовах трансформаційних змін. Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія: Економіка. 2017. Т. 22, Вип. 10 (63). С. 81-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2017_22_10_19.
3. Воронкова Т.С., Гришук К.В. Формування системи антикризового управління підприємством у сучасних умовах господарювання. Економіка та держава. 2017. № 5. С. 82-84. URL:

<http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3772&i=17>.

4. Глебова А.О., Конзерська Т.О. Формування системи антикризового управління на підприємстві. Молодий вчений. 2015. № 11(26). Частина 2. С. 35-40. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/11/41.pdf>.

5. Грибан С.В. Система антикризового управління підприємством. Ефективна економіка. 2013. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2467>.

6. Демчук Н.І., Сірко А.Ю., Рондова М.А. Теоретико-методичні підходи до формування ефективної системи антикризового управління підприємством. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 3 (71), Ч. 1. С. 199-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_3%281%29_31.

7. Еш С.М. Система антикризового управління та методологічні підходи до її формування. Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. 2012. № 1 (59), Ч. 2. С. 103-107. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/47372>.

8. Кондратенко Н.О. Сучасні підходи до формування системи антикризового фінансового управління організацією. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. 2017. Вип. 4 (32). С. 51-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2017_4_11.

9. Кузнецова Г.В. Формування системи антикризового управління на вітчизняних підприємствах. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018. № 62. С. 312-319. URL: <http://btie.kart.edu.ua/article/view/133959>.

10. Маховка В.М. Методологія формування системи антикризового управління підприємством. Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-практичний журнал. 2013. № 1 (39). С. 102-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_1_27.

11. Оборська С.В. Концептуальні засади формування системи антикризового управління промисловим підприємством. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2008. № 628. С. 592-595.

12. Яремко А.Д. Теоретичні підходи до формування антикризового управління підприємством в умовах динамічного середовища. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки. 2017. № 6 (117). С. 99-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknutden_2017_6_14.

References

1. Briushkova N.O., Buchkovska A.P. (2017). Vprovadzhennia systemy antykrizovoho upravlinnia na vynorobnykh pidpriemstvakh [Introduction of anti-crisis management system at wineries]. Market infrastructure, vol. 14, pp. 81-84. Retrieved from: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/14_2017_ukr/16.pdf. (in Ukrainian)

2. Vlasenko V.A. (2017). Orhanizatsiino-metodychnyi pidkhid do formuvannia efektyvnoi systemy antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom v umovakh transformatsiinykh zmin [Organizational and methodological approach to the formation of an effective system of crisis management of the enterprise in the conditions of transformational changes]. Bulletin of Odessa National University named after II Metchnikova. Series: Economics, Vol. 22, Issue 10 (63), pp. 81-86. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2017_22_10_19. (in Ukrainian)

3. Voronkova T.Ie., Hryshchuk K.V. (2017). Formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom u suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Formation of the system of anti-crisis management of the enterprise in modern economic conditions]. Economy and state, vol. 5, pp. 82-84. Retrieved from: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3772&i=17>. (in Ukrainian)

4. Hliebova A.O., Konzerska T.O. (2015). Formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia na pidpriemstvi [Formation of anti-crisis management system at the enterprise]. A young scientist, vol. 11 (26), Part 2, pp. 35-40. Retrieved from: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/11/41.pdf>. (in Ukrainian)

5. Hryban S.V. (2013). Systema antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom [Crisis management system of the enterprise]. Efficient economy, vol. 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2467>. (in Ukrainian)

6. Demchuk N.I., Sirko A.Iu., Rondova M.A. (2019). Teoretyko-metodychni pidkhody do formuvannia efektyvnoi systemy antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom [Theoretical and methodological approaches to the formation of an effective system of crisis management of the enterprise]. Problems of system approach in economy, vol. 3 (71), part 1, pp. 199-205. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_3%281%29_31. (in Ukrainian)

7. Esh S.M. (2012). Systema antykrizovoho upravlinnia ta metodolohichni pidkhody do yii formuvannia [Crisis management system and methodological approaches to its formation]. Bulletin of ZhSTU. Series: Economic Sciences, vol. 1 (59), part 2, pp. 103-107. Retrieved from: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/47372>. (in Ukrainian)

8. Kondratenko N.O. (2017). Suchasni pidkhody do formuvannia systemy antykrizovoho finansovoho upravlinnia orhanizatsiiei [Modern approaches to the formation of a system of crisis financial management of the organization]. Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Economics": a scientific journal, vol. 4 (32), pp. 51-54. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2017_4_11. (in Ukrainian)

9. Kuznetsova H.V. (2018). Formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia na vitchyznianskykh pidpriemstvakh [Formation of the crisis management system at domestic enterprises]. Bulletin of Transport Economics and Industry, vol. 62, pp. 312-319. Retrieved from: <http://btie.kart.edu.ua/article/view/133959>. (in Ukrainian)

10. Makhovka V.M. (2013). Metodolohiia formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom [Methodology of formation of the system of anti-crisis management of the enterprise]. Innovative economy: All-Ukrainian scientific-practical journal, vol. 1 (39), pp. 102-105. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_1_27. (in Ukrainian)

11. Oborska S.V. (2008). Kontseptualni zasady formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia promyslovym pidpriemstvom [Conceptual bases of formation of system of anti-crisis management of the industrial enterprise]. Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", vol. 628, pp. 592-595.

12. Yaremko A.D. (2017). Teoretychni pidkhody do formuvannia antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom v umovakh dynamichnoho seredovyshcha [Theoretical approaches to the formation of crisis management of the enterprise in a dynamic environment]. Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design. Series: Economic Sciences, vol. 6 (117), pp. 99-109. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknutden_2017_6_14. (in Ukrainian)

Надійшла / Paper received : 14.07.2020

ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

У статті визначено роль аграрного сектору України у загальній системі сталого розвитку держави. Наведено класифікацію методів державного регулювання та зазначено, що для реалізації ключової функції регулювання держава має здійснювати впливи на визначену сферу та водночас не допускати розриву взаємозв'язків усередині ринкового механізму. Визначені основні елементи системи державного регулювання. Наголошено, що державне регулювання в сучасних умовах повинно бути не лише спрямоване на досягнення цілей загальнодержавної аграрної політики, а й здійснюватися системно.

Ключові слова: аграрний сектор, сталий розвиток, державне регулювання.

KORYTNYI O.

NU «Chernihiv Polytechnic»

PROSPECTS OF STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

The role of the agricultural sector of Ukraine in the general system of sustainable development of the state is defined. It is noted that the modern theory of state regulation of the economy demonstrates the need for a comprehensive approach to the choice of means and methods of influencing the subjects of economic relations. Such a mechanism should be implemented systematically and based on long-term goals and tactical objectives of sustainable development. The main management functions are: planning, regulation, organization, forecasting and control. The regulatory function is an important component of the public administration system. It is noted that the views of theorists on the category of "regulation" differ, but do not contradict each other and may clarify each other. The purpose of state regulation of the economy is to create such an economic system that would focus on choosing the most efficient options for using existing factors of production and ensuring favourable socio-economic living conditions. Methods of state regulation are classified. It is noted that the constant development of various economic processes requires increased attention to ensure the effectiveness of the process of state regulation of sustainable development of the agricultural sector of the regions of Ukraine in order to fulfil the strategic objectives. It is emphasized that in order to implement the key function of regulating the sustainable development of the agricultural sector of the regions of Ukraine, the state must exert influence on a certain area and at the same time prevent the rupture of relations within the market mechanism. The main elements of the system of state regulation are defined (goals, subjects, objects, forms, methods, tools and results of regulation). It is emphasized that state regulation in modern conditions should be not only aimed at achieving the goals of national agricultural policy, but also systematically.

Key words: agricultural sector, sustainable development, state regulation.

Постановка проблеми. Аграрний сектор України виступає істотною складовою системи забезпечення ефективності функціонування національної економіки. Сьогодні наявний стан розвитку аграрного сфери демонструє незбалансованість та формування переваг на економічних складових при вторинному відношенні до екологічної та соціальної детермінант. Зазначене обумовлюється відсутністю дієвих механізмів державного регулювання, які базуються на засадах концепції сталого розвитку аграрного сектору регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження основних аспектів розвитку аграрного сектору знайшли відображення в працях О. Бородіної, М. Скорик, П. Гайдуцького, Є. Мішеніна, Р. Косодій, Ю. Полтавського, П. Саблука, І. Чайківського та багатьох інших. Теоретико-методологічні аспекти державного регулювання національної економіки, у тому числі аграрної сфери розробляли: І. Абрамова, В. Андрійчук, О. Білорус, Л. Васильєва, В. Гєєць, Я. Дяченко, С. Кваша, Е. Лібанова, та ін.

Мета статті. Розглянути перспективні напрями державного регулювання аграрного сектору України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна теорія державного регулювання економіки демонструє необхідність комплексного підходу щодо вибору засобів та методів впливу на суб'єкти економічних відносин. Такий механізм має здійснюватися системно та ґрунтуватися на довгострокових цілях і тактичних завданнях сталого розвитку. У всіх країнах світу постійно ведеться пошук напрямів удосконалення взаємовідносин між державою та виробником щодо посилення або послаблення державного втручання в господарську діяльність. Основними серед функцій управління є: планування, регулювання, організацію, прогнозування та контроль. Зазначимо, що не можна виділяти важливіші функції, оскільки за певних умов та в певний проміжок часу вони набувають домінуючого характеру. Функція регулювання є важливою складовою системи державного управління. Вона покликана підтримувати нормальний процес будь-якої діяльності відповідно до визначеного сценарію, знижувати негативні відхилення шляхом коригування запланованих параметрів тощо. Зазначимо, що погляди теоретиків відносно категорії «регулювання» різняться, але не суперечать один одному і можуть уточнювати один одного.

Отже, мета державного регулювання економіки – створити таку господарську систему, яка б орієнтувалась на вибір найефективніших варіантів використання наявних факторів виробництва та забезпечення сприятливих соціально-економічних умов життєдіяльності [1]. Методи державного регулювання класифікуються у науковій літературі за певними ознаками (рис.1).

Для реалізації ключової функції регулювання сталого розвитку аграрного сектору регіонів України держава має здійснювати впливи на визначену сферу та водночас не допускати розриву взаємозв'язків усередині ринкового механізму.

Отже, під регулюванням розуміється визначений процес, а система державного регулювання репрезентує собою систему заходів, за сприяння яких здійснюється такий процес. С. Урба, зазначає, що «державне регулювання аграрного сектору економіки – це сукупність економічних, організаційно-правових і соціальних заходів економічної політики держави, спрямованих для створення ефективного та стабільно-зростаючого розвитку мультифункціонального сільського господарства з метою забезпечення продовольчої безпеки країни та зміцнення його конкурентних позицій на світовому аграрному ринку» [3]. Деякі науковці метою державного регулювання розвитку аграрного сектору вбачають «забезпечення населення продуктами харчування, а також іншими товарами з сільськогосподарської сировини в поєднанні з вирішенням соціальних та економічних проблем в умовах становлення ринкових відносин і багатоукладності економіки» [4]. На думку автора дане твердження є занадто вузьким та вже не відповідає сучасним принципам сталого розвитку аграрного сектору. Л. Васильєва, думку якої підтримує автор, стверджує, що «державне регулювання аграрного сектору економіки здійснюється у вигляді комплексу заходів в аграрному секторі у вигляді економічного впливу держави на процеси виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства з метою збереження продовольчої безпеки країни та її регіонів, стабілізації агропромислового виробництва та подолання галузевих диспропорцій» [5].

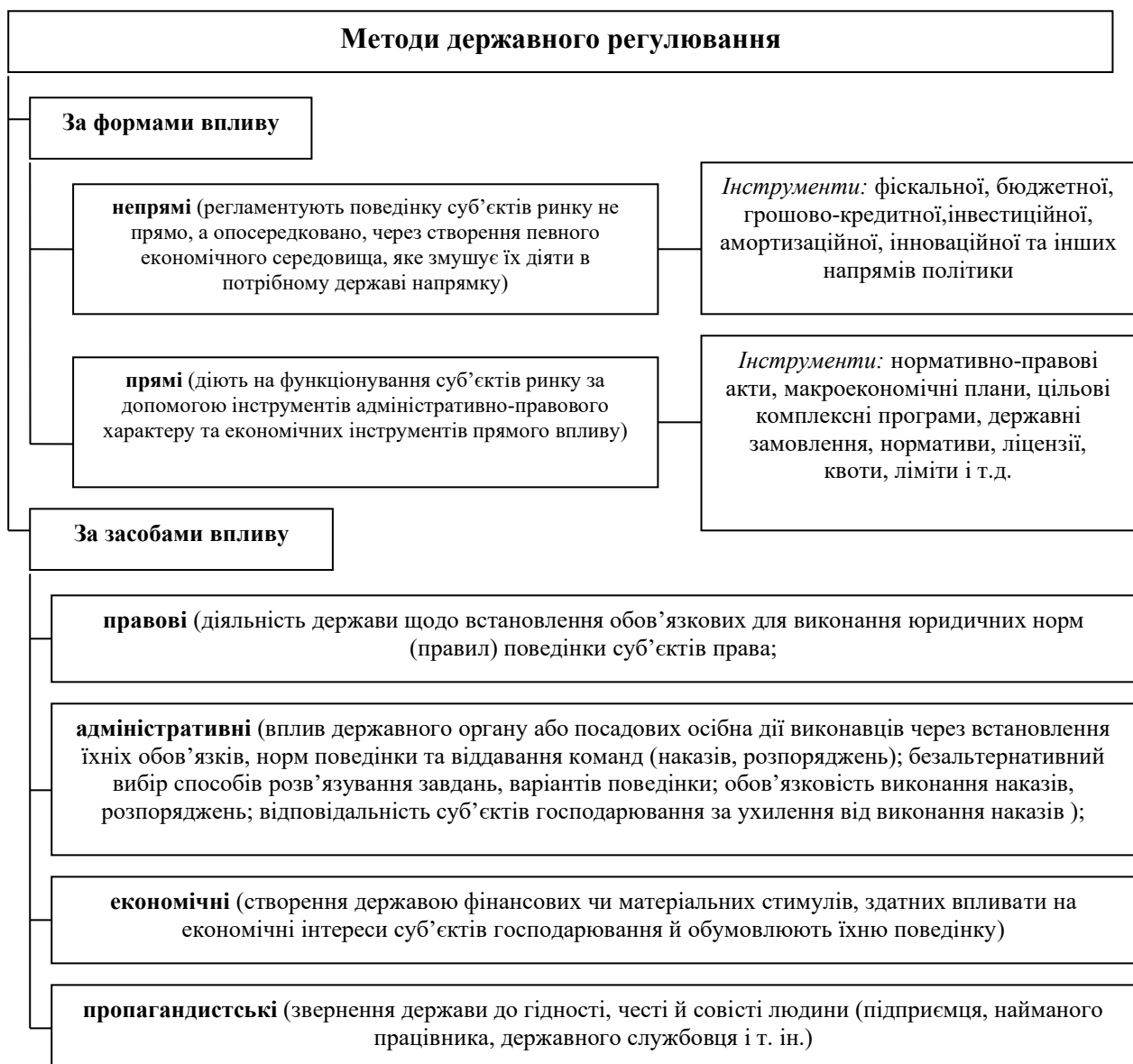

Рис. 1. Класифікація методів державного регулювання [2]

На початку витоків державного устрою починали простежувалися деякі елементи державного регулювання окремих господарських процесів, що відбувалися у вигляді підтримки допустимого рівня життя населення, формування необхідних умов для виробництва товарів та ін. При розгляді початку регуляторних впливів відносно аграрного сектору в історичній ретроспективі, слід підкреслити певну періодичність забезпечення держави продовольчими запасами (сучасна функція Державного агентства резерву України). Поетапно в системі державного регулювання аграрного сектору національної економіки використовуються більш ефективні механізми та інструменти державного регулювання аграрної галузі.

Відзначимо, що постійний розвиток різних економічних процесів вимагає посиленої уваги до забезпечення ефективності процесу державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору регіонів України задля виконання поставлених стратегічних завдань. Однак, вагомих результатів структурних зрушень у діяльності сільськогосподарських суб'єктів в останні роки, на жаль, не вдається досягти. Зазначене обумовлюється тим, що процес функціонування галузі проходить в ускладнених не лише економічних, а й політичних умовах. У фокусі нестабільності основним базовим інструментом активізації діяльності сільськогосподарської галузі в умовах сталого розвитку є забезпечення її ефективного (результативного) державного регулювання, яке вимагає систематизації всіх складових елементів. Визначені елементи системи державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору регіонів України наведені на рис.2.

Рис. 2. Структурні елементи регулювання сталого розвитку аграрного сектору регіонів України
Джерело: побудовано автором

Постійне перетворення національної економіки в загальному сенсі передбачає зміну відносин у даній сфері між всіма суб'єктами та модифікацію соціальних процесів. Ситуація, що сьогодні склалась вимагає постійних коригуючих впливів не лише на основі відомих механізмів державного регулювання, а й розбудови нових технологій регуляції сталого розвитку аграрного сектору. Загальновідомо, що позитивний результат процесу державного регулювання аграрної сфери можна очікувати за умови налагодження гармонійних стосунків у системі тісної співпраці між державою, представниками бізнесу й інвесторами. Розв'язуючи проблеми державного регулювання сталого розвитку аграрної сфери регіонів України за принципом «поєднання інтересів» необхідно обов'язково враховувати інтереси як територіальних громад так й окремих громадян (особливого значення набувають сільські місцевості).

Висновки. Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що державне регулювання сталого розвитку аграрного сектору регіонів України набуває актуальності в сучасних умовах та повинно мати спрямування на досягнення цілей загальнодержавної аграрної політики та здійснюватися системно, що визначає порядок дій такого регулювання.

Література

1. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. К.: МАУП, 2000. 176 с
2. Михайловська О.В., Сахно Є.Ю., Ткаленко Н.В. Ресурсно-інформаційне забезпечення видавничо-поліграфічної галузі України: проблеми та перспективи : [монографія]. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 166 с.

3. Скорик М. О. Державне фінансове регулювання аграрного сектору економіки : дис. канд. ек. наук : 08.00.08. Київ. 2016. 203 с
4. Мішенін Є.В., Косодій Р.П. Соціально-економічні та екологічні напрями розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2005. №5. С. 98-105
5. Васільєва Л.М. Державне регулювання аграрного сектора України в умовах системної модернізації концептуальні теоретичні положення та напрями подальшого розвитку: [монографія]. Донецьк : Юго-Восток, 2011. 392 с

References

1. Stechenko D.M. (2000) "Derzhavne rehuliuvannya ekonomiky" ["State regulation of Economy"] : navch. posib. K.: MAUP. 176 p. [Ukraine].
2. Mykhailovska O.V., Sakhno Ye.Iu., Tkalenko N.V. (2016) "Resursno-informatsiine zabezpechennia vydavnycho-polihrafichnoi haluzi Ukrainy: problemy ta perspektyvy" ["Resource and information support of the publishing and printing industry of Ukraine: problems and prospects "] : [monohrafiia]. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo. 166 p. [Ukraine].
3. Skoryk M. O. (2016) "Derzhavne finansove rehuliuvannya ahrarnoho sektoru ekonomiky" ["State financial regulation of the agricultural sector of the economy"] : dys. kand. ek. nauk : 08.00.08. Kyiv. 203 p. [Ukraine].
4. Mishenin Ye.V., Kosodii R.P. (2005) "Sotsialno-ekonomichni ta ekolohichni napriamy rozvytku silskykh terytorii" ["State regulation of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of system modernization conceptual theoretical positions and directions of further development"]. Ekonomika APK ["Scientific journal "Economics of agro-industrial complex"]. №5. P. 98-105 [Ukraine].
5. Vasilieva L.M. (2011) "Derzhavne rehuliuvannya ahrarnoho sektora Ukrainy v umovakh systemnoi modernizatsii kontseptualni teoretychni polozhennia ta napriamy podalshoho rozvytku" ["State regulation of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of system modernization conceptual theoretical positions and directions of further development "] : [monohrafiia]. Donetsk : Yuho-Vostok, 2011. 392 p. [Ukraine].

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 336.1

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-14

ТИТАРЧУК І. М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ ЯК ОСНОВИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ

У статті досліджено концептуальні підходи до поняття бюджетних видатків та охарактеризовані найважливіші їхні практичні аспекти й проблеми. Комплексно розглядаються класичні й нові підходи до ролі держави у соціально-економічному розвитку в наукових теоретико-прикладних доробках науковців-дослідників. Розглянуто наукові підходи до становлення поняття «видатки» та визначено його роль у бюджеті, а також проаналізовані основні етапи сприйняття ролі держави у бюджетних відносинах в межах історично-правових режимів. З'ясовано відмінності між підходами у визначенні поняття «бюджетні видатки» з практичної точки зору і як економічного терміну. Виявлено можливості бюджетних видатків відповідно до функціональної класифікації та частки зведеного бюджету у валовому внутрішньому продукті країни. Проаналізовано бюджетні теоретичні та практичні аспекти видатків за рівнями бюджетної системи, тобто як видатки Державного бюджету України та видатки місцевих бюджетів, за результатами аналізу встановлені позитивні та негативні тенденції. Аргументовано, що видатки бюджету є вагомим інструментом впливу на соціально-економічні процеси у державі, а удосконалення напрямів їх використання є об'єктивно необхідною умовою та підґрунтям реалізації комплексу економічних реформ в країні. Стаття підтверджує вихідну базову позицію в організації бюджетного фінансування — науковість, обґрунтованість, ефективність і цільове спрямування видатків бюджету. Обґрунтовано напрями подальшого пошуку реальних шляхів збільшення та оптимізації видаткової частини державного і місцевих бюджетів на основі напрацювання чітких пріоритетів бюджетного фінансування, що мають бути націлені на підвищення добробуту громадян, суспільної значущості, економічного розвитку, фінансової спроможності держави й органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: бюджет, бюджетні видатки, бюджетні витрати, бюджетне фінансування, зведений бюджет, державний бюджет, функціональна класифікація

TYTARCHUK I.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

CONCEPTUALIZATION OF STATE BUDGET EXPENDITURES AS THE BASIS OF BUDGET FINANCING

The article examines the conceptual approaches to the concept of budget expenditures and describes the most important practical aspects and problems. Classical and new approaches to the role of the state in socio-economic development in scientific theoretical and applied works of scientists-researchers are comprehensively considered. Scientific approaches to the formation of the concept of "expenditures" are considered and its role in the budget is determined, as well as the main stages of perception of the role of the state in budgetary relations within the historical and legal regimes are analyzed. The differences between the approaches in defining the concept of "budget expenditures" from a practical point of view and as an economic term. Possibilities of budget expenditures in accordance with the functional classification and the share of the consolidated budget in the gross domestic product of the country are revealed. Budget theoretical and practical aspects of expenditures by levels of the budget system are analyzed, ie as expenditures of the State Budget of Ukraine and expenditures of local budgets, according to the results of the analysis positive and negative tendencies are established. It is argued that budget expenditures are an important tool for influencing socio-economic processes in the country, and improving their use is an objectively necessary condition and basis for the implementation of a set of economic reforms in the country. The article confirms the initial basic position in the organization of budget financing - scientific, reasonable, efficient and targeted budget expenditures. The directions of further search for real ways to increase and optimize the expenditure of state and local budgets based on the development of clear priorities of budget funding, which should be aimed at improving the welfare of citizens, social significance, economic development, financial capacity of the state and local governments.

Keywords: budget, budget expenses, budget expenditures, budget financing, consolidated budget, state budget, functional classification

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток держави потребує підвищення якості надання державних послуг, оптимального формування обсягу видатків раціонального використання коштів бюджету. У такому контексті доцільно розглянути видатки бюджету як основу бюджетного фінансування. Адже вони є джерелом надання певних благ з метою забезпечення граничного рівня добробуту кожного громадянина. Якість виконання державних функцій має бути забезпечена за рахунок відповідних обсягів та оптимальної структури видатків бюджетів, базуватись на принципах науковості, обґрунтованості та транспарентності. Відтак необхідність вирішення окреслених проблем зумовила вибір теми статті і підтверджує її незаперечну актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток наукових концепцій, що розкривають вплив держави на економічний розвиток та доцільність впровадження їх у практику – процес, взаємопов'язаний із загальними законами руху ринкової економіки. Прозорість державних фінансів, ефективність управління ними та критерії оцінювання процесів бюджетного планування та фінансування розглядали в своїх працях Л.П. Гладченко, В.П. Горин, А.В. Хомутенко. Вчені наголошували на важливості висвітлення усіх аспектів розробки прийняття рішень з питань бюджету та дотримання принципу транспарентності та результативності при фінансуванні бюджетних програм.

Питання середньострокового та довгострокового бюджетного планування висвітлювали І.В. Барішевська, Н. А. Дехтяр, С. Б. Єгоричева, Т.В. Жибер, О. Зварич, Т.А. Коляда, Л.В. Тірбах. Проблематика питань, які розглядаються цими представниками, дає підстави стверджувати, що теорія державних фінансів, яка включає проблеми бюджетних видатків та бюджетного фінансування, є динамічною й сьогодні. Також питання ролі держави в ринковій економіці відображені в працях Нобелівських лауреатів Дж.Е. Стігліца, П.Самуельсона, Е.Остром, Ж.Тіроля тощо.

Поряд з цим питання концептуалізація видатків бюджету держави як основи бюджетного фінансування недостатньо розкрита та потребує детального дослідження.

Постановка завдання. Закономірно, що еволюція суспільства синхронно зі зміною завдань, що постають, формує зміну набору функцій держави, спрямованих на вирішення цих завдань. Зупинимось на концепціях, що найбільше відповідають сучасному формуванню бюджетних взаємовідносин в контексті планування та бюджетного фінансування, висновки яких матимуть теоретичну та практичну значимість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системний аналіз державного господарства, державних видатків та фінансування був здійснений німецькими камералістами. Безперечно, вагомий внесок при цьому належить німецькому економісту Йохана фон Юсті. А його колеги - Д. фон Джусті, Д. Бехер, Д. фон Зонненфельс розглядають державу, державні видатки як об'єкт планування, в розумінні того, що планування - це основна функція управління. У сфері державних видатків камералісти обстоювали ідею, що видатки мають бути інструментом стимулювання економічного зростання, наприклад спрямовуватися на створення інфраструктури, що в достроковій перспективі сприяло б зростанню державних доходів [18].

Еволюційний розвиток вчення про державні фінанси, державні видатки та фінансування знайшли своє відображення у фінансових теоріях німецької історичної школи у 70-х роках XIX ст., зокрема у працях А. Вагнера [4], М. Вебера [6], Г. фон Шмоллера [19], які доводили необхідність державного втручання, розвиток й ускладнення економічних функцій держави. Проблема нагромадження капіталу, що визначає економічний розвиток, на думку ідеологів історичної школи, найкраще може вирішити лише держава, зосереджуючи певну частку річного доходу в державному бюджеті й інвестуючи в ті галузі господарства, які визначають економічне зростання країни. Державні субсидії та інша підтримка експорту товарів, послуг і капіталу - необхідний елемент державної фінансової політики.

Теоретичне підґрунтя сучасної концепції видатків бюджету базується на фундаментальній ідеї Дж. Кейнса, сутність якої зводиться до того, що участь держави в економічному житті є об'єктивною необхідністю, а пов'язане з цим розширення функцій уряду - єдиним практично можливим засобом «уникнення повної руйнації існуючих економічних форм та як умову успішного функціонування приватної ініціативи» [11, с.455]. На думку вченого, держава цими засобами повинна виконувати функцію стабілізації економіки, а тому пріоритетне значення мала не проблема збалансованості бюджету, а збалансованість економіки загалом.

Видається, що теорія бюджетних видатків та фінансування і сьогодні опирається на принципи кейнсіанства в частині висловлених сумнівів щодо здатності конкурентного ринкового механізму без втручання держави відновлювати економічну рівновагу [7]. При цьому роль держави не варто недооцінювати, особливо при обґрунтуванні завдань держави в частині мінімізації асиметрій в рівнях сучасного регіонального розвитку, в тому числі в період децентралізації.

Сьогодні, ми спостерігаємо прилаштованість сучасних підприємств до циклічності, і кожен наступний цикл не «опускається» нижче попереднього, і відштовхнувшись від циклу «падіння» теперішнім підприємствам щоразу легше і вони це роблять швидше. Те ж саме і на макрорівні, взаємопов'язаність держав та відносин на міждержавному рівні визначає їх швидку реакцію на події у державах-партнерах під час циклів падіння та зростання економіки і сприяє прийняттю раціональних рішень. І, в цьому контексті слушною є думка А.Крисоватого та Н.Синюти щодо вибору цільових орієнтирів і методів регулювання, який раніше визначався винятково національними інтересами країни, а тепер значною мірою залежить від визначальних доміант європейського глобального розвитку [12].

Теорія видатків бюджету та бюджетного фінансування є порівняно новим напрямом економічної науки, яка базується на методологічній основі теорій *фіскального* регулювання ринкової економіки та суспільного блага. Окрім вищезазначених, на думку Чуркіної І.Є. найбільш поширеними у XX ст. були класичні теорії державних фінансів, державних видатків та бюджетного фінансування, які розвивали проблематику бюджету і бюджетної системи, зокрема [18]:

- концепція розподілу державних доходів і видатків з позиції суб'єктивістської теорії вартості (М. Пантелеоні, Італія);
- теоретизація державних фінансів як механізму встановлення рівноваги між приватними і суспільними благами через політичний процес (Д. Монте-Мартіні, Італія);
- теорія суспільних потреб з позицій суб'єктивної вигоди (Е. Бароне, Італія);
- теорія максимізації вигоди через баланс індивідуальних практичних корисностей приватних і суспільних потреб (Ф. Візер, Австрія);
- теорія державних фінансів в інтерпретації соціальної солідарності (Г. Рітгль, Німеччина);
- теорія практичної корисності для обґрунтування параметрів державного бюджету, розроблення теорії фіскального обміну (Е. Ліндаль, Швеція).

Ми ж доповнимо їх теорією менеджменту ресурсів від громад, що оцінює ефективність дій місцевих громад в управлінні спільними ресурсами та управлінням з боку держави (Еліно́р Остро́м, США) [20] та теорією аналізу ринкової влади та регулювання, що передбачає дослідження регулюючої ролі держави, коли на ринку присутні сильні конкуренти (Ж.Тіроль, Франція) [25]. Ці ідеї можуть бути використані в Україні в умовах здійснення децентралізації за рахунок вдосконалення діючого законодавства у сфері природокористування, розподілу земельних ресурсів тощо.

Окремої уваги заслуговують праці з теорії державних фінансів Нобелівського лауреата П.Самуельсона «Чиста теорія державних видатків» [23], «Схематичне тлумачення теорії державних фінансів» [22], «Аспекти теорій державних фінансів» [21]. В них автор відзначає, що завдання фінансової політики забезпечувати регулювання сфери пропозиції «суспільного товару». При цьому головною метою втручання держави в мікросвіт за допомогою видатків бюджету та бюджетного фінансування є досягнення оптимальності урядових видатків, ефективного розподілу й перерозподілу ресурсів між державою, підприємствами та окремими членами суспільства.

Ця теорія, на нашу думку, є особливо актуальною в умовах фінансової нестабільності, коли держава потребує підтримки інших учасників ринкових відносин (домогосподарств, юридичних осіб), а вони, у свою чергу, очікують від держави захисту власних інтересів та відповідного обсягу суспільних благ.

Окрім того, підтримуємо думку, що загальні міркування про роль видатків бюджету та бюджетного фінансування в епоху глобалізації малопродуктивні, якщо поза увагою залишається багатогранність і багаторівневість цієї проблеми, що характеризується зміною її функціонального призначення. На обсяги, склад і структуру бюджетних видатків впливають обсяги і характер функцій держави, адже в умовах товарно-грошових відносин будь-яка держава повноцінно зможе виконувати свої функції, маючи для цього необхідну суму бюджетних ресурсів. Однак підходи до трактування сутності видатків бюджетів у вітчизняній економічній літературі та законодавчих і нормативних актах суттєво відрізняються за змістом і формою (табл. 1). Однак розкриваючи зміст такого суто практичного визначення видатків, зазначені автори слушно, на наш погляд, підкреслюють, що соціально-економічна суть видатків визначається природою і функціями держави тощо. Але, у цих характеристиках, на нашу думку, не розкривається сутність видатків як об'єктивного економічного явища, а лише формується думка про те, що вони слугують економічним інструментом для розподілу і перерозподілу централізованого фонду грошових коштів держави в інтересах суспільства.

Таблиця 1

Наукові погляди до визначення поняття «бюджетні видатки» з практичного підходу

Автор/-ка	Характеристика поняття
В. Загорський, О. Вовчак, І. Благун, І. Чуй [0, с. 111],	«... законодавчо визначені норми і напрями використання бюджетних коштів» тобто положення законодавчих і нормативних актів, які регламентують напрями, обсяги і порядок використання бюджетних ресурсів.
В. Опарін [0, с. 123].	«... в основі сучасного розуміння сутності бюджетних видатків має бути суспільний вибір... Видатки бюджету є інструментом досягнення вищого критерію справедливості у розподілі державних благ з метою досягнення граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства»
О. Васирик [0, с. 123].	«Видатки бюджетів за своєю економічною сутністю є інструментом розподілу і перерозподілу централізованого грошового фонду держави та його використання за цільовим призначенням для забезпечення суспільного добробуту»
В.М. Федосов та С.І. Юрій [0, с. 496].	«...видатки бюджету повинні бути інструментом досягнення вищого критерію справедливості в розподілі державних благ з метою отримання граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства»

Джерело: сформовано автором на основі [9, 3, 5, 1]

Так, наприклад, згідно з Бюджетним кодексом видатки бюджету – це «... кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум» [2, с. 5]. Причому поняття видатки розкривається за допомогою витрат, а витрати – за допомогою видатків. Зокрема, в Кодексі записано, що «витрати бюджету – видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу» [2, с. 5]. А у статистичному збірнику Міністерства фінансів України (МФУ) [16] видатки охарактеризовано як «...кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом». Такі визначення, з одного боку, є суто практичними, в контексті механічного витрачання коштів бюджету, а з іншого – не зовсім вдалими, оскільки не розкривають сутності поняття і не пояснюють роль видатків як економічного явища у системі розподільчих відносин.

Економісти, що трактують видатки бюджетів як економічну категорію розкривають їх сутність як об'єктивних економічних відносин, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави (табл. 2)

На відміну від видатків бюджету, витрати здійснюються відповідними суб'єктами на стадії обміну, а їх проведення виходить за межі сфери бюджетних відносин і стосується кінцевого використання бюджетних коштів.

Більшість економістів вважають, що видатки бюджетів проявляються за допомогою конкретних видів, які характеризуються з якісної та кількісної сторін. А на ефективності їх витрачання наголошує Л. Лисяк, стверджуючи: «... видатки держави за розміром і статтями бюджетної класифікації тільки в цілому показують кількість і якість дійсно наданих суспільству колективних послуг. Тому ефективність витрачання бюджету є тим вищою, чим повніше воно відображає реальний рух державних послуг» [13, с. 527–528]. Подекуди держава зобов'язана приймати оптимальні рішення, навіть якщо вони будуть непопулярними, мати розроблену стратегію поведінки. Саме на активній участі держави у вирішенні проблем нерівності доходів, безробіття, забруднення навколишнього середовища наголошує Нобелівський лауреат Дж.Стігліц [24].

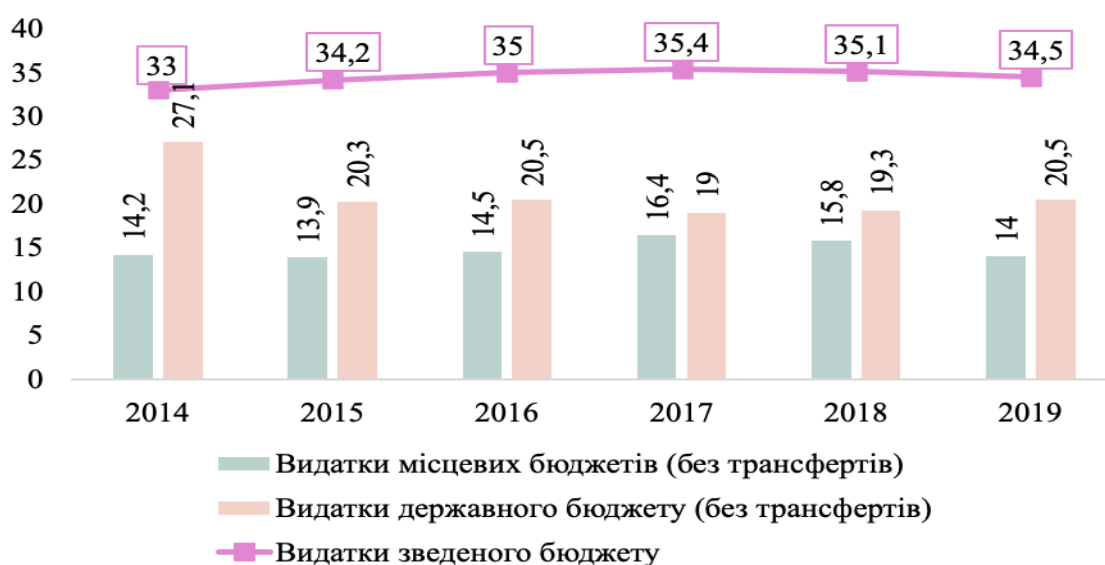
Таблиця 2.

Наукові погляди до визначення поняття «бюджетні видатки» за економічного підходу

Автор/-ка	Характеристика
Л. Василенко [0, с. 199]	«...це економічні відносини, що пов'язані з розподілом та використанням централізованого фонду фінансових ресурсів держави»
М. Карлін [0, с. 59].	«... формується з приводу розподілу централізованого фонду грошових коштів та його використання за цільовим призначенням»
В.Г. Дем'янишин [0]	відзначає неможливість видатків бути окремою економічною категорією, оскільки вони виступають складовою категорії «бюджет держави» і не можуть існувати самостійно, відокремлено від доходів. Лише в тісному взаємозв'язку з доходами видатки окреслюють межі розподільчих відносин, котрі визначають зміст бюджету як об'єктивної економічної категорії.

Джерело: сформовано автором на основі [17, 10, 8]

За рівнями бюджетної системи можна виокремити видатки Державного бюджету України та видатки місцевих бюджетів. Обсяги та спрямування видатків першої групи визначаються щорічними законами про Державний бюджет України, а другої – рішеннями Верховної Ради АРК та місцевих рад. У складі ВВП частка видатків зведеного бюджету видатки і державного і місцевих бюджетів, зростає не динамічно, а з певною циклічністю (рис. 1).

* видатки до ВВП (СНР 2008)

Рис. 1. Видатки Зведеного, державного та місцевих бюджетів України, в % до ВВП

Джерело: складено автором на основі [15,16]

Причому в останні три роки динаміка видатків державного бюджету є дуже подібною до зведеного. Це пов'язано із процесами децентралізації місцевих бюджетів та перерозподілом видаткової частини за рівнями бюджетної системи. Дані рис. 1. свідчать, що упродовж 2014–2019 рр. один раз (у 2014 р.) частка видатків державного бюджету у складі ВВП займала найвищий рівень, 27%, а частка місцевого бюджету була найвищою у 2017 р., як і частка видатків зведеного бюджету – 35,4%.

За функціональним призначенням видатки бюджетів відповідно до функцій держави згідно з Бюджетним кодексом України та функціональною класифікацією поділяють на десять груп. Найбільшу частку у цій класифікації протягом останніх 6-ти років займають видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення (23%), освіту (17%), виконання загальнодержавних функцій (15%) та економічну діяльність (11%) (табл. 3).

За період 2014–2019 рр. обсяг видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення зріс у 2,3 рази і досягнув 321,8 млрд. грн., однак його частка у структурі видатків скоротилася з 26% до 23%. Серед

видатків державного бюджету частка видатків на освіту є нижчою, має тенденцію до скорочення (з 19% у 2014 р. до 17% у 2019 р.). Це свідчить про те, що основний тягар фінансування освіти лягає на місцеві бюджети, роль яких у цього напрямку зростає. Аналогічні тенденції спостерігаються стосовно динаміки видатків на охорону здоров'я, частка яких у 2014 р. серед видатків зведеного бюджету становила 11%, а у 2019 р. – 9%. Видатки на економічну діяльність зросли з 8% до 11%. В цілому видатки бюджету держави зросли на 850 млрд. грн, тобто на 38%.

Таблиця 3

Видатки Зведеного бюджету України 2014-2019 рр., млрд грн

Напрями	Роки						2019 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Загальнодержавні функції	76,8	117,6	134,3	166,3	191,6	203,1	126,3
Оборона	27,4	52	59,4	74,4	97	106,6	79,2
Громадський порядок, безпека та судова влада	44,9	55	72,1	88,5	118	143,7	98,8
Економічна діяльність	43,6	56,3	66,2	102,9	140,8	154,2	110,6
Охорона навколишнього природного середовища	3,5	5,5	6,3	7,3	8,2	9,7	6,2
Житлово-комунальне господарство	17,8	15,7	17,5	27,2	30,3	34,5	16,7
Охорона здоров'я	57,2	71	75,5	102,4	115,9	128,4	71,2
Духовний та фізичний розвиток	13,9	16,2	16,9	24,3	29	31,6	17,7
Освіта	100,1	114,2	129,4	177,9	210	238,8	138,7
Соціальний захист та соціальне забезпечення	138	176,3	258,3	285,8	309,4	321,8	183,8
Всього видатків	523,1	679,9	835,8	1957	1250,2	1372,4	849,3

Джерело: сформовано автором на основі [15, 16]

Негативні фактори економічного розвитку української економіки в 2014-2019 рр. спричинили зменшення стимулюючої ролі бюджетних видатків, як одного з фінансових інструментів державного впливу на економічне зростання. Це підтверджує і динаміка ВВП та видатків бюджету держави (рис. 2).

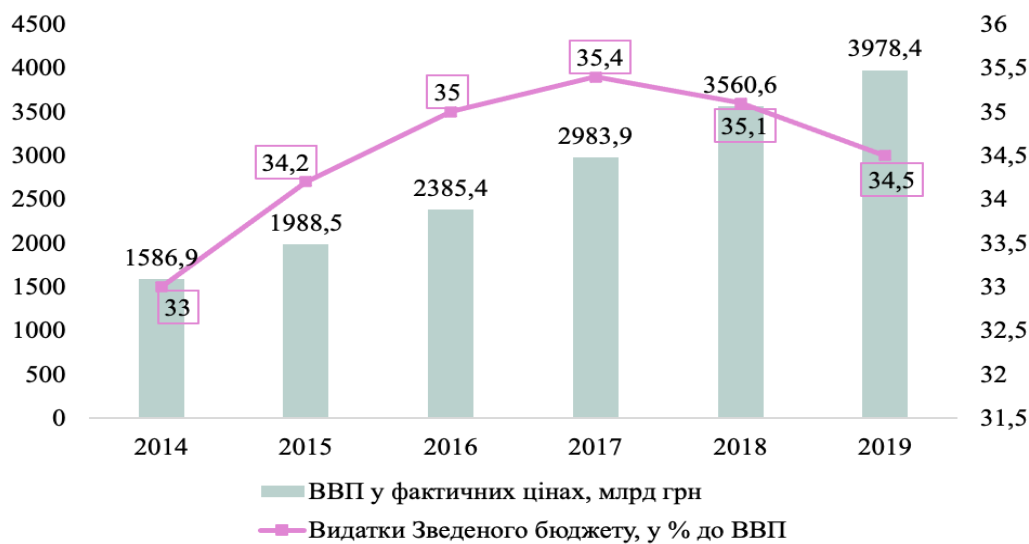

Рис. 2. Динаміка ВВП та видатків Зведеного бюджету України, 2014-2019рр.

Джерело: [15, 16, 14]

Видатки Зведеного бюджету у ВВП становлять 34,5%, що на 1 в.п. менше попереднього року, і лише на 2 в.п. більше 2014 р. При чому, порівнюючи період 2014 – 2019 рр. ВВП зріс у 2,5 рази, особливо стрімке зростання (майже на 600 млн. грн) відбулось у 2018 р., хоча видатки у цей рік зменшились на 0,3 в.п.

Висновки із проведеного дослідження. Таким чином, аналізуючи показники динаміки обсягів та структури видатків бюджетів, можна зробити такі висновки. По-перше, характерною рисою динаміки структури видатків є збільшення частки усіх видатків, лише видатки пов'язані із виконанням загальнодержавних функцій та видатки на житлово-комунальне господарство у 2019 р. в Державному бюджеті залишились майже незмінні порівняно з попереднім роком, видатки на оборону з місцевого бюджету сьогодні не здійснюються. Незважаючи на значні обсяги видатків на соціальне забезпечення, ці видатки є малоефективними, перш за все за рахунок занижених соціальних стандартів та великої частки зловживань при здійсненні бюджетного фінансування. Такі видатки не стимулюють розвиток економіки та зацікавленості населення в результатах діяльності (особливо при виплаті субсидій). Також негативним є факт «обмеженої дії децентралізації», при якому управлінські функції належать місцевим органам самоврядування, а фінансове забезпечення подекуди здійснюється за рахунок бюджетних трансфертів, тим

самим накладаючи на місцеві бюджети певні делеговані повноваження.

У сучасній економічній літературі є безліч пропозицій щодо скорочення бюджетних видатків. На нашу думку, ставити питання про зменшення видатків бюджету держави на виконання своїх функцій недоцільно. Насамперед потрібно вирішувати проблеми пошуку реальних шляхів збільшення та оптимізації видаткової частини державного і місцевих бюджетів на основі напрацювання чітких пріоритетів бюджетного фінансування. Такий складний і суперечливий процес має базуватися на наукових принципах і регулюватися чинним законодавством.

Література

1. Бюджетна система : підруч. / за ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. К. : Центр учбової літератури; Тернопіль : Економічна думка, 2012. 871 с.
2. Бюджетний кодекс України : прийнято Верховною Радою України 8 липня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
3. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; за заг. ред. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.
4. Вагнер А. Русские бумажные деньги. Исследование народно-экономическое и финансовое: с приложением проекта восстановления металлического обращения / пер. Н. Бунге. с дополнениями и примечаниями переводчика. Киев: Унив. типография. 1871.
5. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
6. Вебер М. Избранное. Образ общества / пер. с нем. Москва. 1994.
7. Возняк Г. В. Бюджетна політика розвитку в рамках класичної та неокласичної теорій. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. №1. С. 98–103.
8. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2008. 496 с.
9. Загорський В. С., Вовчак О. Д., Благун І. Г., Чуй І. Р. Фінанси: навч. посібник. Київ: Знання, 2006. 247 с.
10. Карлін М.І., Горбач Л.М., Новосад Л.Я. Державні фінанси у транзитивній економіці. Київ: Кондор, 2003. 200 с.
11. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1984. 494 с.
12. Крисоватий А., Синютка Н. Трансформація державних фінансів України в системі децентралізаційних процесів. Журнал європейської економіки. 2016. №1. С. 35–56.
13. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : моногр. К. : ДННУ АФУ, 2009. 600с.
14. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
15. Статистичний збірник: «Бюджет України 2016 рік». Департамент державного бюджету Міністерства фінансів України. URL: <https://cutt.ly/9lGF6zy>
16. Статистичний збірник: «Бюджет України 2019 рік». Департамент державного бюджету Міністерства фінансів України. URL: <https://cutt.ly/qlGF4pZ>
17. Формування і функціонування бюджетної системи України: Монографія / С. О. Булгакова, О. Т. Колодій, Л. В. Єрмошенко та ін.; за заг. ред. А. А. Мазаракі. К.: Книга, 2003. 344 с.
18. Чуркіна І.Є. Еволюція наукових концепцій щодо проблематики бюджетної системи. Вісник соціально-економічних досліджень. 2014. №2. С. 164–172.
19. Шмоллер Г. Наука о народном хозяйстве, ее предмет и метод, 1897.
20. Ostrom, Elinor. Understanding knowledge as a commons: from theory to practice. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2007.
21. Paul A. Samuelson. Aspects of Public Expenditure Theories. The Review of Economics and Statistics. 1958. №4(40). pp. 332-33
22. Paul A. Samuelson. Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure. The Review of Economics and Statistics, 1958. №4(37). pp. 350-356
23. Samuelson P. The Pure Theory of Public expenditure. Review of economics. 1954. №4(36)
24. Stiglitz, J.E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. W.W.Norton & Company (1012)
25. Tirole Jean. Market power and regulation. URL: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/popular-economicsciences2014.pdf>

References

1. Biudzhetna systema : pidruch. / za red. V.M. Fedosova, S.I. Yuriia. K. : Tsentru uchbovoi literatury; Ternopil : Ekonomichna dumka, 2012. 871 s.
2. Biudzhetni kodeks Ukrainy : pryiniato Verkhovnoiu Radioiu Ukrainy 8 lypnia 2010 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
3. Biudzhetni menedzhment: Pidruchnyk / V. Fedosov, V. Oparin, L. Safonova ta in.; za zah. red. V. Fedosova. K.: KNEU, 2004. 864 s.
4. Vahner A. Russkiye bumazhnyye denhy. Yssledovaniye narodno-ekonomycheskoye y fyansovoye: s prylozheniyem proekta vosstanovleniya metallichesko obrashcheniya / per. N. Bunhe. s dopolnennyamy y pryimechaniyamy perevodchyka. Kyev: Unyv. typohrafiya. 1871.

5. Vasylyk O. D., Pavliuk K. V. Biudzhetna systema Ukrainy: pidruchnyk. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2004. 544 s.
6. Veber M. Yzbrannoe. Obraz obshchestva / per. s nem. Moskva. 1994.
7. Vozniak H. V. Biudzhetna polityka rozvytku v ramkakh klasychnoi ta neoklasychnoi teorii. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. 2015. №1. S. 98–103.
8. Demianyshyn V. H. Teoretychna kontseptualizatsiia i praktychna realizatsiia biudzhetnoi doktryny Ukrainy: Monohrafiia. Ternopil: TNEU. 2008. 496 s.
9. Zahorskyi V. S., Vovchak O. D., Blahun I. H., Chui I. R. Finansy: navch. posibnyk. Kyiv: Znannia, 2006. 247 s.
10. Karlin M.I., Horbach L.M., Novosad L.Ia. Derzhavni finansy u tranzytyvni ekonomitsi. Kyiv: Kondor, 2003. 200 s.
11. Keins Dzh. M. Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta y deneh / per. s anh. Moskva : Prohress, 1984. 494 s.
12. Krysovatyi A., Syniutka N. Transformatsiia derzhavnykh finansiv Ukrainy v systemi detsentralizatsiinykh protsesiv. Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky. 2016. №1. S. 35–56.
13. Lysiak L.V. Biudzhetna polityka u systemi derzhavnoho rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy : monohr. K. : DNNU AFU, 2009. 600s.
14. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
15. Statystychnyy zbirnyk: «Biudzhnet Ukraïny 2016 rik». Departament derzhavnoho biudzhetu Ministerstva finansiv Ukraïny. URL: <https://cutt.ly/9IGF6zy>
16. Statystychnyy zbirnyk: «Biudzhnet Ukraïny 2019 rik». Departament derzhavnoho biudzhetu Ministerstva finansiv Ukraïny. URL: <https://cutt.ly/qlGF4pZ>
17. Formuvannia i funktsionuvannia biudzhetnoi systemy Ukrainy: Monohrafiia / S. O. Bulhakova, O. T. Kolodii, L. V. Yermoshenko ta in.; za zah. red. A. A. Mazaraki. K.: Knyha, 2003. 344 s.
18. Churkina I.Ie. Evoliutsiia naukovykh kontseptsiï shchodo problematyky biudzhetnoi systemy. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. 2014. №2. S. 164–172.
19. Shmoller H. Nauka o narodnom khoziaistve, ee predmet y metod, 1897.
20. Ostrom, Elinor. Understanding knowledge as a commons: from theory to practice. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2007.
21. Paul A. Samuelson. Aspects of Public Expenditure Theories. The Review of Economics and Statistics. 1958. №4(40). pp. 332-33
22. Paul A. Samuelson. Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure. The Review of Economics and Statistics, 1958. №4(37). pp. 350-356
23. Samuelson P. The Pure Theory of Public expenditure. Review of economics. 1954. №4(36)
24. Stiglitz, J.E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. W.W.Norton & Company (1012)
25. Tirole Jean. Market power and regulation. URL: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/popular-economicsciences2014.pdf>

Надійшла / Paper received : 22.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.24.01

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-15

МАРГАСОВА В. Г.

Національний університет "Чернігівська політехніка"

ЯВОРСЬКА О. Г.

Київський національний лінгвістичний університет

МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ БІОЕКОНОМІКИ

У публікації розглядається проблема управління інтелектуальним капіталом підприємства в умовах розвитку біоекономіки за результатами огляду та систематизації наукової літератури з питання теоретико-методологічних засад еволюції теорії інтелектуального капіталу та особливостей нематеріальних активів підприємства як об'єкта управління в системі корпоративного менеджменту. З урахуванням основних функцій та запропонованої моделі інтелектуального капіталу підприємства визначено підходи, принципи, положення та функції системи управління даним активом підприємства. Проблема прогностичності та результативності впровадження системи управління інтелектуальним капіталом підприємства може бути вирішена через глибоке пізнання сутності, специфічності, унікальності природи та особливостей генези кожного складового елементу інтелектуального капіталу підприємства та пізнання механізмів їх синергічної взаємодії. Передбачається, що практична реалізація концепції формування, управління та ефективного використання зеленого інтелектуального капіталу підвищить якість управління корпоративним інтелектуальним капіталом в умовах зеленого підприємництва.

Ключові слова: інтелектуальний капітал підприємства, методологія управління, біоекономіка.

MARHASOVA V.

Chernihiv Polytechnic National University

YAVORSKA O.

Kyiv National Linguistic University

THE METHODOLOGY OF THE INTELLECTUAL CAPITAL MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE IN THE BIOECONOMY

Economized definition of the intellectual capital of the enterprise has been done as an effective tool for making a profit and increasing the financial capital of shareholders contradicts the modern direction of economic thought in the post-industrial development of society with a social dominant of possible spectra of economic development - the bioeconomy. The structure and methods of assessing the level of the intellectual capital development have been debatable, and the existing ones have been not sufficiently reflecting the features of this asset in the field of green entrepreneurship, service sector, the definition of mechanisms for managing the development of the social capital of green enterprises. Our study has been involved solving the following tasks: review and systematization of scientific literature on the theoretical and methodological foundations of the evolution of the theory of the intellectual capital of the enterprise; definition of features of intangible assets of the enterprise as an object of management in the system of corporate management; the determination of the main functions of the intellectual capital of the enterprise, taking into account the importance of such for the development of green entrepreneurship; presentation of the model of the intellectual capital of the enterprise at the present stage of development of the theory of intellectual capital of the enterprise, as well as approaches, principles, provisions and functions of the management system of the intellectual capital of the enterprise in the modern bioeconomy. Effective management of the intellectual capital of the enterprise opens strategic prospects for its development, as it helps to increase competitiveness, innovation and investment attractiveness. The practical implementation of the concept of formation, the management and effective use of green intellectual capital have been will improve the quality of the corporate intellectual capital management in green entrepreneurship. The problem of predictability and effectiveness of the management system of the intellectual capital of the enterprise can be solved by a deep knowledge of the nature, specificity, uniqueness of nature and features of the genesis of each component of the intellectual capital of the enterprise and the knowledge of mechanisms of synergistic interaction. the ability to self-sustain and self-development acquire the principle of systematization and complementarity.

Keywords: intellectual capital, management methodology, bioeconomic.

Постановка проблеми. Економізоване визначення інтелектуального капіталу підприємства лише як дієвого інструменту отримання прибутку та примноження фінансового капіталу акціонерів суперечить сучасному напрямку розвитку економічної думки у рамках постіндустріального розвитку суспільства з соціальною домінантою можливих спектрів розвитку економіки – біоекономіки [15]. В контексті теорії ресурсів організації та теорії динамічних можливостей конкурентні переваги постають шляхом конфігурації ресурсів та інтеграції екологічної стійкості у бізнес-стратегію (стійкість визначається як здатність до зелених інновацій, виробництва кардинально нової/значно вдосконаленої екологічної продукції, створення нових категорій екопродуктів та реагувати на нові (екологічно пов'язані) потреби споживачів, нові "зелені" ринки) [16, 22, 25]. Інтелектуальний капітал організацій формується спільними індивідуально-творчими зусиллями і за своєю природою є соціальний, проте, таке бачення не знаходить належного представлення в сучасній методології та структуризації нематеріальних активів підприємства. Наукова проблематика постає у вирішенні протиріччя між потребами вітчизняної біоекономіки у своєму становленні та конкурентному розвитку на основі ефективного управління зеленим інтелектуальним капіталом підприємства (далі ЗІКП), та відсутності відповідної адаптованої до українських реалій теорії та методології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На етапі формування знаннєвої економіки Т. Сакайя зазначав, що вартість створена знаннями, залежить від суб'єктивних факторів (людських та соціальних), а сам характер формування цінності знаннями є креативно-динамічний, відтак, відсутній традиційний рух, коли ціни наближуються до витрат і саме це є фундаментальною відміною інтелектуального капіталу від матеріальних товарів та послуг; що у свою чергу формує проблему різких коливань – одномоментність щодо вартості товарів та послуг [8, с. 367]. До проблеми дослідження методів оцінки та формування інтелектуального капіталу зверталося чимало науковців (Т. Стюарт, К.-Е. Свейбі, Т. Стюарт, Л. Едвінсон, О. Грішнова, О. Кендюхов, О. Собко та інші) [4, 6, 9, 10, 12, 20]. Однак, методологічні та методичні проблеми управління, обліку, оцінки та виміру інтелектуального капіталу в умовах розвитку та становлення біоекономіки, рівно як і процесу його трансформації у інші види активів та форми капіталу є невирішеними. В силу природи даного активу, що обумовлюється такою вагомою складовою як людський капітал, а також особливостей розвитку вітчизняного зеленого підприємництва, існує проблема адаптації теорій організаційного управління до наших реалій. Дискусійними постають питання структури та методики оцінки рівня розвитку інтелектуального капіталу, а наявні – недостатньо відображають особливості даного активу у сфері зеленого підприємництва, сервісної сфери, визначення механізмів управління розвитком соціального капіталу зелених підприємств.

Формулювання цілей статті. Наше дослідження передбачає вирішення таких завдань: огляд та систематизація наукової літератури з питання теоретико-методологічних засад еволюції теорії інтелектуального капіталу підприємства; означення особливостей нематеріальних активів підприємства як об'єкта управління в систему корпоративного менеджменту; визначення основних функцій інтелектуального капіталу підприємства з урахуванням значення такого для розвитку зеленого підприємництва; представлення моделі інтелектуального капіталу підприємства на сучасному етапі розвитку теорії інтелектуального капіталу підприємства, а також підходів, принципів, положень та функцій системи управління інтелектуальним капіталом підприємства в умовах сучасного розвитку біоекономіки.

Виклад матеріалу. Управління інтелектуальним капіталом – інструмент, правильне застосування якого розширює вузькі міжфункціональні канали організації та надає можливості формувати та розвивати даний актив. Механізм управління інтелектуальним капіталом є складною системою. Зокрема нами приймається, що система управління – упорядкована сукупність взаємопов'язаних елементів, що забезпечує стійке функціонування та розвиток об'єкта управління; а також це форма розподілу та кооперації управлінської діяльності, у рамках якої здійснюється процес управління за відповідними функціями, що спрямований на вирішення певних завдань та досягнення намічених цілей [7, 11]. Успішність управлінням даним активом як рівним іншому, обумовлюється розробкою стратегії розвитку підприємства, яка є власне унікальною для кожної організації, що в свою чергу вимагає власну концепцію використання нематеріальних ресурсів. Також основою успішного управління даним активом є узгодженість методів управління інтелектуальним капіталом з загальноорганізаційною менеджерською політикою та адекватність якості активів підприємства. Результати спеціальних досліджень та власний практичний досвід засвідчили, що вирішення проблеми удосконалення управління інтелектуальним капіталом підприємства для зеленого підприємництва виглядає малоефективним без розробки методологічного підходу до управління ЗІКП в умовах становлення біоекономіки. Зелений інтелектуальний капітал розглядається нами як креативний аттрактор розвитку підприємства, що набуває таких якостей за умови синергічного ефекту, що генерується просоціальним “зеленим” інтелектуальним середовищем організації; а також як фактор мінімізації не лише корпоративних, але й виробничих ризиків та витрат; фактор залучення інвестиційного капіталу. ЗІКП постає також унікальною конкурентною перевагою сучасної біоекономіки, що має власні специфічні властивості та характеристики, які дозволяють за умов ефективного використання, посилювати позиції підприємства в умовах біоекономіки. Важливою умовою успіху реалізації системи управління інтелектуальним капіталом є системна узгодженість взаємодії окремих процедур такої. Особливості практичної реалізації системи управління інтелектуальним капіталом підприємства обумовлюється активізацією багатьох компаній інвестиційного процесу не лише в основні фонди чи матеріальні активи, а й у нематеріальні активи – бренд, компетентність працівників, новітні технології та відносини з акціонерами – важливі аспекти, на які компанії спрямовують свою увагу та зусилля. В умовах розвитку біоекономіки, на думку зарубіжних економістів та дослідників (переважно широка практика європейських та китайських підприємств та організацій), інвестування в ЗІКП розглядається як один із ключових факторів для успішного виходу компаній не лише на регіональний, але й світовий ринок [13]. У відповідності на означену потребу, сучасний еволюційний етап теорії інтелектуального капіталу означений тим, що “окрім традиційних концепцій управління підприємством з'являються та поширюються і нові, які засновані на підвищенні цінності в організації нематеріальних активів та включають складові та елементи інтелектуального капіталу, які за своїми властивостями та характеристиками відмінні від матеріально-грошових ресурсів [3]. У межах даного дослідження концепція системи управління інтелектуальним капіталом підприємства включає представлення: основних принципів вибудови та функціонування системи управління інтелектуальним капіталом підприємства; висвітленням концептуальних підходів до формування системи управління інтелектуальним капіталом підприємства; розробкою структурної моделі інтелектуального капіталу підприємства як презентації просторово-функціональних складових системи нематеріальних активів

суб'єктів підприємницької діяльності в умовах сучасної біоекономіки; механізмів примноження ЗІКП, що забезпечує зростання інтелектуального капіталу підприємств – учасників зеленого підприємництва.

Таким чином, у межах даного дослідження концепція системи управління інтелектуальним капіталом підприємства включає представлення: основних принципів вибудови та функціонування системи; концептуальних підходів до формування системи управління інтелектуальним капіталом підприємства; структурну модель інтелектуального капіталу підприємства як презентацію просторово-функціональних складових системи нематеріальних активів організації; механізмів примноження ЗІКП, що забезпечує зростання інтелектуального капіталу підприємства.

Сутнісне та змістове наповнення доволі дискусійної та остаточно не оформленої економічної категорії “інтелектуальний капітал підприємства” постає з визначення та огляду основних функцій інтелектуального капіталу підприємства (з урахуванням особливостей такого для розвитку зеленого підприємництва):

- творча (забезпечує генерацію, удосконалення та оновлення, а також полягає у можливості примноження інших видів активів/ресурсів підприємства шляхом їх трансформації та подальшої капіталізації);

- накопичувальна (підвищує “концентрацію” корисних та цінних елементів знаннєвого, реляційного, клієнтського, технологічного, соціального та людського капіталів організації);

- системоутворююча (постає з системного підходу до розгляду та аналізу інтелектуального капіталу підприємства, виявлення системних ознак організації сукупності нематеріальних активів підприємства та синергічного ефекту в результаті взаємодії складових/елементів інтелектуального капіталу підприємства);

- виробнича (забезпечує виробничий процес, а також його оновлення через впровадження нових технологій, випуск інноваційних товарів, продуктів, диверсифікації надання послуг);

- стимулююча (мотивує до отримання різних видів благ та цінностей);

- соціальна (генерує та поширює соціально значимі цінності, упорядковує та підтримує ієрархію таких, а також створює блага);

- інформаційна (забезпечує накопичення, систематизацію, поширення та примноження знаннєво-інформаційного капіталу підприємства);

- пізнавальна (полягає у забезпеченні інформацією щодо стану зовнішнього середовища, запитів клієнтів та споживачів, інвесторів та інших зацікавлених сторін);

- інтеграційна (об'єднує усі інші активи та ресурси підприємства у досягненні мети, місії підприємства, зокрема забезпечує цілісність одночасно сприяючи поширенню нових, наукових інноваційних знань та освітніх компетенцій у виробництво та бізнес);

- регулююча (обумовлює ступінь динамізму виробничих та соціальних процесів на підприємстві в умовах інноваційного та екоінноваційного розвитку підприємства; розмір інтелектуального капіталу визначає масштаби діяльності організації);

- екосвітоглядна та освітня (залежить від стану розвитку зеленого інтелектуального капіталу, практики поширення знань, екоінформації, ступеня розвитку соціального капіталу підприємства);

- комунікативна (забезпечує внутрішню- та зовнішню середовищну взаємодію за сучасних можливостей наявних засобів комунікації);

- виховна, аксіологічна (полягає у формуванні актуалізованої особистості, утвердженні норм і правил поведінки суб'єктів, нівелюванні соціального цинізму);

- адаптивна (обумовлює систему дій та процесів з проблеми пристосування до турбулентних умов ведення бізнесу, гарантування організаційної та економічної стійкості);

- оперативна (як складова менеджменту визначається за рівнем хроновідповідності та адекватності укладення певних організаційних рішень/дій, а також можливістю виступати креатором розвитку організаційного потенціалу в умовах різновекторності спрямування інтегративних процесів на підприємства);

- економічна (формує економічно значущі переваги; забезпечує процес куплі-продажу прав та об'єктів інтелектуальної власності; інтелектуальний капітал підприємства є “барометром” прихильності клієнтів, довіри зацікавлених сторін та фінансової стійкості, тощо);

- прогностична (обумовлює майбутні можливості підприємства);

- ціннісно-культурологічна (вибудовує ієрархію цінностей та відіграє провідну роль у формуванні корпоративної культури підприємства);

- консолідуюча (згуртовує соціогрупи, солідаризує, а також забезпечує інтеграцію та мобілізацію людських ресурсів підприємства);

- організуюча (встановлення певного порядку та забезпечення фундаменту інновацій у наслідок внутрішньо- організаційної взаємоузгодженості);

- розвиваюча та науково-дослідна (інтелектуальний капітал підприємства – драйвер інноваційного розвитку та прогресу);

- екологічна (набуває даної функції в процесі розвитку зеленого інтелектуального капіталу, зеленого управління людськими ресурсами, екологічного менеджменту, дотримання принципів зеленої культури, екостандартів, впровадження екоінновацій, реалізації “зелених продуктів” тощо).

У своїй унікальній комбінації для кожної організації означені функції інтелектуального капіталу створюють сприятливі умови для діяльності та подальшого розвитку організації, зменшують підприємницькі ризики, стимулюють фінансове зростання та підвищують стійку конкурентоспроможність та інноваційність підприємств. Зазначені функції інтелектуального капіталу підприємства пов'язані з його ключовими сутнісними ознаками: нематеріально-інтелектуальною природою (відповідає творчій, ціннісно-культурологічній, пізнавальній, прогностичній, розвиваючій, інформаційній, комунікативній функції), як фактору виробництва (виробнича, стимулююча, інтеграційна, регулююча та організаційна функції), соціально-економічною значимістю (адаптивна, економічна, накопичувальна, консолідуюча та оперативна функції).

Простір інтелектуального капіталу підприємства вибудовується через систему управління інтелектуальним капіталом, етапи та механізми, що забезпечує трансформацію та підвищення ступеня уречевлення (матеріалізації) елементів знаннево-інформаційного капіталу. Основною умовою ефективного формування інтелектуального капіталу є належний рівень розвитку особливого середовищного простору, що відповідає в широкому розумінні соціальному капіталу підприємства. Фінансовий ризик купівлі чи оренди елементів інтелектуального капіталу полягає у частковій втраті (або повній) прибутку від таких інвестицій, а природа таких ризиків науковцями визначалася лише в площині опосередкованості самого характеру інвестування. Вважаємо, що ситуація більш складніша, оскільки означений ризик купівлі чи оренди нематеріального (інтелектуального) активу обумовлюється самою структурною моделлю інтелектуального капіталу підприємства, що передбачає системний принцип організації елементів інтелектуального капіталу підприємства.

Отже, не просте додавання з метою максимізації та справедливого очікування на примноження прибутку, як це б мало місце з матеріальними ресурсами; а саме кероване введення нового складового елементу з обов'язковістю забезпечення формування функціональних зв'язків з іншими елементами досліджуваної системи є запорукою успішного інвестування. Дана обставина актуалізує проблему формування системи управління інтелектуальним капіталом, вимагає глибоко пізнання специфіки організації при вибудові структурної моделі нематеріальних активів підприємства та постійного удосконалення самої концепції системи управління інтелектуальним капіталом підприємства. Також варто зазначити, що примноження знаннево-інформаційного капіталу чи організаційного капіталу підприємства є недостатнім для процесу зростання “тіла” інтелектуального капіталу підприємства, а вимагає корпоративного реструктурування нематеріальних активів і доволі часто з віддаленими у часі результатами, ефектами та наслідками.

Коротка історична довідка допоможе сформулювати та пояснити наше бачення основ структурної вибудови моделі інтелектуального капіталу підприємства. Дж. Коулмен виокремлює наступні види капіталів підприємства: біофізичні (земля, природні ресурси і т.д.); фінансові; інтелектуальні (нематеріальні активи, робоча сила та інші об'єктивні форми інтелектуальних ресурсів); соціальний капітал (зовнішні та внутрішні зв'язки підприємства); для нас є цінним чітке відокремлення соціального та інтелектуального капіталів [14]. Г. Круг, М. Венцин серед “нематеріальних” активів підприємства, які не відображаються в балансових звітах та формують конкурентні переваги, виділяють: інтелектуальний капітал (знання, технології, зв'язки з клієнтами, здібності персоналу, його досвід); людський капітал – індивідуальні знання та навички та структурний капітал (частина інтелектуального капіталу, яка залишається у підприємства після уходу працівника – кодифіковані знання) [5].

Відповідно, була окреслена проблематика відсутності повної інформації про досліджувані нами активи у традиційних бухгалтерських звітах, а також надання особливої ваги людському капіталу, який не ототожнювався з кадровим складом підприємства. У перших моделях інтелектуального капіталу підприємства клієнтський та організаційний капітали виділялися як складові структурного капіталу. [18].

З часом, наприклад у моделі Е. Брукінг, зазначені складові інтелектуального капіталу підприємства постають як рівноцінні, а також британська дослідниця вважала, що інтелектуальний капітал охоплює усі види нематеріальних активів підприємства [1]. Безперечно, завдяки моделі М. МакЕрлея (рис. 1), було визначено та доведено доцільність включення соціального капіталу як окремої складової інтелектуального капіталу підприємства (запропоновано нову складову інтелектуального капіталу підприємства – “інноваційний соціальний капітал”), оскільки у “певному сенсі те, що називає Л. Едвінсон клієнтський капітал є просто формою соціального капіталу з іншою назвою, хоча соціальний капітал приймає й інші форми, поєднання яких, безперечно, додає вартості фірмі” [19].

П. Оморес де Паблос представив карту різних типів організаційного структурного капіталу компаній: ідіосинкратичного, основного, допоміжного та обов'язкового [21]. Власне більш глибокий розгляд структурного капіталу організації дозволив виокремлювати дослідникам його складові, а також різні способи їх класифікації, відмінності в термінології яких, загалом не постає значною проблемою доволі чіткої диференціації нових компонентів. Головна проблема полягає, на наш погляд, у поясненні як представлені компоненти/складові або блоки нематеріальні активи різного характеру певним чином “співпрацюють” для досягнення стратегічних бізнес-цілей. Одночасно, генези “унікальної/загальноприйнятої моделі” інтелектуального капіталу підприємства сприяла більш ґрунтовному дослідженню сутності сукупності нематеріальних активів організації. Так постало розуміння факту, що

поділ між технологічним капіталом та організаційним капіталом необхідний, оскільки активи, пов'язані зі структурою організації, мають інший характер і походження від активів, пов'язаних з технологією. Е. Салазар та інші, проаналізувавши різні типології інтелектуального капіталу, зазначають, що доцільно сфокусуватися на “вимірі деяких з його компонентів, головне не нехтуючи технологічними активами”, і в остаточному варіанті до інтелектуального капіталу включають: людський капітал, технологічний капітал, організаційний капітал та реляційний капітал [23]. Зазначаючи, що “людський капітал – цінні активи для компанії”, дослідники також вважають, що “у сучасному світі технологічні знання (інноваційний капітал) є потужним інструментом для досягнення ефективності в роботі, так само працівники мало що могли б зробити без існування організаційної платформи, яка дозволяє їм адекватно виконувати свою роботу (інформаційні системи, процедури та інфраструктура – організаційний капітал); ...з технологічним/інноваційним капіталом та організаційним капіталом відбувається унікальне явище: вони виникли внаслідок розподілу структурного капіталу через неоднорідний характер активів, що його складають” [23]. Враховуючи вищевикладене, нами запропоновано структурну модель інтелектуального капіталу підприємства, яка є основою для визначення основних напрямів управління даним активом як фактором інноваційного розвитку зеленого підприємництва. Розглядаючи інтелектуальний капітал підприємства як капітал, що формується взаємодією ноосферної та соціальної матерії за системним принципом організації і являє собою структурну цілісність, знаннево-інформаційні потоки адаптують структуру інтелектуального капіталу до зовнішнього середовища, а соціальний капітал надає стійкості, особливості та унікальності такій структурі для кожного підприємства. Так зона перетину знаннево-інформаційного потоку зі структурним капіталом підприємства охоплює сучасні технології, засоби комунікації, корпоративні бази даних тощо (представлені клієнтами технологічного капіталу); зона перетину з людським капіталом представлена стандартним набором умінь, навичок, знань, професійних вимог тощо (людський капітал у традиційних моделях дослідників) і ці зони характеризуються найвищим рівнем уніфікації; проте результат роботи працівників, креативність, інноваційність обумовлюється соціальним простором – специфікою менеджменту конкретної організації (перетин соціального капіталу та організаційного). Стосовно реляційного капіталу, то різні способи його найменування відображали переважно відносини компанії з клієнтами, проте, у останніх моделях масштаби та вектори охоплення важливих акторів для організації розширюється, включаючи відносини компанії з іншими агентами, не лише пов'язаними з бізнесом, такими як постачальники та союзники, але й з іншими агентами в суспільстві, що змусило “розбити” реляційний капітал на діловий та соціальний капітал пропозицій (на сьогодні відхиляється європейськими дослідниками інтелектуального капіталу), або ж представити ринковий капітал як такий, що сформований клієнтським (стосунки зі споживачами, клієнтами) та реляційним (стосунки з іншими зацікавленими сторонами) капіталами підприємства.

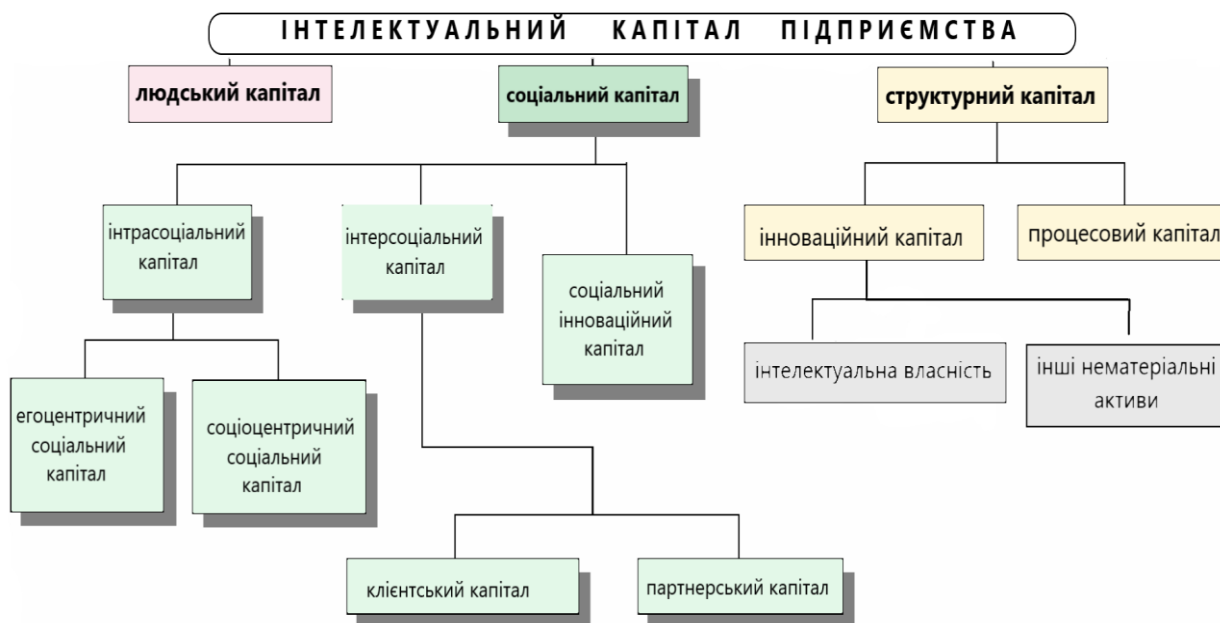

Рис. 1. Модель інтелектуального капіталу підприємства М. МакЕрлея.

Джерело: [19]

Підсумовуючи вищевикладене, дійшли висновків:

- основною складовою інтелектуального капіталу дослідниками визнається людський та інноваційний капітал [9, 12];
- економісти та вчені виокремлюють та надають значної уваги “зовнішній структурі” інтелектуального капіталу (реляційний, клієнтський, ринковий, інтерфейсний та споживчий капітал, капітал

відносин.) акцентують увагу на особливостях зовнішньої організаційної складової, пропонуючи власні поняття, які загалом підлягають ототожненню [2];

- майже обов'язковим елементом моделей інтелектуального капіталу підприємства у працях ХХІ століття постає інноваційний капітал [17];

- більшість дослідників вважають за доцільне виділяти в структурі інтелектуального капіталу підприємства соціальний капітал; акцентується увага на соціальній структурній складовій у сучасних моделях інтелектуального капіталу підприємства [9, 19];

- обґрунтовується доцільність розгляду ЗІКП за умов розвитку зеленого підприємництва.

Аналіз наукової літератури та емпіричного матеріалу дозволив виявити основні підходи щодо шляхів примноження інтелектуального капіталу як складової системи управління нематеріальними активами організації:

- традиційний – заснований на купівлі інформаційно-інтелектуальних ресурсів, інтелектуальних продуктів з подальшою їх капіталізацією та включенням в економічний кругообіг;

- кооперації – формування сумісних інститутів інтелектуальної діяльності кількох підприємств (освітніх, консалтингових, патентних);

- інтеграції – забезпечення внутрішньо- та зовнішньо-організаційних підсистем інтелектуального капіталу підприємства, а також окремої від таких складової – індивідуального людського капіталу [24];

- системної самоорганізації та саморозвитку – розгляд інтелектуальної діяльності як самостійного процесу, що генерує інтелектуальні ресурси та продукти з подальшою їх капіталізацією, а відтак вимагає самостійної системи управління.

Сучасний зміст системи управління інтелектуальним капіталом підприємства ґрунтується на наступних положеннях:

- означення місії підприємства та формулювання цілей у відповідності їх ієрархічності та важливості;

- означення напрямів, а не чітких директив в управлінській практиці, досягнення певного “люфту” альтернативності через актуалізацію ініціативності персоналу;

- прогностичного регулювання, самоаналізу, адаптивності моделей до відповідних змін середовища та економічної ситуації;

- моніторингового супроводу на усіх етапах управління інтелектуальним капіталом підприємства;

- підвищення ефективності використання капіталу через використання “латентних активів” інтелектуального капіталу підприємства;

- впровадження комплексної оцінки результатів діяльності з урахуванням взаємозалежності елементів інтелектуального капіталу підприємства.

Основні функції системи управління інтелектуальним капіталом підприємства як складової організаційного менеджменту полягають у:

- сприянні примноженню соціального та людського капіталів підприємства як системотворчої детермінанти розвитку та ефективного використання інтелектуального капіталу підприємства;

- забезпеченні взаємообумовленості стратегічного менеджменту зі структурною моделлю інтелектуального капіталу підприємства;

- регулюванні та підтриманні взаємозв'язку між складовими системи “інтелектуальний капітал”;

- організації та проведенні моніторингу внутрішньо-корпоративного рівня розвитку інтелектуального капіталу підприємства;

- оцінці комерціалізації використання інтелектуального капіталу підприємства;

- забезпеченні примноження ЗІКП, зростанні “зеленої” мотивації та розвитку екомаркетингу.

Висновки. Ефективне управління інтелектуальним капіталом підприємства відкриває стратегічні перспективи для його розвитку, оскільки сприяє підвищенню конкурентоздатності, інноваційності та інвестиційної привабливості. Практична реалізація концепції формування, управління та ефективного використання ЗІКП підвищить якість управління корпоративним інтелектуальним капіталом в умовах зеленого підприємництва. Проблема прогностичності та результативності впровадження системи управління інтелектуальним капіталом підприємства може бути вирішена через глибоке пізнання сутності, специфічності, унікальності природи та особливостей генези кожного складового елементу інтелектуального капіталу підприємства та пізнання механізмів синергічної взаємодії таких, які за умов наявності відповідного середовища максимальної реалізації взаємозв'язків за принципом системності та компліментарності набувають здатності до самопідтримання та саморозвитку.

Література

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 288 с.

2. Ілляшенко С. М. Актуальні проблеми управління інтелектуальним капіталом підприємства. Механізм регулювання економіки. 2008. № 2. С. 91–101.

3. Кельчевская Н.Р. Управление интеллектуальным капиталом промышленного предприятия: учебное пособие / Н. Р. Кельчевская, И. М. Черненко. Екатеринбург : Уральский университет, 2014. 194 с.

4. Кендюхов О.В. Эффективное управление интеллектуальным капиталом : монография. Донецк: ДонУЕП, 2008. 363 с.
5. Круг Г., Венцин М. Роль менеджмента знаний в достижении устойчивых конкурентных преимуществ. Инновационный и технологический менеджмент. 2001. № 8. С. 91–96.
6. Каплан Р. С. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон. Москва : ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2007. 512 с.
7. Литвинов О. В. Визначення сутності інтелектуального капіталу. *Modern Economics*. 2018. № 11. С. 98–104.
8. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего. Москва : Academia, 1999. 721 с.
9. Собко О.М. Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація – функціонування – розвиток. Тернопіль: Крок, 2014. 360 с.
10. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации. Москва : Academia, 1999. 433 с.
11. Торба О. В. Інтелектуальний капітал як об’єкт бухгалтерського обліку: визначення та методика оцінки. *Інтернаука*. 2017. № 2(2). С. 62–67.
12. Чухно А. А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку. *Економіка України*. 2002. № 11. С. 48–55.
13. Chang S., and Chen Y. Determinant of Green Intellectual Capital. *Management Decision*. 2012. № 1(50). P. 74–94.
14. Coleman J.S. *Foundations of Social Theory*. Cambridge : Harvard University Press, 1990.
15. Costanza R. Ecological economics in 2049: Getting beyond the argument culture to the world we all want. *Ecological Economics*. 2020. URL : <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106484> (дата звернення 22.06.2020).
16. Dangelico R., Devashish P., Pontrandolfo P. Green Product Innovation in Manufacturing Firms: A Sustainability-Oriented Dynamic Capability Perspective. *Business Strategy and the Environment*. 2016. № 26. P. 490–506.
17. Dumay J., Guthrie J. Involuntary disclosure of intellectual capital: is it relevant? *Journal of Intellectual Capital*. 2017. № 1 (18). P. 29–44.
18. Edvinsson L., Malone M.S. *Intellectual Capital*. New York : Harper Business, 1997.
19. McElroy M.W. Social innovation capital. *Journal of Intellectual Capital*. 2002. № 1 (30). P. 30–39.
20. Mouritsen J. Classification, measurement and the ontology of intellectual capital entities. *Journal of Human Resource Costing & Accounting*. 2009. № 2 (13). P. 154–162.
21. Pablos O.P. Measuring and reporting structural capital: Lessons from European learning Firms. *Journal of Intellectual Capital*. 2004. № 5. P. 629–647.
22. Pham N.T., Hoang H.T., Phan Q.P.T. Green human resource management: a comprehensive review and future research agenda. *International Journal of Manpower*. 2019. URL: <http://doi.org/10.1108/IJM-07-2019-0350> (дата звернення 11.06.2020).
23. Salazar E.A., Castro G.M., Sáez P.L. Capital intelectual. Una propuesta para clasificarlo y medirlo. *Academia Revista Latinoamericana de Administración*. 2004. № 37. P. 1–16.
24. Sveiby K.-E. *The New Organizational Wealth: Managing & Measuring Knowledgebased Asset*. San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, 1997.
25. Weng H., Chen J., Chen P. Effects of Green Innovation on Environmental and Corporate Performance: A Stakeholder Perspective. *Sustainability*. 2015. № 7. P. 4997–5026.

References

1. Brooking, E. (2001), *Yntellektualnyi kapytal kliuch k uspekhu v novom tysyachelety* [Intellectual capital: the key to success in the new millennium.], Piter, St. Petersburg, Russia.
2. Ilyashenko, SM (2008), “Actual problems of management of intellectual capital of the enterprise”, *The mechanism of economic regulation*, no 2, pp. 91–101.
3. Kelchevskaya, N.R. and Chernenko I.M. (2014), *Upravlenye yntellektualnym kapytalom promyshlennogo predpriyatiya* [Management of intellectual capital of an industrial enterprise: a textbook], Ural University, Yekaterinburg, Russia.
4. Kendiukhov, O.V. (2008), *Efektivne upravlinnia intelektualnym kapitalom* [Effective management of the intellectual capital], DonUEP, Donetsk, Ukraine.
5. Krog, G. and Ventsin, M. (2001), “The role of knowledge management in achieving sustainable competitive advantages”, *Innovation and technology management*, no 8, pp. 91–96.
6. Kaplan, R.S. and Norton, D.P. (2007). *Strategicheskie karty. Transformatsiya nematerialnykh aktivov v materialnyye rezultaty* [Strategy maps. Converting intangible assets into tangible outcomes], ЗАО “Олимп-бизнес”, Moscow, Russia.
7. Litvinov, O.V. (2018). “Identification of significant intellectual capital”, *Modern Economics*, no 11, pp. 98-104. doi:10.31/modecon.V11(2018)-16.
8. Sakaya, T. (1999), *Stoymost sozdavaemaia znaniyami yly ystoriya budushcheho* [The value created by knowledge, or the History of the future], Academia, Moscow, Russia.
9. Sobko, O.M. (2014), *Intellektualnyi kapital pidpriemstva: kontseptualizatsiia – funktsionuvannia – rozvytok* [Intellectual capital at enterprise: concept – functioning – development], Krok, Ternopil, Ukraine.
10. Stewart, T.A. (1999), *Intellektualnyi kapital. Novyyi istochnik bogatstva organizatsii* [Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations], Academia, Moscow, Russia.
11. Torba, O. V. (2017), “Intellectual capital as an object of accounting: denition and methodology of valuation”, *Internauka*, no 2(2), pp. 62–67.

12. Chukhno, A. A. (2002), "Intellectual capital: the essence, forms and patterns of development", *Ekonomika Ukrainy*, no 11, pp. 48–55.
13. Chang, S. and Chen, Y. (2012), "Determinant of Green Intellectual Capital", *Management Decision*, no 1(50), pp. 74–94.
14. Coleman, J.S. (1990), *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge, USA.
15. Costanza, R. (2020), "Ecological economics in 2049: Getting beyond the argument culture to the world we all want", *Ecological Economics*, available at: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106484> (Accessed 22 Sept 2020).
16. Dangelico, R., Devashish, P. and Pontrandolfo, P. (2016), "Green Product Innovation in Manufacturing Firms: A Sustainability-Oriented Dynamic Capability Perspective", *Business Strategy and the Environment*, no 26, pp. 490–506. doi:10.1002/bse.1932.
17. Dumay, J. and Guthrie, J. (2017), "Involuntary disclosure of intellectual capital: is it relevant?", *Journal of Intellectual Capital*, no 1 (18), pp. 29–44.
18. Edvinsson, L. and Malone, M. (1997), *Intellectual Capital*. Harper Business, New York, USA.
19. McElroy M. W. (2002), "Social innovation capital", *Journal of Intellectual Capital*, no 1 (30). P. 30–39. doi: 10.1108/14691930210412827.
20. Mouritsen, J. (2009), "Classification, measurement and the ontology of intellectual capital entities", *Journal of Human Resource Costing & Accounting*, no 2 (13), pp. 154–162. doi: 10.1108/14013380910968665.
21. Pablos, O.P. (2004), "Measuring and reporting structural capital: Lessons from European learning Firms", *Journal of Intellectual Capital*, no 5, pp. 629–647. doi: 10.1108/14691930410567059.
22. Pham, N.T., Hoang, H.T. and Phan, Q.P.T. (2019), "Green human resource management: a comprehensive review and future research agenda", *International Journal of Manpower*, [Online] available at: <http://doi.org/10.1108/IJM-07-2019-0350> (Accessed 11 Sept 2020).
23. Salazar, E.A., Castro, G.M. and Sáez, P.L. (2004), "Capital intelectual. Una propuesta para clasificarlo y medirlo", *Academia Revista Latinoamericana de Administración*, no 37, pp. 1–16.
24. Sveiby, K.-E. (1997). *The New Organizational Wealth: Managing & Measuring Knowledge-based Asset*. Berrett-Koehler Publishers, San Francisco, USA.
25. Weng H., Chen J., Chen P. "Effects of Green Innovation on Environmental and Corporate Performance: A Stakeholder Perspective", *Sustainability*, no 7, pp. 4997–5026. doi:10.3390/su7054997.

Надійшла / Paper received : 13.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 629.047

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-16

ЗАГОРОДНЯ Ю. В.

Азовський морський інститут Національного університету «Одеська морська академія», м. Маріуполь

МІНІМІЗАЦІЯ КОМЕРЦІЙНИХ ВИТРАТ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ШЛЯХОМ ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА

Стаття висвітлює сучасні проблеми комерційної експлуатації суден при морських перевезеннях та безпеки судноплавства, а також причини підвищеної аварійності суден через вплив людського фактору. Метою статті є аналіз сучасних причин виникнення аварійних ситуацій на морі та перебування дієвих способів їх зменшення, мінімізація комерційних витрат перевезення, шляхом вдосконалення менеджменту морських ресурсів. В ході роботи виявлено позитивну динаміку щодо підвищення безпеки всіх видів суден; зменшення показників кількості втрачених судів, загинувших і поранених членів екіпажів в період з 2014 по 2019 рр., що в цілому позитивно сказалося на комерційній складовій перевезень морським транспортом. Проаналізовано основні причини виникнення аварійних ситуацій на основі статистичних даних EMSA і встановлено, що основною причиною підвищеної аварійності суден та підвищених комерційних витрат є людський фактор. Розглянуто класифікацію аварій, викликаних людським фактором. Встановлено міжнародні організації, що займаються питаннями забезпечення безпеки судноплавства і міжнародні конвенції відповідно до яких в даний час інспектуються торгові судна. Стаття доводить залежність безпеки судноплавства від грамотного менеджменту морських ресурсів, так як вплив людського фактору, безумовно, є основною причиною створення аварійних ситуацій на флоті, що призводить до неминучих втрат з боку комерційної експлуатації суден. Підвищення кваліфікації судових офіцерів і берегових операторів, задіяних в рухових операціях судна є необхідною умовою скорочень аварій і підвищення фінансової ефективності роботи флоту.

Ключові слова: комерційні витрати, безпека судноводіння, менеджмент морських ресурсів, людський фактор, комерційна експлуатація судна.

ZAGORODNYA Y.

Azov Maritime Institute of National University of «Odessa Maritime Academy», Mariupol

MINIMIZATION OF COMMERCIAL SHIPPING COSTS BY INCREASING SHIPPING SAFETY

Shipping by sea should not only be fast and of high quality. It should be economically beneficial for all interested parties, primarily for the ship owner and charterer. The safety of navigation is one of the components of the commercial efficiency of transportation. The article considers the current problems of commercial operation of ships in maritime transport and shipping safety, as well as the causes of increased accidents due to human influence. The aim of the article is to analyze the current causes of emergencies at sea and find effective ways to reduce them, minimize commercial transportation costs by improving the management of marine resources. The work revealed positive dynamics in improving the safety of all types of vessels; revealed a decrease in the number of lost ships, dead and injured crew members in the period from 2014 to 2019, which generally had a positive effect on the commercial component of maritime transport. The main causes of accidents are analyzed on the basis of EMSA statistics. It is established that the main reason for the increased accident rate and increased commercial costs is the human factor. As a result of the unskilled work of the ship's crew, shipowners and charterers suffer colossal losses. The classification of accidents caused by human factors is considered. International organizations dealing with safety of navigation and international conventions according to which merchant ships are currently inspected have been established. The article proves the dependence of shipping safety on the competent management of marine resources, as the influence of the human factor, of course, is the main cause of accidents in the fleet, which leads to inevitable losses from the commercial operation of ships. Improving the skills of ship's officers and shore operators involved in the ship's propulsion operations is a necessary condition for reducing accidents and improving the financial efficiency of the fleet.

Key words: commercial costs, navigation safety, marine resources management, human factor, commercial operation of the vessel.

Вступ. Обсяг міжнародної торгівлі невинно збільшується з кожним роком. Разом з ростом обсягів торгівлі зростає частка морських перевезень, це призводить до постійної інтенсифікації активності людини в морі. Наукові досягнення в розвитку судноплавної галузі, а саме в частині технічної експлуатації сучасних суден, націлені на зниження аварійності та підвищення комерційної експлуатації флоту. Однак, питання безпеки та безаварійності в роботі судноплавства є ключовим і сьогодні, так як число аварій на морі практично не скорочується, щорічно забираючи людські життя, завдаючи відчутної шкоди світовій економіці і шкоди навколишньому середовищу.

Постановка проблеми. Щорічно відбувається інтенсивне збільшення тоннажу і експлуатаційної швидкості судів в конкурентній боротьбі за поліпшення якості транспортно-логістичних послуг. Судовому менеджменту, а саме судноводіям доводиться працювати в складних, часом екстремальних умовах дотримуючись комерційних умов чартерів (договорів морських перевезень), не порушуючи термінів доставки вантажу і забезпечуючи належну якість вантажу на борту судна вантажу, і одночасно дотримуючись умов забезпечення безпеки судноводіння в складних метеорологічних умовах, а також перебуваючи в небезпечних районах плавання. Все це позначається на якості виконуваної роботи судноводіями. Втома, стрес, умови депривації, тривалі контракти без можливості своєчасного списання та інші фактори призводять до неухваленості, втрати контролю і, як наслідок, до аварійних ситуацій, що, в свою чергу, позначається на ефективності комерційної роботи судна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи інформаційні дані вітчизняних і зарубіжних вчених, а також фахівців галузі щодо безпеки судноводіння і його впливу на комерційну експлуатацію судна відзначено, що основною причиною підвищеної аварійності судів є людський фактор. Вивченням даного питання детально займалися такі вчені і фахівці як В. Топалов, В. Снопков, В. Прус, фахівці міжнародних організацій щодо забезпечення безпеки мореплавства.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз сучасних причин виникнення аварійних ситуацій на морі та перебування дієвих способів їх зменшення; мінімізації комерційних витрат перевезення, шляхом вдосконалення менеджменту морських ресурсів; безпеки судноводіння і його впливу на підвищення комерційної експлуатації судна; впливу людського фактору на безпеку мореплавства.

Виклад основного матеріалу. Актуальним питанням запобігання морських аварій, забруднень води через роботи судів і загибелі людей на морі шляхом сприяння виконанню відповідного законодавства Європейського Союзу (ЄС) займається Європейське агентство EMSA. Основними цілями і завданнями агентства є: надання науково-технічної підтримки державам-членам і Європейській комісії розробці законодавчих актів ЄС з безпеки на морі, захисту, запобігання забрудненню на судах і морському транспорті; моніторинг виконання законодавства ЄС за допомогою контролю і перевірок; поліпшення співпраці з державами-членами; нарощування потенціалу національних компетентних органів; надання оперативної допомоги, включаючи розробку, управління і обслуговування інтегрованих морських послуг, пов'язаних з судами, моніторинг і контроль судів; виконання завдань оперативної готовності, виявлення і реагування щодо забруднення, заподіяної судами і забруднення морського середовища нафтогазовими установками; за запитом Європейської комісії надання технічної оперативної допомоги країнам, що не входять в ЄС навколо відповідних морських басейнів [1].

Європейська платформа інформації про морських аваріях (EMCIP) є централізованою базою даних для країн-членів ЄС для зберігання і аналізу інформації про морських аваріях та інциденти. Дані EMCIP заповнюються компетентними національними органами. Саме ці дані становлять основу щорічного огляду морських аварій і інцидентів.

За даними EMSA, 2019 рік показав позитивну динаміку щодо підвищення безпеки всіх видів судів, зменшивши показники кількості втрачених судів, загиблих і поранених членів екіпажів. У 2019 було зареєстровано 3062 події, число постраждалих скоротилося на 200 осіб, зазнало аварії 21 судно. В цілому за період з 2014 по 2019 роки відбулося 320 нещасних випадків, в результаті яких загинуло 496 осіб, при цьому 88,3% жертв з яких склали члени екіпажу. Аналізуючи питання аварійності вантажних суден виявлено, що за період 2019 року 1382 вантажних судна були залучені в аварії або інші інциденти, в результаті яких загинуло лише одне вантажне судно.

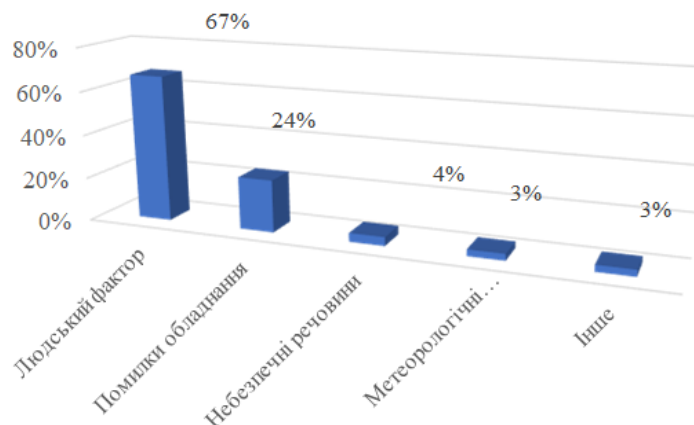

Рис. 1. Основні причини аварійності суден за даними EMSA за період 2014-2019 рр.

Основними причинами виникнення аварійних ситуацій, які призводять до комерційних витрат відповідно до розслідувань, EMSA є: помилкові дії екіпажу (людський фактор) (67%), відмови обладнання (24%), небезпечні речовини (4%), погодні умови (3%), третя сторона (3%) (рисунок 1) [2].

Виходячи з даних малюнка 1, можна зробити висновок про те, що більшість аварійних ситуацій відбуваються через людський фактор. В першу чергу, це відноситься до помилок командного складу і портових працівників, задіяних в організації руху суден, а саме лоцманів, буксирів, служб регулювання руху суден і тощо. Клуб взаємного страхування P & I Club фіксує близько 73% аварій через людського фактору через помилки судноводіїв.

Найбільш важкими порушеннями безпеки вважаються випадки, коли аварії призводять до морських катастроф таких як загибель суден, людських жертв, екологічних проблем. Практично завжди, порушення безпеки впливають і на комерційну складову рейсу судна, а саме: викликають невиробничі простой, несвоєчасну доставку вантажу (в наслідок чого, можлива відмова вантажоодержувача від товару), повну або часткову втрату судна і вантажу, пошкодження вантажу, штрафні санкції тощо. Всі ці фактори, в більшості

випадків, викликані низькою кваліфікацією суднового екіпажу і нездатністю швидко і компетентно приймати управлінські рішення в умовах підвищених ризиків при обмеженому часі.

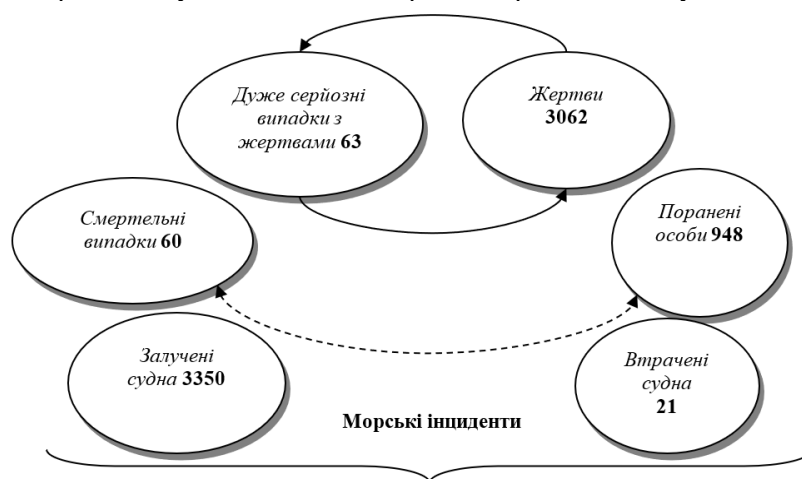

Рис. 2. Кількість зареєстрованих морських аварій та інцидентів станом на 2020 рік

Аварії суден, викликані людським фактором, умовно можна класифікувати наступним чином:

- навігаційні;
- технологічні;
- технічні.

Навігаційні аварії відбуваються внаслідок некомпетентності командного складу, відсутності відповідного досвіду, вміння приймати швидкі і правильні рішення в складних ситуаціях. У зв'язку з цим, неминучі зіткнення, навали, посадки на ґрунт, удари судна об підводні перешкоди, штормові ушкодження.

Технологічні аварії пов'язані з вантажною функцією судна, а саме: порушення міцності корпусу судна, його механізмів, втрата остійності, переміщення вантажів, виникнення пожежі, попадання води у внутрішні приміщення тощо.

Технічні аварії відбуваються в результаті неналежного технічного обслуговування і експлуатації судна, наприклад, вихід із строю суднових механізмів.

Для підвищення безпеки судноплавства міжнародними організаціями постійно розробляється система заходів щодо підвищення безпеки та мінімізації аварійності судів. У 1982 році 14 європейських держав прийняли Паризький меморандум про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту (Paris Memorandum Of Understanding on Port State Control), який з'явився першою угодою про контроль і безпеки судноплавства. Крім стандартних питань забезпечення безпеки судноплавства країнами-учасницями була прийнята система контролю безпеки судів, за допомогою взаємодії портової влади і міжнародних організацій, для того, щоб іноземні торговельні судна, що заходять в порт або знаходяться на якорній стоянці, без будь-якої дискримінації за прапором, під яким вони ходять, задовольняли вимогам, які містяться в міжнародних конвенціях. Завданням PSC є інспектування судна з метою виявлення порушень у виконанні судновласниками (операторами) вимог міжнародних конвенцій і правил. За 2014 -2019 рр. офіцерами PSC було вироблено близько 20 тис. перевірок на судах в портах заходу, за результатами яких було затримано для усунення зауважень 187 судів. Динаміка зміни кількості затримань судів показує, що заходи, які вживаються судновласниками (операторами) та екіпажами недостатні, щоб забезпечити безпечну експлуатацію суден. Як наслідок, кількість затриманих суден залишається на високому рівні. Статистика свідчить про те, що велика частина зауважень PSC пов'язана з порушенням пожежної безпеки і становить 32%, порушенням вимог, які стосуються рятувальних засобів - 24%, несправністю допоміжних механізмів і суднових двигунів - 17%, інші причини - 27%.

З метою розвитку співробітництва країн в області технічного нагляду за судами і для забезпечення безпеки мореплавства в 1968 році була створена Міжнародна асоціація класифікаційних товариств, МАКО (International Association of Classification Societies, IACS). Метою асоціації є вироблення стандартів і правил у відношенні забезпечення безпеки морських перевезень. Асоціація є головним радником Міжнародної морської організації (ІМО) з технічних питань.

В даний час торгові судна інспектуються відповідно до міжнародних конвенцій: Міжнародна конвенція про вантажну марку 1966 р (КГМ-66); Протокол 1988 р до Міжнародної конвенції про вантажну марку 1966 року (Протокол 1988р. До КГМ-66); Міжнародна Конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року (СОЛАС-74); Міжнародна конвенція по запобіганню забруднення з суден 1973 року змінена Протоколом 1978 р до цієї конвенції (МАРПОЛ-73/78); Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року (ПДМНВ-78); Конвенція про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден у морі 1972 року (МППСС-72); Міжнародна конвенція про обмірювання судов1969 р (КОС-69); Конвенція N 147 Міжнародної організації праці про мінімальні норми на торговельних суднах 1976 року (МОП-147).

Судна працюють в складних метеорологічних умовах (шторми, льоди, тумани, течії), на судах багато складних конструктивних елементів, пристроїв і приладів, які можуть відмовити з різних причин, а норми і правила, що регламентують управління судами і їх експлуатацію, недосконалі і мають істотні недоліки. Але найголовніше обставина — на судах працюють люди, часто не завжди достатньо компетентні і дисципліновані, які роблять необдумані вчинки і дії, допускають помилки і промахи, що тягнуть за собою серйозні наслідки. Для усунення людського фактору недостатньо, щоб судно та члени екіпажу відповідали всім нормам і правилам міжнародних конвенцій, класифікаційних товариств. Необхідно щоб кваліфікація членів екіпажу, відповідала спеціалізації судна; бажано наймати екіпаж на одні й ті ж судна постійно, що забезпечить краще знання та розуміння технічного стану судна. Через інтернаціональність більшості екіпажів суден, необхідно усунення мовного бар'єру. За всіма виявленими причин аварій повинні проводитися більш глибокі і систематичні дослідження, спрямовані на скорочення викликають їх факторів.

Висновки. Таким чином, забезпечення безпеки судноплавства безпосередньо залежить від грамотного менеджменту морських ресурсів, так як вплив людського фактору, безумовно, є основною причиною створення аварійних ситуацій на флоті, що призводить до неминучих економічних витрат з боку комерційної експлуатації суден. Підвищення кваліфікації судових офіцерів і берегових операторів, задіяних в рухових операціях судна є необхідною умовою скорочень аварій і збільшення фінансової ефективності роботи флоту.

Література

1. Александров М. Н. Безопасность человека на море. — Л.: Судостроение, 1983.
2. Земляновский Д. К. Теоретические основы безопасности плавания судов. М. Транспорт 1973г. 224 с.
3. Мальцев А. С. Теория и практика безопасного управления судном при маневрировании: дис. докт. техн. наук: 05.22.16. — Одеса, 2007. — 395 с.
4. ABS Annual Review 2015 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://ww2.eagle.org/en> [Электронный ресурс].
5. Мальцев А.С. Учет течения при плавании в стесненных водах. //Методы и технические средства повышения безопасности мореплавания. /Сб. научн. тр. ЛВИМУ. - М.: В/О "МТИР", 1988.
6. EMCIP [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://portal.emsa.europa.eu/emcip-public/#/dashboard>
7. Прусс В. М. Международно-правовые аспекты безопасности мореплавания. - Одесса: Латстар, 2001. - 132 с.
8. Снопков В.И. Безопасность мореплавания / В.И. Снопков, Г.И. Конопелько, В.Б. Васильева. — М.: Транспорт, 1994. — 247 с.
9. Торский В. Г. Управление судовыми экипажами / В. Г. Торский, В. П. Топалов. — Одесса: Астропринт, 2000. — 212 с.
10. Топалов В. П. Риски в судоходстве / В. П. Топалов, В. Г. Торский. — Одесса: Астропринт, 2007. — 368 с.

References

1. Aleksandrov M. N. Bezopasnost' cheloveka na more. — L.: Sudostroenie, 1983.
2. Zemlyanovskij D. K. Teoreticheskie osnovy bezopasnosti plavaniya sudov. M. Transport 1973g. 224 s.
3. Mal'cev A. S. Teoriya i praktika bezopasnogo upravleniya sudnom pri manevrirovanii: dis. dokt. tekhn. nauk: 05.22.16. — Odesa, 2007. — 395 s.
4. ABS Annual Review 2015 [Elektronnyj resurs] — Rezhim dostupu : <http://ww2.eagle.org/en> [Elektronnyj resurs].
5. Mal'cev A.C. Uchet techeniya pri plavanii v stesnennyh vodah. //Metody i tekhnicheskie sredstva povysheniya bezopasnosti moreplavaniya. /Sb. nauchn. tr. LVIMU. - M.: V/O "MTIR", 1988.
6. EMCIP [Elektronnyj resurs] — Rezhim dostupu : <https://portal.emsa.europa.eu/emcip-public/#/dashboard>
7. Pruss V. M. Mezhdunarodno-pravovye aspekty bezopasnosti moreplavaniya. - Odessa: Latstar, 2001. - 132 s.
8. Snopkov V.I. Bezopasnost' moreplavaniya / V.I. Snopkov, G.I. Konopel'ko, V.B. Vasil'eva. — M.: Transport, 1994. — 247 s.
9. Torskij V. G. Upravlenie sudovymi ekipazhami / V. G. Torskij, V. P. Topalov. — Odessa: Astroprint, 2000. — 212 s.
10. Topalov V. P. Riski v sudohodstve / V. P. Topalov, V. G. Torskij. — Odessa: Astroprint, 2007. — 368 s.

Надійшла / Paper received : 17.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.4

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-17

КРИВДИК В. І., МАТЮХ С. А.

Хмельницький національний університет

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

У статті досліджено сучасний стан будівельної галузі України. Наведено обсяги виробленої будівельної продукції за видами протягом 2015–2019 років. Виготовлення будівельної продукції протягом 2015–2019 років переважно за всіма групами зростає. Не виключенням є і 2019 рік, а скорочення будівельної продукції спостерігається лише за спорудами підприємств хімічної промисловості. У структурі обсягів виробленої будівельної продукції за основними видами у 2019 році найбільша питома вага припадає на нежитлові будівлі та на комплексні промислові споруди. Досліджено індекси будівельної продукції за видами протягом 2015–2019 років, дані свідчать про стабільне зростання індексу, а найбільше зростання до попереднього місяця спостерігається за будівлями, а саме нежитловими будівлями. Представлено рентабельності (збитковості) операційної та всієї діяльності підприємств, дані свідчать про позитивний фінансовий результат від операційної діяльності та всієї діяльності підприємств у 2019 році. Найбільша рентабельність у 2019 році за видом діяльності – знесення та підготовчі роботи на будівельному майданчику, хоча у попередні роки цей вид діяльності був збитковий протягом 2015–2017 років. Наведено обсяг виробленої будівельної продукції по регіонах та розраховано їх питому вагу. Зроблено висновки щодо перспектив подальшого розвитку галузі.

Ключові слова: будівельна галузь, обсяги виробництва, показники діяльності, індекси будівельної продукції, рентабельність.

KRYVDYK V., MATIUKH S.

Khmelnytskyi National University

STATE AND TRENDS OF DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY OF UKRAINE

The article examines the current state of the construction industry of Ukraine. Construction is one of the priority sectors of the national economy, without its development it is impossible to provide proper infrastructure, it creates a large number of jobs. The article presents the volume of construction output by type during 2015–2019, and draws conclusions about the growth of construction output by its main types. The highest growth rates in 2019 are observed for the following types of construction products: runways by 1577.9%, bridges, overpasses, tunnels and subways - 104.7%, buildings of electricity companies - 132.4% and sports and entertainment facilities - 139.7%. This indicates the demand for construction products and the development of the industry as a whole. In the structure of production volumes by main types in 2019, the largest share falls on non-residential buildings and complex industrial structures. The indices of construction products by type during 2015–2019 were studied, the given data testify to the stable growth of the index, and the largest growth compared to the previous month is observed for buildings, namely non-residential buildings. The profitability (loss) of operating and all activities of enterprises is presented, the data indicate a positive financial result from operating activities and all activities of enterprises in 2019. The highest profitability in 2019 by type of activity - demolition and preparatory work on the construction site, namely operating profitability - 22.6% and profitability of all activities - 18.6%, although in previous years this type of activity was unprofitable during 2015–2017. The volume of manufactured construction products by regions is given and their specific weight is calculated. Appropriate conclusions are made. The largest share of the volume of construction products produced by region in 2019 falls on the city of Kyiv - 23.03%, Dnipropetrovsk region - 11.04%, Odessa region - 9.85% and Kharkiv region - 9.18%. Conclusions are made on the prospects for further development of the industry.

Key words: construction industry, production volumes, activity indicators, construction product indices, profitability.

Постановка проблеми. Умови функціонування вітчизняних підприємств ускладнилися введенням карантинних обмежень, що призвело до скорочення платоспроможні населення та скорочення попиту на продукцію. Найбільше сучасні реалії впливають на будівельну галузь України, що сповільнила темпи економічного розвитку. На даний момент досить важко прогнозувати наскільки затяжною виявиться економічна криза, і які наслідки вона буде мати для вітчизняних підприємств та української економіки. Не зважаючи на загрози та ризики зовнішнього середовища будівельні підприємства змушені шукати резерви для розвитку бізнесу та намагатися не скорочувати обсяги виробництва та реалізації продукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна кількість наукових праць дослідників присвячена визначенню стану та тенденцій розвитку будівельної галузі, зокрема Н.В. Бібік, Л.В. Кулікова, Д.Л. Левчинський, І.М. Малиш, Т.В. Момот та ін. Однак, динамічність зовнішнього середовища та виникнення абсолютно нових загроз розвитку будівельних підприємств, зумовлюють необхідність досліджень актуального стану галузі.

Постановка завдання. Сучасні тенденції функціонування галузей економіки обумовлені зменшенням темпів їх розвитку у зв'язку із введенням карантинних обмежень та скороченням платоспроможного попиту населення. Незважаючи на існуючі виклики, будівельна галузь України залишається однією з пріоритетних, оскільки, впливає не лише на економічне зростання країни, а і на забезпечення зайнятості населення на рівні регіонів.

Основні результати дослідження. Будівництво – це одна з пріоритетних галузей національної економіки, без її розвитку неможливо забезпечити належну інфраструктуру, вона створює велику кількість робочих місць. У галузі будівництва станом на листопад 2019 року налічується 29,6 тис. підприємств, в яких

працює 268 тис. найманих працівників, та 22,9 тис. фізичних осіб-підприємців, в яких чисельність найманих працівників – 17,1 тис. осіб. Загалом у галузі зайнято 312,3 тис. осіб (3,6 % від загальної кількості зайнятих працівників у суб'єктах господарювання за усіма видами економічної діяльності). Для порівняння в країнах ЄС цей показник коливається від 4,5 % до 6,5 % [5].

Обсяги будівельної продукції за видами наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Обсяги виробленої будівельної продукції за видами протягом 2015-2019 років, млн.грн.*

Видів продукції	Роки					Темп зміни, %**			
	2015	2016	2017	2018	2019	2016/2015	2017/2016	2018/2017	2019/2018
Будівництво всього	57515,0	73726,9	105682,8	141213,1	181697,9	128,2	143,3	133,6	128,7
Будівлі	28907,5	38106,4	52809,6	66791,6	83589,3	131,8	138,6	126,5	125,1
житлові	13908,8	18012,8	23730,0	29344,8	33208,8	129,5	131,7	123,7	113,2
нежитлові, з них:	14998,7	20093,6	29079,6	37446,8	50380,5	134,0	144,7	128,8	134,5
будівлі транспорту та засобів зв'язку	—	—	392,5	550,5	737,8	—	—	140,3	134,0
будівлі промислові та склади	—	—	—	10363,2	13414,6	—	—	—	129,4
Інженерні споруди	28607,5	35620,5	52873,2	74421,5	98108,6	124,5	148,4	140,8	131,8
транспортні споруди, з них:	7232,9	9819,5	19001,0	27428,3	33532,4	135,8	193,5	144,4	122,3
автостради, вулиці та дороги	5613,4	7678,3	16395,9	23540,9	27074,8	136,8	213,5	143,6	115,0
залізниці	715,3	856,0	1091,0	1764,0	1999,3	119,7	127,5	161,7	113,3
злітно-посадкові смуги	0,6	к/с	46,4	30,7	515,1	—	—	66,2	1677,9
мости, естакади, тунелі та метро	449,6	к/с	833,5	1192,4	2441,4	—	—	143,1	204,7
порти, канали, греблі та інші водні споруди	454,0	693,2	634,2	900,3	1501,8	152,7	91,5	142,0	166,8
трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі, з них:	7443,0	9809,2	12805,3	15950,5	20583,4	131,8	130,5	124,6	129,0
магістральні трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі	3738,7	4949,1	6216,6	7520,5	9287,7	132,4	125,6	121,0	123,5
місцеві трубопроводи та комунікації	3704,3	4860,1	6588,7	8430,0	11295,7	131,2	135,6	127,9	134,0
комплексні промислові споруди	10436,3	11685,2	16186,7	24291,0	36638,8	112,0	138,5	150,1	150,8
споруди гірничопромислових та добувних підприємств	7133,2	7995,8	10108,1	13676,9	15501,6	112,1	126,4	135,3	113,3
споруди підприємств електроенергетики	1675,8	2137,9	3657,1	7100,3	16500,5	127,6	171,1	194,2	232,4
споруди підприємств хімічної промисловості	174,6	194,6	240,6	280,9	210,9	111,5	123,6	116,7	75,1
споруди підприємств металургійної промисловості	1452,7	1356,9	2180,9	3232,9	4425,8	93,4	160,7	148,2	136,9
інші інженерні споруди, з них:	3495,3	4306,6	4880,2	6751,7	7354,0	123,2	113,3	138,3	108,9
споруди спортивного та розважального призначення	158,2	248,9	427,8	729,2	1748,0	157,3	171,9	170,5	239,7

*сформовано автором за даними [3]

**розраховано автором

За даними табл. 1 виготовлення будівельної продукції протягом 2015-2019 років переважно за всіма групами зростає. Не виключенням є і 2019 рік, а скорочення будівельної продукції спостерігається лише за спорудами підприємств хімічної промисловості на 24,9%.

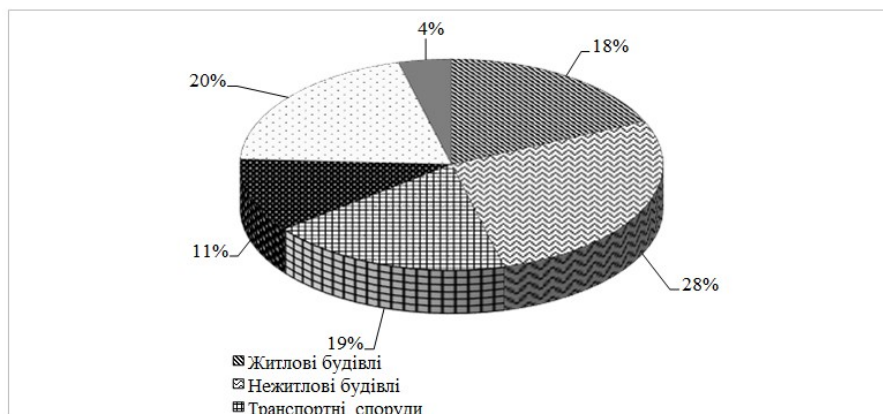

Рис. 1. Структуру обсягів виробленої будівельної продукції за основними видами у 2019 році, %*

*побудовано автором заданими табл. 1

Дані табл. 1 свідчать про зростання виробленої будівельної продукції за основними видами протягом

2015-2019 років, зокрема відбувається зростання за будівлями у 2016 році в порівнянні з 2015 роком на 31,8%, у 2017 році в порівнянні з 2016 роком на 38,6%, у 2018 році в порівнянні з 2017 роком на 26,5% та у 2019 році в порівнянні з 2018 роком на 25,1% та зростання за інженерними спорудами становить у 2016 році в порівнянні з 2015 роком на 24,5%, у 2017 році в порівнянні з 2016 роком на 48,4%, у 2018 році в порівнянні з 2017 роком на 40,8% та у 2019 році в порівнянні з 2018 роком на 31,8%. Найбільші темпи зростання у 2019 році спостерігаються за наступними видами будівельної продукції: злітно-посадкові смуги на 1577,9%, мости, естакади, тунелі та метро – 104,7%, споруди підприємств електроенергетики – 132,4% та споруди спортивного та розважального призначення – 139,7%. Це свідчить про попит на продукцію будівництва та розвиток галузі в цілому.

Структуру обсягів виробленої будівельної продукції за основними видами у 2019 році наведено на рис. 1.

У структурі обсягів виробленої будівельної продукції за основними видами у 2019 році найбільша питома вага припадає на нежитлові будівлі – 27,73% та на комплексні промислові споруди – 20,16%, дещо більше 18% становлять транспортні споруди (18,46%) та житлові споруди (18,28%), 11,33% – трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі, а найменшу питому вагу становлять інші інженерні споруди – 4,05%.

Індекси будівельної продукції за видами протягом 2015-2019 років наведено у табл. 2.

Таблиця 2.

Індекси будівельної продукції за видами протягом 2015-2019 років, %*

Видів продукції	Січень-грудень за роками				
	2015	2016	2017	2018	2019
Будівництво					
до попереднього місяця	154,8	154,9	161,6	158,7	148,9
до відповідного місяця попереднього року	125,9	118,6	125,2	107,3	120,9
до відповідного періоду попереднього року	87,5	117,5	126,4	108,6	123,6
Будівлі					
до попереднього місяця	162,5	158,0	164,8	163,3	163,9
до відповідного місяця попереднього року	124,3	120,9	116,7	103,7	118,4
до відповідного періоду попереднього року	91,7	120,8	121,5	103,5	119,1
Будівлі житлові					
до попереднього місяця	117,2	125,3	134,9	127,1	141,8
до відповідного місяця попереднього року	104,2	120,7	118,4	92,0	114,8
до відповідного періоду попереднього року	98,9	117,8	116,3	100,9	104,8
Будівлі нежитлові					
до попереднього місяця	202,2	182,1	186,0	186,3	175,2
до відповідного місяця попереднього року	137,7	121,1	115,9	109,7	119,9
до відповідного періоду попереднього року	85,8	123,7	126,1	105,7	130,3
Інженерні споруди					
до попереднього місяця	147,7	151,8	158,7	155,0	138,5
до відповідного місяця попереднього року	127,6	116,3	133,9	110,6	123,0
до відповідного періоду попереднього року	83,7	114,0	131,7	113,6	127,7

*сформовано автором за даними [1]

Дані табл. 2 свідчать про стабільне зростання індексу будівельної продукції у 2011-2019 роки до попереднього місяця та до відповідного місяця попереднього року за всіма групами продукції. Найбільше зростання до попереднього місяця спостерігається за будівлями, а саме нежитловими будівлями, так індекси за цією групою до попереднього місяця становлять у 2015 році – 202,2%, у 2016 році – 182,3%, у 2017 році – 186,0%, у 2018 році – 186,3% та у 2019 році – 175,2%.

Найменше зростання спостерігається за житловими будівлями, окрім останнього 2019 року, так індекси за цією групою до попереднього місяця становить у 2015 році – 117,2%, у 2016 році – 125,3%, у 2017 році – 134,9%, у 2018 році – 127,1% та у 2019 році – 141,8%. Що ж стосується зростання індексів будівельної продукції до відповідного місяця попереднього року, то найбільше зростання спостерігається за інженерними спорудами, і становить у 2015 році – 127,6%, у 2016 році – 116,3%, у 2017 році – 133,9%, у 2018 році – 110,6% та у 2019 році – 123,0%.

Рентабельність операційної та всієї діяльності будівельних підприємств за 2015-2019 роки представлена у табл. 3.

Дані табл. 3 свідчать про позитивний фінансовий результат від операційної діяльності та всієї діяльності підприємств у 2019 році. Найбільша рентабельність у 2019 році за видом діяльності – знесення та підготовчі роботи на будівельному майданчику, а саме операційна рентабельність – 22,6% та рентабельність всієї діяльності – 18,6%, хоча у попередні роки цей вид діяльності був збитковий протягом 2015-2017 років.

За жодним іншим видом продукції рентабельність не була вище 10% у 2019 році. Позитивний фінансовий результат протягом аналізованого періоду був по будівництву комунікацій; по електромонтажним, водопровідним та іншим будівельно-монтажним роботам; по роботам із завершення будівництва та по покрівельним роботам.

Рівень рентабельності операційної діяльності по будівництву комунікацій становив у 2015 році – 5,4%, у 2016 році – 10,2%, у 2017 році – 7,4%, у 2018 році – 9,0% та у 2019 році – 6,4%, рівень рентабельності всієї діяльності становив у 2015 році – 4,2%, у 2016 році – 7,6%, у 2017 році – 5,7%, у 2018 році – 6,2% та у 2019 році – 4,5%. Рівень рентабельності операційної діяльності по електромонтажним, водопровідним та іншим будівельно-монтажним роботам становив у 2015 році – 4,3%, у 2016 році – 4,8%, у 2017 році – 4,2%, у 2018 році – 5,3% та у

2019 році – 22,6%, рівень рентабельності всієї діяльності становив у 2015 році – 2,9%, у 2016 році – 3,5%, у 2017 році – 2,9%, у 2018 році – 3,7% та у 2019 році – 5,6%. Рівень рентабельності операційної діяльності по роботах із завершення будівництва становив у 2015 році – 2,6%, у 2016 році – 3,9%, у 2017 році – 1,3%, у 2018 році – 4,8% та у 2019 році – 3,9%, рівень рентабельності всієї діяльності становив у 2015 році – 1,6%, у 2016 році – 2,4%, у 2017 році – 0,5%, у 2018 році – 3,1% та у 2019 році – 2,9%. Рівень рентабельності операційної діяльності по покрівельним роботам становив у 2015 році – 7,3%, у 2016 році – 3,5%, у 2017 році – 2,4%, у 2018 році – 4,2% та у 2019 році – 44%, рівень рентабельності всієї діяльності становив у 2015 році – 2,8%, у 2016 році – 2,7%, у 2017 році – 1,2%, у 2018 році – 1,7%, та у 2019 році – 3,1%.

Таблиця 3

Рентабельність операційної та всієї діяльності будівельних підприємств за 2015–2019 роки, %*

Вид продукції	Дані за роками									
	2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
	Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств					Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств				
Організація будівництва будівель	-27,3	-12,7	1,7	3,5	6,2	-27,6	-20,9	-5,8	3,9	5,1
Будівництво житлових і нежитлових будівель	-8,7	-1,0	0,7	1,5	4,0	-14,5	-5,5	-3,6	-0,3	2,5
Будівництво доріг і залізниць	-0,1	1,6	1,7	2,5	1,7	-3,7	-1,5	0,4	1,1	0,9
Будівництво комунікацій	5,4	10,2	7,4	9,0	6,4	4,2	7,6	5,7	6,2	4,5
Знесення та підготовчі роботи на будівельному майданчику	-13,5	-3,5	-13,6	5,3	22,6	-30,9	-20,9	-15,8	3,9	18,6
Електромонтажні, водопровідні та інші будівельно-монтажні роботи	4,3	4,8	4,2	5,3	7,3	2,9	3,5	2,9	3,7	5,6
Роботи із завершення будівництва	2,6	3,9	1,3	4,8	3,9	1,6	2,4	0,5	3,1	2,9
Покрівельні роботи	7,3	3,5	2,4	4,2	4,4	2,8	2,7	1,2	1,7	3,1

*сформовано автором за даними [4]

Що ж стосується обсягів виробленої будівельної продукції по регіонах, то вони представлені у табл. 4.

Протягом аналізованого періоду динаміка обсягів реалізованої продукції за регіонами є позитивною, за виключенням Рівненської області у 2016 році в порівнянні з 2015 роком та Луганської області у 2017 році в порівнянні з 2016 роком. Що ж стосується Хмельницької області, то протягом 2015-2019 років обсяг виробленої будівельної продукції зростає у 2016 році в порівнянні з 2015 роком на 17,6%, у 2017 році в порівнянні з 2016 роком на 46,0%, у 2018 році в порівнянні з 2017 роком на 48,0%, а найменше зростання спостерігається у 2019 році в порівнянні 2018 роком на 13,4%.

Таблиця 4

Обсяг виробленої будівельної продукції по регіонах, млн.грн.*

Регіони	Січень-грудень за роками					Темп зміни, %**			
	2015	2016	2017	2018	2019	2016/2015	2017/2016	2018/2017	2019/2018
Україна	57515,0	73726,9	105682,8	141213,1	181697,9	128,2	143,3	133,6	128,7
Вінницька	1537,8	2415,9	3106,5	5595,8	10280,5	157,1	128,6	180,1	183,7
Волинська	1089,3	1312,0	1483,1	1832,5	2328,6	120,4	113,0	123,6	127,1
Дніпропетровська	5745,6	6267,3	9712,7	14981,5	20057,5	109,1	155,0	154,2	133,9
Донецька	2340,2	2683,3	3199,3	5416,9	6994,6	114,7	119,2	169,3	129,1
Житомирська	640,4	962,9	1541,2	2040,8	2706,7	150,4	160,1	132,4	132,6
Закарпатська	620,5	801,3	1357,3	1749,6	2217,9	129,1	169,4	128,9	126,8
Запорізька	1595,2	1717,2	2582,2	3851,7	3850,3	107,6	150,4	149,2	100,0
Івано-Франківська	1324,5	1499,5	2296,4	3311,4	3695,7	113,2	153,1	144,2	111,6
Київська	2875,3	4168,0	5793,9	7401,2	10317,3	145,0	139,0	127,7	139,4
Кіровоградська	674,4	821,1	1554,5	1634,3	2047,0	121,8	189,3	105,1	125,3
Луганська	544,4	694,2	584,8	635,8	663,6	127,5	84,2	108,7	104,4
Львівська	3669,2	4894,4	6230,3	8550,4	10972,2	133,4	127,3	137,2	128,3
Миколаївська	1558,7	1976,0	2623,0	2795,1	4346,1	126,8	132,7	106,6	155,5
Одеська	4554,5	6653,9	11244,7	15473,7	17893,6	146,1	169,0	137,6	115,6
Полтавська	4249,3	4247,2	5702,2	6949,5	7584,5	100,0	134,3	121,9	109,1
Рівненська	1332,0	1203,0	1564,1	2519,3	3315,4	90,3	130,0	161,1	131,6
Сумська	881,2	1126,1	1259,6	1426,5	1553,7	127,8	111,9	113,3	108,9
Тернопільська	946,6	1344,0	1572,4	1806,1	2415,8	142,0	117,0	114,9	133,8
Харківська	5054,5	7242,1	10053,4	12555,4	14856,4	143,3	138,8	124,9	118,3
Херсонська	532,7	656,9	1008,9	1220,9	1833,0	123,3	153,6	121,0	150,1
Хмельницька	1336,2	1571,1	2293,4	3393,5	3846,6	117,6	146,0	148,0	113,4
Черкаська	825,0	1044,8	1295,1	1966,7	2071,7	126,6	124,0	151,9	105,3
Чернівецька	941,3	1015,3	1271,0	1447,6	2112,5	107,9	125,2	113,9	145,9
Чернігівська	573,0	635,0	948,7	1195,9	1888,1	110,8	149,4	126,1	157,9
м. Київ	12073,2	16774,4	25404,1	31461,0	41848,6	138,9	151,4	123,8	133,0

*сформовано автором за даними [2]

**розраховано автором

Питома вага виробленої будівельної продукції по регіонах наведено у табл. 5.

Найбільша питома вага ваги обсягів виробленої будівельної продукції по регіонах у 2019 році припадає

на м. Київ – 23,03%, Дніпропетровську область – 11,04%, Одеську область – 9,85% та Харківську область – 9,18%. Не вели обсяги виробленої будівельної продукції припадають на Луганську область – 0,37%, Сумську область – 0,86%, Херсонську область – 1,01% та Чернігівську область – 1,04%

Таблиця 5

Питома вага виробленої будівельної продукції по регіонах, %*

Регіони	Січень-грудень за роками				
	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Вінницька	2,67	3,28	2,94	3,96	5,66
Волинська	1,89	1,78	1,4	1,30	1,28
Дніпропетровська	9,99	8,50	9,19	10,61	11,04
Донецька	4,07	3,64	3,03	3,84	3,85
Житомирська	1,11	1,31	1,46	1,45	1,49
Закарпатська	1,08	1,09	1,28	1,24	1,22
Запорізька	2,77	2,33	2,44	2,73	2,12
Івано-Франківська	2,3	2,03	2,17	2,34	2,03
Київська	5,0	5,65	5,48	5,24	5,68
Кіровоградська	1,17	1,11	1,47	1,16	1,13
Луганська	0,95	0,94	0,55	0,45	0,37
Львівська	6,38	6,64	5,90	6,05	6,04
Миколаївська	2,71	2,68	2,48	1,98	2,39
Одеська	7,92	9,03	10,64	10,96	9,85
Полтавська	7,39	5,76	5,4	4,92	4,17
Рівненська	2,32	1,63	1,48	1,78	1,82
Сумська	1,53	1,53	1,19	1,01	0,86
Тернопільська	1,65	1,82	1,49	1,28	1,33
Харківська	8,79	9,82	9,51	8,89	8,18
Херсонська	0,93	0,89	0,95	0,86	1,01
Хмельницька	2,32	2,13	2,17	2,40	2,12
Черкаська	1,43	1,42	1,23	1,39	1,14
Чернівецька	1,64	1,38	1,2	1,03	1,16
Чернігівська	1,0	0,86	0,9	0,85	1,04
м. Київ	20,99	22,75	24,04	22,28	23,03

*розраховано автором за даними таблиці 4

Висновки. У статті проаналізовано тенденції розвитку будівельної галузі України. Наведенні данні свідчать про значний потенціал та важливість будівельної галузі. Однак, існуючі процеси спричинені COVID-19 зумовили зниження попиту на продукцію будівництва та зменшення обсягів її реалізації. Слід зазначити, що існуючі тенденції зберігаються і у 2020 році, та потребують певних рішень на рівні держави з метою підтримки будівельної галузі.

Література

1. Індекси будівельної продукції за видами (2011-2019) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud_20.htm
2. Індекси будівельної продукції за видами по регіонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/bud/ibp_reg/ibp_reg_u/arh_ibp_reg_u.htm
3. Обсяг виробленої будівельної продукції за видами у 2014-2019 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Рентабельність операційної та усієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010-2019) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm
5. Розвиток будівельної галузі та детінізація ринку праці у будівництві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/rozvitok-budivelnoyi-galuzi-ta-detinizatsiya-rinku-pratsi-u-budivnitstvi/>
6. Український ринок будівництва знизився на 5,5%, а будівельних матеріалів – на 1,3% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.business.ua/uk/node/7916>

References

1. Indeksy` budivel`noyi produkciyi za vy`damy` (2011-2019) [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud_20.htm
2. Indeksy` budivel`noyi produkciyi za vy`damy` po regionax [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/bud/ibp_reg/ibp_reg_u/arh_ibp_reg_u.htm
3. Obsyag vy`roblenoyi budivel`noyi produkciyi za vy`damy` u 2014-2019 rokax [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Rentabel`nist` operacijnoyi ta usiyeyi diyal`nosti pidpry`yemstv za vy`damy` ekonomichnoyi diyal`nosti z rozpodilom na vely`ki, seredni, mali ta mikropidpry`yemstva (2010-2019) [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm
5. Rozvy`tok budivel`noyi galuzi ta detinizatsiya ry`nku praci u budivny`cztvі [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/rozvitok-budivelnoyi-galuzi-ta-detinizatsiya-rinku-pratsi-u-budivnitstvi/>
6. Ukrayins`ky`j ry`nok budivny`cztva zny`zy`vsya na 5,5%, a budivel`ny`x materialiv – na 1,3% [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.business.ua/uk/node/7916>

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 911.375

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-18

МУРАЄВ Є. В.

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ РОЗУМНИХ МІСТ УКРАЇНИ ЗА ЗБАЛАНСОВАНОЮ СИСТЕМОЮ ПОКАЗНИКІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

В роботі проаналізовано сутність поняття «розумні міста» та основні концепції їх розвитку, сформовано прогнозно-аналітичну систему оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст за збалансованою системою показників розумного міста та розроблено рекомендації щодо удосконалення організаційно-інформаційного забезпечення стратегічно-орієнтованої цифрової трансформації міст.

Ключові слова: розумне місто, стратегія розумних міст, збалансована система показників, цифрова економіка.

MURAYEV Y.

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DEVELOPMENT OF A STRATEGY OF REASONABLE CITIES OF UKRAINE ACCORDING TO A BALANCED SYSTEM OF INDICATORS IN THE CONDITION OF DIGITAL ECONOMY

The purpose of this paper is to develop a strategy for smart cities of Ukraine on a balanced scorecard in a digital economy.

Forecast-analytical system for assessing the level of balanced development of smart cities on a balanced system of smart city indicators (Smart City Balanced Scorecard (SCBSC) has been formed, which, unlike existing ones, allows to systematically identify and streamline priority areas for smart city development priority area, which at the same time can perform the function of an evaluation system based on a developed system of key indicators (KPI) using open data from online surveys, meetings, discussions with key groups of stakeholders, including the public, and is a powerful tool for disseminating information digital economy.

A balanced system of smart city indicators (SCBSC) allows to transform a certain vision of a smart city into specific goals and to form a system of strategic management using key indicators (KPI). The components of the SCBSC are thematic sections of the smart city strategy.

To assess the level of balanced development of a smart city in a digital economy, based on world practice, an integrated indicator of the rating of balanced development of a smart city (R-SCBSC) has been developed. The conceptual rating model is based on the ranking of cities based on the results of the study of the situation and the construction of strategy.

The proposed balanced scorecard allows improving the organizational and information support of strategic-oriented digital transformation of cities as territorial economic systems based on the implementation of the concept of "smart city", which is considered as a comprehensive, participatory decision-making process using digital platforms and tools, including geospatial systems, information and forecasting and analytical system for assessing the level of balanced development of smart cities, which allows to harmonize in time and space the economic interests of all stakeholders.

Key words: smart city, smart city strategy, balanced scorecard, digital economy.

Вступ. Цифровізація є одним із головних факторів зростання світової економіки в найближчі 5–10 років, що стане головним інструментом для досягнення Цілей сталого розвитку країни та її регіонів. Відтак, розвиток міст України на засадах концепції «розумні міста» є пріоритетним. Проте, аналіз ключових проблем розвитку концепції «розумні міста» в Україні свідчить, що існує ряд проблем інституційного, інфраструктурного та екосистемного характеру, що обумовлює доцільність дослідження та систематизації міжнародного досвіду розвитку міст на основі концепції «розумні міста».

Аналіз понятійного апарату забезпечення формування моделі збалансованого управління розвитком розумних міст в умовах цифрової економіки, їх ключових сфер і особливостей показав, що концепцію «розумне місто» доцільно розглядати як модель міста, що базується на основі повномасштабного використання інформаційно-комунікаційних технологій шляхом інтеграції фізичних, цифрових і людських систем в штучно створеному середовищі з метою вирішення поточних проблем міста, забезпечення його сталого і збалансованого розвитку та підвищення безпеки, комфорту і якості життя у містах. Відповідно до існуючих підходів концепція «розумне місто» передбачає на базі цифрових технологій об'єднання таких ключових сфер діяльності міста як розумна економіка (інновації, продуктивність, приватна ініціатива), розумна мобільність (доступність, стійка транспортна система), розумні люди (рівень кваліфікації, креативність, гнучкість), розумне середовище, якість життя, безпека, інтелектуальне управління (публічні послуги, партисипативне управління, інституційна прозорість).

Аналіз літературних джерел дозволяє виокремити чотири концепції управління розумним містом: (1) управління розумним містом, (2) розумне прийняття рішень, (3) розумне адміністрування, (4) розумну міську співпрацю.

Слід зазначити, що здійснення цифрових трансформацій у містах не можливе без забезпечення змін у управлінні на місцевому рівні шляхом впровадження цифрових технологій на рівні міста, включаючи створення цифрових робочих місць, забезпечення багатоканального інформування та залучення громадян,

формування системи відкритих даних, створення цифрових державних платформ, запровадження електронної ідентифікації громадян (e-ID), розвиток децентралізованих систем блокчейн, що дозволяють забезпечити безпрецедентно високий рівень захисту інформації та надають можливість використовувати їх в таких сенситивних сферах, як електронні фінанси, держзакупівлі, електронні бюджети тощо.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій. У цьому контексті найбільш масштабною є концепція розумного міста Д. Генарі, Л. Коста, Т. Саварис, Дж. Маске [1], за якою обґрунтовується партисипативне управління (participatory governance) або управління на засадах партнерства усіх зацікавлених груп стейкхолдерів. За результатами дослідження встановлено, що одним із ефективних шляхів надання державних послуг є партнерство із приватними компаніями та громадськими організаціями, а також залучення громадян безпосередньо. При цьому поняття партнерства інтерпретуються по-різному [2]. Так, Р. МакКвайд (2000) зазначає, що партнерство характеризується відносинами взаємозалежності у використанні ресурсів для досягнення загальних цілей [3]. За підходом Д. Льюїса (1998) партнерство розглядається як обмін ідеями та цінностями для встановлення довгострокових відносин [4]. Крім того, це - форма єдності між різними групами стейкхолдерів для досягнення цілей пов'язаних з управлінням спільними ресурсами [5], боротьбою з бідністю, або для вирішення більш нагальних проблем розвитку [6].

Таким чином, базуючись на обґрунтованій концепції «розумного міста» [7] та засадах стейкхолдерно-орієнтованого підходу у загальному вигляді *vision* розумного міста може бути визначена як: сучасне місто, засноване на широкому використанні інформаційно-комунікаційних технологій, які стимулюють можливості та інновації з метою підвищення якості життя та комфортності середовища проживання людей на основі активізації їх участі у вирішенні проблем міського розвитку як передумови сталого зростання.

За результатами дослідження доведено, що розробка стратегії розумного міста потребує формування обґрунтованого інформаційного-методичного забезпечення.

Постановка завдання. Метою даної статті є розробка стратегії розумних міст України за збалансованою системою показників в умовах цифрової економіки.

Основними задачами є:

- сформувати прогнозно-аналітичну систему оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст за збалансованою системою показників розумного міста;
- розробити рекомендації щодо удосконалення організаційно-інформаційного забезпечення стратегічно-орієнтованої цифрової трансформації міст.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна практика свідчить, що інформаційне забезпечення базується на формуванні порталу відкритих даних міста для формування прозорої системи прийняття управлінських рішень на принципах відкритості за замовчуванням, оперативності та чіткості, доступності та використання, порівнюваності та інтеперабельності, розвитку електронного врядування та залучення громадян для прийняття управлінських рішень. В цьому контексті формування онлайн платформ відкритих даних міста є передовим напрямком впровадження передового досвіду найрозумніших міст світу. Крім того, доцільно враховувати, що інформаційне забезпечення на базі міжнародних стандартів є основою розроблення ефективних програм упровадження найкращих світових практик у широкому діапазоні міських послуг, що полегшує вивчення досвіду громад, спрямованого на формування суспільних відносин на засадах довіри, солідарності, рівності поколінь, безпечного навколишнього середовища.

Методичне забезпечення розробки стратегії розумного міста має базуватися на формуванні сучасної архітектури розумного міста із визначенням головних напрямів впровадження складових розумного міста. При цьому обґрунтування умов формування розумного міста здійснюється за результатами проведення аналітичної роботи щодо соціально-економічного розвитку міста та розробки інтегрального показника із використанням обґрунтованих методичних підходів до рейтингування розумних міст. На базі встановлених пріоритетних напрямків розвитку розумного міста формується місія та візія розумного міста, визначаються відповідні проекти та програми щодо формування розумного міста.

Систематизація методичних підходів до оцінки розумних міст за міжнародними рейтингами в умовах цифрової економіки дозволяють обґрунтувати доцільність застосування прогнозно-аналітичної системи оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст за збалансованою системою показників розумного міста (Smart City Balanced Scorecard (SCBSC) як інтегровану модель стратегічного управління, що дозволяє системно визначити та упорядковано подати пріоритетні сфери розвитку розумного міста та конкретизувати стратегічні напрямки за кожною пріоритетною сферою, яка в той же час може виконувати функцію оціночної системи за розробленою системою ключових показників (KPI) із використанням відкритих даних за результатами онлайн-опитування, зустрічей, обговорень із ключовими групами стейкхолдерів, включаючи громадськість, і є потужним інструментом розповсюдження інформації в умовах цифрової економіки (табл. 1).

Збалансована система показників розумного міста (SCBSC) дозволяє трансформувати визначену *vision* розумного міста в конкретні цілі та сформувати систему стратегічного управління із використанням ключових показників (KPI). Складові SCBSC представляють собою тематичні розділи стратегії розумного міста.

Кількість складових SCBSC обрано за пріоритетними сферами розвитку розумного міста, що дозволяє ієрархічно розмістити їх за логікою, що базується на комплексному підході, в якій поєднуються інноваційний

підхід до управління містами та модель міста двадцять першого століття. В рамках SCBSC, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки, вважаємо за доцільне об'єднати такі сфери діяльності (проекції) як розумні люди, розумне управління, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), технологія та інфраструктура, розумна економіка, якість життя та умови праці в місті для проведення розрахунків та моделювання інтегрального показника рейтингу збалансованого розвитку розумного міста (табл. 1).

Таблиця 1

Модель прогнозно-аналітичної системи оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст за збалансованою системою показників розумного міста (Smart City Balanced Scorecard (SCBSC))

Якість життя	Якість життя та комфорту в місті	Транспорт	Безпека	Довкілля
		Охорона здоров'я	Освіта	Культура та інформаційна політика
Цифрова економіка	Розумна економіка	Безготівкові розрахунки	Електронна комерція	Міжнародна інтеграція
		Фінансування	Інвестиції	Інновації
Технологічні інновації	Технологія та інфраструктура	Енергія	Розумне житло	ЖКГ
	ІКТ	Цифрова інфраструктура	Телекомунікації	Соціальні мережі
Розумні люди та урядування	Розумне урядування	Партнерська екосистема	Якість адміністрування процесів	Підзвітність і прозорість влади
		Е-урядування	Міське планування	
	Розумні люди	Людський капітал	Цифрові навички	Соціальна згуртованість

Реалізація цих пріоритетів забезпечуватиметься за такими сферами діяльності (проекціями):

1. Розумні люди. Розумні міста будуються розумними людьми. Головною метою будь-якого міста має бути покращення людського капіталу. Місто з розумним управлінням повинно бути здатним залучати та зберігати таланти, створювати плани покращити освіту, сприяти творчості та дослідження. Цю проекцію пропонується оцінювати за групами показників, що інтегруються у такі складові: людський капітал, цифрові навички та соціальна згуртованість.

2. Розумне урядування - застосовуються групи показників, що інтегруються у такі складові: партнерська екосистема, якість адміністрування процесів, підзвітність і прозорість влади, Е-урядування, міське планування.

3. Інформаційно-комунікаційні технології – використовуються групи показників, що характеризують такі інтегральні складові: цифрова інфраструктура, телекомунікації, соціальні мережі.

4. Технологія та інфраструктура – застосовуються групи показників, що інтегруються в такі складові: енергія, розумне житло, ЖКГ.

5. Розумна економіка: використовуються групи показників, що характеризують такі інтегральні складові: безготівкові розрахунки, електронна комерція, міжнародна інтеграція, фінансування, інвестиції, інновації.

6. Якість життя та комфорту в місті, застосовуються групи показників, що інтегруються в такі складові: транспорт, безпека, довкілля, охорона здоров'я, освіта, культура та інформаційна політика.

Для оцінки рівня збалансованого розвитку розумного міста в умовах цифрової економіки, базуючись на світовій практиці, розроблено інтегральний показник рейтингу збалансованого розвитку розумного міста (R-SCBSC). Концептуальна модель рейтингу базується на ранжуванні міст за результатами дослідження ситуації та побудові стратегії. Для кожної компоненти рейтингу R-SCBSC сформовано систему KPI. Система індикаторів KPI R-SCBSC охоплює результати різних досліджень, що базуються як на формалізованих параметрах, так і на результатах опитування мешканців міст, а саме:

- Шосте всеукраїнське муніципальне опитування, що проведено на основі вибірки, яка включала 19200 респондентів;

- Рейтингування підзвітності міст в рамках онлайн платформи «TransparentCities» у 14 сферах діяльності місцевої влади місцевого самоврядування за 86 індикаторами методології;

- Результати опитування мешканців за даними NUMBEO.

Для розрахунку інтегрального показника рейтингу збалансованого розвитку розумного міста застосовано комплексне оцінювання, що передбачає: визначення переліку показників, які впливають на рівень збалансованого розвитку розумного міста та найбільш повно відображають цифрові трансформації, групування показників за встановленими сферами діяльності (проекціями); розрахунок часткових індексів за цими проекціями; визначення узагальнюючого індексу R-SCBSC. Результати комплексного оцінювання інтегрального показника рейтингу збалансованого розвитку розумного міста дозволяють у подальшому визначати середній показник інтегрованої оцінки, який може слугувати підставою для оцінювання ступеня депресивності систем (коли значення інтегрального індексу нижче за середнє), останнє, у свою чергу, є свідченням того, що такі територіальні соціально-економічні системи “потребують державної підтримки” [8, с. 178].

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження сформовано прогнозно-аналітичну систему оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст за збалансованою системою показників розумного міста (Smart City Balanced Scorecard (SCBSC)), яка, на відміну від існуючих, дозволяє системно визначити та

упорядковано подати пріоритетні сфери розвитку розумного міста та конкретизувати стратегічні напрямки за кожною пріоритетною сферою, яка в той же час може виконувати функцію оціночної системи за розробленою системою ключових показників (KPI) із використанням відкритих даних за результатами онлайн-опитування, зустрічей, обговорень із ключовими групами стейхолдерів, включаючи громадськість, і є потужним інструментом розповсюдження інформації в умовах цифрової економіки.

Запропонована збалансована система показників дозволяє удосконалити організаційно-інформаційне забезпечення стратегічно-орієнтованої цифрової трансформації міст як територіальних економічних систем на засадах реалізації концепції «розумне місто», що розглядається як комплексний, партисипативний процес прийняття рішень із використанням цифрових платформ та інструментів, в тому числі систем геопросторової інформації та прогнозно-аналітичної системи оцінки рівня збалансованого розвитку розумних міст, що дозволяє гармонізувати у часі і просторі економічні інтереси усіх зацікавлених осіб.

Література

1. Genari, D., Costa, L., Savaris, T., & Macke, J. (2018). Smart cities e o desenvolvimento sustentavel: Revisao de literatura e perspectivas de pesquisas futuras. *Revista de Ciencias da Administracao*, 20(51), 69-85. DOI: <https://doi.org/10.5007/2175-8077.2018.V20n51p69>
2. Vasconcellos, S. M., Vasconcellos, A. M. A., Heidtmann, H. G. C., Neto, & Sousa, Y. M. de (2015). Learning by doing: A critical analysis about partnership between University, local government and civil society. *Revista de Ciencias da Administracao*, 1, 183-196.
3. McQuaid, R. W. (2000). The theory of partnership: Why have partnerships? In S. P. Osborne (Ed.), *Public-private partnerships: Theory and practice in international perspective* (pp. 9-35). London: Routledge.
4. Lewis, D. J. (1998). Partnership as process: Building an institutional ethnography of an interagency aquaculture project in Bangladesh. In D. Mosse, J. Farrington, & A. Rew (Eds.), *Development as process: Concepts and methods for working with complexity* (pp. 94-110). London: Routledge.
5. Ostrom, E. (1997). Crossing the great divide: Coproduction, synergy and development. In P. Evans (Ed.), *Statesociety synergy: Government and social capital in development* (pp. 85-118). Berkeley: University of California.
6. Ferreira, S. (2003). Public-private partnership in Angola: The case of development workshop and the water company (Master degree dissertation). University of Wales Swansea, Swansea, Pais de Gales, UK.
7. Мураєв Є.В. Розвиток міст на основі концепції «Smart Cities» в умовах цифрової економіки: теоретико-методичні засади впровадження. Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості. Харків, 2020. № 2 (12). С. 109-119.
8. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю.М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. К. : НІСД, 2012. 368 с.

References

1. Genari, D., Costa, L., Savaris, T., & Macke, J. (2018). Smart cities e o desenvolvimento sustentavel: Revisao de literatura e perspectivas de pesquisas futuras. *Revista de Ciencias da Administracao*, 20(51), 69-85. DOI: <https://doi.org/10.5007/2175-8077.2018.V20n51p69>
2. Vasconcellos, S. M., Vasconcellos, A. M. A., Heidtmann, H. G. C., Neto, & Sousa, Y. M. de (2015). Learning by doing: A critical analysis about partnership between University, local government and civil society. *Revista de Ciencias da Administracao*, 1, 183-196.
3. McQuaid, R. W. (2000). The theory of partnership: Why have partnerships? In S. P. Osborne (Ed.), *Public-private partnerships: Theory and practice in international perspective* (pp. 9-35). London: Routledge.
4. Lewis, D. J. (1998). Partnership as process: Building an institutional ethnography of an interagency aquaculture project in Bangladesh. In D. Mosse, J. Farrington, & A. Rew (Eds.), *Development as process: Concepts and methods for working with complexity* (pp. 94-110). London: Routledge.
5. Ostrom, E. (1997). Crossing the great divide: Coproduction, synergy and development. In P. Evans (Ed.), *Statesociety synergy: Government and social capital in development* (pp. 85-118). Berkeley: University of California.
6. Ferreira, S. (2003). Public-private partnership in Angola: The case of development workshop and the water company (Master degree dissertation). University of Wales Swansea, Swansea, Pais de Gales, UK.
7. Murayev Ye.V. Rozvytok mist na osnovi koncepciyi «Smart Cities» v umovakh cyfrovoyi ekonomiky: teoretyko-metodychni zasady vprovadzhennya. Suchasnyj stan naukovykh doslidzen ta tekhnologij v promyslovosti. Kharkiv, 2020. № 2 (12). P. 109-119.
8. Sukhorukov A. I., Kharazishvili Yu.M. Modelyuvannya ta prognozuvannya socialno-ekonomichnogo rozvytku regioniv Ukrainy: monografiya. Ky. : NISD, 2012. 368 p.

Надійшла / Paper received : 18.05.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.1/3:658.11

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-19

МАЛІН О. Л., ФІЛИПОВА С. В.
Одеський національний політехнічний університет

ЦІЛЕПОЛЯГАННЯ, ПРИНЦИПИ ТА ТИПОЛОГІЯ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

У статті розглянуті та досліджені основні фактори цілеполягання, принципи та типологія інноваційно-орієнтованого розвитку державно-приватного партнерства (ДПП).

Трендом державної підтримки та регулювання розвитку ДПП в інформаційно-інноваційній економіці, має стати полісекторальний інноваційно-орієнтований розвиток державно-приватного партнерства. Зміна науково-методологічного базису ДПП і формування нових трендів його розвитку потребує суттєвих новацій в частині зміни концептуального базису формування передумов розвитку ДПП в інформаційно-інноваційній економіці шляхом: обґрунтування сутності, функціоналу та принципів інноваційно-орієнтованого типу ДПП, його доцільності, типології й державної підтримки; розроблення нових підходів формування цільового блоку інноваційно-орієнтованого ДПП.

Наприкінці можна узагальнити, що, з одного боку, механізм інноваційно-орієнтованого ДПП є результатом інноваційної переорієнтації розвитку суспільства та його економіки, а з іншого – він спроможний прискорити цей розвиток за рахунок застосування інноваційних технологій-інтеграторів та інтеграції інноваційних та інших ресурсів партнерів.

Ключові слова: цілеполягання, принципи, типологія, інноваційно-орієнтоване, розвиток, державно-приватне партнерство, діджиталізація, діджиталізація.

MALIN O., FILYPOVA S.
Odessa national polytechnic university

GOAL-SETTING, PRINCIPLES AND TYPOLOGY OF INNOVATION-ORIENTED PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP DEVELOPMENT

The subject of research is objectives, goal-setting, principles and typology of innovation-oriented public-private partnership development.

The purpose of the study is to determine the purpose, goals, principles and typology of innovation-oriented development of public-private partnership.

The methodological basis of the study uses a theoretical and methodological approach, as it can be assumed that the innovative orientation of PPP will contribute to a faster and technologically different solution of socio-economic problems of society. Accordingly, it makes sense to determine the nature, feasibility, relevance and prerequisites for the emergence of innovation-oriented public-private partnership.

Results. The article considers and investigates the main factors of goal setting, principles and typology of innovation-oriented development of public-private partnership.

The trend of state support and regulation of PPP development in the information and innovation economy should be a multi-sectoral innovation-oriented development of public-private partnership. Changing the scientific and methodological basis of PPP, as well as the formation of new trends in its development requires significant innovations in terms of changing the conceptual basis for the formation of prerequisites for PPP development in information and innovation economy by: substantiation of the essence, functionality and principles of innovation-oriented PPP state support; PEST-analysis of macro-environment factors of innovation-oriented development of PPP; development of new approaches to the formation of the target block of innovation-oriented PPP.

Finally, it can be generalized that, on the one hand, the mechanism of innovation-oriented PPP is the result of innovative reorientation of society and its economy, and on the other - it can accelerate this development through the use of innovative integrators and integration of innovative and other resources of partners.

Key words: goal-setting, principles, typology, innovation-oriented, development, public-private partnership, digitization, digitalization.

Постановка проблеми. Інноваційний процес набуває нових якісних змін, наближаючи перехід до цифрового суспільства, економіки знань та цифрових технологій. Технології діджитал створюють нову організаційно-технологічну основу виробничих, економічних і суспільних процесів шляхом їх діджиталізації та діджиталізації. Саме вони впливають на технологічну основу ДПП, відкриваючи для нього нові сфери діяльності на стику різних видів економічної діяльності, привабливі для приватного партнера як інвестора, вимагаючи одночасно від ДПП інноваційних рішень та технологій.

Можна припустити, що інноваційна орієнтованість ДПП сприятиме більш швидкому та технологічно іншому вирішенню соціально-економічних проблем суспільства. Відповідно, є сенс визначити сутність, доцільність, актуальність і передумови виникнення інноваційно-орієнтованого державно-приватного партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державна підтримка інноваційно-орієнтованого типу ДПП має бути унормованою, такою, що враховує широку існуючу законодавчо-нормативну базу, зокрема, що регулює відносини з приводу ДПП – як світової (Європейська комісія та Європейська економічна комісія, Економічна і соціальна комісія для Азії і Тихого океану, Комісії Європейських співтовариств), так і вітчизняну (Верховна Рада України), інноваційної діяльності [305, 322, 345], цифровізації (G20, Кабінету міністрів України, Група Світового банку), сталого розвитку (ООН, Міжнародна організація праці, Адміністративна рада Міжнародного бюро праці, Кабінету міністрів України).

Аналіз чинників макросередовища, що впливають на інноваційно-орієнтований розвиток ДПП в Україні, проведено на основі: аналітичних оглядів Світового банку, Національного банку України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та інших закладів; публікацій вчених: Безгін К.С. [1], Борзенко О.О. [2], Бурик З.М. [3], Гейець В.М. [4], Глазова А.Б., Карінцева О.І. [5], Кашена Н.Б., Коляденко С.В. [6], Круглов В.В. [7], Крутова А.С. [8], Матвейчук Л.О. [9], Панченко І.В., Просович О.П., Тарасова Т.О., Узунов Ф.В. [10], Філіппов В.Ю. [11], Чухрай Н.І. [12] та багато ін.; власних досліджень та узагальнень. Але саме дослідження цілеполягання, принципів та типології інноваційно-орієнтованого розвитку державно-приватного партнерства є сьогодні найдоцільнішим трендом державної підтримки та регулювання розвитку ДПП в інформаційно-інноваційній економіці.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у визначенні цілеполягання, принципів та типології інноваційно-орієнтованого розвитку державно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу. *Доцільність інноваційно-орієнтованого типу ДПП, його сутність, функціонал, принципи, типологія та державна підтримка.* Аналіз розвитку ДПП довів наявність його якісних та кількісних змін на тлі відставання України у цьому процесі та схожості головних трендів розвитку. Серед цих трендів є зростання інтересу бізнес-сектору до інноваційної сфери, сфери освіти та науки, хоча в Україні воно значно відстає від світових темпів. Водночас, останнім часом тренд інноваційної орієнтації бізнес-структур, провідних наукових установ та закладів вищої освіти у світі та в Україні набув стрімкого зростання. Це підтверджують дослідження значної кількості вчених, у тому числі представників Одеської школи інноваційної трансформатики, які доводять факт існування інноваційно-орієнтованих підприємств, установ, бізнес-партнерств різної спрямованості та секторальної належності. Незважаючи на незначну кількість цих постійних та тимчасових структур, саме вони є каталізаторами інноваційних змін, оскільки інноваційна орієнтованість суб'єкта економічної діяльності, яка відображується у його інноваційній активності та інноваційної діяльності, дозволяє йому швидше вирішувати певні соціально-економічні та технічні завдання.

Сутність інноваційно-орієнтованого ДПП визначає кілька складових:

- інноваційна цінність, що утворюється у процесі ДПП;
- сприйняття цієї інноваційної цінності суспільством;
- інноваційна спроможність приватного партнера;
- інноваційна готовність держави.

Інноваційна цінність може одночасно бути метою, основою та результатом створення інноваційно-орієнтованого ДПП. Вона виникає у процесі його здійснення та повинна спричиняти появу нових інновацій, які інтерактивно «вбудовуються» у діяльність приватного партнера. Інноваційною цінністю може бути інноваційна ідея (ідеї, концепції, парадигми, наукові загальні, міждисциплінарні або галузеві теорії) та/або інноваційне рішення (зокрема: технологічне – як інноваційна технологія, конструктивне – як новітнє конструкція певного об'єкта, організаційне або економічне – як новий економічний метод управління або організації, екологічне – як новий метод захисту навколишнього середовища або його певного ресурсу). Інноваційна цінність є ідеєю або інновацією моноприроди (монотехнологічної, моноекономічної, моноорганізаційної, моноекономічної) або мультиприроди (множинної природи: біотехнологічної, біо-нано-технологічної, економіко-екологічних, організаційно-економічної та інші комбінації).

Інноваційні цінності, які продукуються ДПП, повинні позитивно сприйматися суспільством, оскільки саме це свідчить про ефективність використання його ресурсів. Для цього вони повинні задовольняти певну потребу суспільства або вирішувати важливу соціально-економічну проблему чи відповідати їй завдання кращим способом (методом), забезпечуючи кращі результати. Проте, за останніми дослідженнями [1, с. 9], 8 з 10 (80%) продуктованих інновацій ринок не приймає. Інноваційна цінність виникає *трьома шляхами внаслідок:*

а) *інноваційного пошуку*, який уявляє собою процес генерації інноваційних ідей у формі фундаментальних або прикладних досліджень (науково-дослідних (НДР) та/або дослідно-конструкторських робіт (ДКР));

б) *інноваційної діяльності*, яка за Законом України «Про інноваційну діяльність» уявляє собою діяльність, спрямовану «на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, що зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг»;

в) *виконання приватним партнером інноваційного пошуку та інноваційної діяльності, розбудованої на його основі*, тобто внаслідок комбінування наведених вище етапів інноваційного процесу (їх послідовного, паралельного або паралельно-послідовного здійснення).

Інноваційна спроможність приватного партнера визначається:

- а) орієнтацією його стратегічних цілей на інноваційний розвиток;
- б) інноваційністю його технологічної основи (технологій виробництва, обслуговування, управління);

в) наявністю компетентностей управлінського персоналу приватного партнера щодо інноваційного розвитку та інноваційного менеджменту.

Інноваційна готовність держави – це її спроможність одночасно:

- а) методологічно підтримувати;
- б) інструментально і регуляторне забезпечувати інноваційну орієнтованість створеного ДПП;
- в) стимулювати розвиток інноваційно-орієнтованого ДПП як стратегічно важливого виду для сталого розвитку;
- г) формуючи для цього *сприятливе інноваційне середовище*.

Спираючись на наведені узагальнення, бачимо, що *інноваційна орієнтованість суб'єкту* передбачає його системну інноваційну активність шляхом здійснення постійного інноваційного пошуку та/або інноваційної діяльності, яка матиме значні результати за умов існування привабливого інноваційного середовища.

Однак, оскільки у ДПП йдеться про партнерство не лише бізнес-структур, а й про участь держави та суспільства, його інноваційна орієнтованість не може бути простою сумою учасників ДПП, оскільки кожен з них грає власну роль у інноваційному процесі (рис.1).

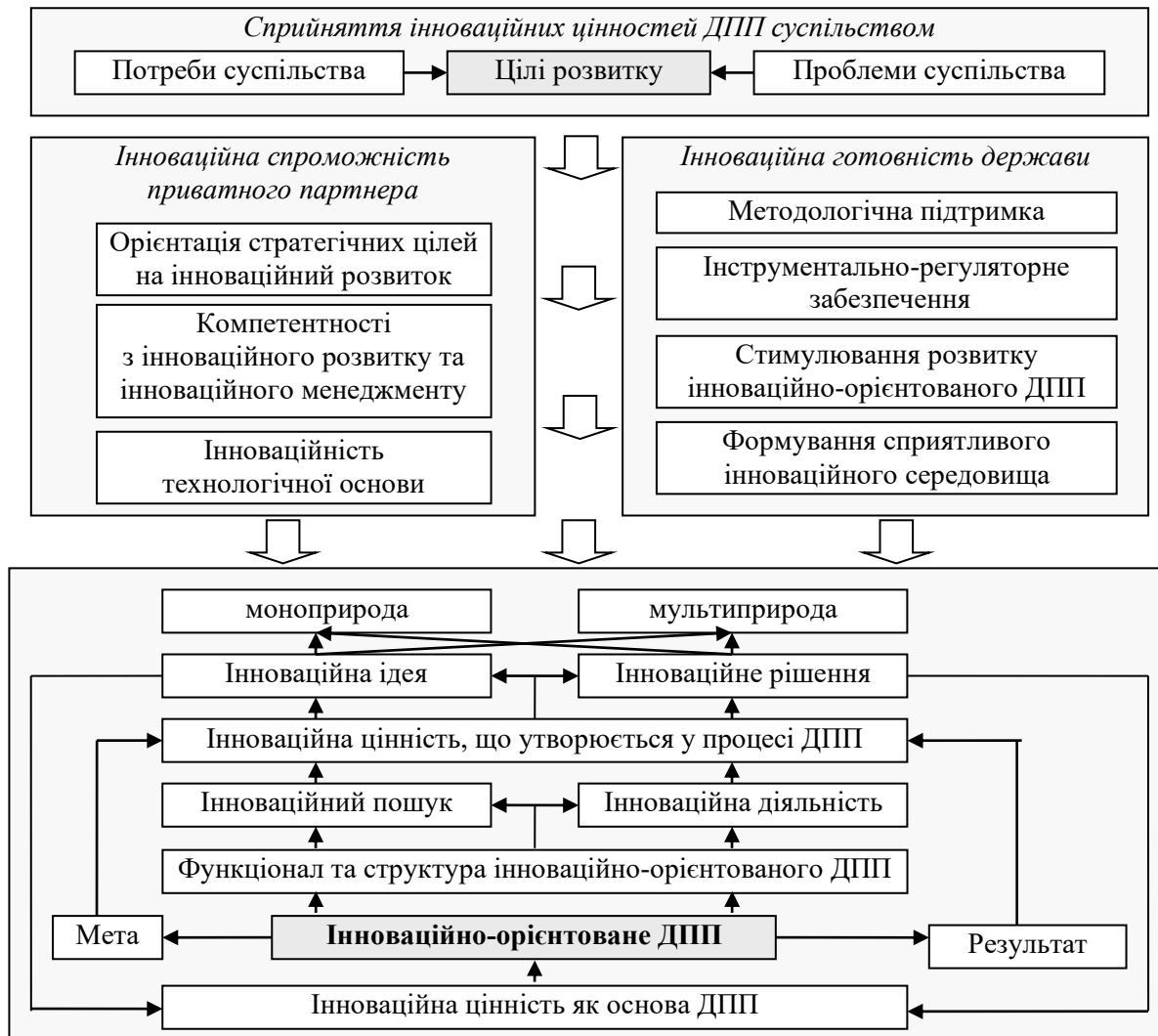
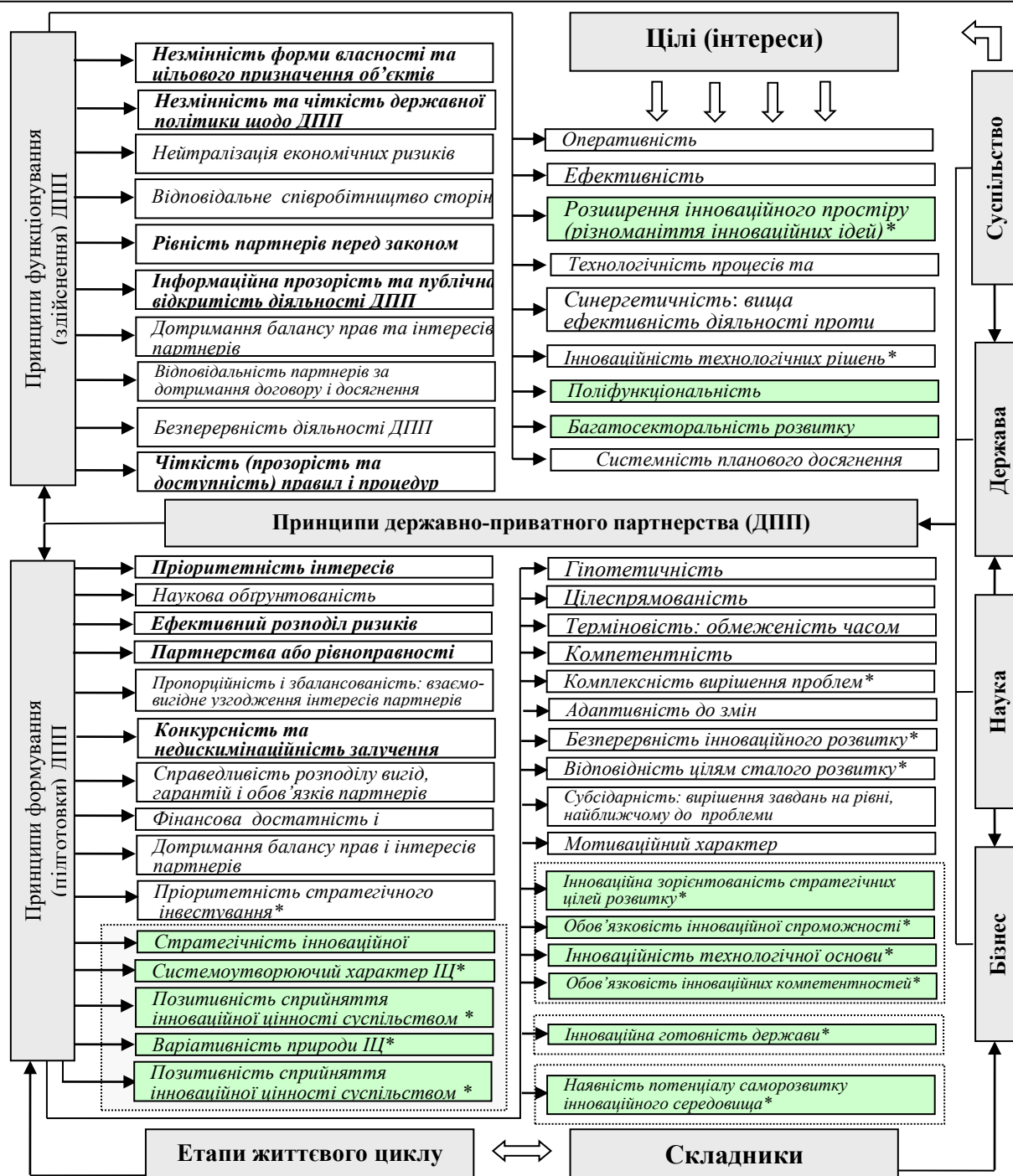

Рис. 1. Формування інноваційно-орієнтованого державно-приватного партнерства: складники
джерело: власна розробка

Тому пропонується таке наукове визначення сутності *інноваційно-орієнтованого державно-приватного партнерства*: інноваційно-орієнтованим є таке ДПП, призначенням якого є консолідація зусиль його партнерів для створення інноваційної цінності за рахунок системної інноваційної активності шляхом послідовного, паралельного або паралельно-послідовного здійснення інноваційного пошуку для генерації інноваційних ідей та/або інноваційної діяльності для їх використання і комерціалізації, що матиме значні результати за умов існування привабливого інноваційного середовища.

Слід додати, що *функціонал інноваційно-орієнтованого ДПП* формує консолідація зусиль партнерів, яка передбачає не лише інноваційний пошук та втілення інноваційної ідеї в технології або продукцію, а й вироблення стратегічної візії інноваційного розвитку учасників ДПП внаслідок його успішної реалізації, його цілей, процедур і очікуваних результатів.

* – додано автором; **напівжирний курсив** – загальноприйняті принципи; – специфічні принципи інноваційно-орієнтованого ДПП; ІЦ – інноваційна цінність.

Рис.2. Система та типологія принципів інноваційно-орієнтованого державно-приватного партнерства
джерело: власна розробка

Враховуючи наведене, можна запропонувати *систему принципів інноваційно-орієнтованого ДПП* (рис. 2), яка, окрім базових принципів, за якими формується та здійснюється ДПП будь-якого типу і виду, містить імплементовані принципи, які враховують природу та складники інноваційної орієнтованості (інноваційну цінність, сприйняття інноваційної цінності суспільством, інноваційну спроможність приватного партнера, інноваційну готовність держави, інноваційне середовище). Це принципи щодо:

- інноваційної цінності, яка виникатиме у процесі діяльності інноваційно-орієнтованого ДПП: а) стратегічність; б) системоутворюючий характер; в) варіативність природи (моно- або полісекторальність); г) позитивність сприйняття суспільством;

- бізнесу, який представляє у кожному конкретному ДПП певний приватний партнер: а) обов'язковість його інноваційної спроможності; б) інноваційна зорієнтованість стратегічних цілей його розвитку; в) інноваційність його технологічної основи; г) обов'язковість інноваційних компетентностей приватного партнера (його управлінського персоналу);

- *держави*: а) її інноваційна готовність (методології, нормативно-правової та регуляторної бази, тендерних та конкурсних процедур, інструментарію моніторингу, контролю та оцінки результативності ті ДПП.

- *щодо інноваційного середовища*: а) наявність потенціалу саморозвитку інноваційного середовища; б) розширення інноваційного простору (різноманіття ідей).

Доцільність інноваційно-орієнтованого ДПП обумовлюється:

- його актуальністю;

- наявністю сприятливих передумов розвитку та поширенню.

Актуальність інноваційно-орієнтованого ДПП обумовлюють:

а) процеси зростання потреб суспільства;

б) виникнення критичних глобальних проблем (масове старіння націй, виснаження ресурсів планети, кліматичні зміни тощо);

в) протиріччя між сферами виробництва і споживання, що виявляється у невідповідності реальних потреб ринку і результатів господарської діяльності, призначених для їх задоволення.

Сприятливі передумови розвитку та поширенню інноваційно-орієнтованого ДПП створюють:

а) парадигмальні зміни економічного розвитку та відповідні зміни державного регулювання економіки та ДПП, які змінили суспільні цінності, функціонал держави та бізнесу, визнали зміну типу і формату економіки, що потребує нових механізмів, здатних одночасно досягати цілі сталого та інноваційного розвитку;

б) цифрові технології, а також конвергентні технології, що спричинили виникнення нових знань, матеріалів, сфер діяльності та об'єктів ДПП;

в) національні зміни (у першу чергу регуляторні зміни; доступ до світових ринків внаслідок глобалізації відносин та процесів);

г) виникнення та удосконалення гібридних форм ДПП, форми яких відрізняються від звичного структурування та досвід запровадження яких був досить вдалим.

Головним ресурсом інноваційно-орієнтованого ДПП є інноватор – його креативність, досвід і знання (компетентності та компетенції). Тобто його творча активність стає креативною основою створення інноваційної цінності на постійній основі та визначальним явищем для результативності ДПП.

Типологія інноваційно-орієнтованого типу ДПП. Зазначене обумовлює потребу у започаткуванні активної державної підтримки нового типу ДПП – інноваційно-орієнтованого ДПП у двох його варіаціях: моносекторальне та полісекторальне. Слід визначити кілька важливих понять, на підставі яких доцільно у подальшому розробити нормативно-законодавчі терміни та критерії регулювання розвитку відповідного типу ДПП:

а) *інноваційно-орієнтованим типом ДПП*, є таке державно-приватне партнерство, що проявляє системну інноваційну активність шляхом здійснення постійного інноваційного пошуку та/або інноваційної діяльності, закладаючи в її основу створення інноваційної цінності у якості вихідного результату ДПП. Визначення конкретизує наукове визначення, наведене вище, переводячи його у більш практичну площину;

б) *моносекторальним інноваційно-орієнтованим типом ДПП* є таке державно-приватне партнерство, що проявляє системну інноваційну активність шляхом здійснення постійного інноваційного пошуку та/або інноваційної діяльності у певній галузі, закладаючи в її основу створення інноваційної цінності саме для цієї галузі у якості вихідного результату ДПП;

в) *полісекторальним інноваційно-орієнтованим ДПП* є таке державно-приватне партнерство, що проявляє системну інноваційну активність шляхом здійснення постійного інноваційного міждисциплінарного пошуку та/або інноваційної діяльності у певній галузі, закладаючи в її основу створення інноваційної цінності для різних галузей або сфер діяльності у якості вихідного результату ДПП.

Полісекторальність ДПП уможливлює *надгалузевий характер технологій*:

- *нематеріальних інформаційних технологій*, без яких не може сьогодні прогресувати жодна новітня та традиційна галузь або сфера діяльності (телемедицина, дистанційне навчання, автоматичні системи управління транспортом та транспортним засобом, економічними банківськими розрахунками тощо);

- *матеріальних нанотехнологій*, які утворюють принципово інший фундамент будь-якого галузевого виробництва за рахунок принципово іншого – атомно-молекулярного способу конструювання сировини та нових матеріалів.

Формування цільового блоку інноваційно-орієнтованого ДПП. *Наукове підґрунтя авторського бачення* розвитку державно-приватного партнерства на інформаційно-інноваційній основі підтримують:

- запропоновані принципи ДПП, виокремлені із їх типології відносно укрупнених стадій існування;

- логічна схема систематизації методологічних підходів та економічних засад регулювання розвитку державно-приватного партнерства;

- наведені нижче авторські твердження – аргументи.

Принципами розвитку ДПП на інформаційно-інноваційній основі є:

а) багатовекторність цільового блоку, зорієнтованого на комплексне вирішення проблем соціально-економічного, інноваційного та сталого розвитку, що можна забезпечити лише розширенням складу його учасників, долучивши до держави, бізнесу і суспільства четверту компоненту – наукову, тобто науку. Принцип відображує безперервність інноваційного розвитку, відповідність цілям сталого розвитку, комплексність вирішення проблем;

б) високий ступінь інноваційної цінності ДПП, яка характеризує:

– технологічно-організаційну основу основних виробничих процесів (діяльності) об'єкта ДПП, що зможе технологічно забезпечити оптимізацію досягнення різних цілей у часі та просторі за рахунок використання можливостей інноваційно-інформаційної економіки, у першу чергу можливостей цифрових технологій (діджитал-технологій);

– інноваційну цінність створеного результату функціонування ДПП (його продукту або послуги).

Принцип відображує інноваційність технологічних рішень, яка є критерієм пріоритетності стратегічного інвестування та основою формування об'єктів оцінювання при виборі приватного партнера ДПП;

в) багатопланове моделювання організаційно-економічного механізму ДПП, що дозволить комплексно врахувати економічні відносини, які виникають між учасниками ДПП протягом досягнення останнім визначених та закріплених договором цілей, у державному регулюванні розвитку ДПП. Виділення різних рівнів економіки та організації ДПП – це ключовий момент розроблення його моделей. Цей принцип є основою системності планового досягнення цілей та комплексність вирішення проблем;

г) пріоритетність державної підтримки інноваційно-орієнтованого типу ДПП та його проєктів, диференційована за ступенем інноваційності. Принцип реалізовуватиметься механізмом конкурсного відбору приватного партнера за рахунок врахування ступеню інноваційної цінності, яка у інноваційно-орієнтованого типу ДПП значно вища за інші типи. Це дозволить прискорити темпи інноваційного розвитку економіки у процесі вирішення суспільних проблем різної природи (економічних, соціальних, екологічних).

Є кілька аргументів на користь наведених далі ідей, що разом із запропонованими принципами мають стати основою нової державної політики щодо розвитку ДПП на інноваційно-інформаційній основі:

а) можлива співпраця держави, бізнесу та наукової спільноти в країнах перехідного типу економіки, таких як Україна, знаходиться у замкнутому колі. З одного боку зрозуміло, що новим інноваційним формам ДПП потрібно глибоке наукове забезпечення, з іншого – галузь економічної науки у академічних установах та закладах вищої освіти знаходиться у глибокому занепаді, тримаючись лише на особистому інтелектуальному потенціалі науковців;

б) відповідно, першими кроками втручання державу має бути таке:

– по-перше, переосмислення та напрацювання нової стратегії формування наукової бази ДПП на інформаційно-інноваційній основі, яка формує інноваційні цінності цифровізації;

– по-друге, вмотивоване державно-політичне зрозуміння необхідності повноцінного бюджетного забезпечення відбудови, по суті, нового державного науково-економічного кластеру у механізм ДПП;

– по-третє, напрацювання нової методології оцінювання та вимірювання ефективності застосування економічних напрацювань державного наукового сектору у практичній площині проєктів ДПП;

– по-четверте, розробка та запровадження на постійній основі комплексу заходів щодо формування вмотивованості з боку приватного сектору економіки до використання інноваційних розробок вітчизняних науковців. Серед цих заходів обов'язково повинна бути присутньою диференціація інновацій за ступенем їх стратегічної важливості для національного сталого розвитку.

Відтак, формування цільового блоку інноваційно-орієнтованого ДПП (рис.4.3) визначається такими чинниками:

а) його потенційним позитивним впливом на розвиток суспільства і вирішення суспільних проблем;

б) очікуваним рівнем ефективності та результативності ДПП для головних виконавчих партнерів: держави та бізнесу.

Як бачимо з рис. 3, формування цільового блоку інноваційно-орієнтованого ДПП, на відміну від інших його типів, матиме тяжіння до полісекторальних ефектів та результатів, які забезпечує створена у процесі виконання договору ДПП інноваційна цінність (одна або кілька).

Остання є корисною для кожного учасника ДПП:

– для приватного партнера – вона виступає новим джерелом доходу, яке дозволяє йому опанувати нові напрямки діяльності, здійснювати диверсифікацію бізнесу;

– для держави – інноваційна цінність виступає джерелом розвитку як в окремих напрямках (виробництво, державні послуги, цифрові фінанси, новий формат взаємин з бізнесом та суспільством та ін.), так і у вирішенні завдань сталого розвитку в цілому;

– для суспільства (соціуму, населення країни) – вона є джерелом виникнення полісекторальних інноваційних методів вирішення суспільних проблем, які підвищують комфорт життя (роботи, рекреації, відпочинку), якість послуг та товарів, зберігають навколишнє середовище.

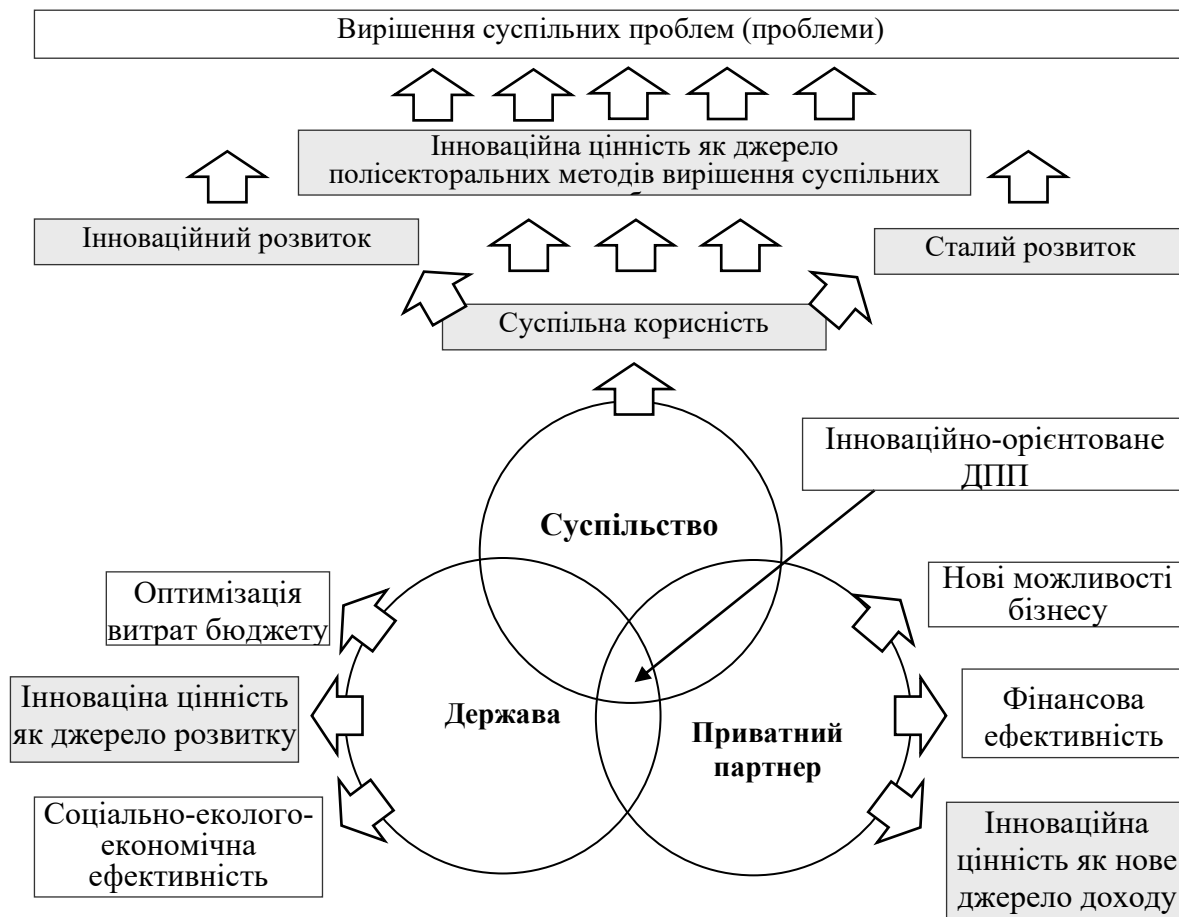

Рис. 3. Формування цільового блоку інноваційно-орієнтованого ДПП
джерело: власна розробка на підставі [8, с. 167]

Тому саме полісекторальні проекти ДПП є найближчою привабливою перспективою їх інноваційно-орієнтованого розвитку.

Висновки. Відтак, можна сформулювати такі основні ідеї візії інноваційно-орієнтованого розвитку державно-приватного партнерства:

а) спільний процес створення інноваційної цінності державою, приватним партнером та суспільством полягає у пошуку відповідності між існуючими потребами і можливостями їх задоволення (наука, техніка, технологія, знання і компетентності), між яким можуть існувати протиріччя;

б) подальша оптимізація внутрішнього інноваційного середовища ДПП за старими підходами практично неможлива, оскільки існуючі методологічні підходи себе вичерпали внаслідок двох технологічних революцій (комп'ютерної, біотехнологічної) та розвитку технологій-інтеграторів 1-го та 2-го покоління. Останні поєднують 4Р: розумні технології, розумне середовище, розумне виробництво та розумні продукти. Ці технології та результати від їх комбінацій та інтеграції, що створюють нові ринки та галузі, сприяють зростанню продуктивності та конкурентоспроможності окремих секторів національних економік.

Тому потрібний новий підхід, який передбачатиме інтеграцію зусиль суспільства як суб'єкту споживання інноваційної цінності і зусиль суб'єктів її створення (приватного партнера і держави), який сприятиме інтенсифікації інноваційного процесу за рахунок оптимального об'єднання інноваційних потенціалів учасників та їх гетерогенних когнітивних систем. Цей підхід спирається на формування нового феномену – інноваційно-орієнтованого державно-приватного партнерства, яке уможливорює варіативність створення інноваційної цінності та її подальше полісекторальне застосування, а також безперервність інноваційного процесу. Тобто інноваційно-орієнтований розвиток суспільства та його економіки можливо прискорити за рахунок застосування механізму інноваційно-орієнтованого ДПП.

Література

1. Безгін К.С., Панченко І.В. Формування інноваційно-активного середовища співтворчості: організаційно-управлінський аспект. Економіка і організація управління. 2019. № 4 (36). С. 7-20.
2. Борзенко О.О., Глазова А.Б. Спільні та відмінні риси цифровізації та віртуалізації світового фінансового ринку. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. 2019. № 18. С. 14-23.
3. Бурик З.М. Механізм державного регулювання процесу сталого розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. 2016. Вип. 1/2 (46/47) : у 2 ч. Ч. 1. С. 153-161.

4. Інноваційна Україна 2020 : нац. Доповідь / ред. В.М. Гейсць та ін. К.: НАН України, 2015. 336 с.
5. Карінцева О.І. Структура національної економіки в контексті концепції сталого розвитку. Економіка: реалії часу. 2018. № 1 (35). С. 71-78. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2018/No1/71.pdf>. (дата звернення: 02.01.2020). DOI: 10.5281/zenodo.1303243.
6. Коляденко С.В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2016. № 6. С. 106-107.
7. Круглов В.В. Розвиток державно-приватного партнерства в Україні: механізми державного регулювання : монографія. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. 252 с.
8. Крутова А.С., Тарасова Т.О., Кашчена Н.Б. Проекти державно-приватного партнерства: реалізації та аналіз ефективності. Економічний простір. 2019. № 141. С. 158-171.
9. Матвейчук Л.О. Цифрова економіка: теоретичні аспекти. Вісник Запорізького національного університету. 2018. № 4 (40). С. 116-127. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-0287-2018-4-40-18>.
10. Узунов Ф.В. Формування ефективних інструментів реалізації державно-приватного партнерства України. Актуальні проблеми державного управління. 2015. № 1. С. 167-175.
11. Філіппов В.Ю. Принципи політики переходу України до сталого розвитку. Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економічні науки. 2018. №3, Т.3. С. 236-242.
12. Чухрай Н.І., Просович О.П. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства : Підручник. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2015. 500 с.

References

1. Bezgin, K.S. and Panchenko, I.V. (2019). Formation of innovative and active environment of co-creation: organizational and managerial aspect [Formuvannya innovatsiino-aktyvnoho seredovyschcha spivtvorchosti: orhanizatsiino-upravlinskyi aspekt]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. 4 (36). pp. 7-20. [in Ukrainian].
2. Borzenko, O.O. and Glazova, A.B. (2019). Common and distinctive features of digitalization and virtualization of the global financial market [Spilni ta vidminni rysy tsyfrovizatsii ta virtualizatsii svitovoho finansovoho rynku]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomika*. 18. pp. 14-23. [in Ukrainian].
3. Burik, Z.M. (2016). The mechanism of state regulation of the process of sustainable development: domestic and foreign experience [Mekhanizm derzhavnoho rehulivannia protsesu staloho rozvytku: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr. Is. 1/2 (46/47): Vol. 1*. pp. 153-161. [in Ukrainian].
4. Innovative Ukraine 2020: nat. Report / ed. V.M. Gayets et al. K.: NAS of Ukraine, 2015. 336 p. [in Ukrainian].
5. Karintseva, O.I. (2018). The structure of the national economy in the context of the concept of sustainable development [Struktura natsionalnoi ekonomiky v konteksti kontseptsii staloho rozvytku]. *Ekonomika: realii chasu*. 1 (35). pp. 71-78. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2018/No1/71.pdf>. (appeal date: 02.01.2020). DOI: 10.5281 / zenodo.1303243. [in Ukrainian].
6. Kolyadenko, S.V. (2016). Digital economy: preconditions and stages of formation in Ukraine and in the world [Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment*. 6. pp. 106-107. [in Ukrainian].
7. Kruglov, V.V. (2018). Risks of public-private partnership projects [Ryzyky proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva]. *Vcheni Zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, № 2, Vol. 29 (68), pp. 87-91. [in Ukrainian].
8. Krutova, A.S. and Tarasova, T.O. and Kashchena, N.B. (2019). Public-private partnership projects: implementation and efficiency analysis [Proekty derzhavno-pryvatnoho partnerstva: realizatsii ta analiz efektyvnosti]. *Ekonomichnyi prostir*. 141. pp. 158-171.
9. Matveychuk, L.O. (2018). Digital economy: theoretical aspects [Tsyfrova ekonomika: teoretychni aspekty]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 4 (40). pp. 116-127. DOI: 10.26661/2414-0287-2018-4-40-18.
10. Uzunov, F.V. (2015). Formation of effective tools for the implementation of public-private partnership of Ukraine [Formuvannya efektyvnykh instrumentiv realizatsii derzhavno-pryvatnoho partnerstva Ukrainy]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. № 1. pp. 167-175. [in Ukrainian].
11. Filippov, V.Yu. (2018). Principles of Ukraine's transition to sustainable development policy [Pryntsypy polityky perekhodu Ukrainy do staloho rozvytku]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*. № 3, Vol. 3, pp. 236-242. [in Ukrainian].
12. Chukhray, N.I., Prosovich, O.P. (2015). Strategic management of innovative development of the enterprise: Textbook [Stratehichne upravlinnia innovatsiynym rozvytkom pidpriemstva]. Lviv: Lviv Polytechnic National University Publishing House. 500 p. [in Ukrainian].

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-20

ВИГОВСЬКА В.

Національний університет «Чернігівська політехніка»

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ФІНАНСОВІ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано необхідність проведення комплексного вивчення особливостей функціонування інститутів недержавного пенсійного забезпечення в Україні та формування на основі такого аналізу пропозицій щодо підвищення ефективності вказаного інституту соціального захисту для майбутнього добробуту громадян. За результатами дослідження встановлено позитивні риси недержавного пенсійного забезпечення. Також виявлено фактори, що уповільнюють його поширення та не сприяють популяризації послуг із формування індивідуальних пенсійних накопичень у суспільстві. Розкрито напрями взаємодії недержавного пенсійного забезпечення з ланками фінансової системи. Окремлено коло учасників, які здійснюють діяльність у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Здійснено комплексне оцінювання показників функціонування недержавних пенсійних фондів. Встановлено, що стан недержавного пенсійного забезпечення безпосередньо залежить від впливу сукупності факторів, що визначаються економічною, політичною, демографічною ситуацією у країні та світі, відповідною нормативно-правовою базою та заходами державного регулювання. Наголошено на можливостях позитивного впливу недержавної системи пенсійного забезпечення на розвиток національної економіки та підвищення добробуту громадян.

Ключові слова: пенсійна система; пенсійне забезпечення; пенсійні виплати; недержавне пенсійне забезпечення; недержавні пенсійні фонди; страхові компанії; банківські установи.

VYHOVSKA V.

Chernihiv Polytechnic National University

INSTITUTIONAL DIMENSION OF NON-STATE PENSION SUPPORT IN THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE

An important task of the state social policy is the formation of an effectively functioning pension system, which is designed to form a resource base for financing the pension benefits of citizens, sufficient to meet their living needs. The formation and development of the domestic pension system is under pressure from a number of destructive factors, including: instability of economic and political situation in the country, increasing labor migration, demographic decline, aging population, narrowed list of reliable investment instruments, lack of sufficient guarantees to preserve the value of pension savings. Under these conditions, the need to combine the capabilities of the solidarity component of the pension system and private pension provision, the synergy of which will form the necessary financial basis for the realization of citizens' rights to social protection and a decent standard of living in retirement age. Therefore, the study of private pension institutions is important to substantiate the strategic dominants of the transformation and timely adaptation of the national pension system to the conditions of economic development of the state.

The article substantiates the need for a comprehensive study of the peculiarities of the functioning of private pension institutions in Ukraine. Positive features of private pension provision have been established based on the results of the research. Factors that slow down its spread and do not contribute to the promotion of services for the formation of individual pension savings in society have been identified. Also, the areas of interaction of private pension provision with the financial system are disclosed. Participants carrying out activities in the field of private pension provision are characterized. A comprehensive assessment of the performance of private pension funds has been carried out. The state of private pension provision directly depends on the action of a set of factors determined by the economic, political, demographic situation in the country and the world, the relevant legal framework and measures of state regulation. The possibilities of a positive impact of the private pension system on the development of the national economy and improving the welfare of citizens are indicated.

Keywords: pension system; pension provision; pension payments; non-state pension provision; non-state pension funds; insurance companies; banking institutions.

Постановка проблеми. Важливим завданням державної соціальної політики є формування ефективно функціонуючої системи пенсійного забезпечення, яка покликана сформувати ресурсну базу для фінансування пенсійних виплат громадян, достатню для забезпечення їхніх життєвих потреб. Становлення та розвиток вітчизняної пенсійної системи відбувається під тиском низки деструктивних факторів, зокрема: нестабільність економічної та політичної ситуації в країні, нарощення трудової міграції, демографічний спад, старіння населення, звужений перелік надійних інструментів інвестування, відсутність достатніх гарантій збереження вартості пенсійних накопичень громадян тощо. За цих умов актуалізується необхідність поєднання можливостей солідарної складової пенсійної системи та недержавного пенсійного забезпечення, синергія яких сформує необхідне фінансове підґрунтя для реалізації прав громадян на соціальний захист та належний рівень життя в пенсійному віці. Тому дослідження інститутів недержавного пенсійного забезпечення є важливим для обґрунтування стратегічних домінант трансформації та своєчасної адаптації національної пенсійної системи до умов економічного розвитку держави.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти організації недержавного пенсійного забезпечення досліджено в працях багатьох учених-економістів та практиків, таких як: Н. Баланюк, Н. Бахмач, О. Бобирь [1; 11], В. Воскобойніков, О. Кириленко [3;4], Г. Козак [3], А. Свиридовська [9; 10], М. Теренс [2], М. Мак Таггарт, С. Теслюк, Н. Ткаченко [12], В. Роїк, К. Штепенко, А. Якимів.

Водночас необхідність вирішення завдань соціального захисту громадян похилого віку актуалізують подальший науковий пошук ефективних підходів до розбудови пенсійної системи країни й обґрунтування форм та методів посилення ролі недержавних джерел фінансування пенсійних виплат.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Внесок науковців у розвиток теоретичних основ недержавного пенсійного забезпечення є вагомим, але нові виклики та реалії розбудови пенсійної системи країни формують потребу подальшого обґрунтування стратегічних орієнтирів розвитку механізмів забезпечення життєвих потреб громадян пенсійного віку та зниження рівня навантаження на Пенсійний фонд України. У цьому контексті подальшого вивчення потребує інституційний вимір системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Метою статті є висвітлення інституційних характеристик розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні, представлення кількісної оцінки рівня розвитку такої системи задля окреслення стратегічних орієнтирів її подальшого поступу.

Виклад основного матеріалу. Становлення вітчизняної системи недержавного пенсійного забезпечення відбувається в контексті розвитку економіки України та супроводжується відповідними труднощами та суперечностями, а його ефективність великою мірою залежить від урахування та раціонального практичного використання досвіду розбудови подібних систем у країнах із розвинутою економікою.

Систему недержавного пенсійного забезпечення можемо розглядати як впорядковану цілісність, що включає сукупність взаємопов'язаних механізмів, методів, важелів, заходів економічно-організаційного характеру, що спрямовані на формування довгострокових нагромаджень, що спрямовуються на фінансування пенсійних виплат та є гарантованими в довгостроковому періоді в умовах невизначеності та ризиків. Як і будь-яка система, недержавне пенсійне забезпечення будується відповідно до її цілей та завдань та реалізується через сукупність норм і правил, які становлять зміст цього інституту.

Система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [7]. Відповідно до норм чинного законодавства у сфері недержавного пенсійного забезпечення мають право функціонувати такі суб'єкти [7]: недержавні пенсійні фонди в межах укладених договорів пенсійного забезпечення між адміністраторами таких фондів та їхніми вкладниками; страхові компанії, які реалізують своїм клієнтам послуги страхування довічної пенсії; банківські установи, які можуть приймати від громадян пенсійні депозитні вклади в межах суми, визначеної для відшкодування внесків Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Формами здійснення пенсійного забезпечення з боку вказаних суб'єктів є пенсійні виплати на визначений строк та одноразові виплати.

Ключовими перевагами, що спонукають використовувати різні механізми недержавного пенсійного забезпечення, визнано такі: отримання встановлених розмірів пенсійних виплат; успадкування пенсійних заощаджень спадкоємцями власників індивідуальних пенсійних рахунків; можливість інвестування пенсійних накопичень для отримання додаткових доходів у майбутньому тощо. Серед факторів, що уповільнюють поширення різних форм недержавного пенсійного забезпечення, слід вказати на наступні: висока вартість участі в індивідуальних пенсійних програмах (4 % від накопиченого пенсійного капіталу), низький рівень доходів громадян, тінізація заробітної плати, обмежений перелік надійних інвестиційних інструментів.

Можна стверджувати, що достовірним сигналом про активізацію недержавного пенсійного забезпечення та про початок нового якісного етапу розвитку є зниження витрат, пов'язаних з участю в індивідуальних пенсійних планах.

Напрями взаємодії недержавного пенсійного забезпечення з ланками фінансової системи представлені на рисунку 1.

Місце недержавного пенсійного забезпечення у фінансовій системі країни зумовлено існуванням об'єктивної необхідності формування ресурсної бази для фінансування пенсійних виплат, наслідком якої є інкорпорація механізмів такого забезпечення в соціально-економічну систему суспільства. Оскільки функціонування недержавного пенсійного забезпечення відбувається у грошовій формі, то логічною є наявність тісного зв'язку, що має об'єктивний характер, з іншими інститутами фінансової системи.

Разом з тим, обов'язковими умовами функціонування недержавного пенсійного забезпечення є: наявність потреби в послугах такого забезпечення, тобто формування стійкого попиту; наявність фінансово стійких та надійних професійних учасників, здатних задовольнити ці потреби, і присутність широкої палітри пропозиції пенсійних послуг. Зазначимо, що стан недержавного пенсійного забезпечення безпосередньо залежить від дії сукупності факторів, що визначаються економічною, політичною, демографічною ситуацією у країні та світі, відповідною нормативно-правовою базою та заходами державного регулювання (рис. 2).

Поточний етап розвитку вітчизняної пенсійної системи характеризується нарощенням фінансового тиску на Пенсійний фонд України та на державний бюджет унаслідок збільшення демографічного навантаження через старіння населення, трудову міграцію та низькі доходи громадян. За цих умов актуалізується необхідність модернізації будови ринку пенсійних послуг, яка б була спрямована на

формування довгострокового фінансового ресурсу в економіці країни на основі мобілізації коштів громадян на індивідуальні пенсійні рахунки, захист інтересів та нагромаджень учасників НП. При цьому держава має створювати умови й стимули, необхідні для оптимальної комбінації інтересів власників пенсійних планів та професійних учасників, що мають право здійснювати свою діяльність у цій сфері.

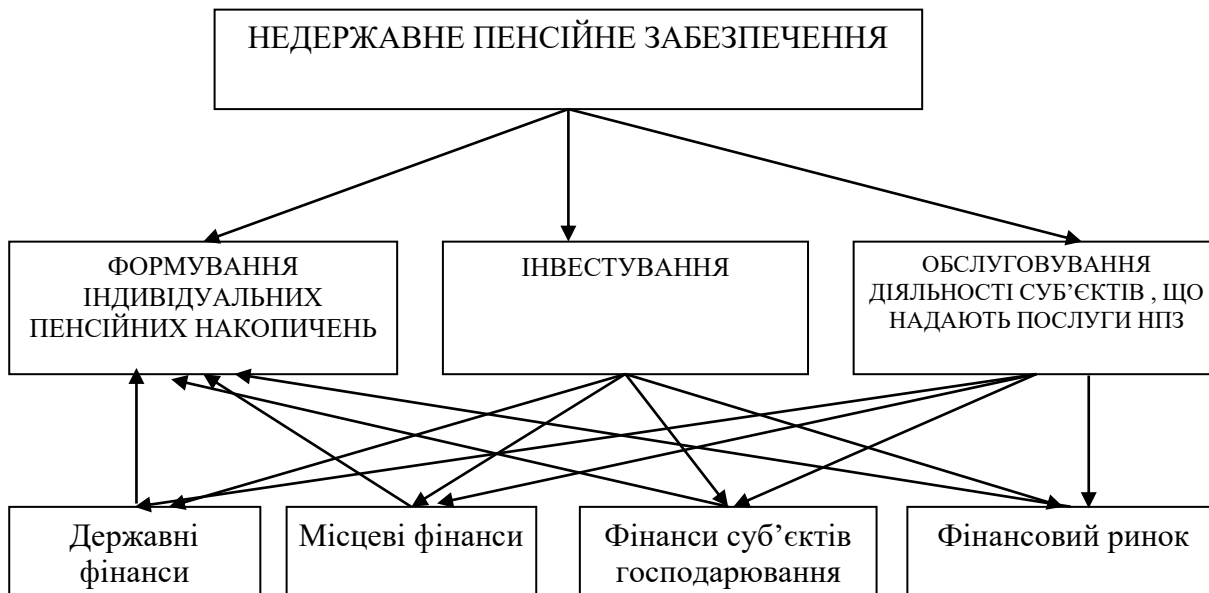

Рис. 1. Місце та роль недержавного пенсійного забезпечення у фінансовій системі держави

Джерело: побудовано автором.

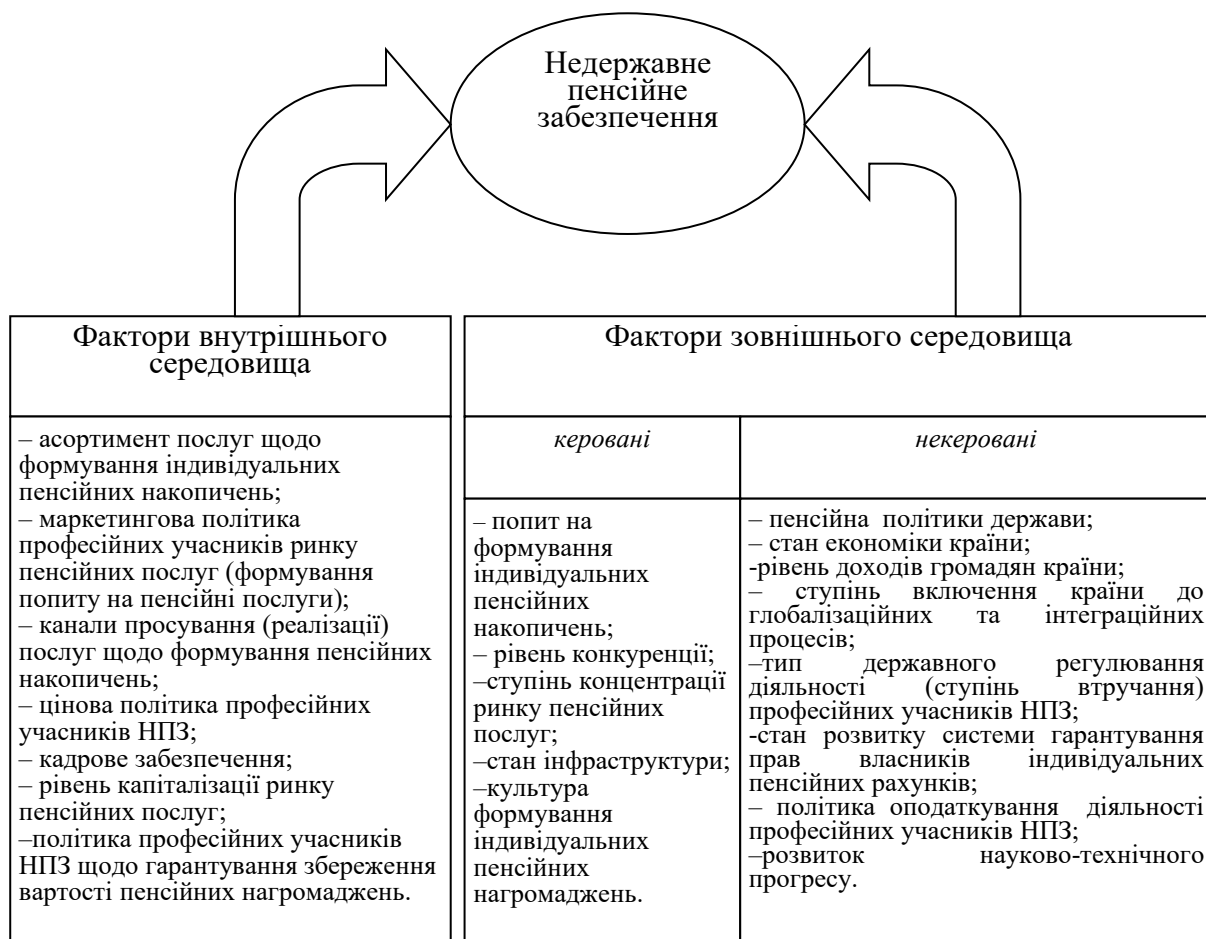

Рис. 2. Групування факторів впливу на стан та функціонування недержавного пенсійного забезпечення

Джерело: побудовано автором.

Недержавне пенсійне забезпечення слід розглядати як систему, що характеризується взаємозв'язками між його структурними елементами. Отже, його структура є важливою ознакою розвитку та

характеризує рівень вирішення державою завдань забезпечення майбутнього добробуту та якісного рівня життя громадян похилого віку та тих, що втратили працездатність. На рис. 3 графічно унаочнено організаційну будову недержавного пенсійного забезпечення.

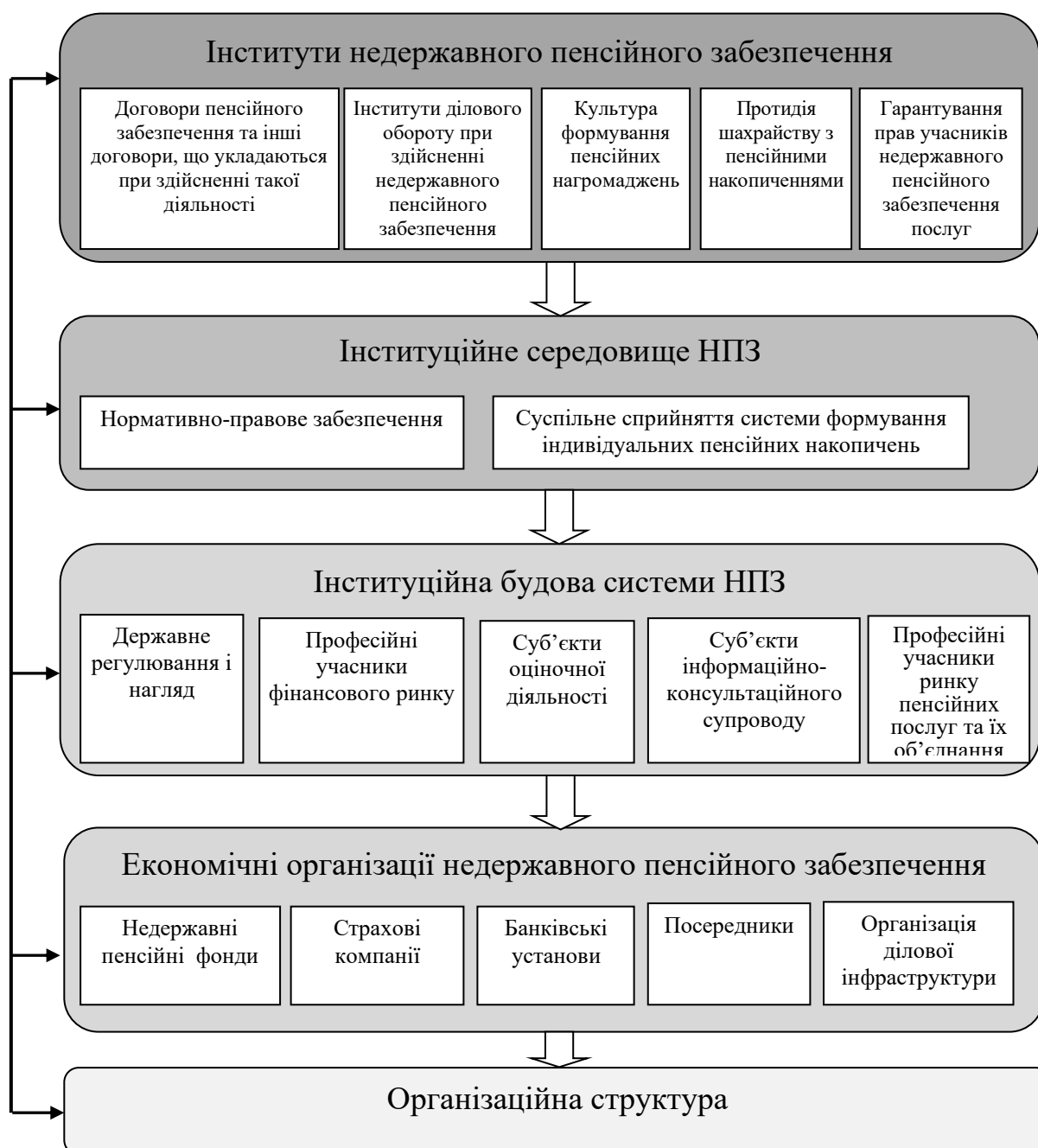

Рис. 3. Графічне представлення структурної будови системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні
Джерело: побудовано автором.

Поступове звільнення солідарної пенсійної системи від надлишкового фінансового навантаження та зростання доходів пенсіонерів можливі за умови комбінованого використання можливостей накопичувальної системи пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення. В Україні розвиток третього рівня пенсійної системи відбувається насамперед за рахунок нарощення масштабів функціонування недержавних пенсійних фондів як важливої ресурсотворюючої складової фінансової системи держави.

Як зазначають О. Кириленко, Г. Козак, специфіка фінансових ресурсів НПФ полягає в таких їхніх особливостях:

1) законодавче та нормативно-правове забезпечення процесів формування та використання фінансових ресурсів;

2) джерелами фінансування пенсійних внесків виступають прибуток суб'єктів господарювання та доходи (заробітна плата, прибуток) фізичних осіб, тобто фінансові ресурси НПФ формуються в результаті перерозподілу ВВП;

3) сплата пенсійних внесків вкладниками здійснюється лише в національній валюті України, крім випадків, передбачених законодавством, шляхом безготівкових (для юридичних осіб) та готівкових розрахунків;

4) право власності на пенсійні кошти належить учасникам фонду;

5) цільове призначення фінансових ресурсів – фінансування пенсійних виплат учасників фонду;

6) відокремлення функцій інвестування фінансових ресурсів шляхом передачі їх компаніям з управління активами;

7) цільовий характер використання – пенсійні накопичення можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних зі здійсненням недержавного пенсійного забезпечення;

8) обов'язкова диверсифікація пенсійних активів;

9) циклічний характер процесу надходження та вилучення коштів;

10) довготривалий період накопичення та зберігання фінансових ресурсів у НПФ.

Результати діяльності недержавних пенсійних фондів охарактеризовано за допомогою сукупності показників, які наведені в табл. 1. Мережа недержавних пенсійних фондів в Україні, розбудова якої розпочалася з прийняттям Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (09.07.2003 р.), характеризується кількісним зростанням таких фондів та їхніх учасників, збільшенням обсягів пенсійних активів, внесків на індивідуальні пенсійні рахунки та пенсійних виплат, нарощенням інвестиційного доходу. Так, наприкінці 2019 року загальна вартість активів НПФ становила 3143,3 млн грн, що на 266 % більше, ніж у 2009 році. Але надати виключно позитивну оцінку виявленій тенденції неможливо, оскільки зростання абсолютної вартості активів супроводжувалося високими темпами девальвації гривні. Водночас загальна кількість учасників наприкінці 2019 року збільшилась майже вдвічі й становила 874,6 особи. Структура пенсійних контрактів станом на кінець 2019 року така: з вкладниками – фізичними особами – 70,2 тис. шт.; з вкладниками фізичними особами-підприємцями – 0,1 тис. шт.; з вкладниками – юридичними особами – 6,8 тис. шт. Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на кінець 2019 року було здійснено пенсійних виплат 83,9 тис. учасникам, що на 200 % більше, ніж у 2009 році. Також спостерігається суттєве зростання обсягів інвестиційного доходу, що є, безумовно, позитивною тенденцією в роботі зазначених фондів.

Таблиця 1

Динаміка основних показників діяльності НПФ в Україні у 2009-2019 рр.

Показник	Рік											
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Темп приросту до 2009
Загальна вартість активів НПФ, млн грн	857,9	1144,3	1386,9	1660,1	2089,8	2469,2	1980	2138,7	2465,6	2745,2	3143,3	366,4
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	497,1	569,2	594,6	584,8	840,6	833,7	836,7	834	840,8	855,3	874,6	175,9
Пенсійні внески, всього, млн грн	754,6	925,4	1102	1313,7	1587,5	1808,2	1886,8	1895,2	1897,3	2000,5	2160,8	286,4
у т. числі:	31,8	40,7	50,6	58,6	66,5	71,4	80,3	92,2	124,3	172,1	222,7	700,3
- від фізичних осіб	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	100,0
- від фізичних осіб-підприємців	722,7	884,6	1051,2	1254,9	1520,5	1736,1	1806,3	1802,1	1772,3	1827,7	1937,3	268,1
Пенсійні виплати, млн грн	90,1	158,2	208,9	251,9	300,2	421,4	557,1	629,9	696,3	809,9	947,4	1051,5
Кількість осіб, що отримали(ють) пенсійні виплати, тис. осіб	28,1	47,8	63,1	66,2	69	75,6	82,2	81,3	78,8	81,3	83,9	298,6
Сума інвестиційного доходу, млн грн	236,7	433	559,9	727	953,3	1266	872,2	1080,5	1455,5	1767,7	2200	929,4

Джерело: складено на основі даних [5].

Крім того, враховуючи певні висхідні тренди у функціонування недержавних пенсійних фондів, зазначимо, що рівень охоплення населення послугами таких фондів є критично низьким, а рівень їхніх кількісних показників суттєво відрізняється від аналогічних показників у розвинутих країнах. Такий стан речей засвідчує необхідність розробки та практичного запровадження сукупності заходів державної політики, які будуть спрямовані на популяризацію послуг НПФ та інших професійних учасників ринку пенсійних послуг.

Висновки та пропозиції. Україна опинилася в умовах, коли виконувати свої зобов'язання перед населенням щодо фінансування пенсійних виплат стає дедалі складніше. Тому нагальним завданням, що стоїть перед державою, є створення умов для широкого використання механізмів недержавного пенсійного забезпечення для сприяння зростанню доходів пенсіонерів, які зможуть забезпечувати їхні життєві потреби в повному обсязі. Спостерігаються певні позитивні зміни в діяльності недержавних пенсійних фондів, зокрема: нарощення вартості активів НПФ та рівня їх концентрації, збільшення кількості учасників, зростання розмірів інвестиційних доходів та пенсійних резервів. Якнайшвидша розробка та практична реалізація заходів державної політики, спрямованих на створення сприятливих умов розвитку недержавного пенсійного забезпечення з огляду на глобальні тренди та закони ринкової економіки дозволить сформувати необхідне фінансове підґрунтя майбутнього добробуту пенсіонерів.

Література

1. Бобирь О. І., Смирнов С. О. Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення : монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2008. 248 с.
2. Ганслі, Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. Київ : Основи, 1996. 236 с.
3. Кириленко О., Козак Г. Управління фінансовими ресурсами недержавних пенсійних фондів. Вісник ТНЕУ. 2013. № 4. С. 7–17. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9291/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
4. Кириленко О. Пенсійна система України на шляху реформування. Світ фінансів. 2016. № 3(48). С. 7–19. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7410/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
5. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : офіційний сайт. URL: <https://www.nfp.gov.ua>.
6. Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» : Закон України від 22.12.2011 № 4225-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4225-17#Text>.
7. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
8. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf.
9. Свиридовська А. О. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні. Наукові праці НДФІ. 2016. Вип. 4. С. 148-157.
10. Свиридовська А. О. Проблеми та перспективи розвитку пенсійної системи України. Ринок цінних паперів України. 2014. № 8. С. 39-46.
11. Смирнов С. О., Бобирь О. І. Тенденції розвитку процесу фінансування соціальної сфери в умовах підвищення самостійності регіонів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2009. № 11. С. 6-8.
12. Ткаченко Н. В., Цікановська Н. А. Роль недержавних пенсійних фондів у розвитку фінансового ринку України. Фінанси України. 2010. № 12. С. 69-79.

References

1. Bobyr, O. I., Smyrnov, S. O. (2008). Finansovyi mekhanizm systemy pensiinoho zabezpechennia [Financial mechanism of the pension system]. Nauka i osvita.
2. Hansli, Terens, M. (1996). Sotsialna polityka ta sotsialne zabezpechennia za rynkovoï ekonomiky [Social policy and social security in a market economy]. Osnovy.
3. Kyrylenko, O., Kozak, H. (2013). Upravlinnia finansovymy resursamy nederzhavnykh pensiinykh fondiv [Management of financial resources of private pension funds]. Visnyk TNEU – Bulletin of TNEU, (4), pp. 7–17. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9291/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
4. Kyrylenko, O. (2016). Pensiina systema Ukrainy na shliakhu reformuvannia [Pension system of Ukraine on the path of reform]. Svit finansiv – The world of finance, (3(48)), pp. 7–19. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7410/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.
5. Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuivannia u sferi rynkiv finansovykh posluh: ofitsiinyi sait [National Commission for State Regulation of Financial Services Markets: official website]. <https://www.nfp.gov.ua>.
6. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia» [On Amendments to the Law of Ukraine “On Non-State Pension Provision”], Law of Ukraine № 4225-VI (on December 22, 2011). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4225-17#Text>.

7. Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia [On Non-State Pension Provision], Law of Ukraine № 1057-IV (on July 9, 2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
8. Proekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru» [USAID Financial Sector Transformation Project]. http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf.
9. Svyrydovska, A. O. (2016). Investytsiina diialnist nederzhavnykh pensiinykh fondiv v Ukraini [Investment activity of non-state pension funds in Ukraine]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI*, 4, pp. 148-157.
10. Svyrydovska, A. O. (2014). Problemy ta perspektyvy rozvytku pensiinoi systemy Ukrainy [Problems and prospects of development of the pension system of Ukraine]. *Rynok tsinnykh papieriv Ukrainy – Ukrainian securities market*, (8), pp. 39-46.
11. Smyrnov, S. O., Bobyr, O. I. (2009). Tendentsii rozvytku protsesu finansuvannia sotsialnoi sfery v umovakh pidvyshchennia samostiinosti rehioniv [Tendencies of development of process of financing of social sphere in the conditions of increase of independence of regions]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy*, (11), pp. 6-8.
12. Tkachenko, N. V., Tsikanovska, N. A. (2010). Rol nederzhavnykh pensiinykh fondiv u rozvytku finansovoho rynku Ukrainy [The role of private pension funds in the development of the financial market of Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, (12), pp. 69-79.

Надійшла / Paper received : 17.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 352.075

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-21

ГОРДІЄНКО Н. І., КРАСНІКОВА Н. Г.

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ДОХОДІВ І ВИТРАТ КОМУНАЛЬНИХ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

В роботі узагальнено теоретико-методичні засади обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів і витрат КНП ОЗ. Проаналізовано організаційні аспекти обліку і планування доходів та витрат, принципи складання та подання бюджетної та фінансової звітності комунальними некомерційними підприємствами охорони здоров'я. Визначено напрями удосконалення обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів і витрат

діяльності підприємств комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я. Запропоновано алгоритм проведення внутрішнього аудиту доходів і витрат КНП ОЗ.

Ключові слова: внутрішній аудит, обліково-аналітичне забезпечення, доходи, витрати, некомерційні підприємства, сфера охорони здоров'я.

GORDIYENKO N., KRASNIKOVA N.

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF INTERNAL AUDIT OF REVENUES AND EXPENDITURES OF COMMUNICATION NON-COMMERCIAL ENTERPRISES OF HEALTHCARE

At the stage of implementation of European standards in the process of providing health care services at the present stage of economic development of Ukraine by reforming budgetary health care institutions into non-profit enterprises, the powers of business entities, including health care institutions, which were managers of budgetary funds in the Municipal non-profit enterprises, which become recipients of state funds. The successful operation of municipal non-profit enterprises directly depends on the rational allocation and use of financial resources, so the management of income and expenses of the enterprise becomes the main prerequisite for its effective development.

The accounting of municipal non-profit health care enterprises is an information base for accounting and analytical support of internal audit of revenues and expenditures in the direction of improving the management aimed at achieving the goal of the enterprise. According to the change of powers of health care institutions, the budget and financial reporting, as well as the norms of accounting for income and expenses of municipal non-profit health care enterprises are changed. Clarity and reliability of accounting of income and expenses allows to ensure the implementation of the main tasks of accounting of municipal non-profit enterprises in the direction of improving the economic efficiency of revenue, as well as transparency of reflection in the accounting of expenses and income of the enterprise.

The paper summarizes the theoretical and methodological principles of accounting and analytical support of internal audit of revenues and expenditures of KNP OZ. The organizational aspects of accounting and planning of revenues and expenditures, the principles of preparation and submission of budget and financial statements by municipal non-profit health care enterprises are analyzed. The directions of improvement of accounting and analytical support of activity of the enterprises are defined, and also the organization and a technique of carrying out of internal audit of incomes and expenses, accounting and analytical providing of incomes and expenses of municipal non-profit enterprises of public health services are improved. and the algorithm of internal audit of incomes and expenses of KNP OZ is offered.

Key words: internal audit, accounting and analytical support, revenues, expenses, non-profit enterprises, healthcare.

На етапі впровадження євростандартів у процес надання послуг у сфері охорони здоров'я на сучасному етапі економічного розвитку України шляхом реформування бюджетних установ охорони здоров'я в не комерційні підприємства змінюється повноваження суб'єктів господарювання, зокрема закладів охорони здоров'я (ЗОЗ), які були розпорядниками бюджетних коштів у Комунальні некомерційні підприємства (КНП), які стають одержувачами державних коштів. Успішне функціонування КНП на пряму залежить від раціонального розподілу та використання фінансових ресурсів, тому управління доходами та витратами підприємства стає основною передумовою його ефективного розвитку.

Бухгалтерський облік КНП ОЗ є інформаційною базою обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів та витрат у напрямку вдосконалення управління спрямованого на досягнення мети діяльності підприємства. Відповідно до зміни повноважень закладів охорони здоров'я змінюється бюджетна та фінансова звітність, а також норми ведення бухгалтерського обліку доходів та витрат КНП ОЗ. Чіткість та достовірність обліку доходів та витрат дає змогу забезпечити виконання основних завдань бухгалтерського обліку КНП в напрямку підвищення економічної ефективності використання надходжень, а також прозорості відображення в обліку витрат та доходів підприємства.

Основною проблемою в організації, плануванні та обліку доходів і витрат КНП ОЗ є недосконалість теоретичних, методологічних та практичних аспектів, які б враховували не прибутковість цієї галузі з виконання бюджетних програм та змогли забезпечити єдині принципи планування, повноту та своєчасність їх відображення у бюджетній та фінансовій звітності. Тому, на стадії реформування необхідним стає дослідження особливостей організації планування та обліку доходів і витрат підприємства. У зв'язку з чим

набуває актуальності дослідження принципів організації та методики проведення внутрішнього аудиту доходів та витрат КНП ОЗ на базі якісного обліково-аналітичного забезпечення, що є однією з передумов розвитку підприємства.

Спрямованість до розвитку не корпоративних структур у сфері охорони здоров'я на нинішньому етапі реформування потребує створення ефективної системи контролю за використанням і розподілом фінансових ресурсів через удосконалення і впровадження внутрішнього аудиту доходів та витрат у закладах охорони здоров'я, що сприятиме вдосконаленню процесу організації та ефективності функціонування КНП ОЗ.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій. Питання розвитку аудиту, теорії та практики ведення бухгалтерського обліку підприємств, а також теоретичних та практичних аспектів формування обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів і витрат, його вдосконалення висвітлюються у працях українських і зарубіжних учених, зокрема: С. П. Барановська [1], І. Д. Бенько [2], І. С. Гайдук [3], Н. О. Гура [4], Т. О. Гуренко [5], В. А. Дерій [6], І. В. Колос [7], А. П. Макаренко [9], С. М. Петренко [13], А. А. Пилипенко [14], П. Р. Пуцентейло [16], І. І. Сардачук [17], М. М. Шигун [18], А. М. Штангрет [19] та інших. Однак, проблеми організації проведення внутрішнього аудиту доходів та витрат КНП ОЗ в умовах реформування галузі потребує подальших досліджень.

Актуальність зазначених питань, недостатній рівень дослідження методологічних і практичних проблем внутрішнього аудиту та бухгалтерського обліку комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я в Україні за умов його реформування, потребують науково-методичного забезпечення та пошуку шляхів забезпечення ефективної роботи КНП ОЗ.

Постановка завдання. Метою даної статті є теоретико-методичного обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів та витрат комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. У господарській діяльності Комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я (далі – КНП ОЗ) значне місце займають питання достовірності обліку та планування витрат і доходів, від цього у повній мірі залежать їх результати функціонування та перспективи розвитку.

КНП ОЗ є самостійним об'єкт господарювання, який може отримувати дохід з таких джерел, як підписані декларації про надання медичного обслуговування населенню, державна фінансова підтримка або цільове фінансування, благодійні внески, спонсорська допомога, прибуток отриманий від надання платних послуг громадянам. Здійснюючи облік доходів, КНП ОЗ мають керуватися Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку в державному секторі 124 «Доходи» [12].

Оскільки КНП ОЗ — це заклади, пов'язані з наданням послуг, то їхній дохід визнається залежно від ступеня завершення операції з надання послуг на дату складання балансу, але важливо, щоб цей результат був оцінений достовірно. Умовами для цього є: надходження від надання завершених послуг економічних вигід на дату складання балансу та можливість достовірної оцінки витрат і доходів від відповідної послуги. Аналіз структури мережі та діяльності медичних закладів України по регіонах за 2015-2019 роки, їх облікової політики, принципів складання та подання бюджетної і фінансової звітності КНП ОЗ дозволив з'ясувати організаційні аспекти обліку і планування доходів та витрат.

Узагальнюючи дослідження з оперативного обліку витрат на основі інформації економічного та медичного характеру можна констатувати, що їх групування, згідно необхідності ефективного управління діяльністю КНП ОЗ, на виділених рахунках бухгалтерського обліку може забезпечувати зрозумілість її формування задля достовірної оцінки результативності діяльності.

Для підвищення достовірності обліку та ефективності управління діяльністю підприємства значну роль починає відігравати внутрішнього аудиту. В умовах реформування системи охорони здоров'я, коли медичні заклади шляхом реорганізації отримали адміністративну й фінансову автономію і набули статусу повноцінних суб'єктів господарської діяльності — комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я, питання проведення внутрішнього аудиту для них набуло великої ваги і тому потребує подальшої розробки. Основною проблемою залишається невідповідність наявної обліково-аналітичної інформації про доходи та витрати КНП ОЗ критеріям якості та відсутність чіткого алгоритму проведення внутрішнього аудиту доходів та витрат відповідно до виробничих потреб КНП ОЗ задля раннього виявлення можливих ризиків недостовірного відображення доходів та витрат, які можуть впливати на фінансовий результат підприємства та слугувати поштовхом до розширення видів платних послуг й напрямів діяльності підприємства.

Основою для впровадження системи внутрішнього аудиту є бюджет підприємства, особливості фінансово-господарських операцій, кадрова чисельність та нормативні документи що регламентують питання організації та проведення внутрішнього аудиту. Доцільність впровадження внутрішнього аудиту в КНП ОЗ обумовлена її призначенням спрямованим на обслуговування інтересів суспільства, органів місцевого самоуправління, власників та інвесторів, необхідністю ефективного використання власних і бюджетних коштів. Найважливішими чинниками забезпечення результативності внутрішнього аудиту стають: усвідомлення керівниками підприємств важливості внутрішнього аудиту та виключне підпорядкування керівнику установи; фінансова незалежність структурних підрозділів внутрішнього аудиту;

високий професіоналізм внутрішніх аудиторів та висока якість виконання аудиту; надання своєчасної та об'єктивної інформації для формування заходів щодо вдосконалення діяльності у майбутньому.

Створена на КНП ОЗ служба внутрішнього аудиту повинна здійснювати оцінку: рівня виконання і досягнення цілей, передбачених стратегічними й річними планами; успішності планування і результативності виконання програм; ефективності системи внутрішнього контролю та достовірності відображення результатів у бухгалтерському обліку й фінансової звітності, крім того планувати проведення внутрішнього аудиту, систематизувати результати перевірки, надавати рекомендації та заходи у звітах для подальшого моніторингу і контролю діяльності на основі якісної управлінської інформації. Здійснюючи оцінку успішності діяльності керівництва і пошук напрямів підвищення його ефективності, внутрішній аудит набуває на КНП ОЗ вагомості як підрозділ, що працює не над досягненням фрагментарних цілей, а має на меті покращення якості діяльності й відповідно ефективності роботи підприємства в цілому. За результатами дослідження методики і організації внутрішнього аудиту доходів і витрат можна зробити висновок, що систематичний, спланований і регулярний внутрішній аудит є важливим чинником успішного впровадження в Україні реформи системи охорони здоров'я. Адже постійний комплексний контроль і аналіз витрат і доходів КНП ОЗ дає змогу виявити прогалини у діяльності підприємства й розробити шляхи її оптимізації.

Однією з основних складових внутрішнього аудиту доходів та витрат КНП ОЗ є його обліково-аналітичне забезпечення. З метою удосконалення обліку доходів і витрат запропоновано введення у аналітичному обліку статей доходів та витрат за видами їх надходжень та напрямками використання. Деталізація витрат і доходів за видами створює умови для їх системного аналізу, оцінки ефективності діяльності КНП ОЗ та подальшого планування. Деталізація обліку та планування доходів та витрат сприятиме контролю за їх рівнем, надасть можливість аналізувати, оцінювати та планувати доходи та витрати з метою їх економічного та ефективного використання. Впровадження запропонованої розробки при формуванні обліково-аналітичного забезпечення аудиту доходів та витрат підприємства впливатиме на вдосконалення процесу виконання аудиторських перевірок та достовірності аудиторських висновків..

Для вдосконалення обліку доходів та витрат КНП ОЗ було розроблено та запропоновано схему впровадження обліково-аналітичного забезпечення, яка концентрується на основних бізнес-процесах щодо формування доходів та витрат КНП ОЗ відповідно до його інформаційних потоків та алгоритм впровадження внутрішнього аудиту доходів та витрат [8]. Запропонована схема у перспективі може сприяти подальшому розробку автоматизації процесу обліку доходів та витрат підприємств охорони здоров'я

Проведення внутрішнього аудиту доходів і витрат КНП ОЗ рекомендовано здійснювати у чотири основні послідовні етапи: планування аудиту; проведення аудиту; звітування за результатами аудиту; контроль виконання за результатами аудиту рекомендацій і оцінювання їхньої ефективності. Кожен етап передбачає виконання низки послідовних операцій, що забезпечують здійснення аудиту доходів і витрат КНП ОЗ на якомусь якісному рівні [8]. Запропонований алгоритм сприятиме згадженості обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів і витрат та надасть змогу зменшити рівень витрат на проведення аудиту, що в подальшому допоможе запобігти можливим ризикам у діяльності КНП ОЗ та покращити його фінансовий стан.

Аналіз організації обліку доходів КНП ОЗ дозволив виділити в аналітичному обліку групи доходи, які слід виокремити:

- доходи отримані з бюджету (відповідно до порядку, передбаченого Законом про публічні закупівлі);
- доходи, що надійшли на виконання бюджетних програм з відповідного бюджету (передбачені Бюджетним кодексом України);
- доходи отримані з місцевого бюджету як фінансова підтримка;
- доходи отримані у результаті здійснення не забороненої чинним законодавством діяльності (платні послуги);
- надходження у вигляді грантів та дарунків від благодійних організацій.

Залежно від визначеного складу доходів аналітичний облік витрат КНП ОЗ теж слід здійснювати за такими напрямками:

- організація діяльності підприємства (отримання ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики; ліцензій на закупівлю, зберігання, транспортування, реалізацію, утилізацію, використання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; інших дозвільних документів, необхідних для діяльності закладу);
- статутна діяльність (витрати на надання медичних та інших робіт і послуг);
- суміжна діяльність (напрями діяльності, на які виділено цільові бюджетні кошти);
- програми супутні з основною діяльністю;
- підприємницька діяльність;
- внутрішньогосподарська діяльність;
- списання медичного обладнання та інвентарю.

При цьому важливим є вдосконалення бухгалтерського обліку витрат, в тому числі адміністративних, що надає можливості вдосконалення процесу планування та контролю за використанням бюджетних коштів та нормування витрачання коштів, одержаних від юридичних і фізичних осіб.

З метою удосконалення бухгалтерського обліку КНП ОЗ відповідно до вимог стандартів обліку та розкриття бюджетної та фінансової звітності, запропоновано доповнити План рахунків №1203 [11] 8 класу «Витрати» синтетичними рахунками: рахунком 87 «Адміністративні витрати за коштами загального фонду» (субрахунки 8711 «Витрати на оплату праці»; 8712 «Відрахування на соціальні заходи»; 8713 «Матеріальні витрати»; 8714 «Амортизація» та 8715 «Інші витрати») та рахунком 88 «Адміністративні витрати за коштами спеціального фонду (надання послуг, виконання робіт)» (субрахунки 8811 «Витрати на оплату праці»; 8812 «Відрахування на соціальні заходи»; 8813 «Матеріальні витрати»; 8814 «Амортизація»; 8815 «Інші витрати»)

Деталізація рахунків 70 «Доходи загального фонду», 80 «Видатки із загального фонду», 71 «Доходи спеціального фонду» та 81 «Витрати спеціального фонду» надає змогу удосконалити процес обліку доходів та витрат КНП ОЗ, а також передбачає їх розподіл на субрахунки 2-го та 3-го порядку: 711 «Доходи за коштами, отриманими як плата за послуги», 712 «Доходи за іншими джерелами власних надходжень», 811 «Витрати за коштами, отриманими як плата за послуги», 812 «Витрати за іншими джерелами власних надходжень», що дозволить відображати доходи і витрати за принципом нарахування. Також доцільно ввести та використовувати такі рахунки, як 77 «Доходи для потреб управління» та 78 «Доходи у податкових розрахунках». Рахунок 77 «Доходи для потреб управління» слід застосовувати для узагальнення інформації про доходи від різних видів діяльності для потреб управління, Рахунок 78 «Доходи у податкових розрахунках» для узагальнення інформації про доходи від різних видів діяльності відповідно до потреб податкових розрахунків. Доцільно ввести нові субрахунки 706 «Дохід від реалізації поточних медичних активів та медичної продукції» та 713 «Дохід від зміни вартості та первісного визнання поточних медичних активів та медичної продукції».

Крім того, розроблено та запропоновано аналітичну форму щодо аналізу виконання плану використання бюджетних коштів за плановими показниками, касовими та фактичними витратами, за допомогою якої буде забезпечено оперативний контроль за цільовим та ефективним використання бюджетних коштів КНП ОЗ. (табл 1.).

Розроблено та запропоновано форму щодо аналізу видатків на охорону здоров'я, за допомогою якої буде здійснюватися аналіз надходження коштів від НСЗУ відповідно до укладеного Договору та використання коштів КНП ОЗ на цілі, передбачені умовами Договору, а керівник - приймати відповідні рішення та заходи щодо недопущення порушень умов договірної, фінансової та касової дисципліни КНП ОЗ (рис 1).

(грн. з коп.)

КЕКВ	Назва	Всього Кошти з НСЗУ під програму медичних гарантій (всі пакети)						в тому числі відповідно до пакету 32 (перехідний період) Кошти з НСЗУ під програму медичних гарантій					в тому числі відповідно до пакету 33 (доплата по зарплаті) Кошти з НСЗУ під програму медичних гарантій				
		Залишки коштів станом на початок року	Предбачено на рік, відповідно до укладеного договору	Надійшло станом на звітний період	Касові видатки станом на звітний період	Відхилення план - надійшло коштів (гр.4 - гр.5)	Відхилення надійшло коштів - касові видатки (гр.5 - гр.6)	Предбачено на рік, відповідно до укладеного договору	Надійшло станом на звітний період	Касові видатки станом на звітний період	Відхилення план - надійшло коштів (гр.9 - гр.10)	Відхилення надійшло коштів - касові видатки (гр.10 - гр.11)	Предбачено на рік, відповідно до укладеного договору	Надійшло станом на звітний період	Касові видатки станом на звітний період	Відхилення план - надійшло коштів (гр.14 - гр.15)	Відхилення надійшло коштів - касові видатки (гр.15 - гр.16)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
2110	Заробітна плата																
2120	Нарахування на оплату праці																
2210	Предмети, матеріали, обладнання та інвентар																
2220	Медикаменти та перев'язувальні матеріали																
2230	Продукти харчування																
2240	Оплата послуг (крім комунальних)																
2250	Видатки на відрядження																
2270	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв																
2271	Оплата теплопостачання																
2272	Оплата водопостачання та водовідведення																
2273	Оплата електроенергії																
2274	Оплата природного газу																
2275	Оплата інших енергоносіїв																
2282	Окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм, не віднесені до заходів розвитку																
2710	Виплата пенсій і допомоги																
2730	Інші виплати населенню																
2800	Інші поточні видатки																
3110	Придбання обладнання і предметів довгострокового користування																
3132	Капітальний ремонт інших об'єктів																
3142	Реконструкція та реставрація інших об'єктів																
	Всього																

Рис.1 Облік надходжень та використання коштів, які надійшли КНП ОЗ від НСЗУ за звітний період (місяць або рік)

Таблиця 1.

Виконання плану використання бюджетних коштів за плановими показниками, касовими та фактичними витратами

Використання бюджетних коштів за _____ рік (порівняння планових з фактичними показниками або касових видатків з фактичними видатками)							
код КЕКВ, підкод	Назва кодів економічної класифікації видатків	Всього (грн.)			вт.ч. по місяцях (грн.)		
		план або касові	факт або фактичні	відхилення від плану або від касових	план або касові	факт або фактичні	відхилення від плану або від касових

Висновки. Отже, узагальнення організаційних аспектів обліку і планування доходів та витрат, облікової політики КНП ОЗ, принципів складання та подання бюджетної та фінансової звітності комунальними некомерційними підприємствами охорони здоров'я дозволило запропонувати шляхи удосконалення аналітичного обліку доходів та витрат за видами їх надходжень та напрямками використання з метою системного аналізу облікової інформації, розробки відповідних заходів при плануванні витрат і доходів, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності КНП ОЗ у перспективі.

Використання установами, що фінансуються з бюджету інструментарію внутрішнього аудиту забезпечить безперервний моніторинг результатів діяльності КНП ОЗ, оптимізує використання ними державних коштів. Розроблений алгоритм проведення внутрішнього аудиту доходів та витрат КНП ОЗ сприятиме економії витрат на його проведення, отриманню дієвих висновків від результатів перевірки, уникненню в подальшому ризиків у діяльності КНП ОЗ та підвищенню ефективності використання бюджетних та небюджетних коштів.

Запропоновані форми для аналізу виконання плану використання бюджетних коштів за плановими показниками, касовими та фактичними витратами, за допомогою яких забезпечується оперативний контроль за цільовим та ефективним використання бюджетних коштів КНП ОЗ а керівники зможуть приймати відповідні рішення та заходи щодо недопущення порушень умов договірної, фінансової та касової дисципліни КНП ОЗ.

Література

1. Барановська С.П. Обліково-аналітичне забезпечення як невід'ємна складова управління підприємством / С.П. Барановська // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : зб. наук. праць / відп. ред. О.Є. Кузьмін. – Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 8–11.
2. Бенько І. Д. Організація обліку та контролю фінансових ресурсів бюджетних установ. І. Д. Бенько, В. С. Бенько // ВНВЖ «Інноваційна економіка». 2012. № 9.
3. Гайдук І.С. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства / І.С. Гайдук // Економічний вісник університету. – 2016. – Вип. 28/1. – С. 33–40.
4. Гура Н.О. Неприбуткові організації в Україні: особливості діяльності та класифікація. Економіка України. 2012. № 8. С. 23–31.
5. Гуренко Т.О. Теоретичні основи формування обліково-аналітичного забезпечення управління / Т.О. Гуренко, С.І. Дерев'янка, А.С. Липова // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10(3). – С. 204–210.
6. Дерій В. А. Нормативно-правове забезпечення обліку і контролю витрат та доходів підприємств / В. А. Дерій // МЗНП. 2012. № 2 (17).
7. Колос І. В. Внутрішній аудит як інструмент підвищення ефективності діяльності підприємства Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: електрон. електрон. наук. фахове вид. 2013. Вип. 1(25). С.126–140.
8. Краснікова Н.Г. Теоретико-методичні засади обліково-аналітичного забезпечення внутрішнього аудиту доходів і витрат комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я, /Н.Г. Краснікова// Науковий погляд: економіка та управління, випуск №3(69), 2020, (с. 139–144);
9. Макаренко А.П. Організація і методика аудит: навч.-метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Г.М. Бескоста. — Запоріжжя: ЗДІА, 2015. — 190 с.
10. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг : Видання 2016–2017 року. URL:// <https://www.apu.net.ua/1151-miznarodni-standarti-kontrolyu-yakosti-2016-2017>.
11. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі» від 31.12.2013 № 1203 (із змінами) URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1290-20#Text>
12. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 124 «Доходи», затверджене наказом міністерства фінансів України від 24.12.2010 №1629 URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-11#Text>
13. Петренко С.М. Методологічні підходи до здійснення процесу внутрішнього аудиту / С. М. Петренко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 7. – С. 37–41.

14. Пилипенко А.А. Формування обліково-аналітичного забезпечення управління витратами підприємств та їх об'єднань: монографія / А. А. Пилипенко, І. П. Дзьобко, О. В. Писарчук. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 344 с
15. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.99 № 996-14 URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
16. Пуцентейло П.Р. Аналітичне забезпечення діяльності підприємства / П.Р. Пуцентейло // Сталій розвиток економіки. – 2015. – № 1. – С. 168-174.
17. Сардачук І.І. Обліково-інформаційне забезпечення внутрішньогосподарського контролю / І.І. Сардачук // Вісник національного університету «Львівська політехніка»: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку, 2009. – № 647. – С. 510-515.
18. Шигун М.М. Стан розвитку вітчизняних систем обліку, контролю та управління: експертні оцінки аудиторів-практиків / М.М. Шигун, Ю.Г. Гаргола // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2016.
19. Штангрет А. М. Процес формування підсистеми обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємства / А. М. Штангрет, Л. П. Стеців, В. В. Шляхетко // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2017. – Вип. 3 (08). – С. 204-210.

References

1. Baranovska S.P. Oblikovo-analitichne zabezpechennya yak nevid'emma skladova upravlinnya pidpriemstvom / S.P. Baranovska // Menedzhment ta pidpriemnitstvo v Ukraini: etapi stanovlennya i problemi rozvitku : zb. nauk. prats / vidp. red. O.E. Kuzmin. – L. : Vid-vo Lvivskoi politekhniki, 2012. – S. 8–11.
2. Benko I. D. Orhanizatsiia obliku ta kontroliu finansovykh resursiv biudzhetykh ustanov. I. D. Benko, V. S. Benko // VNVZh «Innovatsiina ekonomika». 2012. № 9.
3. Haiduk I.S. Oblikovo-analitichne zabezpechennya upravlinnya ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva / I.S. Haiduk // Ekonomichni visnyk universytetu. – 2016. – Vyp. 28/1. – S. 33-40.
4. Hura N.O. Neprybutkovi orhanizatsii v Ukraini: osoblyvosti diialnosti ta klasyfikatsiia. Ekonomika Ukrainy. 2012. № 8. S. 23–31.
5. Hurenko T.O. Teoretychni osnovy formuvannia oblikovo-analitichnoho zabezpechennia upravlinnia / T.O. Hurenko, S.I. Derev'ianko, A.S. Lypova // Ekonomichni nauky. Ser. : Oblik i finansy. – 2013. – Vyp. 10(3). – S. 204-210.
6. Derii V. A. Normatyvno-pravove zabezpechennia obliku i kontroliu vytrat ta dokhodiv pidpriemstv / V. A. Derii // MZNP. 2012. № 2 (17).
7. Kolos I. V. Vnutrishnii audyt yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva Problemy teorii ta metodolohii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu: elektron. elektron. nauk. fakhove vyd. 2013. Vyp. 1(25). S.126-140.
8. Krasnikova N.G. Teoretyko-metodychni zasady oblikovo-analitichnoho zabezpechennia vnutrishn'ogo audytu dohodiv i vytrat komunal'nykh nekomercijnykh pidpriemstv ohorony zdorov'ja, /N.G. Krasnikova// Naukovyj pogljad: ekonomika ta upravlinnja, vypusk №3(69), 2020, (s. 139–144).
9. Makarenko A.P. Orhanizatsiia i metodyka audyt: navch.-metod. posibnyk / A.P. Makarenko, T.O. Melikhova, H.M. Beskosta. — Zaporizhzhia: ZDIA, 2015. — 190 s.
10. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh : Vydannia 2016–2017 roku. URL:// <https://www.apu.net.ua/1151-mizhnarodni-standarti-kontroliu-yakosti-2016-2017>.
11. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennja Planu rahunkiv buhgalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori» vid 31.12.2013 № 1203 (iz zminamy) URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1290-20#Text>.
12. Nacional'ne polozhennja (standart) buhgalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori 124 «Dohody», zatverdzhene nakazom ministerstva finansiv Ukrainy vid 24.12.2010 №1629 URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-11#Text>
13. Petrenko S.M. Metodolohichni pidkhody do zdiisnennia protsesu vnutrishnoho audytu / S.M. Petrenko // Bukhgalterskyi oblik i audyt. – 2011. – № 7. – S. 37–41.
14. Pylypenko A.A. Formuvannia oblikovo-analitichnoho zabezpechennia upravlinnia vytratamy pidpriemstv ta yikh obiednan: monohrafiia / A. A. Pylypenko, I. P. Dzobko, O. V. Pysarchuk. – Kh. : Vyd. KhNEU, 2011. – 344 s
15. Pro bukhgalterskyi oblik i finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.99 № 996-14 URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
16. Putsenteilo P.R. Analitichne zabezpechennia diialnosti pidpriemstva / P.R. Putsenteilo // Stalyi rozvytok ekonomiky. – 2015. – № 1. – S. 168-174.
17. Sardachuk I.I. Oblikovo-informatsiine zabezpechennia vnutrishnogospodarskoho kontroliu / I.I. Sardachuk // Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»: Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, 2009. – № 647. – S. 510-515.
18. Shyhun M.M. Stan rozvytku vitchyznianskykh system obliku, kontroliu ta upravlinnia: ekspertni otsinky audytoriv-praktykiv / M.M. Shyhun, Yu.H. Harhola // Problemy teorii ta metodolohii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu. – 2016.
19. Shtanhret A. M. Protsey formuvannia pidsystemy oblikovo-analitichnoho zabezpechennia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva / A. M. Shtanhret, L. P. Stetsiv, V. V. Shliakhetko // Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia. – 2017. – Vyp. 3 (08). – S. 204-210.

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.562(477)

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-22

ДУХНИЦЬКИЙ Б. В.

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

МОЖЛИВОСТІ ЗНИЖЕННЯ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ ВНУТРІШНЬОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто статистичні показники імпорту агропродовольчої продукції в Україну з деталізацією динаміки та структури. Виділено продукцію, що є традиційною для вітчизняного сільськогосподарського виробництва, однак зараз характеризується від'ємним зовнішньоторговельним сальдо. Здійснено оцінку напрямів аграрної галузі, розвиток яких здатен покращити власну самозабезпеченість внутрішнього продовольчого ринку України. Загалом ситуація з імпортом сировини і харчових продуктів не є критичною, однак при цьому існують можливості для зниження залежності нашої країни від закордонних поставок продовольства.

Ключові слова: імпорт, сальдо, продовольство, залежність, перспективи.

DUKHNITSKYI B.

NSC "Institute of Agrarian Economics"

POSSIBILITIES OF REDUCING THE IMPORT DEPENDENCE OF UKRAINIAN DOMESTIC FOOD MARKET

The article considers statistical indicators of agri-food imports to Ukraine with details of dynamics and structure. Some products that are traditional for domestic agricultural production, but have a negative foreign trade balance, are highlighted. Made an assessment of the directions in the agricultural sector, development of which is able to improve their own self-sufficiency on the domestic food market of Ukraine. In general, the situation with import of raw materials and food products is not critical, but there are opportunities to reduce our country's dependence on foreign food supplies. Agricultural imports in our country are characterized by volatility and the absence of a clearly defined commodity structure. Its value is determined predominantly by the purchasing power of domestic consumers. At the same time, some of the import purchases are carried out objectively because of the lack of production opportunities within the country, and the other part is the result of changes in the priorities of agricultural production along with changing of consumers' needs. In the near future, the current tendencies of agrarian import will be stable for Ukraine. Moreover, there are many products, foreign trade balance of which should be better, so the government, together with producers and other interested market participants should develop such areas of the agriculture. First of all, we are talking about chickens, lard and fat, cheese, tomatoes, cucumbers, cabbage, onions, seed corn and sunflower for sowing. On the other hand, we could recognize positive trends in fruit growing and extraction of aquatic biological resources in inland waters of Ukraine. In recent years, in particular, records have been set for total exports of fruit and berry products. With a favorable implementation of this scenario, in fact, only critical imports will remain, without which it is impossible to do without. Recent trends suggest that successful single examples of import substitution exist with the right integrated approach. Anyway, having become more mobile, our agri-food market is still not fully structured, leaving open the question of the balance of production, foreign trade and consumption.

Keywords: import, balance, food, dependence, prospects.

Постановка проблеми. Україна переважно забезпечує потреби внутрішнього продовольчого ринку за рахунок власного виробництва, однак окремі товарні позиції в структурі сільськогосподарського імпорту можуть бути заміщені або зменшені у кількісних та вартісних обсягах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням зовнішньої торгівлі України агропродовольчою продукцією, в тому числі її імпорту, присвячені публікації таких вітчизняних вчених, як С.М. Кваша [3, 4], Ю.О. Лупенко [6], М.І. Пугачов [5, 6], В.І. Власов [3, 4], Н.І. Патики [5], О.В. Ходаківська [5] та ін., а також статистичні і аналітичні матеріали фахових тематичних ресурсів [1, 2].

Формулювання цілей статті. Визначення потенціалу точкового імпортозаміщення окремих груп агропродовольчої продукції в Україні через співставлення економічної доцільності виробництва та наявних порівняльних переваг зовнішньої торгівлі.

Виклад основного матеріалу. За досліджуваній період імпорт агропродовольчої продукції в Україну збільшився з 0,9 млрд дол. у 2000 році до 5,7 млрд дол. у 2019 році [1]. Стабільне зростання фіксувалось до 2013 року включно, коли імпорт досягнув історичного максимуму, а саме 8,2 млрд дол. Починаючи з 2014 року в результаті тривалого економічного спаду він знижувався два роки поспіль (обвалившись до 3,5 млрд дол. 2015 року), та відновивши динаміку зростання у 2016 році, яка триває і донині (рис. 1).

На відміну від експорту, частка агропродовольчої продукції в загальному імпорті України змінювалась не так різко (з 6,5 % у 2000 році до 9,5 % у 2019 році), оскільки більшість часу вона не перевищувала 10 % (рис.2). Як свідчать дані офіційної статистики, ключовими статтями в нашому загальному імпорті у 2019 році стали електричні машини і обладнання (21,9 %), а також мінеральні продукти (21,4 %, в основному, паливо і нафта). 2000 року мінеральні продукти займали майже половину вартості зарубіжних поставок товарів в Україну, а в цілому за 19 років їх імпорт, як і електричних машин, у грошовому виразі збільшився [1].

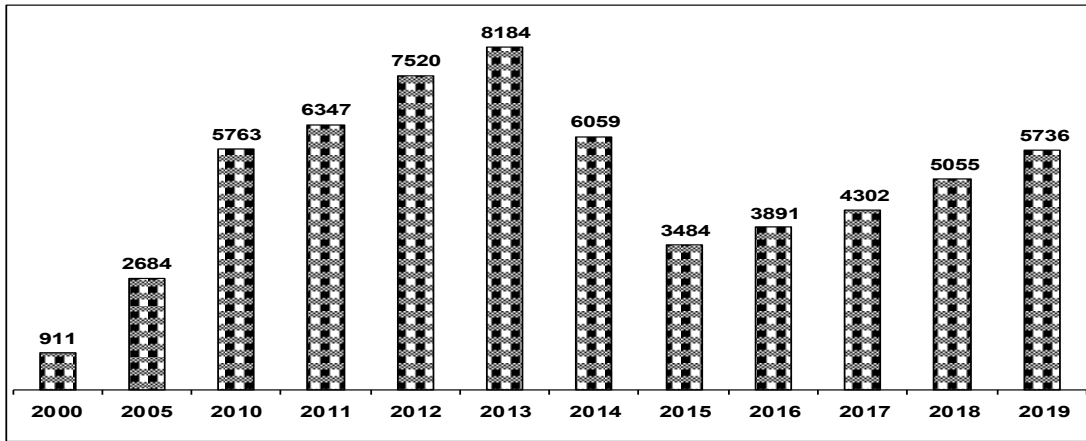

Рис. 1. Динаміка імпорту аграрної продукції в Україну, млн дол. США

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Географічна структура поставок продукції сільського господарства в Україну формується за рахунок трьох основних регіонів на чолі з Європейським Союзом. Минулого року закупівлі в країнах ЄС сягнули 3133 млн дол., що склало більше половини від всього аграрного імпорту нашої держави. Також відзначимо поставки з Азії – 1125 млн дол., Латинської Америки – 453 млн дол., Африки – 282 млн дол. [1].

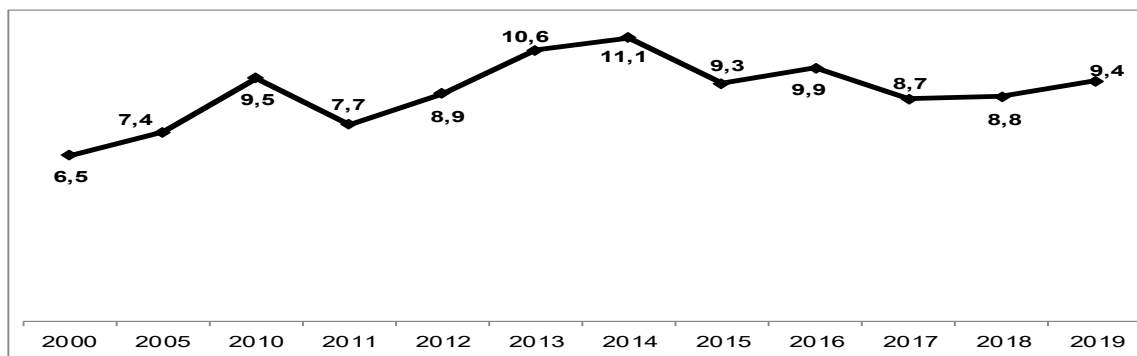

Рис. 2. Частка імпорту продукції АПК в загальному імпорті України, %

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Якщо порівнювати нинішню ситуацію стосовно імпорту з 2010 роком, то Європейський Союз значно посилив присутність на вітчизняному продовольчому ринку, частка азійських країн залишилась практично незмінною, дещо втратили свої позиції представники Латинської Америки, а найбільше падіння у відсотковому значенні відбулось для регіону СНД, втрати якого розрахунково перевищили 2/3 від колишніх значень. Знову ж таки, це стало наслідком подій, які відбуваються з 2014 року між Україною та Росією, тому фактично будь-яка взаємна торгівля, включаючи продовольчий напрямок, має двосторонні обмеження. Натомість зона вільної торгівлі з Євросоюзом сприяла не лише нарощуванню українського експорту на ринки країн цього регіонального угруповання, а й посилила його вплив на товарну і географічну структуру імпорту агропродовольчої продукції в Україну. В результаті, ЄС завоював абсолютну більшість тих сегментів ринку, які втратили країни СНД та Латинської Америки (рис. 3).

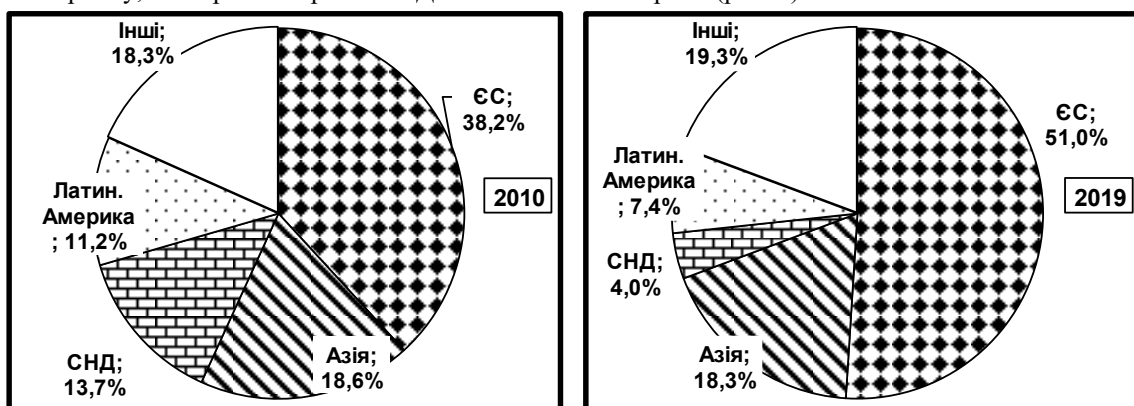

Рис. 3. Зміна регіональної структури імпорту продукції АПК України, %

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Варто відзначити, що навіть в динаміці по роках два найбільші за вартістю обсяги імпорту для нас припадають на один вид рослинницької (плоди, ягоди, горіхи) та один вид тваринницької продукції (риба і морепродукти), хоча загалом основна частина товарних підгруп тут відносяться до продукції харчової промисловості. За підсумками 2019 року домінуючими у товарній структурі агропродовольчого імпорту в Україну виявились плодово-ягідна продукція, риба і ракоподібні, алкогольні і безалкогольні напої, тютюнові вироби, різні харчові продукти, насіння олійних культур, какао-вироби і шоколад. Названі товарні позиції зайняли 56 % нашого імпорту в грошовому виразі [1].

Основна різниця з 2010 роком полягає у стабільності орієнтації на закупівлі за кордоном п'яти продовольчих груп (крім фруктів і риби, це тютюнова продукція, різноманітні харчові продукти і шоколадні вироби). В той же час м'ясо і олії з жирами поступилися своїм місцем напоям і насінню олійних, що відобразило, відповідно, зміну споживчих уподобань та ширше використання зарубіжної селекції у вітчизняному сільськогосподарському виробництві (рис.4).

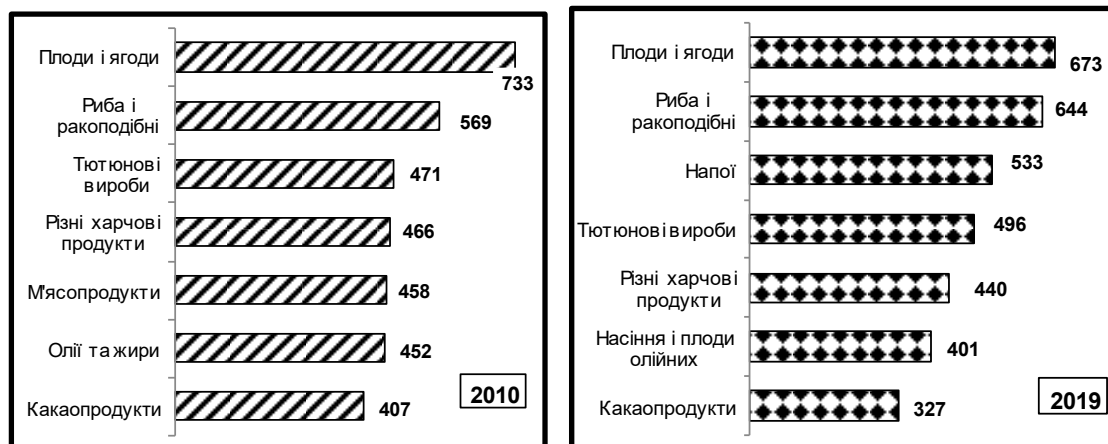

Рис. 4. Зміна товарної структури імпорту продукції АПК в Україну, млн дол.

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Стосовно аграрного імпорту з Європейського Союзу Україна встановила квоти лише для трьох груп продукції – свинини, м'яса птиці разом з напівфабрикатами і цукру. В останні роки квота на імпорт свинини використовується більш ніж на 50 %, на м'ясо птиці – майже наполовину, тоді як на цукор фактично не використовується.

Враховуючи відносно незначні обсяги нашого аграрного імпорту, позиція України в рейтингу країн-покупців продовольства є помітно нижчою, ніж в експорті. У 2018 році Україна зайняла в цьому переліку далеке 56-е місце [2]. Разом з тим, минулого року ми увійшли до числа двадцяти основних імпортерів в кількісних обсягах по цитрусових фруктах, бананах, мороженій рибі, тютюновій сировині та спирту менше 80 об %.

Можна впевнено констатувати, що для України як повноцінного учасника глобальної торгівлі наявність імпорتنих закупівель сільськогосподарської продукції є цілком природним явищем. По аналогії з експортом, наш аграрний імпорт теж демонструє ознаки традиційності, включаючи здебільшого продукти, які ми не можемо виробляти в силу об'єктивних причин. Кожного року найбільші за вартістю витрати наші компанії-імпортери здійснюють на екзотичні фрукти, морську рибу і морепродукти, каву, чай, пальмову олію, какао, міцні алкогольні напої, сировинний тютюн [3, 4, 6].

Якщо глибше аналізувати товарну і географічну структуру імпорту продукції АПК в Україну, а також враховувати часті зміни кількісних і вартісних обсягів поставок з-за кордону певних товарів, ще більш очевидною стане його нестабільність у порівнянні з експортом. Це призводить до ситуації, коли імпорт важче прогнозувати навіть на декілька років вперед. Наприклад, у 2014-2015 роках просідання імпорту було набагато більшим, ніж експорту, а його пікові значення до цих пір залишаються недосягнутими. Натомість у зовсім непередбаченому 2020 році, після багатьох кризових явищ глобального характеру і внутрішніх економічних негараздів в Україні, які з часом спричинили зниження експорту, агропродовольчий імпорт демонструє впевнене зростання. Загалом у критичні періоди будь-яка країна в першу чергу обмежуватиме експорт продовольства, щоб внутрішній ринок залишався більш стабільним, тоді як імпорт харчових продуктів, навпаки, може бути здійснений у максимально сприятливому режимі.

За період незалежності вітчизняний продовольчий ринок став помітно глобалізованішим, наші споживачі, як і всюди в світі, швидше мають можливість дізнатись та спробувати нові модні тенденції у харчуванні, що насамперед відображається в товарній структурі імпорту. Нові угоди про зони вільної торгівлі зробили український ринок доступнішим для наших торговельних партнерів, тому триваюче поступове нарощування аграрного імпорту стало наслідком в тому числі взаємної лібералізації. У найближчій перспективі, при відсутності серйозних структурних потрясінь, які, однак, залишаються високоймовірними, Україна збереже залежність від звичних імпорتنих поставок, але конкретні їх обсяги визначатимуться актуальною кон'юктурою нашого внутрішнього ринку.

На основі наведених даних можна зробити висновок про перспективи окремих напрямків вітчизняного сільськогосподарського виробництва, беручи до уваги показники, яких воно досягало в минулому. Дуже показовим є факт, що історичні успіхи нашого виробництва напряму стосуються тих секторів, по яких на даному етапі спостерігається найбільша залежність від імпорту. Мова йде, в першу чергу, про галузі садівництва та добування водних біоресурсів. Як свідчать дані ще радянської статистики, Україна серед усіх республік була беззаперечним лідером з виробництва фруктів. При цьому за тих часів вона мала рекордний збір на рівні 3986 тис. тонн у 1977 році, а в останній рік перед здобуттям незалежності було вироблено 2902 тис. тонн плодів і ягід [1]. Також Українська РСР в Радянському Союзі мала найбільші площі плодоягідних насаджень у плодоносному віці, хоча і не мала найвищих показників урожайності. Тому наша держава за умови активного впровадження інтенсивних технологій та поступового збільшення площ під садами має усі можливості принаймні відновити попередні обсяги виробництва фруктів.

Існують можливості і для деякого пом'якшення впливу імпортової продукції на ринок риби. З початку незалежності на протязі фактично десяти років добування водних біоресурсів в Україні знаходилося на рівні 350-400 тис. тонн. Поступово цей показник знижувався, досягши свого мінімуму у 90 тис. тонн після втрати Криму, бо основна маса риби виловлювалась у морській зоні [1]. Зменшувався за аналізований період вилов риби також у внутрішніх водоймах. На даний час швидких результатів тут досягти не вдасться, однак поступово нарощуючи потенціал внутрішніх водних об'єктів, які здебільшого використовуються неефективно, вдасться стабілізувати рівень власного добування риби і супутніх продуктів. Наша країна залишиться суттєво залежною від імпорту морської риби і морепродуктів з країн Північної Європи, але забезпечить ширший товарний асортимент продукції вітчизняного виробництва на постійній основі.

Виходячи з наявної інформації, наша держава залишатиметься самодостатньою в питанні продовольчої безпеки, задовольняючи, подекуди зі значним запасом, левову частку потреб внутрішнього ринку завдяки власному виробництву. Також ми продовжимо відігравати провідну роль на глобальному аграрному ринку зернових, олійних культур і соняшникової олії. Помітні позитивні зрушення в органічному виробництві та розширенні товарного асортименту продукції з вищою доданою вартістю дають підстави сподіватись на подальше зростання в цих напрямках, однак через низькі стартові позиції точно оцінити потенційні можливості їх розвитку дуже складно. З часом ще більший вплив на розвиток кожної галузі чинитимуть профільні підприємства, які, на відміну від господарств населення, мають більше матеріальних ресурсів та економічних стимулів для сталого розвитку і освоєння нових ринків [5]. Наявні тенденції демонструють, що галуззю з помітним зростанням частки спеціалізованих виробників має стати виробництво плодів і ягід. На користь цієї думки свідчать цифри останніх років, найяскравіше виражені у збільшенні кількісних і якісних показників експорту вітчизняної плодово-ягідної продукції. Зокрема, у 2018-2019 роках двічі поспіль оновлювались рекорди вартісних обсягів експорту до 229 і 260 млн дол. відповідно. В цьому випадку історичні традиції, посилена увага до галузі з боку держави і профільних асоціацій, зміна експортних пріоритетів самими виробниками дають сильний поштовх і для розвитку внутрішнього ринку плодів і ягід, особливо стосовно типових для нашого клімату фруктів, пропозиція яких здатна буде стабілізуватись на рівні, який би виключав необхідність їх імпорту.

Якщо успішно завершаться триваючі в даний час переговори по створенню нових зон вільної торгівлі, це відкриє ще більше можливостей для використання наявного експортного потенціалу та дасть поштовх до ширшої товарної диверсифікації внутрішнього виробництва в бік продуктів з глибшим ступенем переробки [5]. А найбільш залежною Україна залишиться від імпортних поставок рибної продукції і екзотичних фруктів, оскільки традиційно закуповуватиме значні обсяги морської риби, цитрусових і бананів, кави і чаю, не володіючи природно-кліматичними умовами для їх виробництва. Враховуючи світові тренди прагнення до здорового харчування, у нас має продовжити зростати попит на фрукти і овочі, а ще існує висока ймовірність збільшення споживання м'ясної і молочної продукції, оскільки зараз воно знаходиться на доволі низькому рівні.

Разом з тим, актуальні дані 2020 року підтверджують, що для України залишається негативним сальдо зовнішньої торгівлі такими важливими товарами, що цілком могли б вироблятися у нас в достатній кількості і більше експортуватися, перекриваючи імпорт, як молодняк свійської птиці, сало і жир, сири, помідори, огірки, капуста, цибуля, насіннева кукурудза і соняшник для сіви. Зазначимо, що найсвіжішим позитивним прикладом подолання імпортозалежності для нас стала ситуація з яблуками. Тривалий час ми імпортували більше свіжих яблук (в основному, з Польщі), ніж експортували. Ввезена продукція здебільшого заповнювала собою преміум-сегмент на полицях супермаркетів. Але вже згадані зміни в галузі призвели до того, що Україна у 2018-2019 роках мала позитивне сальдо в зовнішній торгівлі яблуками, яке, втім, поки що в неповному 2020 році є від'ємним. Це найяскравіший приклад того, як при правильному підході за короткий період можна докорінно змінити баланс ситуації, що вже вкорінилась.

Вітчизняний ринок агропродовольчої продукції зазнав багатьох структурних змін за період незалежності, включаючи відхід від планово-командної системи господарювання, проведення аграрної реформи на селі та функціонування в умовах вимушеної переорієнтації виробничо-експортної діяльності. Ставши більш мобільним, наш агропродовольчий ринок все ще до кінця не структурувався, залишаючи відкритим питання збалансованості показників виробництва, зовнішньої торгівлі та споживання. В останні

роки змінюється механізм його функціонування, що дає підстави сподіватись на кращу прогнозованість розвитку аграрної галузі та пов'язаних з нею сфер економіки в середньо- і довгостроковому періодах.

Висновки. Як і будь-яка держава в світі, Україна не може обійтись без імпорتنих закупівель визначених груп сільськогосподарської продукції, що недостатньо представлені на вітчизняному продовольчому ринку. В першу чергу, сюди відносяться різні екзотичні фрукти, морська риба і ракоподібні. Разом з тим, є й інша продукція, зовнішньоторговельний баланс за якою залишає бажати кращого, тому держава разом з виробниками та іншими зацікавленими учасниками ринку повинні розвивати такі напрямки галузі. При сприятливій реалізації даного сценарію фактично залишиться тільки критичний імпорт, без якого неможливо обійтись. Останні тенденції свідчать, що успішні поодинокі приклади імпортозаміщення існують за правильного комплексного підходу.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. FAOSTAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org>
3. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан та тенденції / [Кваша С.М., Власов В.І., Кривенко Н.В. та ін.]; за ред. С.М. Кваші. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 80 с.
4. Кваша С.М. Імпорт агропродовольчої продукції та можливості його заміщення національним виробництвом / С.М. Кваша, В.І. Власов, Н.В. Кривенко, Б.В. Духницький // Економіка АПК. – 2014. - №5. – С. 11-21.
5. Сучасні тенденції конкурентоспроможності сільського господарства України на світовому ринку : методичні рекомендації. [Патика Н.І., Пугачов М.І., Ходаківська О.В., Штакал М.А.] ; за ред. О.В. Ходаківської, Н.І. Патики. Вінниця : ТОВ «Віндрук», 2019. 46 с.
6. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: монографія / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, Б.В. Духницький та ін.; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2015. – 320 с.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. FAOSTAT. Retrieved from: <http://faostat.fao.org>
3. Eksport ta import produktii ahromoho sektoru Ukrainy: stan ta tendentsii / [Kvasha S.M., Vlasov V.I., Kryvenko N.V. ta in.]; za red. S.M. Kvashi. – K.: NNTs «IAE», 2013. – 80 p.
4. Kvasha S.M. Import ahroprodovolchoi produktii ta mozhlyvosti yoho zamishchennia natsionalnym vyrobnytstvom / S.M. Kvasha, V.I. Vlasov, N.V. Kryvenko, B.V. Dukhnytskyi // Ekonomika APK. – 2014. - №5. – pp. 11-21.
5. Suchasni tendentsii konkurentospromozhnosti silskoho hospodarstva Ukrainy na svitovomu rynku : metodychni rekomendatsii. [Patyka N.I., Puhachov M.I., Khodakivska O.V., Shtakal M.A.]; za red O.V. Khodakivskoi, N.I. Patyky. Vinnytsia: TOV «Vindruk», 2019. – 46 p.
6. Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monohrafiia / Yu.O. Lupenko, M.I. Puhachov, B.V. Dukhnytskyi ta in.; za red. Yu.O. Lupenka, M.I. Puhachova. – K.: NNTs «IAE», 2015. – 320 p.

Надійшла / Paper received : 23.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 330.143.1:658

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-23

ГАЛЬЦОВА О. Л.

Запорізький Класичний приватний університет

ШМИГОЛЬ Н. М.

Запорізький Національний університет

СЕЛЕЗНЬОВА О. В.

Запорізький Класичний приватний університет

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: ОЦІНКА, УПРАВЛІННЯ, ІНВЕСТИВАННЯ

В статті досліджено особливості оцінки, інвестування та управління екологічною складовою сталого розвитку, розглянуто вплив екологічної складової на сталий розвиток. Проведено моніторинг нефінансових звітів окремих суб'єктів господарювання з позицій екологічного інвестування. Доведено, що економічний ефект соціальних, екологічних інвестицій може бути вимірюваний. Встановлено, що в країні на сьогоднішній день існують певні методики по вимірюванню кількісних індексів екологічних інвестицій. Запропоновано методи оцінки ефективності управління екологічною складовою сталого розвитку та узагальнено індекси оцінки екологічного інвестування.

Ключові слова: сталий розвиток, індекс екологічних інвестицій, моніторинг нефінансових звітів, ефективність екологічних інвестицій.

GALTSOVA OLGA

Classic Private University, Zaporizhzhia

SHMYGOL NADIYA

National University Zaporizhzhya

SELEZNOVA OLENA

Classic Private University, Zaporizhzhia

ENVIRONMENTAL COMPONENT OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT: ASSESSMENT, MANAGEMENT, INVESTMENT

In the conditions the worsening of environmental problems and the gradual direction of economic transformation make it necessary to improve the effectiveness of State regulation of environmental management on the principles of sustainable development and ensure the country's environmental security. The State environmental policy is based on the principle that the management of natural resources and environmental security is part of the State's national development strategy. The modern stage of development of environmental regulation must necessarily reflect the desire of society to implement the concept of sustainable development and be focused on coordinating environmental efforts at all levels of government. Despite the existence of a significant amount of scientific work, the features of the assessment and management of the environmental component of sustainable development do not fully remain studied, the features of investing in environmental activities require research in Ukraine. The main purpose of the article is to study the features of the assessment, investment and management of the environmental component of sustainable development.

The article considers the impact of the environmental component on sustainable development. Monitoring of non-financial reports of individual economic entities was carried out from the point of view of environmental investment. It has been proven that the economic impact of social, environmental investment can be measured. Based on the results of the study, it was found that the country currently has certain methods for measuring quantitative indices of environmental investments. And although each of the indices has certain errors, taken in comparison they make it possible to fairly objectively assess the economic effect of environmental and social investments. The article proposes methods for assessing the effectiveness of management of the environmental component of sustainable development and summarizes indices for assessing environmental investment.

Keywords: sustainable development, environmental investment index, monitoring of non-financial reports, environmental investment efficiency.

Постановка проблеми. Сталий розвиток економіки сьогодні розпочинається із системної діяльності підприємств і державних установ, спрямовану на приведення власних інтересів у відповідність із інтересами її зовнішніх і внутрішніх груп стейкхолдерів. У рамках даного підходу організація будь якої форми власності розвиває свої ціннісні орієнтири відповідно до соціальних, екологічних і економічних аспектів; визначає сфери діяльності відповідно до їх важливості для стейкхолдерів; на основі цих даних розробляються ключові цілі та показники; оцінюються обсяги доходу та прибутку, відкрито представляються звіти про діяльність і залучаються зовнішні оцінювачі з метою підвищення довіри до даної інформації.

Українська модель сталого розвитку має свої специфічні риси, такі, як пріоритетну спрямованість на заходи щодо відтворення людського капіталу, приведення діяльності у відповідність до міжнародних стандартів в галузі якості та охорони навколишнього середовища (ISO-9001, ISO-14001 та ін.). Але, на нашу думку, менеджери кожної соціально відповідальної фірми, чи державні службовці замислюються над питанням, чи не є соціальні інвестиції, які вони здійснюють в рамках сталого розвитку суто благодійними, чи приносять вони дохід [1].

Ще у 2010 році компанія Reputation Capital провела третє спеціалізоване вивчення рівня репутації

компаній, що працюють в Україні – «Найбільш шановані компанії Україна» (The Ukraine's Most Reputable Companies). Дане дослідження є частиною глобального проекту Global Reputation Pulse (The World's Most Reputable Companies), який щорічно проводиться Reputation Institute за допомогою методу онлайн-опитування споживачів у 32 країнах. Критеріями для включення компаній у дослідження є рівень валового доходу компанії та її впізнаваність серед споживачів (було опитано 73000 людей) [1]. За результатами аналізу у п'ятірку компаній з найвищим рівнем репутації до лідерів тоді увійшли серед інших такі фірми, як «Київстар», Приватбанк.

Дані, отримані в ході дослідження, свідчать про те, що компанії, що працюють в Україні, не в повній мірі контролюють якість своєї продукції, та потреби споживачів, що, безумовно, позначається на їхній репутації. Також в українському суспільстві внесок програм зі сталого розвитку в репутацію компаній значно нижче, ніж у світовій практиці.

Сучасний етап розвитку важелів екологічного регулювання обов'язково повинен віддзеркалювати прагнення суспільства до реалізації концепції сталого розвитку і бути орієнтованим на координацію природоохоронних зусиль на всіх рівнях влади.

Для того, щоб компанія була стійка в довгостроковій перспективі, вона повинна бути забезпечена фінансово, мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище (в ідеалі взагалі його усунути), і здійснювати свою діяльність відповідно до очікувань співтовариства. Всі три чинники, безумовно, тісно взаємозалежні [2]. Але для підприємств України, особливо для таких індустріальних регіонів як Запорізька область, розвиток екологічної складової є найбільш актуальною задачею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, проведені групою науковців, до якої увійшли М. Орлицький, Ф. Шмідт, С. Райнс [3], що були присвячені пошуку залежності між сталим розвитком й фінансовою ефективністю була визнана гідною Премії імені Московітца за 2004 р. У ході дослідження (сукупна вибірка охопила 33878 спостережень, зібраних за 30 років) було встановлено, що компанії з різних галузей, що розвиваються в напрямку сталого розвитку, діють ефективніше. Крім того, було виявлено, що існує позитивний зв'язок між ефективністю корпоративної соціальної відповідальності і фінансовою ефективністю корпорації. Відзначено, що ця залежність є двонаправленою, і що при цьому репутація компанії — важливий елемент такої залежності. Загальний висновок дослідження полягає в тому, що дії в галузі екологічної відповідальності приносять відчутну користь, тому повинна проводитись подальша робота з приводу оцінки ефективності дій в напрямку сталого розвитку, і в першу чергу екологічної складової [1].

Виділення частин загальної проблеми. Трансформаційні економічні процеси потребують подальшої уваги в розгляді проблем оцінки та управління екологічною складовою сталого розвитку в Україні. Тому важливим завданням є постійний моніторинг факторів впливу на екологічну складову сталого розвитку країни та оцінка інвестиційної привабливості.

Постановка завдання. Мета даної статті – на основі огляду нефінансових звітів оцінити вплив екологічної складової сталого розвитку на ділову репутацію суб'єктів господарювання, та запропонувати методи оцінки ефективності екологічних інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Показником репутації є оцінка думки стейкхолдерів про підприємство і їхній намір робити економічні дії й приймати рішення, пов'язані з ним. Вплив зміцнення репутації на підвищення економічних показників підприємства в основному проявляється через клієнтів, що купують продукцію фірми; інвесторів, що вкладають капітал в акції компанії; партнерів, що довіряють фірмі; співробітників; місцеве співтовариство тощо.

При анкетуванні мешканців міста Запоріжжя, було відмічено, що більшість опитуваних позитивним моментом економічної кризи вважає поліпшення екологічної ситуації, завдяки зменшенню шкідливих викидів при зменшенні обсягів виробництва. Але проблема скорочення викидів вирішується не тільки скороченням виробництва, а й шляхом впровадження сучасних енергозберігаючих технологій в промисловості, на транспорті, в енергетиці та інших сферах людської діяльності.

Очевидно, що підвищення якості життя прямо пропорційне збільшує кількість відходів, які продукує людство. Споживач з часом стає все вибагливішим і швидко зникає до маленьких зручностей – щоразу новий пластиковий пакет, продукти, розфасовані у окрему тару і т.п.

Але мало хто замислюється, як усі ці зручності впливають на довкілля та екологію. Адже саме вони і є, по суті, джерелом збільшення обсягів сміття. Разом з тим, культура утилізації побутового сміття в Україні досі не сформована.

Можемо спрогнозувати, що при виході із кризи, та нарощуванні обсягів виробництва вкладання коштів на різноманітні методи поліпшення екологічної ситуації, та широке звітування з цього приводу може сприяти підвищенню репутації підприємства, та збільшенню, завдяки цьому, його продажів та доходів.

Про цей же факт свідчать результати аналогічних досліджень, проведених у різних країнах світу. Так, значна частина споживачів готова переміняти торговельну марку на ту, котра більше асоціюється з «благими справами»: у Великобританії таких респондентів було 86%, в Італії - 75%, в Австралії - 73%, у Бельгії - 65%. Крім того, наприклад, у 1998 р. дослідницький центр MORI виявив, що 285 опитаних британців бойкотували покупку продукції соціально безвідповідальних компаній. Респондентам пропонувалося спрогнозувати, послуги якої компанії (соціально-відповідальної або соціально-

безвідповідальної) вони оберуть при рівних цінах і якості товару.

Слід відмітити, що в українському бізнес-середовищі вже зложилися й діють такі причини, які стимулюють підприємства адекватно враховувати й розкривати інформацію про свої соціальні (в тому числі екологічні) інвестиції. У тому числі бажання компаній оприлюднити реальні проблеми ведення бізнесу; сформувати позитивний корпоративний імідж і створити сприятливу суспільну думку; необхідність досягнення високого ступеня прозорості компанії з наступним виходом на міжнародний фондовий ринок і співробітництва із закордонними партнерами, інвесторами й експертами, які беруть до уваги екологічну діяльність підприємства.

Наприклад, з не фінансового звіту компанії Кока-Кола в Україні [4], відмітимо, що фірма постійно працює над тим, щоб мінімізувати свій вплив на довкілля. Це – частина широкого спектру дій усієї Системи Кока-Кола в інтеграції соціально відповідальних практик та принципів сталого розвитку.

В процесі роботи Кока-Кола в Україні постійно ідентифікує впливи, які може спричиняти її діяльність на довкілля. Всіх їх умовно можна поділити на такі групи:

- викиди в атмосферне повітря;
- викиди у водні об'єкти;
- використання сировини та матеріалів;
- споживання енергії;
- виділення енергії;
- утворення відходів та їх вплив на довкілля.

Для моніторингу цих впливів встановлені екологічні показники, які постійно визначає і аналізує група фахівців Компанії. Для прикладу, це:

- використання оборотної та необоротної упаковки г/літр напою;
- використання електроенергії МДж/літр виробленого напою;
- використання енергії, МДж/літр напою;
- використання води, л/літр напою;
- загальна кількість утворених твердих відходів, г/ літр напою;
- кількість утилізованих твердих відходів, г/ літр напою;
- кількість перероблених відходів, відсоток відходів, переданих на переробку або повторне використання;
- кількість органічних речовин в стічних водах BOD, мг/ літр напою;
- використання дизельного пального на 1000 літрів перевезеного напою.

Завдяки такому підходу можна чітко визначити, у якому стані Компанія відносно впливу на довкілля, а також постійно вдосконалювати свою діяльність стосовно охорони природи.

Із звіту з КСВ корпорацією «Оболонь» [5] виділимо наступні методи екологічного керування, які дотримуються фірма:

- постійний контроль та аналіз впливу виробництва на навколишнє середовище;
- вдосконалення технологій відповідно до екологічних аспектів;
- мінімізація шкідливих викидів завдяки використанню найсучаснішого обладнання;
- виховання екологічної свідомості персоналу шляхом забезпечення довідковою інформацією, інструкціями та навчальними матеріалами;
- постійний радіологічний контроль на заводі компанії на всіх рівнях виробничого процесу.

Особливу увагу заслуговує те, що Компанія «Оболонь» першою в Україні розпочала переробку пивної дробини (відходів пивоваріння).

Це інноваційна технологія, що дозволяє перетворювати відходи виробництва на екологічно чистий продукт, який використовується сільськими господарствами в якості поживного корму для худоби. Як результат – значне зменшення утворення відходів вологої дробини – на 65% за два роки; покращення санітарного стану території; зменшення викидів в атмосферу відпрацьованих газів автотранспорту у результаті зниження кількості перевезень вологої дробини.

Також відмітимо, що Компанія «Оболонь» заснувала енергетичну компанію «Оболонь-Ойл», що виготовила дослідно-промислову установку отримання пального із полімерних відходів. Ця установка здатна переробляти та утилізувати вторинні полімерні відходи – як промислові, так і побутові. Досягнутий результат:

- виробництво альтернативного виду пального полідизель (полієвродизель) за власною розробкою та запатентованою технологією;
- виробництво мазуто-солідолу;
- виробництво пічного палива;
- переробка поліетиленових відходів;

У майбутньому Компанія «Оболонь» планує інвестувати у збільшення виробництва енергії з альтернативних джерел вже у промислових масштабах, для забезпечення власних потреб у паливі та утилізації шкідливих відходів. І з цією метою ведеться пошук постачальників такого виду сировини.

У сфері управління екологічними ризиками МХК «ЄвроХім» [6] бере на себе ряд зобов'язань, серед яких основними є:

- неспричинення шкоди працівникам і населенню;
- дотримання природоохоронного законодавства;
- захист навколишнього середовища як принцип побудови технологічного ланцюжка;
- ефективне використання сировини та енергії;
- визнання безпеки та охорони навколишнього середовища найважливішими виробничими показниками.

Також компанія публічно звітує про свої ініціативи в сфері ресурсозберігаючих, екологічно безпечних виробництв і в галузі охорони праці.

Але при проведенні моніторингу нефінансових звітів соціально-відповідальних підприємств харчової та хімічної промисловості відмітимо той факт, що в своїй більшості ці звіти не містять фінансових розрахунків на основі яких підприємство мало б змогу оцінити вплив непрямого доходу від екологічних інвестицій, та оцінити її ефективність, що було б в даному випадку доцільно. Тому виникає необхідність розглянути методи оцінки ефективності екологічного інвестування, виділивши їх переваги та недоліки.

Для розрахунку ефективності і доцільності екологічного інвестування можна використовувати Індикатор соціальних видатків, розроблений «Інститутом економіки міста» [7], для обліку соціальних інвестицій бізнесу. Він є відношенням обсягу соціальних видатків (в нашому випадку екологічних), зроблених компанією протягом звітного періоду, до обсягу чистого прибутку, отриманого в цьому ж періоді:

$$I_{\text{екол}} = E_i / NE_i. \quad (1)$$

де $I_{\text{екол}}$ – індикатор соціальних (екологічних) видатків;

E_i – обсяг екологічних видатків за період;

NE_i – обсяг чистого прибутку, в цьому періоді.

В міжнародній практиці нормальним явищем вважається, коли компанії виділяють на соціальні програми близько 1% прибутку. Акціонери стежать за тим, щоб добродійність не стала надмірною, тому що це може негативно позначитися на показниках інвестицій в основний капітал і на конкурентоспроможності бізнесу.

Також слід відмітити, що в доповіді про соціальні інвестиції було також запропоновано іншу методику кількісної оцінки ефективності соціальних (в тому числі екологічних) інвестицій [8, 9]. Авторами пропонується три різновиди відносних індексів, а саме:

- індекс питомих соціальних (екологічних) інвестицій;
- частка соціальних (екологічних) інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі їхніх продажів;
- частка соціальних (екологічних) інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі їхніх прибутків.

Індекс питомих соціальних (екологічних) інвестицій – IL , що представляє собою величину соціальних (екологічних) інвестицій обстежених компаній, що припадає на 1 працівника (в грошових одиницях) розраховується так:

$$IL = \sum_{i=1}^n C_i / \sum_{i=1}^n L_i \quad (2)$$

де C_i – обсяг соціального інвестування i -тої компанії (включаючи добровільні й обов'язкові витрати на соціальні та екологічні програми);

L_i – середньоспискова чисельність працівників i -ої компанії;

n – число компаній, що беруть участь в обстеженні.

При необхідності проведення порівнянь у часі індекс IL може дефлюватись шляхом помноження на відповідні коефіцієнти росту цін; у випадку порівнянь між країнами цей індекс можна переоцінювати в інших видах валют шляхом помноження або на валютний курс, або на купівельну спроможність.

Індекс соціальних інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі продажів IS (одиниця виміру - відсотки):

$$IS = (\sum_{i=1}^n C_i / \sum_{i=1}^n S_i) * 100\%, \quad (3)$$

де S_i – обсяг продажу i -ої компанії.

Частка соціальних інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі їхніх прибутків (до оподатковування) IP (одиниця виміру - відсотки):

$$IP = (\sum_{i=1}^n C_i / \sum_{i=1}^n P_i) * 100\%, \quad (4)$$

де P_i – обсяг прибутків (до оподатковування) i -ої компанії.

Всі три різновиди кількісного ІСІ не є нормованими й можуть приймати будь-які позитивні значення. Чим більше величина індексу, тим вище соціальна (в тому числі екологічна) відповідальність компанії.

Специфіка цієї методики в тому, що фінансові показники компаній (обсяги соціальних інвестицій, прибутку та продажів) у більшості випадків не отримують в процесі анкетування точної кількісної оцінки. У зв'язку із цим методика опирається на інтервальні значення цих показників, коли компанії-респонденти вказують лише нижній і верхній інтервали відповідних показників. У зв'язку із цим для переходу від інтервальних значень фінансових індикаторів в методиці використовується додаткова процедура усереднення, відповідно до якої шукане значення лежить посередині ідентифікованого інтервалу. Для показника обсягу продажів відповідна формула має вигляд:

$$S_i = (S_i^{\min} + S_i^{\max}) / 2, \quad (5)$$

де $S_i^{\min}$ та $S_i^{\max}$ – верхній і нижній інтервали обсягу продажів i -ої компанії. В ідеалі фактичні показники компаній не повинні виходити за межі $S_i^{\min}$ та $S_i^{\max}$.

Застосування формули (5) приводить до певних похибок при обчисленні індексу соціальних (екологічних) інвестицій, але, можливість більш точного виміру даного явища на сучасному етапі є дискусійною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Корпоративна соціальна відповідальність як інструмент отримання додаткового доходу підприємством на відміну від спонтанних проявів спонсорства та добродійності за рахунок своєї планованості, системності та тісного зв'язку з основною діяльністю компанії дозволяє збільшити вигоду як для корпорації, так і для суспільства, у першу чергу за рахунок своєї екологічної складової. При цьому економічний ефект соціальних, екологічних інвестицій може бути вимірюваний. На сьогоднішній день існують певні методики по вимірюванню кількісних індексів таких інвестицій. І хоча кожний з індексів має певні похибки, взяті в зіставленні вони дозволяють досить об'єктивно оцінити економічний ефект екологічних та соціальних інвестицій.

Література

1. Шмиголь Н.М. Впровадження елементів корпоративної соціальної відповідальності в систему управління фірмою: стратегії, дохід, ефективність. Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2019. Вип. №1(4). С. 212-214.
2. Shmygol N., Galtsova O., Solovyov O., Koval V., Arsawan I. Analysis of country's competitiveness factors based on inter-state rating comparisons. 2020. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015303001> (дата звернення: 11/02/2020).
3. Orlitzky M. Corporate Social and Financial Performance : A Meta-Analysis. Organization Studies. 2013. № 24(3). 464 с.
4. Кока-Кола в Україні Звіт з сталого розвитку за 2018-2019. 2019 URL: https://www.coca-cola.ua/content/dam/one/ua/uk/pdf-files/Sustainability%20report%20FINAL_ukr.pdf (дата звернення: 13/02/2020)
5. Звіт про управління «Оболонь» 2019. URL: <https://obolon.ua/files/shareholders/b7ea9b5b02daebad57213c08134a9173.pdf> (дата звернення: 02/02/2020).
6. Корпоративный социальный отчет 2017 год. URL: <https://csrjournal.com/news> (дата звернення: 13/02/2020).
7. Jha S., Chand S. & Wachirapunyanont R. (2018). Inclusive Green Growth Index : A New Benchmark for Quality of Growth. Asian Development Bank. Mandaluyong City, Philippines. URL: <https://dx.doi.org/10.22617/TCS189570-2> (дата звернення: 13/02/2020).
8. Koval V., Sribna Y., Mykolenko O. & Vdovenko N. (2019). Environmental concept of energy security solutions of local communities based on energy logistics. URL: <https://doi.org/0.5593/sgem2019/5.3/S21.036> (дата звернення: 13/02/2020).
9. Yeshchenko M., Koval V., & Tsvirko O. Economic policy priorities of the income regulation. Espacios, 2019. № 40(38). С. 11.
10. Основні засади впровадження моделі «зеленої» економіки в Україні : навч. посіб. / за наук. ред. Т.П. Галушкіної. К. : Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 154 с.

References

1. Shmygol N. M. (2019) Introduction of elements of corporate social responsibility in the company management system: strategies, income, efficiency. Bulletin of Zaporizhzhya National University (Economic Sciences). 1 (4). P. 212-214 [in Ukrainian].
2. Shmygol N., Galtsova O., Solovyov O., Koval V., Arsawan I. (2020). Analysis of country's competitiveness factors based on inter-state rating comparisons. E3S Web Conferences, (153), 03001. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015303001> (access date: 11/06/2020).
3. Orlitzky M. (2003). Corporate Social and Financial Performance. A Meta-Analysis, organization Studies. 464 с.

4. Coca-Cola in Ukraine Sustainable Development Report 2018-2019. 2019 URL: https://www.coca-cola.ua/content/dam/one/ua/uk/pdf-files/Sustainability%20report%20FINAL_ukr.pdf. (access date: 13/02/2020) [in Ukrainian].
5. Report on a management "Obolon" 2019. 2019. URL: <https://obolon.ua/files/shareholders/b7ea9b5b02daebad57213c08134a9173.pdf> (access date: 02/06/2020) [in Ukrainian].
6. Corporate Social Report 2017. 2017. URL: <https://csrjournal.com/news> (access date: 13/02/2020) [in Ukrainian].
7. Jha, S., Chand, S. & Wachirapunyaont, R. (2018). Inclusive Green Growth Index: A New Benchmark for Quality of Growth. Asian Development Bank. Mandaluyong City, Philippines. <https://dx.doi.org/10.22617/TCS189570-2>.
8. Koval, V., Sribna, Y., Mykolenko, O. & Vdovenko, N. (2019). Environmental concept of energy security solutions of local communities based on energy logistics. SGEM2019, Ecology, Economics, Education and Legislation. <https://doi.org/10.5593/sgem2019/5.3/S21.036>.
9. Yeshchenko, M., Koval, V., & Tsvirko, O. (2019). Economic policy priorities of the income regulation. *Espacios*, 40(38), 11.
10. Potapenko, V., Hlobustov, E., Deineko, L., Gahovich, N., Kyshnirenko, O., & Ciplicks, O. (2019). Economic greening monitoring.

Надійшла / Paper received : 13.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 005.21.351.77(477)

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-24

РОГАЧЕВСЬКИЙ О. П.

Одеський національний медичний університет

СИСТЕМА СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Система стратегічного управління у галузі охорони здоров'я під час свого формування знаходилася під впливом як загальних управлінських тенденцій та концепцій, так і чинників внутрішньогалузевого управління. А отже необхідною умовою для її формування є обґрунтування необхідного методичного підґрунтя.

Метою статті є дослідження методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я для розвитку національної галузі.

У процесі дослідження використані матеріали власних досліджень, а також окремі наукові публікації національних та іноземних авторів щодо методів та інструментів стратегічного управління. Автором були використані такі наукові методи, як морфологічного аналізу, аналізу і синтезу, емпіричний підхід.

У статті проаналізовано етапи формування та еволюції різних теорій, наукових шкіл, моделей і концепцій стратегічного управління у галузі охорони здоров'я. Досліджено теоретичні засади використання наступних концепцій стратегічного управління – зокрема Business Performance Management – BPM; Balanced Scorecard – BSC; Enterprise Performance Management – EPM, в галузі охорони здоров'я. Запропоновано методологію стратегічного управління у галузі охорони здоров'я. Досліджено групи факторів, які впливають на процес вибору методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я.

Автором обґрунтовується необхідність поєднання системного і ситуаційного підходів, що спрямовано на підвищення ефективності та результативності стратегічного управління у галузі охорони здоров'я на основі аналізу відповідних чинників та індикаторів, які характеризують функціональне середовище галузі охорони здоров'я.

Ключові слова: охорона здоров'я, стратегічне управління, стратегія, галузь охорони здоров'я.

ROGACHEVSKYI O.

Odessa National Medical University

STRATEGIC MANAGEMENT SYSTEM IN THE FIELD OF HEALTH CARE

The system of strategic management in the field of health care during its formation was influenced by both general management trends and concepts, as well as factors of intra-industry management. Therefore, a necessary condition for its formation is the substantiation of the necessary methodological basis.

The aim of the article is to study the methods of strategic management in the field of health care for the development of the national industry.

In the course of research the materials of own researches, and also separate scientific publications of national and foreign authors concerning methods and tools of strategic management are used. The author used such scientific methods as morphological analysis, analysis and synthesis, empirical approach.

The article analyzes the stages of formation and evolution of various theories, scientific schools, models and concepts of strategic management in the field of health care. Theoretical bases of use of the following concepts of strategic management, in particular Business Performance Management - BPM are investigated; Balanced Scorecard - BSC; Enterprise Performance Management - EPM, in the field of healthcare. The methodology of strategic management in the field of health care is offered. The groups of factors that influence the process of choosing methods of strategic management in the field of health care are studied.

author substantiates the need to combine systemic and situational approaches aimed at improving the efficiency and effectiveness of strategic management in the field of health care based on the analysis of relevant factors and indicators that characterize the functional environment of the health care system.

Key words: healthcare, strategic management, strategy, healthcare industry.

Постановка проблеми. Важливим аспектом ефективного стратегічного управління є визначення та формування чіткої стратегії, яка забезпечує оптимальну організаційно-функціональну структуру, яка орієнтована на можливі глобальні зміни під впливом відповідних чинників і факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стратегічного управління досліджується протягом довго періоду часу багатьма іноземними та національними науковцями. Серед видатних іноземних науковців, які досліджували методи стратегічного управління, можна вирізнити таких, як І. Ансофф, М. Портер, П. Друкер, Г. Мінцберг, А. Дж. Стрікланд, А. Томпсон тощо. Серед національних вчених, які досліджували проблеми стратегічного управління в галузі охорони здоров'я ми можемо виділити В. І. Борщ, Ю. В. Вороненко, В. В. Лепського, Ю. М. Сафонова тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення методичних засад для формування системи стратегічного управління в галузі охорони здоров'я.

Основні результати дослідження. І. Ансофф зазначав, що стратегія – один з декількох наборів правил прийняття рішення щодо поведінки суб'єкта, і виділив чотири групи правил:

- правила встановлення відносин суб'єкта із зовнішнім середовищем;
- правила встановлення відносин і процесів всередині суб'єкта;
- правила ведення щоденних справ;
- засоби вимірювання результатів сьогоденної і майбутньої діяльності суб'єкта.

І. Ансофф описує стратегію як сукупність правил для прийняття рішень з метою забезпечення стійкого зростання і розвитку суб'єкта; виокремлюючи дві групи правил: правила взаємовідносин суб'єкта з

зовнішнім середовищем (стратегія діяльності) і правила встановлення рівноваги між власними внутрішніми змінними (організаційна концепція) [6].

Відмітимо, що на процес формування та еволюцію різних теорій, наукових шкіл, моделей і концепцій стратегічного управління у галузі охорони здоров'я здійснює суттєвий вплив розвиток економіки, теорії та практики стратегічного управління, підвищення інноваційних аспектів та зростаючого впливу глобальних викликів, які пов'язані з медичною сферою.

Для отримання максимальних результатів в галузі охорони здоров'я за умови обмеження ресурсів та оптимальності витрат, новітні концепції внутрішньогалузевого стратегічного управління представляються у вигляді інноваційно-інвестиційних програм та ефективних заходів, які спрямовані на досягнення стратегічної мети у медичній сфері з урахуванням розвитку діджиталізації та цифровізації на ринку медичних послуг.

Стимулювання розробки нових методів стратегічного управління, запровадження управлінської техніки та цифрових аспектів в медичній сфері диктується практичними потребами при значних темпах новітніх досягнень НТП, загостренням міжнародної конкурентної боротьби в медичній сфері, ускладнення умов розширеного відтворення, появою відповідних факторів впливу та суспільними змінами у національному середовищі.

Під впливом пандемії COVID-19 та глобальної трансформації в медичній сфері стратегічне управління повинно здійснюватися за допомогою системного аналізу з урахуванням адаптивних методів та підходів, що привносить суттєві перетворення в процес прийняття стратегічних управлінських рішень, підготовку управлінського персоналу на основі якісно нових теоретико-методологічних принципів та розвиток нових технологій планування і прогнозування функціонування медичної сфери та її суб'єктів в країні.

В галузі охорони здоров'я країни поступово застосовуються суттєво нові концепції стратегічного управління:

- Business Performance Management – BPM;
- Balanced Scorecard – BSC;
- Enterprise Performance Management – EPM.

Ефективне забезпечення управлінських функцій, які пов'язані з виявленням, виокремленням, збором, накопичення, систематизацією та діагностики інформації, яка необхідна для прийняття стратегічних управлінських рішень – це основна мета визначених сучасних концепцій стратегічного управління.

Концепція BPM позначає процесно-орієнтований підхід до прийняття стратегічних рішень, спрямований на підвищення спроможності суб'єктів медичної сфери оцінювати свій стан й управляти ефективністю діяльності на всіх рівнях з урахуванням процесу об'єднання всіх сегментів діяльності.

Концепція BSC забезпечує чітке формулювання стратегічних планів та їх реалізацію в медичній сфері. Збалансована система індикаторів у медичній сфері виступає основним джерелом аналітичної інформації щодо внутрішніх процесів у галузі охорони здоров'я, так і щодо їх зовнішніх наслідків для країни та суспільства.

Концепція EPM дозволяє вирішувати питання узгодженого планування, координації зусиль різних структурно-функціональних одиниць, пов'язуючи стратегічні пріоритети суб'єктів медичної сфери з поточною їх діяльністю. Можливість приймати ефективні рішення на основі результатів аналізу необхідного обсягу структурованої інформації здійснюється допомогою моніторингу роботи суб'єкта медичної сфери на основі дослідження системи мультикритеріальних індикаторів.

Методологія стратегічного управління у медичній сфері, яка сформована на основі еволюції концепцій управління, представляє собою сукупність форм, принципів, методів і способів впливу суб'єкта стратегічного управління у медичній сфері на відповідний об'єкт управління для досягнення стратегічної мети.

Методичні підходи до стратегічного управління в залежності від їх мети та необхідності дослідження вихідних даних мають кілька різновидів.

Застосування історичного підходу, який забезпечує та візуалізує зв'язок явищ в їх еволюційному розвитку та оцінку різних суспільних процесів, подій, фактів з урахуванням часових вимог, важлива для розвитку сучасно методології стратегічного управління у галузі охорони здоров'я.

На основі наукового дослідження, автором проведена систематизація концепцій стратегічного управління, яка представлена в табл. 1.

Таким чином, методологія стратегічного управління у галузі охорони здоров'я передбачає також застосування наступних загально-логічних методів і заходів: абстрагування; аналіз; аналогія; індукція; дедукція; ідеалізація; моделювання; синтез.

Професор О. Побережець відзначала, що також необхідно враховувати дві групи методів дослідження: догматичні та плюралістичні методи. Догматичні методи розглядають проблему в статичі, без впливу чинників та змін. На противагу першій, друга група методів, передбачає критичний підхід до визначеної проблеми або її складових за рахунок розгляду різноманітних точок зору на проблему, різні шляхи її розвитку і вдосконалення і ліквідації можливих негативних подій і явищ [1].

Таблиця 1

Систематизація концепцій стратегічного управління у галузі охорони здоров'я

Наукові дослідники	Концептуальне спрямування	Загальна характеристика
А. Маслоу	Теорія мотивації	Виокремив групи потреб, які необхідно враховувати для управління персоналом з метою досягнення цілей
А. Файоль	Концепція адміністративного управління	Формулювання принципів управління: розподіл праці; невіддільність влади і відповідальності; дисципліна, що обов'язкова для всіх і яка передбачає взаємоповагу керівництва і підлеглих; єдиного керівництва (діяльність повинна організовуватись одним керівником у відповідальності єдиного плану); єдиноначальність (надходження і виконання наказів від одного керівника); підпорядкування особистих інтересів загальним; справедлива для всіх винагорода; централізація; ієрархія, що передбачає мінімізацію управлінських шаблів і корисність горизонтальних комунікацій (скалярний ланцюг); порядок, в основі якого покладено принцип «кожному своє місце і кожен на своєму місці»; справедливість, що забезпечується відданістю (лояльністю) персоналу і об'єктивністю адміністрації; стабільність персоналу, адже плінність кадрів - це наслідок недосконалого управління; ініціатива, що потребує від керівника стимулювання і приборкання власної гордості; корпоративний дух (єдність всіх працюючих в досягненні мети). Виокремив характерні види діяльності або функції: планування, організацію, керівництво, координацію та контроль
В. Парето	Теорія економічного оптимуму	Основною метою є пошук оптимальних рішень в інтересах найбільшої ефективності соціально-економічної діяльності; запропоновано використання діаграм
Дж. П. Нортон	Нормативна концепція	Визначення ефективності кожного процесу у функціонування суб'єкта та відповідність існуючим нормативам
І. Ансофф	Теорії стратегічного управління	Розробка стратегії за допомогою аналітичних інструментів і методів
М. Армстронг	Управління ефективністю діяльності	Досягненню поставлених цілей при оптимальному використанні наявних ресурсів
М. Портер	Теорія конкурентних переваг або стратегічна концепція	Використання аналізу конкурентних переваг та аналізу ланцюжка цінностей; конкуренція - це не рівновага, а постійні зміни
П. Друкер	«Управління за цілями»	Менеджери, з одного боку, завжди мають дбати про економічні результати, а з іншого – думати про довгострокові наслідки рішень, які приймають.
Р. Каплан Д. Нортон	Концепція збалансованої системи індикаторів	Розробку конкретних заходів, які відбуваються в умовах функціонування системи управління різного рівня
Ф. Тейлор	Концепція наукового управління	Підвищення продуктивності і ефективності праці
Науковці сьогодення	Сучасні концепції управління	Ефективне забезпечення функцій виявлення, збору, накопичення, систематизації, оцінки й аналізу аналітичної інформації, яка необхідна для прийняття стратегічних управлінських рішень; розробка внутрішньогалузевої стратегії, планування, моніторинг, аналіз та регулювання

Джерело: розробка автора

Ефективність та гармонійність процесу визначення ефективного методу стратегічного управління у галузі охорони здоров'я визначається сукупністю факторів впливу ендogenousого й екзогенного спрямування та відповідними мотивами, тобто причинами дій та вчинків.

На рис. 1 представлені групи факторів, які впливають на процес вибору методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я.

Відмітимо, що організаційні, ресурсні, інформаційні та людські фактори напряду або опосередковано впливають на процес прийняття управлінських рішень медичній сфері, тому суб'єктам галузі охорони здоров'я необхідно застосовувати такий метод стратегічного управління, який у повній мірі допомагає досягти максимального ефекту від впливу на об'єкт управління, враховуючи усі сегментні складові та відповідні чинники, які притаманні ринку медичних послуг.

Досліджуючи методи стратегічного управління в галузі охорони здоров'я, необхідно відмітити, що для досягнення поставленої мети, пошук найкращого інструменту впливу на об'єкт стратегічного управління носить стабільний характер з урахуванням адаптаційного процесу об'єктів управління та стану на момент прийняття рішення відповідного набору визначених факторів.

В умовах глобальних викликів, особливо під час пандемії COVID-19, постійні зміни зовнішнього та внутрішнього характеру, які негативно позначаються на функціонуванні медичної сфери країни вимагають від системи внутрішньогалузевого стратегічного управління застосування методів, які адаптовані до нових шляхів керування та враховують глобальні виклики.

Класичні наукові школи менеджменту відокремлюють наступні загальновідомі методи:
– економічні;

- адміністративні (організаційні);
- соціально-психологічні методи.

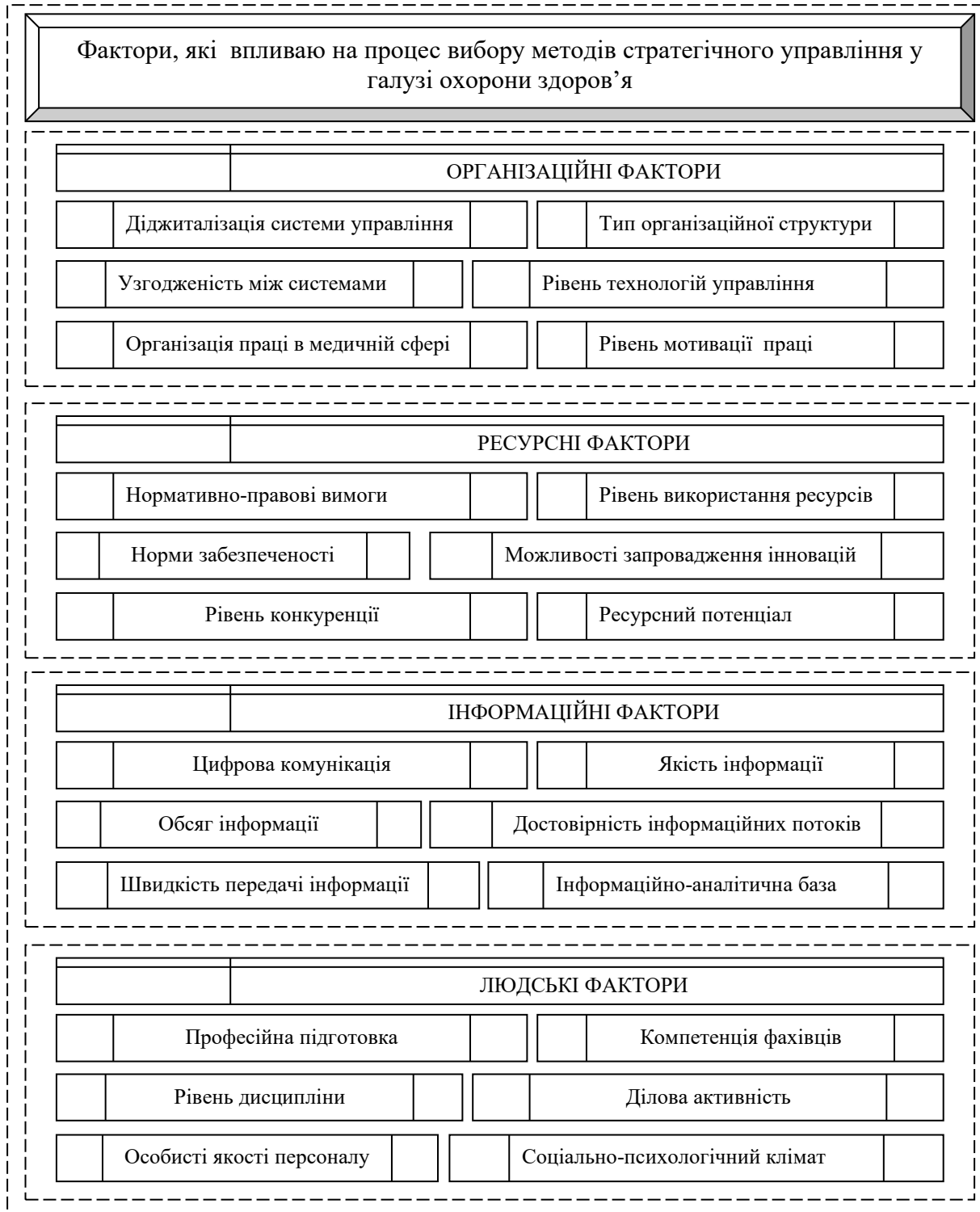

Рис. 1. Групи факторів, які впливають на процес вибору методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я
Джерело: розробка автора.

Економічні методи стратегічного управління – це методи, що реалізують матеріальні інтереси за участю фізичної особи у господарській діяльності саме завдяки використанню товарно-грошових відносин. Економічні методи мають два аспекти реалізації:

- процес стратегічного управління зорієнтований на використання вже створеного в загальнодержавному рівні економічного фрагмента зовнішнього середовища;
- візуалізується взаємозв'язок з управлінським процесом, який орієнтований на правильне використання будь-яких економічних важелів.

Організаційні або адміністративні методи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я – це

методи прямої дії, які мають внутрішньогалузевий директивний, обов'язковий характер, засновані на внутрішньогалузевій дисципліні, відповідальності, адміністративній владі, примусі тощо. Дані методи візуалізуються у регламентах і розпорядженнях.

Соціально-психологічні методи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я спрямовані на управління соціально-психологічними процесами у галузі охорони здоров'я з урахуванням вирішення питань стратегічного характеру.

Соціально-психологічні методи стратегічного управління візуалізуються у формі:

- соціального планування;
- переконання;
- навіювання;
- особистого прикладу;
- регулювання міжособистісних відносин;
- створення й підтримки морального клімату у відповідному середовищі медичної сфери та ін.

Також необхідно враховувати у стратегічному управлінні галузі охорони здоров'я методи прямого та непрямого впливу. За допомогою методів непрямого впливу здійснюється формування умов, які сприяють досягненню запланованих результатів у медичній сфері та у її суб'єктів, а застосування методів прямого впливу передбачає отримання безпосереднього швидкого результату. Наукове відображення притаманних стилю стратегічного управління рис, які враховують специфічну особливість галузі, здійснюється через співвідношення методів формального і неформального впливу.

У табл. 2 представлена класифікація методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я за відповідними ознаками, які акцентують питання формування методології стратегічного управління у медичній сфері.

Використання у галузі охорони здоров'я сучасних методів стратегічного управління базується на концептуальних підходах з урахуванням інноваційної системи обробки синтетичної та аналітичної інформації.

Таблиця 2

Класифікація методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я

Класифікаційні ознаки	Групи методів
За змістом	– організаційні; – адміністративні – економічні – соціально-психологічні
За рівнем застосування	– макрорівень; – мезорівень; – мікрорівень; – рівень центрів відповідальності
За джерелом впливу стратегічного управління	– децентралізовані; – централізовані
За ступенем повторюваності	– багатocyклічні; – моноциклічні
За масштабом використання	– загальні; – приватні; – специфічні; – комбіновані
За характером впливу	– прямі; – непрямі
За способом розробки стратегічних управлінських рішень	– моно-осібні; – багато-осібні; – колегіальні
За тривалістю управління	– оперативні; – тактичні; – стратегічні
За регулюючим впливом	– стимулюючі; – обмежувальні
За організаційним впливом	– нормування; – планування; – інструктаж; – розподіл; – контроль

Джерело: розробка автора.

На основі наукового дослідження та критичного осмислення існуючих підходів до стратегічного управління, на думку автора, стратегічне управління у галузі охорони здоров'я представляє собою систему взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих процесів, які забезпечують отримання цільових результатів, які пов'язані з наданням медичних послуг у національному просторі.

Не менш важливим в процесі стратегічного управління у медичній сфері є застосування інших загальнонаукових методів, які використовуються при розробці внутрішньогалузевих прогнозів, проєктів, програм, планів тощо. Додаткові методи управління у галузі охорони здоров'я: мультикритеріальна оцінка

та бюджетування; визначення критичних технологій та операційна візуалізація; внутрішньогалузеві та громадські панелі; дерево релевантності; діагностування та дорожнє картування; економіко-математичні методи; експертні панелі; екстраполяція тренда й еталонна оцінка; ігрова симуляція та картування стейкхолдерів; майстерні; метод Дельфі; метод слабких сигналів та моделювання; мозковий штурм і морфологічний аналіз; обґрунтування майбутнього; опитування; патентний аналіз; планування та прогнозування; сканування; SWOT-аналіз; PEST-аналіз; факторний аналіз та ін.

Серед основних функцій стратегічного управління у галузі охорони здоров'я особливе значення має функція управління розвитком у медичній сфері. Ця функція реалізується за допомогою наступних методів: бенчмаркінгу, методів аналізу ризику та невизначеності, моделювання, розробки сценаріїв та ін.

У цілому для методів реалізації функцій стратегічного управління у галузі охорони здоров'я характерна необхідність вирішення принципового питання: яке повинно бути співвідношення між визначеними методами стратегічного управління у медичній сфері та які з них повинні переважати. Автор дослідження вважає, що співвідношення повинно виражатися з урахуванням стилю стратегічного управління у відповідному сегменті галузі охорони здоров'я країни. Стили управління, які характерні для медичної сфери: авторитарний, ліберальний, демократичний тощо.

Також відмітимо, що методи прийняття управлінських рішень базуються на представленні процесу стратегічного управління у галузі охорони здоров'я як сукупності етапів і процедур, необхідних для вирішення конкретних завдань, тому в цих методах відбувається реалізація ситуаційного підходу до стратегічного управління. Виділяють наступні групи методів прийняття управлінських рішень в системі стратегічного управління галузі охорони здоров'я:

- постановки стратегічних завдань;
- пошук варіантів вирішення визначених завдань;
- виокремлення та обґрунтування оптимального рішення;
- сприяння організації виконання прийнятих управлінських рішень.

Необхідно відмітити, що у галузі охорони здоров'я нерідко приймаються не оптимальні рішення, а рішення, які задовольняють управлінський персонал та з урахуванням поставлених обмежень забезпечують функціонування відповідного об'єкту медичної сфери.

Забезпечення збереження, функціонування і розвитку системи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я можливо за умови чіткої та злагодженої взаємодії суб'єктів, об'єктів, функцій і методів стратегічного управління в медичній сфері (рис. 2).

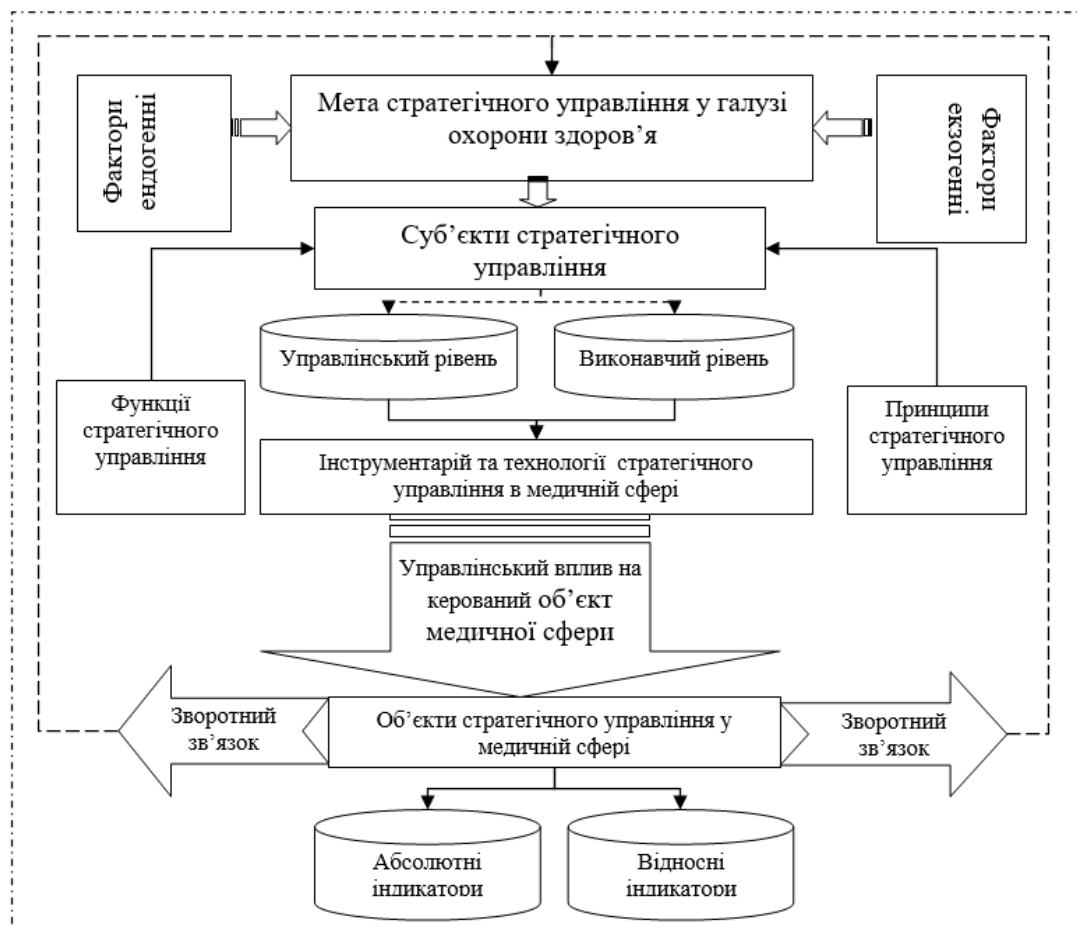

Рис. 2. Система стратегічного управління у галузі охорони здоров'я

Джерело: розробка автора

Таким чином, в результаті здійснення саме процесу стратегічного управління у галузі охорони здоров'я досягається стратегічна мета, цільові орієнтири та вирішуються завдання відповідної системи внутрішньогалузевого управління.

Використання системного підходу у стратегічному управлінні галузі охорони здоров'я дозволяє комплексно обстежити об'єкт медичної сфери, сформулювати основні задачі процесу внутрішньогалузевого стратегічного управління з обов'язковим визначенням послідовності виконання та побудувати ефективну систему стратегічного управління у внутрішньогалузевому середовищі.

За умови поєднання системного і ситуаційного підходів значно підвищиться ефективність та результативність стратегічного управління у галузі охорони здоров'я на основі аналізу відповідних чинників та індикаторів, які характеризують функціональне середовище медичної сфери.

У процесі функціонування системи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я вона поділяється на три взаємопов'язані підсистеми: керуючу підсистему, керовану підсистему і підсистему зв'язку, що в свою чергу забезпечує виконання мети і досягнення внутрішньогалузевих цільових результатів.

Для досягнення мети створення та функціонування системи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я в основі методології дослідження знаходяться базові принципи управління, які необхідно дотримуватися суб'єктами стратегічного управління в медичній сфері при прийнятті управлінських рішень у певних умовах.

З урахуванням специфіки системи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я визначені загальні принципи внутрішньогалузевого управління на основі теорії і практики в медичній сфері: послідовність та єдність методів на різних рівнях внутрішньогалузевого стратегічного управління; системний підхід до стратегічного управління в медичній сфері; інноваційний підхід до методичного та інформаційно-аналітичної підтримки; зниження витрат на медичні послуги; професійність та ділова активність при прийнятті стратегічних управлінських рішень та покращення мотиваційних індикаторів людського капіталу галузі охорони здоров'я країни.

На основі функціонального підходу виділено п'ять основних функцій внутрішньогалузевого стратегічного управління, які притаманні у тому числі медичній сфері:

- внутрішньогалузеве прогнозування;
- організація;
- внутрішньогалузевий розподіл;
- координація внутрішньогалузева;

Відмітимо, що структура функцій внутрішньогалузевого стратегічного управління у медичній сфері повинна забезпечити максимальну ефективність і дієвість системи стратегічного управління у галузі охорони здоров'я та враховувати її соціально-економічну особливість.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження методів стратегічного управління у галузі охорони здоров'я констатуємо, що еволюційний процес формування та розвитку системи стратегічного управління у медичній сфері здійснюється під впливом наукових концепцій різних наукових шкіл. Поступова зміна підходів до складових процесу стратегічного управління у медичній сфері здійснювалась з урахуванням суспільних потреб і впливу глобальних викликів.

Система стратегічного управління у галузі охорони здоров'я враховує основні елементи й компоненти: суб'єкти стратегічного управління, функції управління, за допомогою яких здійснюється керуючий вплив на об'єкти внутрішньогалузевого управління, принципи стратегічного управління, а також мети та завдань управління, які деталізують поставлену ціль стратегічного управління у медичній сфері.

Література

1. Побережець О. В. Теоретико-методологічні та практичні засади дослідження системи управління результатами діяльності промислового підприємства : монографія. Херсон : Видавництво : Грінв Д.С., 2016. 500 с.
2. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
3. Henry Fayol Industrial and General Administration. London : Pitman, 1930.
4. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности. М. : Бизнес-Информ, 1997. 197 с.
5. Дименко Р. А. Теоретико-методологічні засади процесу державного регулювання та стратегічного розвитку телекомунікаційної індустрії : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 365 с.
6. Ансофф И. Стратегическое управление ; Пер. с англ. М.: Прогресс, 1989. 519 с.
7. Друкер П. Практика менеджмента ; Пер. с англ. М.: ИД Вильямс, 2007. 400 с.
8. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента ; Пер. с англ. М.: Дело, 1992. 702 с.
9. Каплан Р., Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию ; Пер. с англ. М.: ЗАО Олимп-Бизнес, 2003. 304 с.
10. Армстронг М., Ланкостер Д., Уотерс Д. и др. Менеджмент: методы и приемы ; Пер. с англ. К. : Знання. Пресс, 2006. 876 с.
11. Houldsworth E., Jirasinghe D. Managing and Measuring Employee Performance. London: Kogan Page, 2006. 245 p.

12. Safonov Yu., Borshch V. Basis for strategic management at healthcare enterprises. Management of the 21st century : globalization challenges. Issue 2 : collective monograph / in edition I. Markina. Prague : Nemoros s.r.o., 2019. Pp. 17-23.

References

1. Poberezhets, O. V. (2016). Teoretyko-metodolohichni ta praktychni zasady doslidzhennia systemy upravlinnia rezultatamy diialnosti promysloвого pidpriemstva : monohrafiia [Theoretical and methodological and practical principles of research of the performance management system of an industrial enterprise: monograph]. Kherson : Vydavnytstvo : Hrin D.S.
2. Shynkaruk, V. I. (eds.) (2002). Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk : entsyklopediia [Philosophical encyclopedic dictionary: encyclopedia]. Kyiv : Abrys,
3. Fayol, H. (1930). Industrial and General Administration. London : Pitman.
4. Emerson, G. (1997). Dvenadtsat printsipov proizvoditelnosti [Twelve principles of productivity]. M. : Biznes-Inform.
5. Dymenko, P. A. (2019). Teoretyko-metodolohichni zasady protsesu derzhavnoho rehuliuвання ta stratehichnoho rozvytku telekomunikatsiinoi industrii : monohrafiia [Theoretical and methodological principles of the process of state regulation and strategic development of the telecommunications industry: monograph]. Kherson: OLDI-PLUS.
6. Ansoff, I. (1989). Strategicheskoe upravlenie [Strategic management]. M.: Progress.
7. Druker, P. (2007). Praktika menedzhmenta [Managemen practice]. M.: ID Viliams.
8. Meskon, M., Albert, M. & Hedouri, F. (1992). Osnovy menedzhmenta [Basics of management]. M.: Delo.
9. Kaplan, R. & Norton, D. (2003). Sbalansirovannaia sistema pokazatelei. Ot strategii k deistviu [Balanced scorecard. From strategy to action]. M.: ZAO Olimp-Biznes.
10. Armstrong, M., Lankoster, D., Uoters D. et al. (2006). Menedzhment: metody i priemy [Management: methods and techniques]. K. : Znannya. Press.
11. Houldsworth E., Jirasinghe D. Managing and Measuring Employee Performance. London: Kogan Page, 2006.
12. Safonov, Yu. & Borshch, V. (2019). Basis for strategic management at healthcare enterprises. Management of the 21st century : globalization challenges. Issue 2 : collective monograph. Prague : Nemoros s.r.o. Pp. 17-23.

Надійшла / Paper received : 03.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.9:339.56

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-25

БАЧИНСЬКИЙ Т.О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ

У статті досліджено сучасні тенденції світової торгівлі високотехнологічними товарами. Проаналізовано вплив технологічної сфери на економічний розвиток світового співтовариства. Розкрито наслідки технологічної експансії провідних держав на ринку високотехнологічної продукції. Виявлено провідну функцію нових технологій як фактора економічного зростання у посткризовий період.

Ключові слова: високі технології, новітні тенденції, світова торгівля, технологічне співробітництво, глобальний ринок високотехнологічної продукції.

BACHYNSKYI T.

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

LATEST TRENDS IN WORLD HIGH-TECH PRODUCTS TRADE

In recent decades, the most important qualitative change in the system of world economic relations has been the formation of a global market for high-tech products. In the era of rapid international scientific and technological development, the role of technology as a factor of economic growth has increased significantly. The right choice of priorities for creating and maintaining the effective functioning of the national innovation system allows to ensure the sustainable development of the country. The position of the leading countries of the world economy is largely determined by their success in the development of high-tech industries of national economies. It is here that there is a sharp competition between different states, in which their business entities, research centers, and relevant government agencies participate. Owning high-tech products in the context of globalization is becoming an extremely important factor in gaining competitive advantage in world markets. This increases the importance of technology as a commodity in world trade, leading to the high dynamics of the world market for high-tech products and its impressive scale.

The article examines modern trends and features of the world market of high-tech products. It is shown that the possession of high technology in the context of globalization is becoming an extremely important factor in gaining competitive advantage in foreign markets. The importance of technologies as a commodity in world trade, which determines the high dynamics of the market of high-tech products and its impressive scale, has been confirmed. New tendencies of technological cooperation of world economy subjects are opened: firstly, development and wide application of high technologies in all spheres of a public life became a global tendency of modern world development; secondly, along with the leading countries in the market of high-tech products, technological expansion is realized by developing countries; thirdly, the growing share of ICT services and software in the hardware market, which is close to saturation. In the near future, the market of high-tech goods is focused on the development and implementation of a new technological paradigm.

Keywords: high technologies, latest trends, world trade, technological cooperation, global market of high-tech products.

Постановка проблеми. В останні десятиліття найважливішою якісною зміною системи світогосподарських зв'язків стало формування глобального ринку високотехнологічної продукції. В епоху бурхливого міжнародного науково-технологічного розвитку істотно підвищилася роль технологій як фактора економічного зростання. Правильний вибір пріоритетів створення і підтримання ефективного функціонування національної інноваційної системи дозволяє забезпечити сталий розвиток країни. Становище провідних країн світового господарства багато в чому визначається їхніми успіхами у розвитку високотехнологічних галузей національних економік. Саме тут ведеться гостра конкурентна боротьба між різними державами, у якій беруть участь їхні господарюючі суб'єкти, науково-дослідницькі центри, відповідні державні установи. Володіння високотехнологічною продукцією в умовах глобалізації стає надзвичайно вагомим фактором отримання переваг в конкурентній боротьбі на світових ринках. Це підвищує значущість технологій як товару у світовій торгівлі, зумовлюючи високу динаміку світового ринку високотехнологічної продукції та його вражаючі масштаби.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблемами формування та розвитку високотехнологічних виробництв в рамках інноваційної економіки займалися відомі зарубіжні вчені: Й. Шумпетер, Р. Солоу, Е. Тоффлер, Д. Гелбрейт, П. Друкер. М. Ахо та Г. Розен використали методологію Г. Келлі, щоб визначити технологічності групи товарів через використання наявного на той час Стандартного міжнародного торговельного класифікатора (SITC). Багато українських дослідників аналізують проблеми та тенденції світового ринку високотехнологічної продукції – Г. Воляник, Т. Данько [1], І. Матюшенко, Т. Мельник [2], Т. Осташко [5], Ю.Предко [7], С. Радзівська [3], О. Саліхова [4], О.Таранич [6], Л.Цимбал [7], Ю. Швед [9]. Однак на сьогодні ще залишилися питання, які потребують подальшого дослідження та висвітлення.

Метою статті є розкриття сучасних тенденцій функціонування ринку високотехнологічної продукції.

Викладення основних результатів дослідження. Сучасний розвиток світової економіки характеризується динамічністю та непередбачуваністю змін, зумовлених стрімким розвитком технологічної

сфери [7, с. 117]. За останнє століття саме технологічне співробітництво стало найбільш ефективною формою міжнародних економічних відносин суб'єктів світового господарства. Так, наука, інновації, техніка і технології нині розглядаються як основні фактори зростання та конкурентоспроможності усіх галузей промисловості, а також національних економік загалом [2, с. 185]. Основним показником конкурентоспроможності стає не тільки ціна товару, але і його якість та рівень інноваційності, які, своєю чергою, залежать від проведення НДДКР та обсягів витрат на них, наявності достатньої кількості наукових кадрів, патентної активності, високотехнологічної спрямованості підприємств.

Останнім часом домінує тенденція зсуву центрів зростання світової економіки в країни з порівняно меншою інтенсивністю імпорту, щодо ВВП. Йдеться, першою чергою, про Китай, економіка якого, за прогнозами має зростати темпами 6,5 - 7% щорічно в середньостроковій перспективі при посиленні орієнтації на власне виробництво та забезпечення зростаючого внутрішнього споживання і розвиток низько інтернаціоналізованої сфери послуг [17, с. 15]. Не менш значущий приклад Індії, ВВП якої в середньостроковому періоді буде зростати на 8% за рік, тобто практично швидше усіх інших держав, і вважається, що країна за багатьма напрямками є найперспективнішим світовим ринком, тоді як на сьогодні вона має вкрай низьку імпорту квоту в ВВП (5,2% в паритетному ВВП - 2016 року, включаючи товари і послуги, в порівнянні із середньосвітовими - 16,3%) та виступає одним з найбільш активних провідників політики опори на власного виробника у межах кампанії "Роби в Індії" (Make in India) [16, с. 21]. Загалом за останнє десятиліття у найбільших країн Азії відзначалося скорочення частки імпорту товарів і послуг в національному ВВП, для багатьох держав - далеко не останнє, оскільки високими темпами збільшуються інвестиції у високотехнологічне виробництво.

Розвиток і широке застосування високих технологій в усіх сферах суспільного життя є глобальною тенденцією сучасного світового розвитку. Використання технологій має вирішальне значення для підвищення рівня життя громадян і конкурентоспроможності національної економіки, розширення можливостей її інтеграції в світову економічну систему. Міжнародний ринок високих технологій є динамічним, найбільш глобалізованим і схильним до швидких трансформацій. В даний час вплив високотехнологічних виробництв на економічний розвиток окремих країн і регіонів світу неухильно зростає. Серед країн з найбільш вагомим науково-технічним і технологічним потенціалом слід зазначити США, Японію, Німеччину, Великобританію і Францію. Країни Південно-Східної Азії такі, як Китай, Південна Корея, Малайзія, Сінгапур і Гонконг, час від часу займають лідируючі позиції в окремих напрямках. Для розглянутих галузей характерний високий темп зростання, окрім цього їх особливістю виступає синергетичний ефект впливу на розвиток інших галузей тієї чи іншої країни, як суміжних, так і не зав'язаних на високотехнологічне виробництво [10].

У процесі перерозподілу сфер впливу на світових ринках високотехнологічних виробництв сформувався ряд угруповань лідерства. Так, зокрема, країни Південно-Східної Азії (Китай, Сінгапур, Південна Корея) займають лідируючі позиції в експорті продукції масового споживання - комп'ютерної і телекомунікаційної техніки, а також електроніки. У той час як у сфері машинобудування, озброєнь і хімії першість утримують такі країни, як США, Німеччина і Китай. Німеччина, Швейцарія і Бельгія та інші європейські країни досягли успіху в експорті продукції біотехнологій і фармацевтики [5, с. 45].

Сучасні тенденції розвитку світової торгівлі високотехнологічною продукцією відображають особливості розвитку даного сектора загалом: зміцнення позицій Китаю та інших азійських країн при збереженні лідируючих позицій США і зменшення частки Японії у світовій торгівлі високотехнологічними товарами, зростання частки фармацевтичних товарів та контрольно-вимірювальної апаратури з одночасним зменшенням вартісної частки комп'ютерної продукції з точки зору структури світової торгівлі високотехнологічними товарами.

Таблиця 1

Світова торгівля високотехнологічною продукцією за 2013-2019 рр.
(млрд. дол. США) [12, с. 44-48]

Роки	2013	2015	2017	2019
Експорт	4993,0	4805,2	5125,5	5482,7
Імпорт	5185,2	5059,3	5409,6	5813,8
Сальдо	- 192,2	-254,1	- 284,1	- 331,1

За останнє десятиліття відслідковується постійна тенденція до розширення обсягів світової торгівлі високотехнологічними товарами. Так, за 2013 – 2019 рр. ринок високотехнологічної продукції зріс на 489,7 млрд. дол. США, тобто на 9,8 %. Водночас ми спостерігаємо стабільне негативне сальдо у зовнішньоторговельному обороті високотехнологічних товарів. Така ситуація склалася у торговельному балансі США, Канади, Мексики упродовж останніх років. Що стосується категорій товарів, за якими спостерігається серйозний торговельний дефіцит з Китаєм, то вони загалом характерні для всього торговельного сальдо США. Першою чергою це комп'ютерна техніка, електронні та електричні компоненти.

Упродовж останнього десятиріччя з метою зниження собівартості американські компанії власними зусиллями створили розвинений центр виробництва і збору електронних пристроїв і компонентів у Китаї та Південно-Східній Азії. Дешевизна таких компонентів виробництва, як кремній, пластик і метал, а також

доступна інфраструктура виробництва, дозволили в ряді випадків повністю перенести або організувати нове виробництво в Азії. Зростання дефіциту окремими категоріям високотехнологічних товарів стало проблемою саме тоді, коли американські бренди з національного ринку почали витіснятися китайськими. Тепер більшу частину доданої вартості від створення таких товарів отримує уже не американська економіка.

Дефіцит торговельного балансу Мексики з Китаєм досягнув у 2019 році 75 млрд дол., ставши найвищим за останні роки. При цьому 98% мексиканських закупівель з КНР склали промислові вироби, такі як мобільні телефони та їх комплектуючі, модулі пам'яті, офісне обладнання та рідкокристалічні пристрої. З 2012 по 2018 рр. китайські інвестиції в Мексику зросли в декілька разів і більше 1000 китайських компаній відкрили в країні свої філії - «Lenovo» і «Huawei» (виробники обладнання), «Hisense» і «Sanhua» (обробна промисловість), «BAIC», «Minth», «Minhua» і «JAC Motors» (автомобільна промисловість), «Sinohydro» (інфраструктура) [14].

Варто зазначити, що сектор високотехнологічних товарів і послуг розпочав активно розвиватися відносно недавно, але на сьогодні є досить різноманітним. Для нього характерно постійний рух, темпи якого зростають по мірі прискорення розвитку науково-технологічного прогресу. До загальносвітових тенденцій ринку високотехнологічних товарів і послуг слід віднести зростання частки ІКТ-послуг і програмного забезпечення ринку обладнання, який близький до насичення. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) має вже не тільки самостійне значення, але й відіграє вирішальну роль у розвитку цифрової економіки як окремих країн, так і глобалізаційних процесів.

На початку травня 2020 року аналітична компанія IDC опублікувала результати дослідження, присвяченого впливу COVID-19 на функціонування ІТ-ринку. За прогнозами експертів, світові ІТ-витрати у 2020 році скоротяться на 5,1 % до 2,25 трлн дол США. У січні аналітики очікували зростання на ті ж 5,1%. Витрати на інформаційно-комунікаційні та бізнес-послуги знизяться 3,4 % до 4 трлн дол США, а витрати на телекомунікації - на 0,8 %. Проте, згідно з прогнозами, витрати на ІТ-інфраструктуру загалом виростуть майже на 4% до 237 млрд дол США завдяки стійким затратам з боку постачальників послуг і постійному корпоративному попиту на хмарні сервіси, що компенсує зниження капітальних витрат на бізнес [17, с. 48].

Згодом, аналітична компанія Gartner представила оновлений прогноз щодо світового ІТ-ринку. Якщо в січні експерти очікували зростання витрат на інформаційні технології на 3,4% за підсумками 2020 року (до 3,9 трлн дол США), то після перегляду озвучили негативний показник – (-8) % (до 3,4 трлн дол США). Прогнозоване падіння галузі аналітики пов'язали з пандемією коронавірусу COVID-19, через яку, як зазначено в дослідженні, відбувається глобальна економічна рецесія, яка, своєю чергою, призводить до зміни пріоритетів серед ІТ-директорів. Тепер вони роблять акцент на витрати у «критично важливі» технології і послуги, що сприяють зростанню або трансформації бізнесу [17, с. 50].

Варто зазначити, що нові технології - це ключ до успішного розвитку, саме тому сектор високотехнологічних товарів і послуг зазвичай не так гостро відчуває наслідки криз і спадів, як традиційні галузі виробництва, а після завершення кризи відновлюється попит, який стримувався упродовж кризових років. Це було особливо помітно після світової фінансової кризи 2008-2009 рр. Уже в 2010 році ринок високотехнологічних товарів досяг до кризового рівня, а згодом розпочалося стрімке зростання. Впевнений поступ на міжнародному ринку демонстрували продажі засобів зв'язку та споживчої електроніки. Водночас частка продажів комп'ютерів, офісної техніки та електронних компонентів знизилася, що пояснювалося насиченням ринку периферійних пристроїв і зниженням цін на ринку комп'ютерів, комунікаційних технологій і пристроїв, поряд зі стрімким розвитком каналів зв'язку, Інтернету.

Таблиця 2

Зростання рейтингу окремих країн – користувачів мережі Інтернету у 2019 році [12, с. 46].

№	Країна	Абсолютний приріст (млн. осіб)	Відносний приріст (%)
1.	Індія	+97,9	+21
2.	Китай	+50,7	+6,7
3.	США	+25,4	+8,8
4.	Індонезія	+17,3	+13,1
5.	Іран	+16,2	+29,1
6.	Україна	+15,3	+60,0
7.	Танзанія	+14,6	+173,0
8.	Італія	+11,5	+27,0
9.	Бангладеш	+10,2	+12,0
10.	Бразилія	+9,9	+7,2

У 2019 році у світі нараховувалося 5,11 мільярдів унікальних мобільних користувачів, що на 100 мільйонів (2%) більше, ніж в минулому 2018 році. Аудиторія Інтернету налічувала 4,39 мільярда осіб, що на 366 мільйонів (9%) більше, ніж у січні 2018 року. У соціальних мережах зареєстровано 3,48 мільярдів користувачів. У порівнянні з даними на початок минулого року цей показник зріс на 288 мільйонів (9%). Сьогодні 3,26 мільярдів осіб заходять в соціальні мережі з мобільних пристроїв [12, с. 47].

Також простежується тенденція збільшення частки ринку фармацевтичної продукції, що чималою мірою пов'язана не тільки зі старінням населення в розвинених країнах, але й зі збільшенням платоспроможного попиту в країнах, що розвиваються. Прогнози компанії «Deloitte» [9] на 2020 рік

передбачали зростання витрат на охорону здоров'я на 4,3% і мали скласти 8734,6 млрд. дол. США, відповідно, буде спостерігатися і тенденція до збільшення загальних витрат на лікарські засоби (на 30% і більше порівнянно з 2013 роком) у зв'язку з COVID-19 [3]. Відзначається щорічний приріст обсягів фармацевтичного ринку, максимум якого було досягнуто у 2016 році (107,0% в порівнянні з 2004 роком). Незважаючи на попереднє зростання в останні роки відчутно його уповільнення, а зміна обсягів ринку в середньому становить 5-6%. Динамічність фармацевтичного ринку також характеризує і динаміка світового експорту (темپ приросту - 7,7% в порівнянні з 1990 роком) і імпорту (на 10,1%) лікарських засобів. Як показує статистика, спостерігається негативне сальдо торговельного балансу (імпорт фармацевтичної продукції на світовому ринку перевищує її експорт на 7,69%) [13], що свідчить про наповнення ринків імпоротною фармацевтичною продукцією та утилізацію інтересів виробників країни, в яку постачається продукція.

Особливою характеристикою світового ринку високотехнологічних товарів і послуг є перенесення виробництва до країн з нижчою вартістю робочої сили і широке застосування аутсорсингу. Особливо зарекомендували себе в цьому країни Південно-Східної Азії. Безумовні лідери на ринку аутсорсингу - Індія і Китай, обсяги наданих ними аутсорсингових послуг і їхня якість швидко зростає. З огляду на вищесказане, при дослідженні світового ринку високотехнологічних товарів і послуг потрібно мати на увазі, що аналіз кількісних показників часто не демонструє реальний стан справ в тому чи іншому сегменті ринку. Особливо це стосується ролі і ваги країн, що розвиваються у виробництві і торгівлі високотехнологічними товарами.

Торговельні відносини розвинених і країн, що розвиваються можна розглянути на прикладі США і Китаю. Розвинені країни концентруються на виробництві і експорті унікальних власних розробок в секторі високотехнологічної продукції. Технології ж, які починають морально старіти, а також трудомісткі і витратні операції розвинені держави передають азіатським країнам, де вартість робочої сили значно нижче. Тим самим, застосовуючи на практиці теорію життєвого циклу інноваційних продуктів, країни-винахідники з виробників перетворюються в імпортерів. Саме тому величезна частка імпорту США припадає на готове обладнання, а електронні деталі імпортуються в мінімальній кількості, що дозволяє підтримати власне виробництво. Китай та інші азіатські країни використовують надану їм можливість розширити виробництво високотехнологічної продукції. Вони закуповують більшу кількість комплектуючих і виробляють з них величезні обсяги високотехнологічних товарів на експорт [14].

Сучасною тенденцією на ринку високотехнологічних продуктів є реалізація космічних проектів. Прорив, досягнутий у сфері космічних технологій, особливо в галузі засобів виведення космічних апаратів на орбіту і прикладних космічних систем, розглядається Китаєм і Індією в якості бази для поступального нарощування співпраці в регіоні. Забезпечення країнам Азії альтернативного доступу до сучасних космічних технологій сприятиме підвищенню їхнього технологічного потенціалу, перетворення регіону в один з важливих центрів розвитку світової космічної промисловості. Ці зміни в довгостроковій перспективі перекроють сформований в світі баланс сил.

Індія є новатором у сфері надання унікальних видів космічних послуг. Космічна інформація використовується для аналізу і моніторингу даних в таких напрямках, як вирубка лісів, боротьба з низькою продуктивністю земель, нестача питної води, виснаження ресурсів прибережної зони, небезпечні метеорологічні явища тощо. Індія продає провідним державам світу супутникові платформи. Країна міцно влаштувалася на світовому ринку даних дистанційного зондування, освоїла технологію створення міжконтинентальних балістичних ракет [15]. На шляху розвитку аерокосмічної галузі, Китай активно використовує високотехнологічні продукти для космічної діяльності, успішно запускаючи на орбіту супутники (зі 100% рівнем надійності). Китай та Індія активно розвивають двосторонні відносини і спільні проекти з іншими країнами, розвиваючи співробітництво в галузі космічних технологій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ситуація на світовому ринку високотехнологічної продукції визначається високим рівнем і позитивною динамікою розвитку високотехнологічних виробництв основних країн-експортерів, які, своєю чергою, стимулюють розвиток суміжних галузей промисловості. В останні десятиліття в структурі світової економіки намітилися наступні основні тенденції. По-перше, створення високотехнологічних виробництв є одним з найважливіших світових трендів, які перебувають у взаємозв'язку з національними трендами у сфері науково-технологічного комплексу. По-друге, збільшення частки високотехнологічних галузей за рахунок скорочення частки галузей, де висококваліфікований персонал використовується меншою мірою. По-третє, випереджувальне зростання сектора послуг, в тому числі високотехнологічних. Саме такі послуги стали рушійною силою економічного зростання в більшості країн і відіграють зростаючу роль при впровадженні інновацій в промисловість.

Розкриття сучасних тенденцій функціонування світового ринку високотехнологічних товарів потребує подальшого дослідження перспективних, інноваційних проектів розвитку сьомого технологічного укладу.

Література

1. Данько Т. Розвиток високотехнологічного підприємництва в країнах ЄС / Т.В. Данько // Вісник НТУ «ХПІ». Харків : НТУ «ХПІ». 2012, №12. С. 71–77.
2. Мельник Т. Зовнішня торгівля високотехнологічними товарами: інституціональний вимір / Т.М.Мельник, О.В.Зубко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 2. – С. 185
3. Радзівська С. Україна та країни Азії: торговельно-інтеграційний аспект. Економіст. 2013. № 11. С. 21–24.

4. Саліхова О. Експорт високотехнологічних товарів України як індикатор реалізації інноваційної політики / О.Б. Саліхова // Інвестиційно-консалтинговий портал «InVenture». URL: <http://www.inventure.com.ua/main/analytics/security/govsecurity/eksport-visokotehnolog456chnihtovar456v-ukrani-yak-456ndikator-real456zac456-456 nnovac456ino-pol456tiki-1>
5. Структурні зміни у світовій торгівлі як чинник розвитку внутрішнього ринку України : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т.О.Осташко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – Електрон. ресурс. – К., 2019. – 350 с.
6. Тараніч О. Особливості формування конкурентних переваг розвинених країн на світовому ринку. Економіка і організація управління. №3 (23) 2016. С. 317 – 326.
7. Цимбал Л.І, Предко Ю.В. Глобальна конкуренція на ринку високотехнологічних товарів: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. Випуск 23. Частина 2. – 2019. – С. 116 – 121.
8. Швед Ю. Деякі особливості сучасних процесів економічної інтеграції у Східноазійському регіоні. Економічний часопис. 2011. № 1–2. С. 37–40.
9. 'Balanza comercial por países. Miles de dólares', Banco de México. [online] Available at: <https://www.banxico.org.mx/SieInternet/consultarDirectorioInternetAction.do?sector=1&accion=consultarCuadroAnalitico&idCuadro=CA8&locale=es> (Accessed: 20 September 2020).
10. High Tech Systems & Materials (HTSM) // Netherlands Ministry of Foreign Affairs. 2017. URL: <https://www.brainport.nl/uploads/documents/HTSM.pdf>.
11. China's high-tech zones lead innovation development // The state council the people's republic of China. 2018. URL: http://english.gov.cn/news/top_news/2018/01/04/content_281476001215492.htm.
12. International Trade Statistics 2019. WTO, Geneva-2, 2019. – 174 p.
13. Global Outlook for Medicines Through 2018: доклад компанії «IMS Institute for Health care Informatics». (2018). Available at: http://static.correofarmaceutico.com/docs/2014/12/01/informe_ims.pdf
14. The Worldbank. High-technology exports (% of manufactured exports). URL : <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS/countries> (дата звернення: 26.10.2020).
15. The Global Competitiveness Report 2017–2018 / The World Economic Forum, 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05Full_Report/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf
16. UNCTAD. Trade and Development Report 2020. United Nations Publications, 300 East 42nd Street, New York. – 2020. – 139 p.
17. IMF. World Economic Outlook: Seeking Sustainable Growth – Short-Term Recovery, LongTerm Challenges. IMF, October 2020. – 184 p.

References

1. Danko T. Development of high-tech entrepreneurship in the EU / TV Danko // Bulletin of NTU "KhPI". Kharkiv: NTU "KhPI". 2012, №12. Pp. 71–77.
2. Melnyk T. Foreign trade in high-tech goods: institutional dimension / TMMelnyk, OVZubko // Marketing and innovation management. - 2012. - № 2. - P. 185
3. Radzievskaya S. Ukraine and Asian countries: trade and integration aspect. Economist. 2013. № 11. S. 21–24.
4. Salikhova O. Export of high-tech goods of Ukraine as an indicator of implementation of innovation policy / O.B. Salikhova // Investment and consulting portal "InVenture". URL: <http://www.inventure.com.ua/main/analytics/security/govsecurity/eksport-visokotehnolog456chnihtovar456v-ukrani-yak-456ndikator-real456zac456-456 nnovac456ino-pol456tiki-1>
5. Structural changes in world trade as a factor in the development of the domestic market of Ukraine: a collective monograph / ed. Dr. Econ. Sciences, Corresponding Member NAAS of Ukraine TO Ostashko; NAS of Ukraine, SI "Inst. Of Economics. and predicted. NAS of Ukraine ". - Electron. resource. - K., 2019. - 350 c.
6. Taranych O. Features of the formation of competitive advantages of developed countries in the world market. Economics and organization of management. №3 (23) 2016. P. 317 - 326.
7. Cymbal LI, Predko YV Global competition in the market of high-tech goods: current status and prospects. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Issue 23. Part 2. - 2019. - P. 116 - 121.
8. Shved Y. Some features of modern processes of economic integration in the East Asian region. Economic magazine. 2011. № 1–2. Pp. 37–40.
9. 'Commercial balance by country. Miles of Dollars ', Banco de México. [online] Available at: <https://www.banxico.org.mx/SieInternet/consultarDirectorioInternetAction.do?sector=1&accion=consultarCuadroAnalitico&idCuadro=CA8&locale=es> (Accessed: 20 September 2020).
10. High Tech Systems & Materials (HTSM) // Netherlands Ministry of Foreign Affairs. 2017. URL: <https://www.brainport.nl/uploads/documents/HTSM.pdf>.
11. China's high-tech zones lead innovation development // The state council the people's republic of China. 2018. URL: http://english.gov.cn/news/top_news/2018/01/04/content_281476001215492.htm.
12. International Trade Statistics 2019. WTO, Geneva-2, 2019. - 174 p.
13. Global Outlook for Medicines Through 2018: IMS Institute for Health care Informatics report. (2018). Available at: http://static.correofarmaceutico.com/docs/2014/12/01/informe_ims.pdf
14. The Worldbank. High-technology exports (% of manufactured exports). URL: <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS/countries> (accessed: 26.10.2020).
15. The Global Competitiveness Report 2017–2018 / The World Economic Forum, 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05Full_Report/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf
16. UNCTAD. Trade and Development Report 2020. United Nations Publications, 300 East 42nd Street, New York. - 2020. - 139 p.
17. IMF. World Economic Outlook: Seeking Sustainable Growth - Short-Term Recovery, LongTerm Challenges. IMF, October 2020. - 184 p.

Надійшла / Paper received : 17.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-26

ТКАЧОВА Т. С.

Харківський національний університет радіоелектроніки

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА МАШИНОБУДІВНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ ШЛЯХОМ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

У статті розглянуто та досліджено механізм реалізації прийняття управлінських рішень для стратегічного розвитку підприємств машинобудівної галузі.

Одним із ключових питань, що постає перед менеджментом підприємства, є завдання адекватного оцінювання внутрішніх явищ. Особливо актуальною стає потреба детального опису процесів, де відбувається накопичення власної компетентності, визначення найбільш ефективних форм організаційних перетворень, уточнення цільових орієнтирів та індикаторів реформування, які забезпечуватимуть стабільність функціонування промислового підприємства, незважаючи на рівень радикальності трансформацій.

Програмна реалізація та тестування організаційно-комунікаційної платформи машинобудівного підприємства є, на думку авторки, необхідним етапом дослідження ефективності як обраної архітектури штучних нейронних мереж (ШНМ), так і вживаного алгоритму їх навчання у вигляді імітаційного моделювання.

Ключові слова: управлінські рішення, імітаційне моделювання, штучні нейронні мережі, алгоритм навчання ШНМ.

TKACHOVA T.

Kharkiv National University of Radio Electronics

To describe the internal state of the enterprise evaluation system and external signals (typical business processes of the enterprise) systems of equations are formed. In order to adapt SNM to the scenario approach to management decision-making, it is necessary to teach this neural network, which in turn leads to the development of a learning algorithm under different conditions. Neural network structures use the approximation of a nonlinear operator to convert input signals to output by some system of basic functions. In this case, the object under study is presented in the form of ANN, which contains several layers, each of which consists of a number of neurons. The process of identifying a nonlinear object (scenario) is reduced to building its neuromodel.

In the article the mechanism of realization of acceptance of administrative decisions for strategic development of the enterprises of machine-building branch is considered and investigated.

One of the key issues facing the management of the enterprise is the task of adequate assessment of internal phenomena. The need for a detailed description of the processes of self-competence, identification of the most effective forms of organizational transformation, clarification of targets and reform indicators that will ensure the stability of the industrial enterprise, despite the level of radical transformations, is especially relevant.

Software implementation and testing of the organizational and communication platform of the machine-building enterprise is, according to the author, a necessary stage of research of efficiency of both the chosen architecture of SNM, and the applied algorithm of its training in the form of simulation modeling.

Key words: management decisions, simulation modeling, artificial neural networks, artificial neural networks learning algorithm.

Постановка проблеми. Для опису внутрішнього стану системи оцінки діяльності підприємства та зовнішніх сигналів (типові бізнес-процеси підприємства) формуються системи рівнянь. Щоб пристосувати ШНМ для сценарного підходу прийняття управлінських рішень треба цьому навчити нейронну мережу, що в свою чергу зумовлює розробку алгоритму навчання за різних умов. Нейромережні структури використовують апроксимацію нелінійного оператора перетворення вхідних сигналів на вихідні деякою системою базисних функцій. При цьому досліджуваний об'єкт подається у вигляді ШНМ, що містить декілька шарів, кожний з яких складається із певної кількості нейронів. Процес ідентифікації нелінійного об'єкта (сценарію) зводиться до побудови його нейромоделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розробки механізмів прийняття управлінських рішень на підприємстві не нова та її рішення присвячені труди таких вітчизняних та зарубіжних: Р. Лепа [1,2], О. Амоша, [3], В. Геєць [4], Л. Довгань [5], Ю. Костін [6], К. Ущатовський [7], Є. Крикавський [8]; іноземні: К. Ендрюс [9], В. Баумол [10], Є. Чафі [11], А. Чендлер [12]. та інші. Аналіз вітчизняних досліджень потребує подальшої роботи у цьому напрямі.

За допомогою розглянутого матеріалу отримано висновок, що одним із ключових питань, що постає перед менеджментом підприємства, є завдання адекватного оцінювання внутрішніх явищ. Особливо актуальною стає потреба детального опису процесів, де відбувається накопичення власної компетентності, визначення найбільш ефективних форм організаційних перетворень, уточнення цільових орієнтирів та індикаторів реформування, які забезпечуватимуть стабільність функціонування промислового підприємства, незважаючи на рівень радикальності трансформацій.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у дослідженні та розробці практичної реалізації процесу прийняття управлінських рішень на машинобудівному підприємстві шляхом імітаційного моделювання за допомогою навчання штучної нейронної мережі за заданим сценарієм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зросла невизначеність різних виробничих ситуацій, що виникають на промислових підприємствах, таких як необхідність прийняття керівниками ризикованих

рішень, що приводить до більш широкого поширення імовірнісних методів у системі управління процесами, вимагає більш ретельного відбору й аналізу виробничої інформації. З огляду на сказане, нагальним і актуальним є вивчення чинників економічної невизначеності, розроблення методів управління в ситуації економічної нестабільності, виявлення способів досягнення економічної стійкості в складних сучасних умовах. Невизначеність представлена набором різної несистематизованої інформації, поданої у вигляді тексту, рисунків, таблиць тощо. Працюючи з великим обсягом інформації, що характеризується відсутністю деяких параметрів або їхньою невизначеністю, доцільно використовувати штучні нейронні мережі (ШНМ).

Труднощі, пов'язані з ідентифікацією нелінійності динамічних об'єктів класичними методами, зумовили розвиток альтернативного, нейромережного підходу до вирішення зазначених завдань. Оскільки з математичної точки зору завдання ідентифікації є завданням апроксимації (або відновлення) деякої в загальному вигляді складної нелінійної функції, для її вирішення використовуються штучні нейронні мережі (ШНМ), які є насамперед хорошими апроксиматорами.

ШНМ застосовують метод апроксимації нелінійного оператора перетворення вхідних сигналів у вихідні певною системою базисних функцій. У цьому випадку об'єкт дослідження подано у вигляді ШНМ. Штучні нейромережі складаються з кількох шарів, що мають певну кількість нейронів. Нейрони з нелінійною функцією активації дають змогу ефективно апроксимувати складні нелінійні залежності, що пов'язують вхідні та вихідні параметри досліджуваного об'єкта.

Процес ідентифікації нелінійного об'єкта зводиться до побудови його нейромоделі, яка реалізується в ході навчання ШНМ на основі пред'явлення навчальних пар, якими є вимірювані значення вхідних і відповідних вихідних сигналів.

Порівняно з традиційним підходом нейромережний підхід, окрім деяких переваг, має і недолік – складність інтерпретації отриманих результатів. У зв'язку з цим актуальним завданням є удосконалення нейромережної моделі для підвищення ефективності прийняття управлінських рішень на машинобудівному підприємстві.

Методи дослідження, запропоновані в цій роботі, – це побудова математичної моделі, що містить взаємопов'язані різноманітні ресурси, функціонування яких підпорядковується набору правил і завдань для інформаційно-комунікаційної інфраструктури підприємства, його соціально- економічного розвитку та ефективної організації бізнес-процесів на підприємстві у хмарі.

Хмарні методи обчислення покликані змінити підхід у побудові ІТ інфраструктури, зокрема вони описують різні типи обчислювальних концепцій, які передбачають застосування значної кількості комп'ютерів, підключених через мережу в режимі реального часу.

Важливо розуміти принцип здійснення хмарних обчислень та як вони можуть застосовуватися на промисловому підприємстві у вигляді інформаційно-комунікаційної платформи. Завдяки хмарним обчисленням з'являється доступ до значних обсягів обчислювальної потужності віртуалізованої інформації шляхом об'єднання ресурсів і єдиного уявлення системи.

Обґрунтовано авторський підхід до формування та запровадження моделі прийняття управлінських рішень на підприємстві з використанням ШНМ. Запропоновано для аналізу та прогнозування використовувати вже наявні програмні продукти та міжнародні стандарти для розбудови стратегії підприємства, без якої неможливо побудувати адекватну математичну модель із заданими параметрами, що допоможе зробити опис кожного процесу на виробництві. Створені елементи математичного та програмного забезпечення дозволяють отримати адекватні математичні моделі, скоротити енергетичні та обчислювальні витрати на дослідження об'єктів, зробити більш якісним і ефективним управління та прогнозування їхньої поведінки. Вивчення особливостей діяльності як окремих підприємств, так і галузевих комплексів потребує системного підходу, тобто необхідно враховувати не лише специфіку діяльності підприємств, але й чинники зовнішнього середовища. Об'єкт дослідження розглядається нами не ізольовано, а як відкрита соціально-економічна система.

Програмна реалізація та тестування організаційно-комунікаційної платформи машинобудівного підприємства є, на думку авторки, необхідним етапом дослідження ефективності як обраної архітектури ШНМ, так і вживаного алгоритму її навчання у вигляді імітаційного моделювання (рис.1-4). Проведено експериментальне дослідження запропонованих нейромереж та процедур їх навчання, яке доводить їх високу ефективність та можливість застосування для побудови математичних моделей технологічних процесів на виробництві.

Нейромережні структури використовують апроксимацію нелінійного оператора перетворення вхідних сигналів на вихідні деякою системою базисних функцій. При цьому досліджуваний об'єкт подається у вигляді ШНМ, що містить декілька шарів, кожний з яких складається із певної кількості нейронів. Процес ідентифікації нелінійного об'єкта (сценарію) зводиться до побудови його нейромоделі.

Запропонований нейромережний механізм підвищення об'єктивності експертних оцінок дозволяє знизити витрати на проведення експертизи та підвищити якість експертних оцінок.

Навчання мережі, тобто налаштування компонент вектора здійснювалася за алгоритмом. Як видно, налаштовувалися всі параметри мережі: ваги, центри й радіуси.

На рис. 1, а, б показані задані та відновлені статичні нелінійності, на рис. 2 – графіки налаштування параметрів у використанні радіально-базисної мережі, на рис. 3 – зміна помилки ідентифікації за умови

застосування мереж узагальнено-регресійна мережа (рис. 3, а) і радіально-базисна мережа (рис. 3, б). Як випливає з аналізу цих графіків, у використанні радіально-базисна мережа із налаштуванням усіх її параметрів, завдання ідентифікації об'єкта вирішується досить ефективно.

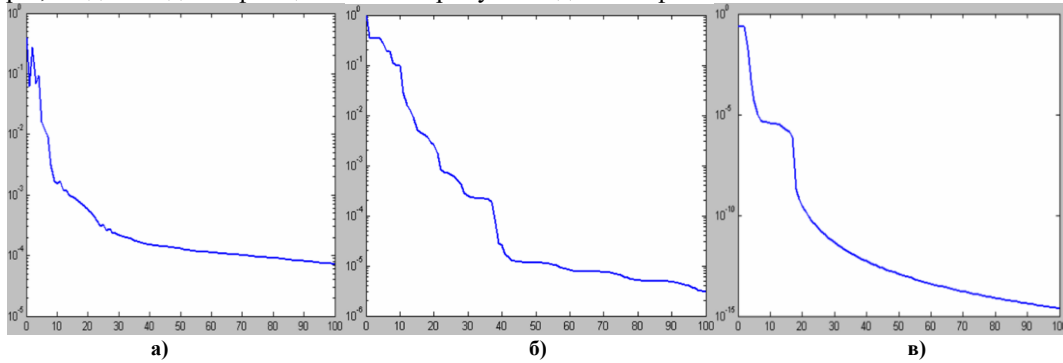

Рис. 1. Графіки функції помилки: а) алгоритм зворотного поширення; б) алгоритм сполучених градієнтів; в) алгоритм Левенберга–Марквардта

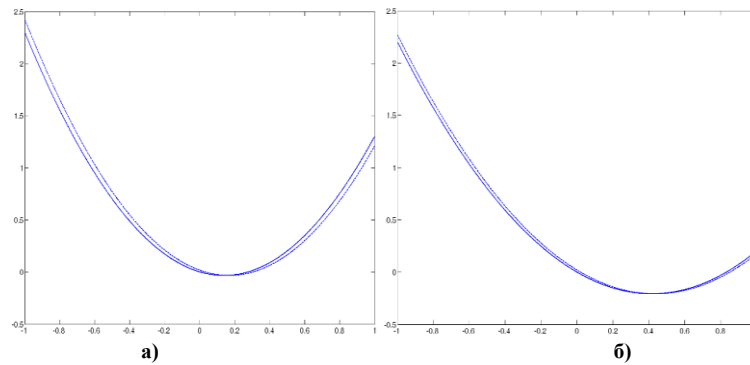

Рис. 2. Відновлення статичних нелінійностей

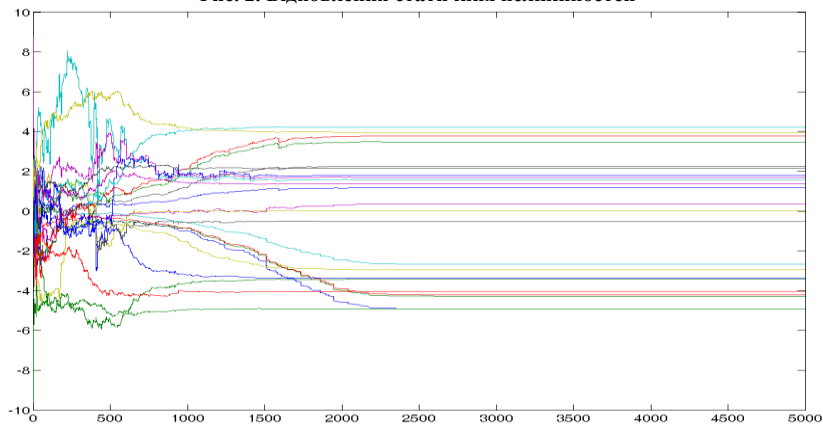

Рис. 3. Графіки налаштування параметрів

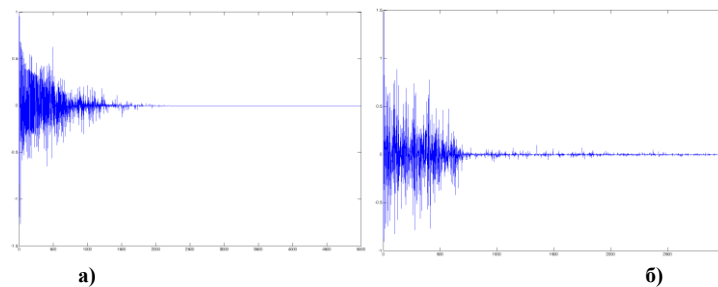

Рис. 4. Графіки зміни помилки ідентифікації за умови використання: а) мереж узагальнено-регресійна мережа; б) радіально-базисна мережа

Труднощі оптимізації процесів виробництва обумовлені такими чинниками:

- складністю фізико-хімічних процесів перероблення сировини, що супроводжуються низкою реакцій;
- відсутністю достатньо точних математичних моделей цих процесів;
- нелінійністю та нестационарністю характеристик процесів (обумовленої, наприклад, нестійкістю розрахунку концентрацій речовин);

- істотним впливом збурень технологічних режимів, що виникають унаслідок зміни параметрів;
- наявністю досить жорстких обмежень, що накладаються на технологічні процеси (у вигляді норм його поведінки), на потоки сировини та енергії, а також обумовлених роботою суміжних відділень виробництва.

Для навчання мережі, що реалізує моделі в просторі станів, використовуються різні моделі помилки. Крім того, пропонується алгоритм навчання мережі, що забезпечує стійке оцінювання процедури діагностування проблем у забезпеченні формування організаційно-комунікаційної платформи підприємства.

За умови імітаційного моделювання процесу прийняття управлінських рішень із використанням інструментарію інформаційно-комунікаційної платформи досліджено створення нейромережних моделей одно- та багатовимірних нелінійних динамічних об'єктів на основі радіально-базисна мережа, узагальнено-регресійна мережа і багатошаровий перцептрон. Застосування узагальнено-регресійна мережа, навіть у разі налаштування тільки вагових параметрів мережі, дає змогу отримати хороші результати. Якщо налаштувати всі параметри мереж (ваги, центри, дисперсії), то є змога суттєво підвищити точність розв'язання задачі ідентифікації, водночас значно збільшуючи час навчання. Застосування моделі алгоритму навчання Левенберга–Марквардта виявилось ефективним і за умови несуттєвої нестационарності об'єкта, що моделюється. Збільшення кількості нейронів у прихованому шарі багатошаровий перцептрон спричиняє скорочення кількості ітерацій, необхідних для досягнення заданої точності. Однак водночас істотно зростає час навчання.

В алгоритмі роботи програми можна виділити базовий набір операцій:

1. Перевірка тестових векторів (на цьому етапі відбувається тестування заданих аргументів). Якщо аргументи задані правильно, робота функції триває, якщо ж аргументи задані неправильно - виводиться одна з наступних помилок: «Недостатня кількість аргументів», «Занадто багато аргументів», «Вхідний вектор і цільовий вектор мають різні кількості елементів».

2. Ініціалізація мережі (на цьому етапі задаються початкові значення всіх параметрів, що настроюються мережі, параметрів алгоритмів, а також параметри, що визначають швидкість навчання мережі або кількість ітерацій навчання).

3. Розрахунок вихідного значення мережі (на цьому етапі відбувається формування вихідного сигналу мережі в залежності від її типу з урахуванням інформації, що надходить на попередніх тактах).

4. Навчання мережі (на цьому етапі на підставі порівняння отриманих результатів та бажаних виходів мережі реалізується процедура настройки всіх параметрів мережі; навчання закінчується при досягненні критерію зупинки заданого рівня).

5. Висновок результатів (на цьому етапі автоматично формується повний звіт про стан мережі і здійснюється висновок наступних результатів: «Вихідна значення мережі», «Вихідні значення прихованого шару», «Графік зміни значення помилки навчання», «Значення вагових коефіцієнтів» і т. д.).

До початку процесу навчання необхідно спочатку формувати навчальну вибірку. З вихідних даних необхідно сформувати як мінімум дві вибірки - навчальну і перевірочну. Навчальна вибірка потрібна для алгоритму налаштування вагових коефіцієнтів, а наявність перевірочної, тестової вибірки потрібно для оцінки ефективності навченої нейронної мережі.

Як правило, використовують наступну методику: з усієї сукупності даних випадковим чином вибирають близько 90% векторів для навчання, а на що залишилися 10% тестують мережу. Однак, в умовах малої кількості прикладів ця процедура стає неефективною з точки зору оцінювання ймовірності помилки класифікації.

У термінах нейронних мереж основну ідею методу можна виразити так: вибирається один вектор з усієї сукупності даних, а решта використовуються для навчання ШНМ. Далі, коли процес навчання буде завершено, пред'являється цей обраний вектор і перевіряється правильно мережу розпізнала його чи ні. Після перевірки обраний вектор повертається у вихідну вибірку. Щоб створити нейронну мережу перцептронного типу, необхідно виконати наступні операції:

- сформувати послідовності входів і цілей (кнопка New Data), або завантажити їх з робочої області системи MATLAB або з файлу (кнопка Import);
- створити нову нейронну мережу (кнопка New Network), або завантажити її з робочої області системи MATLAB або з файлу (кнопка Import);
- вибрати тип нейронної мережі і натиснути кнопку Train, щоб відкрити вікно для завдання параметрів процедури навчання;
- відкрити вікно Network для перегляду, ініціалізації, моделювання, навчання та адаптації мережі.

Потім в командному файлі за допомогою певних процедур задаються алгоритми навчання та їх параметри. Після навчання результати можна вивести в графічному вигляді на рисунках (1-4).

Висновки. Визначено особливості оцінювання ефективності діяльності машинобудівних підприємств та розроблено систему показників, яка дозволяє оцінювати ефективність не тільки прямо (зважаючи на їхні власні результати), а й опосередковано (беручи до уваги їхній вплив на результати діяльності пов'язаних економічних суб'єктів). Це дає змогу оцінити здатність підприємств забезпечувати умови ефективного функціонування та розвитку, зважаючи на надання їхніх послуг; комплексно оцінити ефективність за поточний період, проводити відповідні порівняння в динаміці та виявляти основні складники роботи підприємств, які обумовили підвищення або зниження її загального рівня.

Література

1. Лепа Р.Н. Ситуационный механизм принятия управленческих решений: методология, модели и методы: Монография / НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти. – Д.: ООО "Юго-Восток, ЛТД", 2006. – 308 с.
2. Лепа Н.Н., Лепа Р.Н., Пушкар А.И. и др. Моделирование процессов управления развитием предприятий: Монография / НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти. – Д.: ООО "Юго-Восток, ЛТД", 2005. – 348 с.
3. Амоша, О. І. До проблем інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної галузі [Електронний ресурс] / О. І. Амоша, Ю. З. Драчук, А. І. Кабанов // Економіка промисловості. – 2015. – № 2. – С. 76-87. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2015_2_7.
4. Геєць, В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / В. Геєць // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 4–20.
5. Довгань, Л. Є. Інституціональне середовище українських моделей корпоративного управління [Текст] / Л. Є. Довгань, В. Г. Герасимчук, І. П. Малик // Наукові праці ДонНТУ. – Серія: економічна. – 2006. – Вип. 103-2. – С. 214-221.
6. Костін, Ю. Д. Прийняття рішень менеджменту в електроенергетичному виробництві [Текст] / Ю. Д. Костін,
7. К. В. Ущатовський // Modern problems of management: economics, education, health and pharmacy : II International Scientific Conference : 23-27.10.2014 : materials / The Academy of Management and Administration in Opole. – Opole : Publishing House WSZiA, 2014. – P. 42-44.
8. Крикавський, Є. В. Економіка і фінанси підприємств [Текст] : навч. посіб. / Є. В. Крикавський, З. С. Люльчак; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. – 694 с.
9. Ендрюс, К. Р. Поняття корпоративної стратегії [Текст] / Ендрюс. – Доу Джонс-Ірвін, 1971. – 245 р.
10. Баумол, В. Дж. Оптимальні відхилення від встановлення граничних витрат [Текст] / Вільям Дж. Баумол, Девід Ф. Бредфорд // American Economic Review. – 1970. – № 3. – P. 265-283.
11. Чаффі, Е. Три моделі стратегії [Текст] / Е. Чаффі // Академія управління оглядом. – 1985. – Т.10. – №1. – P. 89-98.
12. Чандлер А. Д., молодший Стратегія та структура: розділи історії американського підприємництва [Текст] / А. Д. Чандлер (молодший). – Книги про бороду, 2003. – 463 с.

References

1. Lepa RN Situational mechanism of managerial decision-making: methodology, models and methods: Monograph / NAS of Ukraine. Inst of Economics prom-ti. - D.: ООО "Yugo-Vostok, LTD", 2006. - 308 p.
2. Lepa NN, Lepa RN, Pushkar AI etc. Modeling of enterprise development management processes: Monograph / NAS of Ukraine. Inst of Economics prom-ti. - D.: ООО "Yugo-Vostok, LTD", 2005. - 348 p.
3. Amosha, OI To the problems of institutional support of innovative development of the coal industry [Electronic resource] / O.I. Amosha, Yu. Z. Drachuk, AI Kabanov // Economics of industry. - 2015. - № 2. - P. 76-87. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2015_2_7.
4. Geets, V. Liberal-democratic principles: a course for the modernization of Ukraine / V. Geets // Economy of Ukraine. - 2010. - № 3. - P. 4–20.
5. Dovgan, LE Institutional environment of Ukrainian models of corporate governance [Text] / LE Dovgan, VG Gerasymchuk, I.P. Malik // Scientific works of DonNTU. - Series: economic. - 2006. - Vip. 103-2. - P. 214-221.
6. Kostin, Yu. D. Management decision-making in power generation [Text] / Yu. D. Kostin,
7. KV Ushchapovsky // Modern problems of management: economics, education, health and pharmacy: II International Scientific Conference: 23-27.10.2014: materials / The Academy of Management and Administration in Opole. - Opole: Publishing House WSZiA, 2014. - P. 42-44.
8. Krykavsky, EV Economics and finance of enterprises [Text]: textbook. way. / EV Krykavsky, ZS Lyulchak; Nat. Lviv Polytechnic University. - Lviv: Lviv Publishing House. Polytechnic University, 2013. - 694 p.
9. Andrews, KR The concept of corporate strategy [Text] / Andrews. - Dow Jones-Irwin, 1971. - 245
10. Baumol, W. J. Optimal deviations from the establishment of marginal costs [Text] / William J. Baumol, David F. Bradford // American Economic Review. - 1970. - № 3. - R. 265-283.
11. Chaffi, E. Three models of strategy [Text] / E. Chaffi // Academy of Review Management. - 1985. - Vol.10. - №1. - R. 89-98.
12. Chandler AD, junior Strategy and structure: sections of the history of American entrepreneurship [Text] / AD Chandler (junior). - Books about the beard, 2003. - 463 p.

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 005:511:330.131.5:631.1

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-27

ЛОПУШИНСЬКА О. В.

Полтавська державна аграрна академія

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Ефективний менеджмент ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери в умовах обмеженості ресурсів і жорсткої конкуренції є основою для створення додаткових конкурентних переваг, збільшення прибутку, здійснення позитивного впливу на розвиток суспільства та стану навколишнього середовища. Одним із важливих етапів управління ресурсозберігаючим розвитком є його оцінка. В сучасних умовах господарювання виникла необхідність теоретико-методичних розробок механізму управління ресурсозбереженням, що дасть змогу забезпечити узгодження інтересів агропродовольчих підприємств України та суспільства в цілому. Однією з важливих складових дієвого механізму ресурсозберігаючого розвитку є наявність об'єктивної комплексної оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємства. Автором в ході дослідження узагальнено і удосконалено існуючі підходи до оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку агропродовольчих підприємств з врахуванням концепції сталого розвитку. Було запропоновано використання системи первинних показників «тріада 6R», що враховують кількісні і якісні показники економічної, соціальної та екологічної ефективності використання матеріальних, фінансових, людських, нематеріальних, інформаційних та часових ресурсів. Дані для розрахунку первинних показників можна отримати в результаті аналізу фінансової та статистичної звітності, а також анкетування та опитування відповідальних осіб та персоналу. З метою об'єктивної і комплексної оцінки запропоновано методику розрахунку інтегральних показників, яка була апробована на групі агропродовольчих підприємств Полтавської області. Загальна інтегральна оцінка економічної ефективності ресурсозберігаючого розвитку агропродовольчих підприємств проводиться на основі обчислення окремих інтегральних показників ефективності використання всіх видів ресурсів та показників фінансування ресурсозберігаючих заходів. Інформаційною основою для визначення інтегральних оцінок ефективності використання кожного з видів ресурсів є відповідні множини первинних показників. Всі розраховані інтегральні показники ефективності протягом 2010–2019 рр. мають тенденцію до збільшення, що свідчить про досить ефективну економічну, соціальну та екологічну політику підприємств агропродовольчої сфери Полтавської області.

Ключові слова: ресурсозбереження, розвиток підприємства, ресурсозберігаючий розвиток, менеджмент ресурсозберігаючого розвитку, агропродовольчі підприємства, сталий розвиток.

LOPUSHYNSKA O.

Poltava State Agrarian Academy

PECULIARITIES OF ASSESSMENT OF EFFICIENCY OF RESOURCE-SAVING DEVELOPMENT MANAGEMENT OF AGRICULTURAL FOOD ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Effective management of resource-saving development of agri-food enterprises in conditions of limited resources and fierce competition is the basis for creating additional competitive advantages, increasing profits, making a positive impact on society and the environment. One of the important stages of resource-saving development management is its assessment. In modern economic conditions, there is a need for theoretical and methodological developments in the mechanism of resource management, which will ensure the coordination of the interests of agri-food enterprises of Ukraine and society as a whole. One of the important components of an effective mechanism of resource-saving development is the presence of an objective comprehensive assessment of the effectiveness of management of resource-saving development of the enterprise. In the course of the research the author generalizes and improves the existing approaches to the assessment of the efficiency of the management of resource-saving development of agro-food enterprises taking into account the concept of sustainable development. It was proposed to use a system of primary indicators «triad 6R», which takes into account quantitative and qualitative indicators of economic, social and environmental efficiency of material, financial, human, intangible, information and time resources. Data for the calculation of primary indicators can be obtained as a result of analysis of financial and statistical reporting, as well as questionnaires and surveys of responsible persons and staff. In order to objectively and comprehensively assess the proposed method of calculating integrated indicators, which was tested on a group of agri-food enterprises in Poltava region. The general integrated assessment of the economic efficiency of resource-saving development of agri-food enterprises is carried out on the basis of calculation of separate integrated indicators of efficiency of use of all types of resources and indicators of financing of resource-saving measures. The information base for determining integrated assessments of the efficiency of use of each of the types of resources are the corresponding sets of primary indicators. All calculated integrated efficiency indicators during 2010–2019 tend to increase, which indicates a very effective economic, social and environmental policy of agri-food enterprises in Poltava region.

Key words: resource saving, enterprise development, resource - saving development, resource - saving development management, agro - food enterprises, sustainable development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні питання ефективного використання ресурсів в агропродовольчій галузі залишаються невирішеними, що призводить до зниження конкурентних переваг вітчизняної продукції, ефективності регіональної та національної економік, погіршення екологічної ситуації. Більшість сучасних підприємств дедалі частіше відмовляються від сформованих протягом довгого часу концепцій господарської діяльності, націлених на максимальне задоволення зростаючих потреб споживачів і

суспільства в цілому, не зважаючи на інші аспекти, окрім економічних. В той час, коли обсяги споживання ресурсів досягли найвищої точки, велика кількість суб'єктів господарювання почала застосовувати концепцію сталого розвитку, яка передбачає ефективну економічну діяльність підприємства з врахуванням соціального та економічного ефекту.

У зв'язку з цим виникла необхідність теоретико-методичних розробок механізму управління ресурсозбереженням, що дасть змогу забезпечити узгодження інтересів агропродовольчих підприємств України та суспільства в цілому. Важливим напрямком в управлінській діяльності підприємства є його розвиток. Ресурсозберігаючий розвиток підприємств агропродовольчої сфери України є основою для просування ідей економії та збільшення ефективності використання всіх видів ресурсів. Формуванню ефективного механізму ресурсозберігаючого розвитку перешкоджає відсутність об'єктивної комплексної оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємства, яка б враховувала не тільки економічні показники, але і соціальні та екологічні. Все вищеперераховане і зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній літературі в галузі економіки і менеджменту питання ефективного використання ресурсів, ресурсозбереження та управління ним активно розглядаються. Дослідженню даної проблеми присвятили свої праці такі українські та закордонні вчені як: Александровська Ю. [1], Сотник І. [7], Дзядикевич Ю. [3], Федірець О. [10], Iribarren D. [8], Garrain D. [8], Маркіна І. [10], Дячков Д. [9], Garcia-Gusano D. [8], Ho Hoang Gia Bao, Ахромкін Є., Ozturk I., Педько І., Аргінбаєва Г., Hoang Phong Le, Мельничук Л. та інші. В своїх працях вчені велику увагу приділяють опису значення ресурсозбереження та визначають тісний взаємозв'язок ресурсозбереження і економічного зростання на макро- і мікрорівні. Велика кількість сучасних вчених розуміють значення оцінки ефективності менеджменту ресурсозбереження та ресурсозберігаючого розвитку і висвітлюють результати своїх досліджень в наукових працях.

Проте, на даний час не існує єдиної думки щодо методики розрахунку рівня ефективності даного показника. Наявні методики оцінки ресурсозбереження та ресурсозберігаючого розвитку агропродовольчих підприємств мають значні недоліки, які виражаються у відсутності комплексного показника, який буде враховувати не тільки економічний ефект, але і соціальний та екологічний, що зумовлює необхідність даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є узагальнення і удосконалення існуючих підходів до оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку агропродовольчих підприємств з врахуванням концепції сталого розвитку.

Основні результати дослідження. Більшість сучасних методик оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємства ґрунтуються на розрахунку економічних показників ефективності використання матеріальних та фінансових ресурсів. При цьому майже не враховується економічна ефективність використання нематеріальних, людських, інформаційних, часових ресурсів, соціальна та екологічна ефективність [1; 4]. Якісні показники в більшості випадків взагалі не беруться до уваги. Проте саме комплексний підхід до оцінки, що дозволить охопити кількісні та якісні показники економічної ефективності використання всіх видів ресурсів, а також врахувати соціальний та екологічний ефект, дасть змогу об'єктивно визначити подальший напрям розвитку суб'єкта господарювання (рис. 1).

Рис. 1. Система показників комплексної оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку «Тріада 6R» [розроблено автором]

В основі запропонованої системи показників є як первинні показники ефективності використання матеріальних, людських, фінансових, нематеріальних, інформаційних та часових ресурсів, показники фінансування ресурсозберігаючих заходів, соціальної та екологічної ефективності, так і інтегральні показники. Дані для розрахунку первинних показників можна отримати в результаті аналізу фінансової та статистичної звітності, а також анкетування та опитування відповідальних осіб та персоналу (табл. 1).

Таблиця 1

Первинні показники оцінювання ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємства [складено автором]

Вид показника		Показники
Економічна ефективність	Матеріальні ресурси	Фондовіддача (y_1), фондоозброєність (y_2), К придатності основних засобів (y_3), К вибуття основних засобів (y_4), К рентабельності основних засобів (y_5), матеріаловіддача (y_6), К оборотності запасів (y_7), К безвідходності сировини (y_8).
	Людські ресурси	Продуктивність персоналу (y_9), К використання трудових ресурсів (y_{10}), К плінності кадрів (y_{11}).
	Фінансові ресурси	К економічної ефективності використання фінансових ресурсів (y_{12}), К покриття (y_{13}), К оборотності активів (y_{14}), К оборотності дебіторської заборгованості (y_{15}), К оборотності кредиторської заборгованості (y_{16}), К оборотності власного капіталу (y_{17}), К автономії (y_{18}), К співвідношення власного і позичкового капіталу (y_{19}), К поточної ліквідності (y_{20}), К абсолютної ліквідності (y_{21}), К швидкої ліквідності (y_{22}), К забезпечення власними оборотними засобами (y_{23}), маневреність власних оборотних коштів (y_{24}).
	Нематеріальні ресурси	К вибуття НМА (y_{25}), К оновлення НМА (y_{26}), К рентабельності НМА (y_{27}), К віддачі НМА (y_{28}).
	Інформаційні ресурси	К повноти інформації (y_{29}), К точності інформації (y_{30}), К суперечливості інформації (y_{31}), К своєчасності інформації (y_{32}), К надійності інформації (y_{33}), К власного програмного забезпечення (y_{34}), К власних технічних засобів (y_{35}).
	Часові ресурси	К використання робочого періоду (y_{36}), К використання простойв (y_{37}), К використання робочого часу (y_{38}).
	Фінансування ресурсозберігаючих заходів	К фінансування ресурсозберігаючого розвитку (y_{39}), К фінансування ресурсозберігаючих служб (y_{40}), К фінансування збереження матеріальних ресурсів (y_{41}), К фінансування збереження людських ресурсів (y_{42}), К фінансування збереження нематеріальних ресурсів (y_{43}), К фінансування збереження інформаційних ресурсів (y_{44}), К фінансування збереження фінансових ресурсів (y_{45}), К фінансування збереження часових ресурсів (y_{46}).
		К виробничого травматизму (y_{47}), К задоволеності умовами праці (y_{48}), К оцінки задоволеності керівництвом (y_{49}), К оцінки психологічного клімату в колективі (y_{50}), К оцінки задоволеності змістом праці (y_{51}), К професійного розвитку (y_{52}), К ділових якостей працівників та особистого потенціалу (y_{53}), К сформованості ціннісно-орієнтаційної єдності колективу (y_{54}), К темпу зростання середньої заробітної плати (y_{55}), К позитивних відгуків споживачів (y_{56}).
Екологічна ефективність		К природоємності (y_{57}), К екологоємності (y_{58}), К ресурсоемності процесу (y_{59}), К екологічності об'єкту (y_{60}), К екологічності виробництва (y_{61}).

Загальна інтегральна оцінка економічної ефективності ресурсозберігаючого розвитку агропродовольчих підприємств проводиться на основі обчислення окремих інтегральних показників ефективності використання матеріальних, людських, фінансових, нематеріальних, інформаційних, часових ресурсів та показників фінансування ресурсозберігаючих заходів. Інформаційною основою для визначення інтегральних оцінок ефективності використання кожного з видів ресурсів є відповідні множини первинних показників. Інтегральна оцінка V_i , що відповідає підмножині економічної ефективності, визначається рівністю:

$$V_i = \sum_{j=1}^{m_i} \alpha_{ij} y_{ij}(t) \quad (1)$$

де V_i – значення інтегральної оцінки в t -тий рік, y_{ij} – нормалізоване значення первинного показника в t -тий рік, α_{ij} – ваговий коефіцієнт показника, m_i – кількість показників в множині [2; 5].

Тож для обчислення інтегральної оцінки ефективності використання ресурсів необхідно визначити вагові коефіцієнти α_{ij} . Це можна зробити за допомогою методу модифікованої головної компоненти. Інтегральна оцінка ефективності використання різних видів ресурсів визначається рівностями:

$$V_1 = 0,111 y_1 + 0,256 y_2 + 0,069 y_3 + 0,148 y_4 + 0,099 y_5 + 0,056 y_6 + 0,170 y_7 + 0,092 y_8, \quad (2)$$

де V_1 – інтегральний показник ефективності використання матеріальних ресурсів.

$$V_2 = 0,375 y_9 + 0,375 y_{10} + 0,25 y_{11}, \quad (3)$$

де V_2 – інтегральний показник ефективності використання людських ресурсів.

$$V_3 = 0,046 y_{12} + 0,193 y_{13} + 0,043 y_{14} + 0,026 y_{15} + 0,025408 y_{16} + 0,042 y_{17} + 0,236 y_{18} + 0,113 y_{19} + 0,159 y_{20} + 0,058 y_{21} + 0,014 y_{22} + 0,039 y_{23} + 0,004 y_{24}, \quad (4)$$

де V_3 – інтегральний показник ефективності використання фінансових ресурсів.

$$V_4 = 0,245 y_{25} + 0,437 y_{26} + 0,073 y_{27} + 0,244 y_{28}, \quad (5)$$

де V_4 – інтегральний показник ефективності використання нематеріальних ресурсів.

$$V_5 = 0,122 y_{29} + 0,281 y_{30} + 0,001 y_{31} + 0,228 y_{32} + 0,125 y_{33} + 0,140 y_{34} + 0,103 y_{35}, \quad (6)$$

де V_5 – інтегральний показник ефективності використання інформаційних ресурсів.

$$V_6 = 0,111 y_{36} + 0,578 y_{37} + 0,148 y_{38}, \quad (7)$$

де V_6 – інтегральний показник ефективності використання часових ресурсів.

$$V_7 = 0,113 y_{39} + 0,119 y_{40} + 0,076 y_{41} + 0,129 y_{42} + 0,224 y_{43} + 0,094 y_{44} + 0,076 y_{45} + 0,168 y_{46}, \quad (8)$$

де V_7 – інтегральний показник ефективності фінансування ресурсозберігаючих заходів.

На наступному етапі доцільно визначити інтегральну оцінку W_1 економічної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери України на основі описаних вище інтегральних показників ефективності ресурсів та фінансування ресурсозберігаючих заходів:

$$W_1(t) = \sum_{i=1}^7 \beta_i V_i(t), \quad (9)$$

де $V_i(t)$ – значення інтегральної оцінки V_i в t -тий рік, β_i – ваговий коефіцієнт оцінки V_i в загальній інтегральній оцінці w_1 економічної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери України. Вагові коефіцієнти β_i також визначаємо за допомогою методу модифікованої головної компоненти [5], в результаті чого маємо формулу для визначення економічної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери України:

$$W_1 = 0,012 v_1 + 0,068 v_2 + 0,001 v_3 + 0,033 v_4 + 0,279 v_5 + 0,232 v_6 + 0,375 v_7 \quad (10)$$

Інтегральну оцінку W_2 , що відповідає підмножині соціальної ефективності, можна визначити таким чином:

$$W_2(t) = \sum_{j=1}^n \gamma_j y_j(t), \quad (12)$$

де $W_2(t)$ – значення інтегральної оцінки соціальної ефективності в t -тий рік, $y_j(t)$ – нормалізоване значення первинного показника в t -тий рік, γ_j – ваговий коефіцієнт показника, n – кількість показників в множині ($n=10$). Вагові коефіцієнти γ_j визначаємо методом модифікованої головної компоненти.

Отже, інтегральна оцінка соціальної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери можна визначити за формулою:

$$W_2 = 0,038 y_{47} + 0,095 y_{48} + 0,108 y_{49} + 0,130 y_{50} + 0,135 y_{51} + 0,136 y_{52} + 0,096 y_{53} + 0,120 y_{54} + 0,002 y_{55} + 0,141 y_{56} \quad (13)$$

Інтегральну оцінку W_3 , що відповідає підмножині екологічної ефективності, можна визначити рівністю:

$$W_3(t) = \sum_{j=1}^r \delta_j y_j(t), \quad (14)$$

де W_3 – значення інтегральної оцінки екологічної ефективності в t -тий рік, $y_j(t)$ – нормалізоване значення первинного показника в t -тий рік, δ_j – ваговий коефіцієнт показника, r – кількість показників в множині ($r = 5$). Вагові коефіцієнти δ_j можна визначити методом модифікованої головної компоненти і отримати наступні формули:

$$W_3 = 0,187 y_{57} + 0,009 y_{58} + 0,414 y_{59} + 0,222 y_{60} + 0,167 y_{61} \quad (15)$$

Інтегральна оцінка загальної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємств визначається рівністю:

$$W(t, q) = \sum_{k=1}^3 \lambda_k w_k(t, q) \quad (16)$$

де вагові коефіцієнти λ_k визначаються методом модифікованої головної компоненти.

Отже, інтегральну оцінку загальної ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку підприємства можна визначити за формулою:

$$W = 0,194 W_1 + 0,323 W_2 + 0,484 W_3 \quad (17)$$

З метою визначення дієвості запропонованої методики нами були проведені розрахунки інтегральних показників економічної, соціальної і екологічної ефективності, а також інтегральний показник загальної ефективності ресурсозберігаючого розвитку підприємства. Для проведення розрахунків була обрана група підприємств Полтавської області, оскільки вона є одним із лідером з виробництва сільськогосподарської продукції протягом 2010–2019 рр.[6] (табл. 2).

Таблиця 2

Інтегральні показники оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку групи підприємств Полтавської області за 2010–2019 рр. [складено автором]

Показники	Роки									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Оцінка економічної ефективності	0,60	0,58	0,66	0,72	0,69	0,71	0,71	0,80	0,82	0,84
Оцінка соціальної ефективності	0,54	0,67	0,67	0,76	0,79	0,86	0,88	0,89	0,94	0,97
Оцінка екологічної ефективності	0,26	0,24	0,24	0,42	0,24	0,55	0,49	0,65	0,74	0,89
Інтегральна оцінка	0,42	0,45	0,46	0,59	0,51	0,68	0,65	0,76	0,82	0,91

Отже, всі розраховані інтегральні показники ефективності протягом 2010–2019 рр. мають тенденцію до збільшення (рис.2). Максимальні показники зафіксовані в 2019 р., що свідчить про досить ефективну економічну, соціальну та екологічну політику підприємств агропродовольчої сфери Полтавської області. Досліджені підприємства активно впроваджують і використовують новітні ресурсозберігаючі технології у виробництві і веденні господарської діяльності. Крім того, значну увагу приділяють саме управлінському аспекту ресурсозберігаючого розвитку підприємства, адже будь-які процеси відбуваються через систему менеджменту. Особливу увагу останнім часом керівництво агропродовольчих підприємств приділяє питанням мотивації ресурсозберігаючої поведінки персоналу, адже саме цей напрям управлінської діяльності в питаннях ресурсозбереження є недооціненим і перспективним.

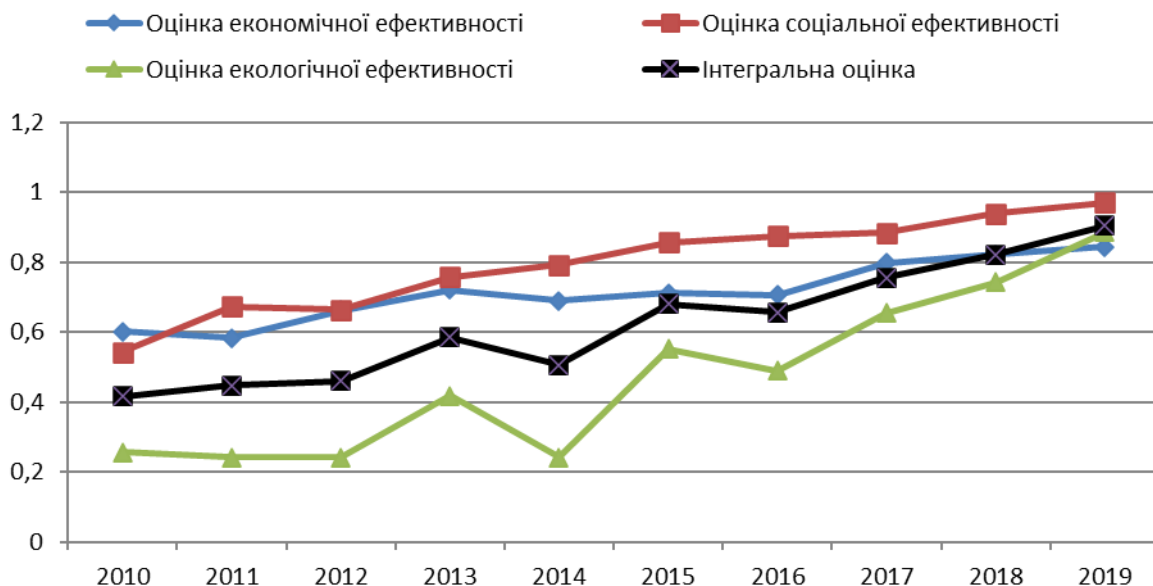

Рис 2. Динаміка інтегральних показників ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку групи агропродовольчих підприємств Полтавської області за 2010–2019 рр. [побудовано автором]

Висновки. Ефективний менеджмент ресурсозберігаючого розвитку підприємств агропродовольчої сфери в умовах обмеженості ресурсів і жорсткої конкуренції є основою для створення додаткових конкурентних переваг, збільшення прибутку, здійснення позитивного впливу на розвиток суспільства та стану навколишнього середовища. Одним із важливих етапів управління ресурсозберігаючим розвитком є його оцінка. Для комплексної і об'єктивної оцінки ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку доцільно враховувати кількісні і якісні показники, які характеризують ефективність використання матеріальних, фінансових, людських, нематеріальних, інформаційних та часових ресурсів і містять не тільки економічну складову, але і соціальну та екологічну. Запропоновано методiku розрахунку інтегральних показників економічної, соціальної, екологічної і загальної ефективності на основі групи первинних показників, які були розглянуті. Дана методика застосована для розрахунку ефективності менеджменту ресурсозберігаючого розвитку групи підприємств агропродовольчої сфери Полтавської області, в результаті чого виявлено, що протягом 2010–2019 рр. інтегральні показники мали тенденцію до збільшення, що свідчить про ефективну стратегію ресурсозбереження. Сьогодні велике значення для ресурсозберігаючого розвитку підприємства має наявність кваліфікованих кадрів, організаційного забезпечення, мотивації до ресурсозбереження всіх груп працівників. Тому саме ці актуальні питання і стануть предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Александровская Ю. П. Комплексная оценка эффективности ресурсосбережения на машиностроительном предприятии. Вестник технологического университета. 2013. Т. 16. С. 265–273.
2. Вертелева О. В. Математичне моделювання економічних процесів в умовах парадигмальних зрушень. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 12. С. 48–56.
3. Дзядикивич Ю. В. Економічні основи ресурсозбереження. Навчальний посібник. Тернопіль: Вектор, 2015. 76 с.
4. Лопушинська О. В. Науково-методичні підходи до оцінки ефективності управління ресурсозбереженням і ресурсозберігаючим розвитком підприємства. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові розробки, передові технології, інновації. Nemoros s.r.o. Prague, 2019. С. 76–83.
5. Математичні методи і моделі в управлінні економічними процесами : монографія / Л. М. Малярець, Є. Ю. Місюра, В. В. Койбічук та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 420 с.
6. Сільське господарство України 2019 рік. Статистичний збірник. 2020. Державна служба статистики України. Київ–2020. 230 с.
7. Сотник І. М. Методичні підходи до соціо-еколого-економічної оцінки наслідків ресурсозберігаючих трансформацій. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163685/26Sotnyk.pdf?sequence=1>
8. García-Gusano, D., Iribarren, D. and Garraín, D. Prospective analysis of energy security: A practical life-cycle approach focused on renewable power generation and oriented towards policy-makers. Applied Energy. 2017. № 190. P. 891–901.
9. Markina I., Safonov Yu., Zhylynska O., Diachkov D., Varaksina E. Defining the dimensions of national security, financial security and food supply chain in Ukraine. International Journal of Supply Chain Management. 2018. URL: <http://ojs.excelingtech.co.uk/index.php/IJSCM/article/view/2559>
10. Markina Iryna, Fedirets Oleg, Sazonova Tetiana, Kovalenko Maryna, Ostashova Valeriia. Formation of Energy Efficient Strategy of Enterprise Management. Journal of Entrepreneurship Education. 2018. Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/Formation-of-energy-efficient-strategy-of-enterprise-management-1528-2651-21-S2-247.pdf>

References

1. Aleksandrovskaya Yu. P. Kompleksnaya otsenka effektivnosti resursosberezheniya na mashynostroytelnom predpriyatii. Vestnyk tekhnolohyicheskoho unyversyteta. 2013. T. 16. S. 265–273.
2. Vertelieva O. V. Matematychnye modeliuvannia ekonomichnykh protsesiv v umovakh paradyhmalnykh zrushen. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2019. № 12. S. 48–56.
3. Dziadykevych Yu. V. Ekonomichni osnovy resursozberezhennia. Navchalnyi posibnyk. Ternopil: Vektor, 2015. 76 s.
4. Lopushynska O. V. Naukovo-metodychni pidkhody do otsinky effektivnosti upravlinnia resursozberezhenniam i resursozberihaiuchym rozvytkom pidpriemstva. Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Naukovi rozrobky, peredovi tekhnolohii, innovatsii. Nemoros s.r.o. Prague, 2019. S. 76–83.
5. Matematychni metody i modeli v upravlinni ekonomichnymy protsesamy : monohrafiia / L. M. Maliarets, Ye. Yu. Misiura, V. V. Koibichuk ta in. Kharkiv : KhNEU im. S. Kuznetsia, 2016. 420 s.
6. Silske hospodarstvo Ukrainy 2019 rik. Statystychnyi zbiryk. 2020. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv–2020. 230 s.
7. Sotnyk I. M. Metodychni pidkhody do sotsio-ekoloho-ekonomichnoi otsinky naslidkiv resursozberihaiuchykh transformatsii. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163685/26Sotnyk.pdf?sequence=1>
8. García-Gusano, D., Iribarren, D. and Garraín, D. Prospective analysis of energy security: A practical life-cycle approach focused on renewable power generation and oriented towards policy-makers. Applied Energy. 2017. № 190. P. 891–901.
9. Markina I., Safonov Yu., Zhylynska O., Diachkov D., Varaksina E. Defining the dimensions of national security, financial security and food supply chain in Ukraine. International Journal of Supply Chain Management. 2018. URL: <http://ojs.excelingtech.co.uk/index.php/IJSCM/article/view/2559>
10. Markina Iryna, Fedirets Oleg, Sazonova Tetiana, Kovalenko Maryna, Ostashova Valeriia. Formation of Energy Efficient Strategy of Enterprise Management. Journal of Entrepreneurship Education. 2018. Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/Formation-of-energy-efficient-strategy-of-enterprise-management-1528-2651-21-S2-247.pdf>

Надійшла / Paper received : 03.08.2020

Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 334.72

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-28

ПАХАРЕНКО О. В.

ННІ «Каразінська школа бізнесу» ХНУ ім. В. Н. Каразіна

ІЄРАРХІЧНА МОДЕЛЬ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР

Актуальність теми дослідження зумовлена зростаючою роллю мережевої форми організації діяльності суб'єктів підприємництва в результаті її більшої гнучкості, адаптивності до волатильних умов зовнішнього та внутрішнього середовища, вищої ефективності порівняно з ринковою та ієрархічною формами організації підприємницької діяльності.

Метою статті є встановлення пріоритетності показників оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур на основі структурування завдань їх формування та розвитку.

З використанням методів теоретичного узагальнення та систематизації визначено перелік ключових завдань функціонування підприємницьких мережевих структур, які варіюють залежно від фінансово-господарського стану підприємства, характеру та сили впливу факторів зовнішнього середовища. На основі методу графів формалізовано зв'язки між завданнями діяльності підприємницьких мережевих структур. Побудовано чотириох рівневу ієрархічну модель завдань діяльності підприємницьких мережевих структур, яка відповідає ієрархії показників оцінювання ефективності функціонування бізнес-мереж.

За результатами дослідження визначено, що верхній рівень ієрархії, який є результатуючим та відображає вплив інших, нижчих за рівнем, сформували такі завдання, як отримання синергетичного ефекту та підвищення конкурентоспроможності підприємств-суб'єктів квазіінтеграційних зв'язків. Це завдання, ступінь виконання яких залежить від ефективності стратегічного управління, управління прибутком, ризиками, витратами підприємства та мережевого об'єднання, ефективності управління трудовими ресурсами, інвестиційної привабливості, що відображено через інші (нижчі за рівнем ієрархії) завдання. З огляду на отримані результати встановлено, що показниками оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур є показники конкурентоспроможності та синергетичного ефекту, які дозволяють оцінити не тільки ефективність підприємств як самостійних господарюючих суб'єктів, а як суб'єкта квазіінтеграційних зв'язків. Отримані результати є елементом удосконаленого діагностичного інструментарію оцінювання ефективності управління підприємницькими мережевими структурами.

Ключові слова: підприємницька мережева структура, квазіінтеграційні зв'язки, ієрархія, ефективність, управління.

PAKHARENKO O.

ERI «Karazin business school» V. N. Karazin Kharkiv National University

THE HIERARCHICAL MODEL OF INDICATORS TO EVALUATE THE EFFECTIVENESS OF BUSINESS NETWORK STRUCTURES

The research topic's relevance is the growing role of the network form of organization in business entities due to greater flexibility, adaptability to volatile conditions of the external and internal environment, higher efficiency than the market, and hierarchical forms of business organization.

The purpose of the article is to establish the priority of indicators to assess the effectiveness of business network structures based on structuring tasks of their formation and development.

Using theoretical generalization and systematization methods, a list of key tasks of business network structures has been determined, which vary depending on the enterprise's financial and economic condition, nature, and environmental factors. Based on the graphs, the connections between the tasks of business network structures have been formalized. A four-level hierarchical model of business network structure tasks was constructed, which corresponds to the indicators' hierarchy for evaluating business networks' effectiveness.

The study has found that the upper level of the hierarchy, which became the resultant and reflects others' influence, lower level, formed such tasks as obtaining a synergy effect and increasing the competitiveness of enterprises-subjects of quasi-integration relations. These tasks depend on the effectiveness of strategic management, profit management, risks, costs of the enterprise and network association, the effectiveness of human resource management, and investment attractiveness, which is reflected through other (lower hierarchical) tasks. Based on the obtained results, what established that the indicators of assessing the effectiveness of business network structures are indicators of competitiveness and synergy, which allow assessing not only the efficiency of enterprises as independent economic entities but as a subject of quasi-integration relations. The obtained results are an element of the improved diagnostic tool for evaluating the effectiveness of managing business network structures.

Keywords: business network structure, quasi-integration connections, hierarchy, efficiency, management

Вступ. В сучасних умовах зростання глобалізації економіки, поширення інформатизації бізнес-середовища та формування інформаційного соціуму, економічні процеси стають все більш важко прогнозованими, що вимагає постійної модифікації форм організації бізнесу. На сьогодні розвиток підприємницької діяльності наполегливо супроводжується тенденцією відмови провідними компаніями від жорсткої вертикальної ієрархії в організації бізнесу. Так як ієрархічно вибудовані економічні системи ефективні та є доцільними лише за умов детермінованих та сталих конкурентних переваг [1]. Саме процес формування квазіінтеграційних зв'язків та розвитку мережевих організаційних структур допомагає вирішувати проблему пошуку раціонального організаційного оформлення партнерських відносин та поєднання підприємницьких зусиль декількох підприємницьких організацій шляхом використання нових методів адаптації до постійних змін зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних аспектів організації функціонування мережевих структур присвячені праці багатьох вчених [1-6]. Проте,

невирішеним залишається відсутність -уніфікованих показників оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур. Більшість праць [2-6] орієнтована на оцінку ефективності діяльності підприємств і не дає змоги оцінити мережевий вклад.

Метою статті є встановлення пріоритетності показників оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур на основі структурування завдань їх формування та розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підприємницька мережева структура об'єднує в собі та функціонує на основі сукупності мережевих партнерів (бізнес-одиниць) [2], які на договірних засадах зацікавлені в реалізації загальної мети підприємницької мережі; узгоджують свою бізнес-стратегію відповідно до мережевого підходу та вектору розвитку підприємницької мережі. Договірні відносини за певних умов, особливо це стосується юридично незалежних підприємств, можуть бути модифіковані у так звані «квазіпідприємства». Якщо це стосується стійких договірних відносин, то вони в процесі розвитку мережі можуть замінятися з часом внутрішньофірмовими зв'язками [3].

Головна мета підприємницьких мережевих структур з'ясовується економічним змістом існування самої підприємницької діяльності і полягає в стимулюванні і задоволенні індивідуальних та загальних потреб сучасного суспільства, а також максимізації можливостей задоволення комплексу соціально-економічних потреб партнерів мережі в умовах невизначеності [4]. Однак, слід зазначити, що це не єдина мета функціонування мережевих структур, так як в процесі формування, функціонування та залучення нових бізнес-одиниць до свого складу під дією впливу факторів зовнішнього середовища вона буде постійно конкретизуватися залежно від потенціалу внутрішнього середовища підприємницької мережевої структури, особливостей її сучасного стану і функцій кожної із бізнес-одиниць мережі.

Основним питанням, яке має вирішити бізнес-одиниця є визначення цільових установок своєї підприємницької діяльності. Якщо цілі не визначені, то їх формулювання (цілепокладання) слугує однією з найголовніших та трудомістких завдань управління підприємницькою діяльністю [5]. У цьому випадку формування цілей підприємницької діяльності виступає першочерговою метою стратегічного управління в бізнесі, що найбільш ефективно реалізується в плануванні господарської діяльності організації, управлінні витратами та інше. Тому для того щоб зберегти життєздатність і ефективність підприємницької мережі повинні бути чітко сформовані цілі, які можуть бути різні, але найбільш типові з них представлені на рис. 1.

Рис. 1. Сукупність функціональних установок формування та розвитку підприємницьких мережевих структур
Джерело: побудовано автором за [2, 5, 6]

Така мета підприємницької діяльності, як виживання, характерна для бізнес-одиниць, які вирішили стати частиною квазіінтеграційних зв'язків в умовах загрози банкрутства та неплатоспроможності. Причинами виникнення неплатоспроможності підприємства є незадовільний фінансовий стан, тобто недостатній рівень ліквідності, фінансової стійкості, неприбутковості діяльності, що є наслідком фінансової кризи [7]. Це проявляється перш за все тоді, коли параметри функціонування бізнес-одиниці за межами підприємницької мережі значно нижчі нормативних значень і не відповідають цільовим установкам підприємства та потребам споживачів.

Мета збільшення прибутку формується мережевими партнерами в умовах, коли існує певна потреба у закріпленні досягнутого рівня ефективності господарської діяльності, яка певним чином задовольняє підприємців, але існують певні загрози погіршення цього стану з боку впливу зовнішнього середовища. Тому існує потреба у створенні міцного базису для запобігання впливу деструктивних факторів в найближчій перспективі [8].

Система цілей для забезпечення розвитку підприємницької мережі та кожного мережевого партнера полягають у зміні кількісних параметрів і якості господарської діяльності для досягнення більш сприятливих умов функціонування та покращення фінансово-господарського стану, який характеризується вищим рівнем значень цільових показників. Зміна стану на якісно новий вимагає додаткових витрат матеріальних і фінансових ресурсів, інтелектуальних зусиль і часу [9]. Але, перш за все, мета розвитку містить цільові установки не просто зміни, а здійснення прогресивних трансформацій, що удосконалюють бізнес-процеси підприємства [10]. Для розвитку характерні такі параметри, як випуск нової продукції і освоєння нових ринків збуту, використання нової техніки, обладнання, новітніх технологій, впровадження нових форм організації й оплати праці та методів управління виробництвом, удосконалення наявних партнерських відносин і формування нових [9, 10].

Ефективність функціонування підприємницької мережі визначається мірою досягнення указаних глобальних цілей та основних завдань, що стоять перед мережевою формою організації підприємництва. Серед таких завдань переважно зазначаються [1, 3-5, 10]: досягнення спільних бізнес цілей (*Com_Goal*); отримання синергетичного ефекту (*Syn*); підвищення конкурентоспроможності (*Compet*); скорочення ризиків і витрат при створенні нових товарів (*Cost_Prod*); досягнення масштабування системи (*Scal*); пошук інвесторів (*Invest*); забезпечення якості продукції (*Quality*); підвищення рівня ринкової адаптивності до умов волатильної ринкової кон'юнктури, зниження ризиків (*Adapt*); скорочення та раціоналізація структури витрат (*Cost_Struct*); підвищення рівня прибутковості господарської діяльності (*Prof*); виключення дублювання використання кваліфікованої робочої сили (*Labor*); концентрація діяльності економічних акторів на найбільш пріоритетних областях спеціалізації (*Concentr*).

Відсутність уніфікованих показників оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережевих структур зумовила необхідність встановлення пріоритетних показників оцінювання їх ефективності шляхом структурування завдань формування та розвитку підприємницьких мереж з використанням методу графів. Для реалізації цього методу на основі структурування теоретичних основ встановлено зв'язки між завданнями діяльності підприємницьких мережевих структур та визначено рівні ієрархії завдань за результатами проведення допоміжних ітерацій, передбачених методом.

Скорочення ризиків і витрат при створенні нових товарів, раціоналізація витрат підприємства є проміжними цілями на шляху до забезпечення прибутковості підприємства. Витрати, пов'язані з реалізацією продукції, виконання проекту, інші витрати підприємства (адміністративні, витрати на збут, фінансові, операційні) є безпосереднім показником, який лежить в основі розрахунку фінансових результатів підприємства. Тому скорочення, раціоналізація витрат, зниження ризиків при створенні нових товарів призводить до росту прибутковості підприємства ($Cost_Struct \rightarrow Prof$, $Cost_Prod \rightarrow Prof$).

Прибутковість підприємства залежить також від якості продукції. З однієї сторони створення якісної продукції потребує додаткового фінансування, пов'язаного із оновленням основних засобів, модернізацією технологій, залученням більш кваліфікованого персоналу, використанням більш якісної сировини, що збільшує витрати. З іншої сторони, при ефективному управлінні цими витратами доходи, отримані від реалізації більш якісної продукції, будуть перевищувати витрати, що призводить до росту прибутковості ($Quality \rightarrow Prof$).

В свою чергу зростання прибутковості дозволяє досягти такої цілі, як пошук інвесторів ($Prof \rightarrow Invest$). Основним мотивом інвесторів при вкладенні коштів є максимізація власного прибутку, тому найбільш значимим фактором при виборі об'єкту інвестування є його прибутковість. Іншим фактором, що впливає на прийняття рішення щодо інвестування, є мінімізація ризику за умов волатильної ринкової кон'юнктури. Стимулюючий вплив на масштаби інвестиційної діяльності здійснює підвищення рівня ринкової адаптивності до умов волатильної ринкової кон'юнктури та зниження ризиків ($Adapt \rightarrow Invest$). Зростання обсягів інвестування за рахунок розширення фінансових ресурсів створює додаткові можливості для розвитку бізнес-одиниці, підвищення її конкурентоспроможності за умови ефективного управління ресурсами ($Invest \rightarrow Compet$). Такий вплив на конкурентоспроможність підприємства здійснює і зростання прибутковості – як джерела самофінансування і розвитку ($Prof \rightarrow Compet$). Ринковим фактором росту конкурентоспроможності є зростання якості продукції ($Quality \rightarrow Compet$), яка в свою чергу залежить від ризиків і витрат, пов'язаних із створенням нових товарів ($Cost_Prod \rightarrow Quality$). Значний вплив на якість продукції здійснює можливість залучення інвесторів, особливо закордонних, із їх досвідом використання передових виробничих технологій ($Invest \rightarrow Quality$). Позитивний вплив на зростання якості продукції здійснює і розширення фінансових ресурсів: власних ($Prof \rightarrow Quality$) та залучених ($Invest \rightarrow Quality$).

Виключення дублювання використання кваліфікованої робочої сили сприяє скороченню витрат підприємства в результаті оптимізації використання трудових ресурсів підприємства ($Labor \rightarrow Cost_Struct$).

Досягнення спільних бізнес цілей є найбільш загальною задачею функціонування мережевих підприємств, яка полягає в реалізації спільних проектів з метою мінімізації витрат, забезпечення якості продукції, прибутковості, інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності і т. д. Ступінь досягнення спільних бізнес цілей впливає на реалізацію всіх завдань. Проте, основною ознакою бізнес-мережі, про яку зазначають всі дослідники, є забезпечення синергетичного ефекту [10]. Синергетичний ефект виникає в результаті розширення масштабування системи, концентрації діяльності економічних акторів на найбільш пріоритетних областях спеціалізації за умови ефективної співпраці учасників, їх спрямованості на досягнення спільних бізнес цілей. З огляду на це, передумовою виникнення синергетичного ефекту є масштабування системи ($Scal \rightarrow Syn$), концентрація діяльності економічних акторів на найбільш пріоритетних областях спеціалізації ($Concentr \rightarrow Syn$) та досягнення спільних бізнес цілей ($Com_Goal \rightarrow Syn$). Синергетичний ефект є додатковим фактором конкурентоспроможності підприємств – учасників мережі ($Syn \rightarrow Compet$) і в свою чергу залежить від конкурентоспроможності учасників ($Compet \rightarrow Syn$). Чим вищий рівень конкурентоспроможності учасників мережі, тим більше можливостей отримати позитивний синергетичний ефект за рахунок конкурентних переваг.

На основі описаних взаємозв'язків побудовано граф причинно-наслідкових зв'язків між завданнями функціонування підприємницьких мережевих структур (рис. 2).

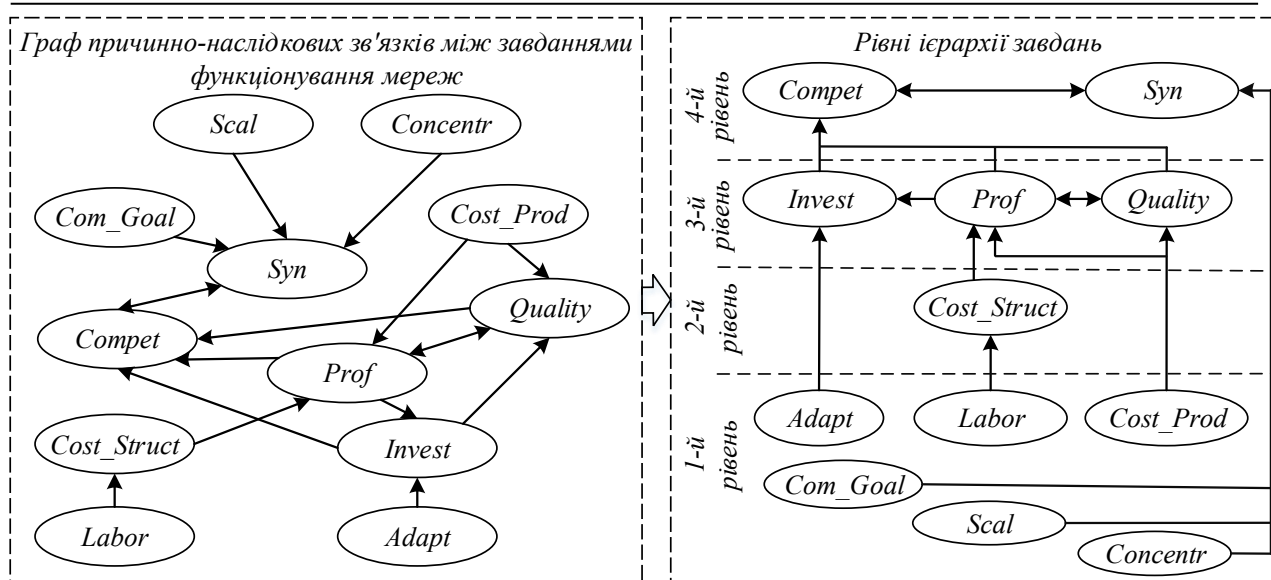

Рис. 2. Ієрархія завдань функціонування підприємницьких мережеских структур

Джерело: авторська розробка

Граф представлений вершинами, яким відповідають завдання функціонування мереж, та ребрами – причинно-наслідковими зв'язками між вершинами. Напрямок ребра графу відповідає напрямку впливу одного завдання на інше. З використанням побудованого графу з множини завдань (Z) виокремлено дві підмножини: $S(z_i)$ – підмножина досяжності та $P(z_i)$ – підмножина вершин-попередниць. Досяжною називається вершина z_j , якщо в графі існує шлях, який приводить з вершини z_i до вершини z_j . Вершина z_i є попередницею вершини z_j .

Ті вершини, для яких виконується умова $P(z_i) = S(z_i) \cap P(z_i)$, сформували перший рівень ієрархії завдань функціонування підприємницьких мережеских структур. На 2-й ітерації виключено вершини, що сформували 1-й рівень ієрархії, і повторно визначено підмножини $P(z_i)$ та $S(z_i)$. Ітерації проводилися доки всі вершини графу не були розподілені за рівнями ієрархії [11].

Результати проведеного аналізу свідчили про існування 4-х рівневої структури завдань функціонування підприємницьких мережеских структур. 1-й рівень ієрархії сформували такі завдання, як досягнення спільних бізнес цілей (*Com_Goal*), досягнення масштабування системи (*Scal*), концентрація діяльності економічних акторів на найбільш пріоритетних областях спеціалізації (*Concentr*), підвищення рівня ринкової адаптивності до умов волатильної ринкової кон'юнктури, зниження ризиків (*Adapt*), виключення дублювання використання кваліфікованої робочої сили (*Labor*), скорочення ризиків і витрат при створенні нових товарів (*Cost_Prod*). Ці завдання є проміжними та такими, що впливають на реалізацію завдань вищих рівнів.

2-й рівень ієрархії сформований із завдання скорочення та раціоналізації структури витрат (*Cost_Struct*), ступінь реалізації якого залежить від можливості виключення дублювання використання кваліфікованої робочої сили та впливає на можливість забезпечення прибутковості діяльності суб'єкта господарювання.

На 3-му рівні ієрархії виокремлено такі завдання: забезпечення якості продукції (*Quality*), підвищення рівня прибутковості господарської діяльності (*Prof*), пошук інвесторів (*Invest*). Завдання 1-3 рівнів ієрархії є проміжними завданнями функціонування підприємницької мережі, ступінь досягнення яких відображається через показники ефективності реалізації завдань верхнього рівня ієрархії. Верхній рівень ієрархії (4-й рівень) сформували завдання: отримання синергетичного ефекту (*Syn*) та підвищення конкурентоспроможності підприємств (*Compet*).

Висновки та перспективи подальших розвідок

За результатами дослідження встановлено пріоритетність завдань функціонування підприємницьких мережеских структур, які формують відповідну систему показників оцінювання ефективності функціонування мереж. Пріоритетними (результуючими) завданнями є отримання синергетичного ефекту та підвищення конкурентоспроможності підприємств. Ступінь їх реалізації визначає ефективність функціонування мережі не тільки за показниками прибутковості діяльності, інвестиційної привабливості, мінімізації ризиків і витрат, що є показниками ефективності будь-якого підприємства, а й за показниками конкурентоспроможності та можливості отримання додаткового позитивного синергетичного ефекту в результаті мережевої взаємодії, що є винятковою ознакою мережевої структури. З огляду на побудовану ієрархію завдань, результуючими показниками для оцінювання ефективності функціонування підприємницьких мережеских структур є показники конкурентоспроможності та синергетичного ефекту, які будуть використані в подальших дослідженнях, спрямованих на вивчення практичних аспектів функціонування підприємницьких мережеских структур в Україні та підвищення їх ефективності.

Література

1. Rzepka A. Inter-organizational Relations as a One of Sources of Competitive Advantage of Contemporary Enterprises in the Era of Globalization. *Procedia Engineering*. 2017. Vol. 174. P. 161-170.
2. Босовська М. В., Ведмідь Н. І., Косар О. В. Теоретичні засади формування рестораних мереж. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 27-32.
3. Cygler J., Sroka W., Solesvik M., Dębkowska K. Benefits and Drawbacks of Coopetition: The Roles of Scope and Durability in Coopetitive Relationships. *Sustainability*. 2018. Vol. 10. URL: https://www.researchgate.net/publication/326758498_Benefits_and_Drawbacks_of_Coopetition_The_Roles_of_Scope_and_Durability_in_Coopetitive_Relationships
4. Сущенко О. А., Буздаков Л. М. Розвиток управління мережевими формами взаємодії бізнес-структур. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2011. № 3 (39). С. 52-56.
5. Чепурда Л. М. Дослідження ефективності функціонування мережових структур невиробничої сфери обслуговування (Частина 1). *БізнесІнформ*. 2015. № 1. С. 218-222.
6. Jiang H., Gao S., Song Y., Sheng K., Amaratunga G.A.J. An Empirical Study on the Impact of Collaborative R&D Networks on Enterprise Innovation Performance Based on the Mediating Effect of Technology Standard Setting. *Sustainability*. 2019. Vol. 11. URL: <https://doi.org/10.3390/su11247249>.
7. Neskorođeva I., Pustovgar, S. An Approach to Predicting the Insolvency of Ukrainian Steel Enterprises Based on Financial Potential. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*. 2015. Vol. 2 (2), 11. URL: <https://doi.org/10.15549/jeecar.v2i2.104>.
8. Нескородева І. Особливості функціонування фондового ринку України. *Вісник Національного банку України*. 2013. № 2. С. 36-42.
9. Abbas J., Raza S., Nurunnabi M., Minai M.S., Bano S. The Impact of Entrepreneurial Business Networks on Firms' Performance Through a Mediating Role of Dynamic Capabilities. *Sustainability*. 2019. Vol. 11. URL: <https://doi.org/10.3390/su11113006>.
10. Shtal T., Hurzhii N., Bresciani S. Integrational Interaction Synergy Effects in Export Distributional Channels of Enterprise. *British Journal of Economics, Management & Trade*. 2016. Vol. 12 (2). P. 1-10.
11. Kühn D., Osthus D., Townsend T., Zhao Yi. On the structure of oriented graphs and digraphs with forbidden tournaments or cycles. *Journal of Combinatorial Theory*. 2017. Vol. 124. P. 88-127.

Reference

1. Rzepka, A. (2017). «Inter-organizational Relations as a One of Sources of Competitive Advantage of Contemporary Enterprises in the Era of Globalization». *Procedia Engineering*. Vol. 174, pp. 161-170.
2. Bosov's'ka, M. V., Vedmid', N. I., and Kosar, O. V. (2017). «Theoretical bases of formation of restaurant chains». *Ekonomika ta derzhava*. No 12, pp. 27-32.
3. Cygler, J., Sroka, W., Solesvik, M., and Dębkowska, K. (2018). «Benefits and Drawbacks of Coopetition: The Roles of Scope and Durability in Coopetitive Relationships». *Sustainability*. Vol. 10. Available at: https://www.researchgate.net/publication/326758498_Benefits_and_Drawbacks_of_Coopetition_The_Roles_of_Scope_and_Durability_in_Coopetitive_Relationships
4. Suschenko, O. A. and Buzdakov, L. M. (2011). «Development of management of network forms of interaction of business structures». *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*. No 3 (39), pp. 52-56.
5. Chepurda, L. M. (2015). «Investigation of efficiency of functioning of network structures of non-productive service sphere (Part 1)». *BiznesInform*. No 1, pp. 218-222.
6. Jiang, H., Gao, S., Song, Y., Sheng, K., and Amaratunga, G.A.J. (2019). «An Empirical Study on the Impact of Collaborative R&D Networks on Enterprise Innovation Performance Based on the Mediating Effect of Technology Standard Setting». *Sustainability*. Vol. 11. Available at: <https://doi.org/10.3390/su11247249>.
7. Neskorođeva, I., and Pustovgar, S. (2015). «An Approach to Predicting the Insolvency of Ukrainian Steel Enterprises Based on Financial Potential». *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*. Vol. 2 (2), 11. Available at: <https://doi.org/10.15549/jeecar.v2i2.104>
8. Neskorođieva, I. (2013). «Features of the stock market of Ukraine». *Visnyk of the National Bank of Ukraine*. No 2, pp. 36-42.
9. Abbas, J., Raza, S., Nurunnabi, M., Minai, M.S., and Bano, S. (2019). «The Impact of Entrepreneurial Business Networks on Firms' Performance Through a Mediating Role of Dynamic Capabilities». *Sustainability*. Vol. 11. Available at: <https://doi.org/10.3390/su11113006>.
10. Shtal, T., Hurzhii, N., and Bresciani, S. (2016). «Integrational Interaction Synergy Effects in Export Distributional Channels of Enterprise». *British Journal of Economics, Management & Trade*. Vol. 12 (2), pp. 1-10.
11. Kühn, D., Osthus, D., Townsend, T., and Zhao, Yi. (2017). «On the structure of oriented graphs and digraphs with forbidden tournaments or cycles». *Journal of Combinatorial Theory*. Vol. 124, pp. 88-127.

Надійшла / Paper received : 03.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.354.1

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-29

РОМАНЮК Р. В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

РОЗВИТОК АЛЬТЕРНАТИВНИХ ВИДІВ ЕНЕРГІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Національний та регіональний енергетичні ринки розвиваються та функціонують в напрямі активного запровадження традиційних (невідновних) джерел енергії. Однак вичерпний та обмежений запас даних джерел показує низку економічних та екологічних затрат та викликів.

Метою статті є дослідження рівня розвитку та використання альтернативних видів енергетики в контексті реформування електроенергетичного ринку Західного регіону.

В статті розглянуто доцільність та економічну ефективність запровадження альтернативних джерел енергії. Опрацьовано послуги та прогнози вчених щодо подальшого розвитку альтернативних видів енергії в контексті економічного розвитку регіону. Приведено прикладі Східних та Європейських країн щодо обмеження екологічних деструктивів та підвищення господарської функції за рахунок переходу від традиційних до нетрадиційних джерел енергетичних ресурсів. Окреслено особливості впровадження альтернативних джерел енергії в національному та регіональному масштабах. З'ясовано існуючий енергетичний потенціал Західного регіону України. Проаналізовано нормативно-правовий базис запровадження альтернативних видів енергії. Показано прогнозні зміни в структурі генерації електроенергії України за період від 2015 до 2035 років. Деталізовано характерні види альтернативних джерел енергії для Західного регіону України. Також відмічено ряд перешкод, які гальмують розвиток нетрадиційних джерел енергії західного регіону України. Запропоновано шляхи мінімізації витрат на інвестиційну складову альтернативних джерел енергії. В цілому надано пропозиції щодо ряду обставин, які впливатимуть на розвиток альтернативних видів енергії за реформування електроенергетичного ринку Західного регіону України.

Ключові слова: електроенергетика, альтернативні види енергії, стратегія Енергетичного розвитку, економічна доцільність, Західних регіон України, нормативно-енергетичних потенціал, інвестиційне забезпечення.

ROMANIUK R.

Lesia Ukrainka East European National University

DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY IN THE CONTEXT OF REFORMING THE ELECTRICITY MARKET OF THE WESTERN REGION OF UKRAINE

National and regional energy markets are developing and operating in the direction of active introduction of traditional (non-renewable) energy sources. However, the exhaustive and limited stock of these sources shows a number of economic and environmental costs and challenges.

The purpose of the article is researching the level of development and use of alternative energy sources in the context of reforming the electricity market in the Western region.

The article considers the feasibility and economic efficiency of the introduction of alternative energy sources. Services and forecasts of scientists on further development of alternative energy sources in the context of economic development of the region have been developed. Examples of Eastern and European countries on limiting environmental destructions and increasing economic function through the transition from traditional to non-traditional sources of energy resources are given. The peculiarities of the introduction of alternative energy sources on a national and regional scale are outlined. The existing energy potential of the Western region of Ukraine has been clarified. The normative-legal basis of introduction of alternative types of energy is analyzed. The forecast changes in the structure of electricity generation in Ukraine for the period from 2015 to 2035 are shown. Typical types of alternative energy sources for the Western region of Ukraine are detailed. There are also a number of obstacles that hinder the development of non-traditional energy sources in the western region of Ukraine. Ways to minimize the cost of the investment component of alternative energy sources are proposed. In general, proposals have been made on a number of circumstances that will affect the development of alternative energy sources for the reform of the electricity market in the Western region of Ukraine.

Solving the problem of renewable energy in the context of regional energy policy should be done through:

- Improving the principles of legal and technical base of renewable energy sources, subject to the development of each of the types of renewable energy sources;
- stimulating regional measures on the preferential mechanism for obtaining the subjects of supply and consumption of alternative energy resources in the direction of providing effective financing mechanisms;
- promoting the revival of activity by public centers that support the introduction of alternative energy sources;
- implementation of the provisions of state and regional programs for the development of renewable energy sources to the requirements of the European Union;
- formation of a regional paradigm of perception of energy-saving consciousness of the population through the introduction of educational, technical and polarization system of alternative energy in the region;
- specialization and mass informatization of the public consciousness of the region, raising the image of the use of alternative energy sources in order to improve the conditions and confidence of potential investors and consumers.

Key words: electric power industry, alternative types of energy, Energy development strategy, economic expediency, Western region of Ukraine, normative-energy potential, investment provision.

Вступ. Національний та регіональний енергетичні ринки розвиваються та функціонують в напрямі активного запровадження традиційних (невідновних) джерел енергії. Однак вичерпний та обмежений запас даних джерел показує низку економічних та екологічних затрат та викликів. Вчені Стенфордського університету переконані що:

- 1) Зменшення світового споживання енергії у 2,5 рази буде характерним в кінці XXI ст.;
- 2) Підвищення вартості електричних ресурсів у 4-6 раз навіть за умов не раціонального використання енергії;
- 3) Зменшення застосування вичерпних природних ресурсів відбуватиметься за умови росту споживання альтернативних джерел енергії;
- 4) Застосування сирої нафти до 2050 року буде максимальним, що спричинить вичерпання її родовищ. Природний газ через його хронічне підвищення вартості стане неконкурентоспроможним енергетичним ресурсом [1].

Констатація існуючих прогнозів є свідченням необхідності пошуку альтернативних джерел енергії, які слід сприймати, як чинники підвищення національної та регіональної безпеки та зменшення екодеструктивного впливу на довкілля.

Процес становлення сучасного ринку електроенергетичних послуг має свою історію становлення, яка є результатом тривалих цивілізаційних змін. Серед дослідників, які збагатили термінологічний та технологічний прорив електроенергетичного ринку слід віднести філософа Фалеса Мілетського, англійського фізика Уільяма Гільберта, фізика Отто фон Бірена, науковця Стефана Грея, німецьких інженерів Гаузена, Боze й Вінілера, італійського природознавця Александро Вольту, дослідника Андре-Марі Ампера, ученого Нікола Теслу, Томасом Алва Едісона, Лордом Кельвіна, Галілео Ферраріса та інших. Окрім того продовжується процес вдосконалення електроенергетичного ринку і надалі, тому формується наступна плеяда сучасних дослідників: Н.Горін, В. Купчак, О.Павлова, О.Стрішенець, К.Павлов, М. Писаренко, В. Лагодієнко та інші [5, 6, 9, 10, 11, 12].

Метою статті є дослідження рівня розвитку та використання альтернативних видів енергетики в контексті реформування електроенергетичного ринку Західного регіону. Для досягнення визначеної мети було поставлено завдання: дослідити тенденції запровадження альтернативних джерел енергії в Україні і за її межами, обґрунтувати перспективну доцільність розвитку альтернативних джерел енергії в контексті реформування електроенергетичного ринку Західного регіону.

Методи дослідження. За для досягнення бажаних результатів, а також досягнення поставленої мети, в даній статті було використано не лише загальні наукові підходи в дослідженні, а й спеціальні, серед яких аналіз і синтез, регіональний та економічний аналіз, статистичний та історичний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надані прогнози Bloomberg New Energy Finance свідчать що до 2040 років людство збільшить споживання енергії у декілька разів з вітрової та сонячної енергетики. Ці обставини в свою чергу підвищують зацікавленість інвесторів саме в альтернативні джерела енергії. Інформація міжнародної організації REN-21, у 2016 році у джерела альтернативної енергетики інвестовано 287,5 млрд.дол. [8].

Вражаючих результатів у запровадження альтернативних джерел енергії вдалося досягти Китаю, який був лідером до недавня, викидів парникових газів. Постійне інвестування коштів у розвиток проєктів по відновлювальній енергетиці дозволили Китаю перевищити показники Німеччини та США через щорічний експорт сонячних батарей близько 8 млрд. дол.

Частина застосування відновлювальних джерел енергії є різною в країнах. Для прикладу Польща застосовує близько 14% ВДЕ, Німеччина 3%, Словаччина 24%. Незаперечним лідером впровадження енергії з альтернативних видів енергії має Норвегія, яка демонструє майже 100% втамування своїх енергетичних потреб, в тому числі 4% йде на експорт [11]. Україна активно розпочала відлік запровадження альтернативних джерел енергії лише в 2017 році, після ухвалення Кабінетом Міністрів Енергетичної стратегії енергоефективність, конкурентоспроможність, де було визначено стратегічні орієнтири відтворення енергетичного потенціалу України та регіонів.

Прогнозні дані засвідчують скорочення об'єму викопних природних ресурсів від 96% (2015р.) до 75% (2035р.) об'єми відновлювальних джерел енергії в чистому застосуванні від 4% (2018р.) до 25% (2035р.). Суттєво знизилися об'єми використання енергії вугілля від 30,4% (2015р.) до 12,5 (2035рік) (рис. 1).

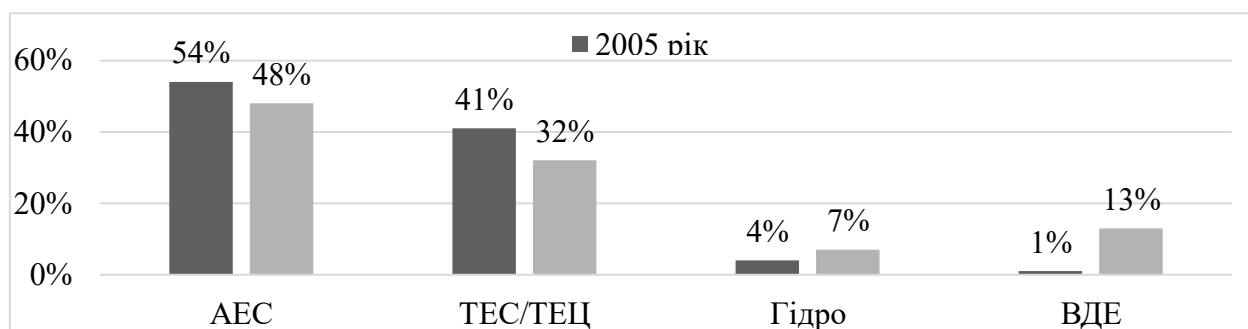

Рис. 1. Прогнозні зміни структури електроенергії

Досягнення балансу потужностей енергоелеваторів є можливим за умови досягнення мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище та динаміки зміни клімату. Катастрофічне потепління на Землі потребує узгоджених дій світової спільноти щодо подальшого розвитку енергетики з найменшим рівнем викидів парникових газів.

Енергетична стратегія розвитку України враховує досвід та вимоги міжнародної спільноти відносно екологізації джерел, що в свою чергу передбачає заміни структури генерації електроенергії України та формування конкурентного електроенергетичного ринку.

Отже, прогнозується скорочення частини електроенергії на аналогічних електростанціях за період 2015-2075рр. до 6%, на ТЕС та ТЕЦ до 9%. Питома вага джерел енергетичних ресурсів, яка вироблятиметься з альтернативних видів (сонячних та вітрових) зростатиме відповідно на 3 та 12%. Тому загальний обсяг генерації електроенергії зростатиме за період 2015-2035 року на 31,3 млрд. кВт (від 163,7 у 2015 році до 195 у 2035 році), однак з електроенергетичних джерел на 23,5 млрд. кВт. год (від 2,6 у 2015 році до 25 у 2035). Тобто, загальний приріст електроенергії з різних джерел становить 19%, водночас з ВДЕ – 14,6 раз.

Альтернативних розвиток енергетики країни та регіонів має відбуватися на конкуруючих засадах відносно інших енергетичних видів ресурсів. Однак, державно-регіональне сприяння запровадженню перспективних технологій сприятиме збільшенню суспільного інтересу та енергетичної безпеки, наявністю екологічного ефекту та зниження динаміки зміни кліматичних процесів.

Водночас запровадження відновлювальних джерел енергії є одним з пріоритетних шляхів розвитку світової енергетики, що зумовлено наступними обставинами: зниженням рівня енергетичної нестабільності країни у зв'язку з станом цін та тарифів на енергетичні послуги; обмеження шкідливих викидів, які є результатом використання традиційних джерел енергії; резервування енергоресурсів для подальшого дбайливого використання; зрослі витрати органічної сировини задля неенергетичних потреб. Отже, особливої ваги є створення систематичної моделі енергетики та засад реформування регіональних ринків енергопостачання.

Повноцінне засвоєння енергії відновлювальних джерел зрештою дозволить започаткувати не лише реформування електроенергетичної галузі, але й водночас є підґрунтям для створення екологічно-безпечної галузі задля підвищення диверсифікацій енергоресурсів та зміцнення засад енергетичної безпеки.

Важливими передумовами розвитку відтворювальної енергії на національних та регіональних ринках є [3,4]: ріст дефіцитності традиційних видів енергоресурсів та проблеми із зовнішніми постачальниками; незадовільний стан та спадаючі тенденції паливно-енергетичного комплексу в частині запровадження традиційних паливно-енергетичних ресурсів; екологічні дисбаланси, які пов'язані передусім з необхідністю запровадження та дотримання стандартів.

Для Західного регіону України є характерними наступні види альтернативних джерел енергії: біоенергія; використання вторинних енергетичних ресурсів (ДВР); вітрова енергія; сонячна енергія. Теплова енергія докільця - освоєння економічно доцільного гідропотенціалу малих річок.

Виходячи з даних Інституту відновлювальної енергетики НАН України, в Західному регіоні є значний потенціал альтернативних джерел енергії яка формує близько 50% національного споживання енергетики [2].

Біоенергетика, як джерело альтернативного ресурсу може забезпечувати потребу в різному постанні 92 млн.т викопного палива до 2035 року. Прикладом біоресурсу виступають відходи сільськогосподарських підприємств, зокрема солома – 2,9 млн. т., відходи деревини та дрова – 1,6 млн.т, торф – 0,6 млн.т., тверді побутові відходи – 1,1 млн.т. [2].

Україна, як співучасниця Європейського енергетичного співтовариства, зорієнтована на збільшення частини альтернативної енергії в загальному споживанні до 2030 року до 72% з яких припадає на біоресурсний потенціал.

Причому на 1 тону зібраного зерна фактично припадає 1 тонна соломи, що відносно умовам та елементам врожайності, утворюється 70 млн.т соломи. Однак, вона одразу утилізується. Вихід з 3 тон соломи отримується приблизно 1000 кубометрів природного газу чи 1 тонна дизелю.

Проте, задля впровадження даного потенціалу, слід модифікувати потрібні ефективні організаційні, економічні, технологічні заходи.

Важливим видом альтернативної енергії є сонячна енергія, її механізм становить близько 4 гВт. Це в свою чергу дозволить кожного разу економити 5 млрд. куб.м. природного газу. Нова енергетична стратегія України до 2035 року безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність.

В Західному регіоні України сонячне випромінювання є пріоритетним для промислового використання сонячної енергії. Розрахунки сукупності сонячних електростанцій свідчать про те, що технологічно та економічно вони є вигіднішими, ніж традиційні джерела.

Для прикладу на початку 2015 року в регіонах України серед домогосподарств України був мізерний відсоток тих, хто забезпечував сонячні електростанції ще на початку 2019 року, їх кількість зросла у 8 разів [5].

Перспективним видом альтернативної енергетики є вітрова, що обумовлено посиленнями вітрами у Західному регіоні України. Потенціал електроенергетики використано недостатньо, оскільки для більшості міст Західного регіону економічно виправданим є потужність вітрових станцій, близько 15 Вт, що обумовлює необхідність залучення додаткових інвестицій [6].

Енергетичною Стратегією передбачено генерування гідроенергосистеми до 2035 року до 13 млрд. кВт/год.

В Західному регіоні України відбувається формування «зелених» тарифів, які стимулюють розвиток відновлювальної енергетики, використовуються в еквіваленті євро та різняться за типами, потужністю та термінами експлуатації об'єктів енергетики.

Законодавчо обумовлено реалізацію електроенергії у об'ємі в ВДЕ до 2030 року. Оптимізація та розвиток генерації ВДЕ в країні загалом зросла вдвічі, порівняно з 2012-2017 роками. Використання біоенергетики збільшилося в 22 разів, ВЕС – у 2,5 рази СЕС майже у тричі [14].

НКРЕКП разом з ЄБРР і Міжнародною фінансовою корпорацією ініціювали проекти «Зміни до Примірної угоди про купівлю-продаж електронних ресурсів між ДП «Енергоринок» та іншими суб'єктами господарювання», які виробляють та реалізують електричну енергію з альтернативних джерел енергії за умов якого передбачається встановлення терміну дії угод, впровадження передбачених випадків, міжнародний арбітраж за умов посилення безпеки інвесторів, тощо. Передбачається наступний сценарій про проекти меншої потужності працюватимуть до 2030 року згідно «зеленого тарифу», або за тими тарифами, який визначається за умовами торгів на аукціоні [14].

Застосування видів альтернативних джерел енергії є стратегічним кроком до обмеження енергетичної залежності та здешевлення тарифів на постачання та реалізацію енергетичних ресурсів. Однак існує розуміння високої потужності інвестиційних проектів в модернізацію обладнання. Зниження вартості коштів можливо реалізувати за умов:

- 1) Зниження цін на сонячні панелі, програмне керування та інверторне забезпечення;
- 2) Відшкодування повністю або частково вартості обладнання державними або місцевими органами влади.

Власне останній шлях застосування в містах Західного регіону України: Тернопільська область (20%); Львівська область (10%); Хмельницька область (15%). Другий напрям є тільки надійним щодо поживлення інтересу суб'єктів господарювання до впровадження відтворювальних джерел енергії.

Проте існують певні організаційні протиріччя між новими нетрадиційними джерелами енергії та енергетичною системою. Баланс цих двох показників обумовлює спрощення процесів підключення та використання а також можливість електростанцій забезпечити можливість електротранспорту місцевого призначення до таких підключень.

Особливо гостро це питання стосується малих міст та районних центрів. Інша незручність між нетрадиційними видами енергії знаходиться в площині обміну показників використаної енергії та їх фундаментальним формуванням, а саме підписанням актів.

Власники приведених електростанцій змушені щомісяця подорожувати в обласний центр для підписання актів. Отже, слід готувати кваліфікованих фахівців для районних електромереж та переходити на електронний документообіг за умов впровадження електронних підписів.

Однак на регіональних ринках електричних послуг є характерним відсутність інформації для потенційних інвесторів. Рішення цього питання знаходиться в популяризації та промоції крізь місцеві місцевих інформаційних осередків. Також значний акцент доцільно було б зробити на програмах підтримки прищвидшень електростанцій місцевими органами самоврядування та територіальних громад з використанням вітру, енергії сонця і біомаси та забезпечення власникам компенсації та фінансової допомоги європейських фінансових інституцій.

Балансування енергетичної системи є одним із перспективних аспектів реконструювання електроенергетичного ринку та забезпечення швидких резервів. Згідно розрахунків ДП НЕП «Укренерго» максимально встановлена потужність електричної системи на яку спроможна розраховувати Україна: 2800 м.Вт. За даної потужності буде збалансованою енергетична система та забезпечуватиме необхідні резерви за наявної генерації. В такому випадку буде можливість забезпечувати контроль над реалізацією процесів будівництва ВДВ шляхом запровадження механізмів «зелених» механізмів за умов яких ДП «НВК Укренерго» узгоджуватиме ділянки для будівництва ВДВ, за умов довгострокової перспективи, за умов організацій швидкісного мобільного резерву. За умови реформування ринку електроенергетики обумовлює сукупність чинників, які формуватимуть розвиток альтернативної енергетики. Це проявляється в наступному: в політичній площині де визначається місце та значення України в контексті посилення ролі та значення енергетичної безпеки за рахунок стимулювання альтернативних джерел енергії; економічних потенціал. Запровадження альтернативних видів ресурсів дозволить забезпечити паливно-ресурсний, який не поповнюється. Це в свою чергу, призведе до зниження вартості енергії, яка виробляється з альтернативних джерел; технічна підтримка, комплексне сприяння розвитку формування нових робочих місць під час виробництва техніки та сфери розвитку технологій для генерування альтернативних видів енергії; соціальна площина. Під час реалізації об'єктів будівництва за умов впровадження альтернативних джерел енергії з'явиться можливість покращити рівень та якість суспільного життя через досвідченість енергії. Водночас це підтримуватиме енергетику бізнесу в регіоні; економічна площина. З огляду на деструктивний вплив виробітку та переробки традиційних видів енергії, впровадження та використання альтернативних видів енергії слід вважати основним із чинників зниження негативного впливу на довкілля та звичний чинник протидії динаміці змін та планеті.

Попри все в Західному регіоні України є наявними усі природні ресурси для розвитку альтернативних джерел енергії не виключає підтримки державних органів влади. Особливої ваги заслуговує громадська думка відносно чинників застосування альтернативних джерел енергії в господарському житті [10, 11]. Однак для першочергового вирішення завдань успішної реалізації України в напрямі запровадження енергії відновлювальних джерел є формування енергетичного потенціалу кожного з видів ВДВ на регіонах України. Цього можливо досягти шляхом створення єдиної інформаційно-аналітичної системи з рядом розширених функціональних характеристик що дозволяє своєчасно вирішувати питання ефективності та доцільності впровадження енергетичного регіону. Саме в конкретній місцевості [3,4].

Для забезпечення потрібного співвідношення важливих техніко-економічних показників традиційних та нетрадиційних видів енергії слід запровадити ряд реформ в регіонах України в контексті цінової політики. Досвід розвинених країн по запровадженню відновлювальної енергетики доводить що важливою передумовою їх ринкового позиціонування є ціновий вартісних еквівалент.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, подальший спектр розвитку альтернативних джерел Західного регіону України є необхідним у вирішенні питань науково-технічного забезпечення формування та розвитку кожного з видів відновлювальних джерел енергії, що в першу чергу сприятиме формуванню ефективної бази різного роду наукових досліджень та інженерно-проектного плацдарму технологічних рішень щодо запровадження нових видів техніки та взаємовідновлювальної енергетики регіону [5]. Тому слід розглянути вирішення проблеми відновлювальної енергетики в контексті формування регіональної енергетичної політики за рахунок:

- вдосконалення засад правової та технічної бази відновлювальних джерел енергії за умови освоєння кожного з видів відновлювальних джерел енергії;
- стимулюючих регіональних заходів щодо пільгового механізму отримання суб'єктів постачання та споживання альтернативного енергоресурсу в напрямі забезпечення ефективних механізмів фінансування;
- сприянню поживавленню активності з боку громадських осередків що підтримують запровадження альтернативних джерел енергії;
- імплементація положень державних та регіональних програм освоєння відновлювальних джерел енергії до вимог Європейського Союзу;
- формування регіональної парадигми сприйняття енергозберігаючої свідомості населення через запровадження освітньо-технічної та поляризаційної системи альтернативної енергетики регіону;
- спеціалізація та масова інформатизація суспільної свідомості регіону, підвищення іміджу застосування альтернативних джерел енергії з метою покращення умови та довіри потенціального інвестора та споживача.

Література

1. Костін Ю.Д. Реформування ринку електроенергії України. Економічний вісник університету. 2017. Вип.33(1). С.101-108. http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2017_33%281%29__15.
2. Кошин Ю.Д. Реформування ринку електроенергії України. Економічний вісник університету. 2017. Вип.33 (1). С. 101-108.
3. Кудря С.О. Нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії: підручник. К.: НТУУ «КПІ», 2012. 492с.
4. Кудря С.О. Нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії. К.: НТУУ «КПІ», 2012р. 492с.
5. Купчак О.М., Павлова О.М., Павлов К.В., Лагодієнко В.В. Формування та регулювання енергетичних систем: теорія, методологія та практика: монографія. Луцьк: 2019. 346с.
6. Лагодієнко В.В. Сучасний розвиток регіонального електро-енергетичного комплексу. Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. Дніпропетровськ. 2014. №12.
7. Німецька енергетична трансформація URL:<https://ua.boell.org/uk/2013/12/10/nimecka-energetichna-transformaciya-ekologiya-ta-energetika>.
8. Нова енергетична стратегія України до 2035 року. Безпека енергоефективність конкурентоспроможність. URL:<http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>].
9. Павлова О. М., Павлов К. В., Якимчук А. Ю., Сорокопуд І. В., Галянт С. Р. Енергетичний ринок західного регіону України. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". 2020. №7. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-7-6202>.
10. Павлова О.М., Новосад О.В. Інноваційна політика підвищення конкурентоспроможності регіональних господарських підприємств: монографія – Луцьк: СПД Горян Ж.В. друкарня «Волиньполіграф». 2021. – 296с.
11. Писаренко М.С., Горін Н.В. Менеджмент європейської економічної інтеграції: К.: Знання, 2012. – 343с.
12. Постанова НКРЕКП 26.05.2018р. №556 «Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію для приватних домогосподарств»
13. Стрішенець О.М, Павлов К.В. Особливості конкурентних відносин на регіональних ринках нерухомості. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. Вип.1 (47). Т.2. С. 35-38.
14. Трансформація ринку електроенергії України: шлях від виробника до споживача. URL:<http://enref.org/books/analitichna-zapyska-transformatsiya-rynku-elektroenerhiji-ukrajiny-shlyah-vid-vyrobnyka-do-spozhyvacha/>.

Reference

1. Kostin Yu.D. Reformuvannya rynku elektroenerhii Ukrainy. Ekonomichniy visnyk universytetu. 2017. Vyp.33(1). S.101-108. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2017_33%281%29_15.
2. Koshyn Yu.D. Reformuvannya rynku elektroenerhii Ukrainy. Ekonomichniy visnyk universytetu. 2017. Vyp.33 (1). S. 101-108.
3. Kudria S.O. Netradytsiini ta vidnovliuvalni dzherela enerhii: pidruchnyk. K.: NTUU «KPI», 2012. 492s.
4. Kudria S.O. Netradytsiini ta vidtvoriuvalni dzherela enerhii. K.: NTUU «KPI», 2012r. 492s.
5. Kupchak O.M., Pavlova O.M., Pavlov K.V., Lahodiienko V.V. Formuvannya ta rehuliuвання enerhetychnykh system: teoriia, metodolohiia ta praktyka: monohrafiia. Luts'k: 2019. 346s.
6. Lahodiienko V.V. Suchasnyi rozvytok rehionalnoho elektro-enerhetychnoho kompleksu. Efektyvna ekonomika: elektronne naukove fakhove vydannia. Dnipropetrovsk. 2014. №12.
7. Nimetska enerhetychna transformatsiia URL:<https://ua.boell.org/uk/2013/12/10/nimecka-energetichna-transformaciya-ekologiya-ta-energetika>.
8. Nova enerhetychna stratehiia Ukrainy do 2035 roku. Bezpeka enerhoefektyvnist konkurentospromozhnist. URL:<http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>.
9. Pavlova O. M., Pavlov K. V., Yakymchuk A. Yu., Sorokopud I. V., Haliat S. R. Enerhetychnyi rynek zakhidnoho rehionu Ukrainy. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya: "Ekonomichni nauky". 2020. №7. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-7-6202>.
10. Pavlova O.M., Novosad O.V. Innovatsiina polityka pidvyshchennia konkurentospromozhnosti rehionalnykh hospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia – Luts'k: SPD Horian Zh.V. drukarnia «Volynpolihraf». 2021. – 296s.
11. Pysarenko M.S., Horin N.V. Menedzhment yevropeiskoi ekonomichnoi intehratsii: K.: Znannia, 2012. – 343s.
12. Postanova NKREKP 26.05.2018r. №556 «Pro vstanovlennia «zelenykh» taryfiv na elektrychnu enerhiu dlia pryvatnykh domohospodarstv»
13. Strishenets O.M., Pavlov K.V. Osoblyvosti konkurentnykh vidnosyn na rehionalnykh rynkakh nerukhomosti. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Ekonomika. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla», 2016. Vyp.1 (47). T.2. S. 35-38.
14. Transformatsiia rynku elektroenerhii Ukrainy: shliakh vid vyrobnyka do spozhyvacha. URL:<http://enref.org/books/analitichna-zapyska-transformatsiya-rynku-elektroenerhii-ukrajiny-shlyah-vid-vyrobnyka-do-spozhyvacha/>.

Надійшла / Paper received : 27.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе
Повні вимоги до оформлення рукопису
http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?page_id=35

Підп. до друку 24.09.2020. Ум. друк. арк. 19,55. Обл.-вид. арк. 18,96.
Формат 30×42/4, папір офсетний. Друк різнографією.
Наклад 100, зам. № 209/20

Тиражування здійснено з оригінал-макета, виготовленого редакцією журналу
«Вісник Хмельницького національного університету»
редакційно-видавничим відділом Хмельницького національного університету.
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 67-51-08; 77-33-63.
Свідоцтво про внесення в державний реєстр, серія ДК № 4489 від 18.02.2013 р.